

THE
SIDDHANTA KĀUMUDĪ

OF

BHATTOJĪ DIKSHITA,
TRANSLATED AND EDITED INTO ENGLISH

BY

ŚRĪSĀ CHĀNDRA VASU, B. A.

VOL. III

VAIDIC GRAMMAR.

All rights reserved

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARĪ ĀSHRAM,
38-40 BAHĀDURGĀNJ, ALLĀHĀBĀD

ALLĀHĀBĀD

PRINTED AT THE MEDICAL HALL PRESS BRANCH.

1905

2 0 7 1 1

FOREWORD

We are glad to present our subscribers the third volume of the Siddhānta Kaumudī. We had hoped to send also the second volume of the same along with it, if not earlier, but the press to which we gave the work more than two years ago for printing, showed the utmost want of sense of duty and businesslike capacity, for they have not printed more than 80 pages during all this time. Now that Messrs E J Lazarus & Co have undertaken to print also the second volume, after having so quickly printed the present, we hope to publish the remaining portion of the work by the end of this year. Our thanks are specially due to the Manager, E J Lazarus & Co, Medical Hall Press, Allahabad Branch, for the great interest and trouble he has taken in pushing the work through the press. We trust the remaining portion of the work under his management will be out soon.

ALLAHABAD

S N V.

The 1st July, 1905

CONTENTS

VAIDIC GRAMMAR	Page
Chapter I —Prepositions in Vedas	3
„ II —Case affix of Div	4
Optional Compounds	7
„ III —Irregular Aorists	9
Vaidic Forms	11
Vaidic Diversity	15
„ IV —Vaidic Subjunctive	19
Vaidic Infinitive	25
Vaidic Rules	41
ON ACCENTS	
Chapter I —Accents	90
„ II —Root-accents	101
„ III —Affix-accents	103
THE PHIT SUTRAS	
Chapter I —Phit Sutras	112
„ III —Affix-accents	126
Accents of Compounds	135
Accents of Verbs	202
ON RULES OF GENDERS	
Chapter I —Feminine Gender	221
„ II —Masculine Gender	226
„ III —Neuter Gender	237
„ IV —Masculine and Feminine Genders	245
„ V —Masculine and Neuter Genders	245
„ VI —Common Gender	248

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ.

VOLUME III

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattoji Dīkshita has collected together all the sūtras of Pāṇini which are peculiar to the Vedas. He has arranged them in eight Adhyāyas in the order as they are found in the Ashtādhyāyī. The first chapter contains all those sūtras which occur in the First Book of Lāmni.

३३८७ । कुन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्यात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रं पुनर्वसू वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

3387 In the Vedas, the two stars, Punarvasû, may optionally be singular, (and connote a dual)

In the Vedas, the star *punarvasû* which is always *dual* in form, may be in the singular form and connote a dual meaning. As पुनर्वसुर्नक्षत्रं ० पुनर्वसू नक्षत्र-मर्दितिर्देवता ॥ The option is only allowed in the Vedas and not in the secular literature. In the latter, it must be in the dual as, गा गताविव द्विव पुनर्वसू ॥ Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option. As पुनर्वसू माणवकौ

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

प्राग्वत् । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखे वा ।

3388 In the Vedas, the two stars Viśākhâ may optionally be in the singular number.

The word विशाखा is in the dual number as a rule. In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality. Thus विशाखा नक्षत्रम् ० विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥

पट्टयन्तेन युक्तं पतिशब्दश्चन्दसि घिमञ्जो वा स्यात् । “क्षेत्रस्य पतिना वयम्” । इहे वेति योमं पिनञ्च छन्दोऽतीत्यन्वतं । तेन सर्वे विधयश्चन्दसि वैकल्पिका । “बहुलं चन्दसि” इत्यादिभ्यश्च प्रपञ्च । “यच्च भम्” । नमोऽद्विरामनुषा वत्युपमख्यानम् । + । नमसा तुल्यं नमस्यत । भत्याद् भत्याभाव । अद्विरस्वद्विर । “मनुष्यदग्ने” । “जनेऽसि” इति विहितं उमिप्रत्यये मनेरपि बाहुल्येन । वृषेन वस्यश्वयो । + । वृषेनपुंक्तं वसु यस्य स वृषेवसु । वृषा अश्वो य त्मि वृषाश्व । इहानर्दतिनी विभक्तिमार्गश्च पदत्वे सति नलोपः प्राप्तो भत्वाद्वायति । अतएव ‘यत् नत्स्य’ इति शास्त्रनिषेधोऽपि न । “अल्लोपासन” इति अल्लोपा न । अनङ्गत्वात् ।

३३८७ The word pati when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is ghi, optionally, in the Chhandas (Veda)

The word pati is understood in this sūtra from the sūtra patiḥ samāse eva (I 4 8 S 207) By that sūtra, pati would have been ghi only in composition. This sūtra makes an exception to that, when this word occurs in the Vedic literature. Thus क्षेत्रस्य पतिना वयम् (Rig Veda IV 57 1)

This sūtra may be divided into two, (1) shishṭhi yuktaschhandasī (2) vā. In the latter we shall read the anuvṛtti of chhandasī. The sūtra will then mean — (1) In the Chhandas the word pati is ghi when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make all rules optional in the Vedas. In fact, the bahulūchhandasī, which recurs so often in Panini would become but a special case of this universal rule vā chhandasī.

Note — The word pati being treated as ghi, takes nā in the Instrumental by VII 2 120 S 244

Note — कुलुञ्जाना पतये or पत्ये नमः salutation to the lord of the Kulunchas

Why do we say ‘when used in connection with a noun in the genitive case’? Observe मया पत्या जरदृष्टिर्यथास ।

Why do we say ‘in the Chhandas’? Observe यामस्य प्रत्ये ।

Here we repeat the sūtra यचिभम् S 231, for the purposes of certain vātikas which apply to the Vedas

३३८८ क । यचि भम् । १ । ४ । १८ ।

३३८९A And when an affix, with an initial य or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with सु and ending in क, follows, not being Saivanāmasthâna, then what precedes, is called Bha

The word यचि is in the 7th case meaning ‘when य or अच follows,’ and by the last Part of Sūtra I 1 72, it means, ‘when an affix beginning with ya or ach follow’

1stīka — The words नमस, अद्विरस and मनुष should be treated as Bha when the affix वत् (V 1 115 S 1778) follows. Thus नमस्यत् ‘like the sky’ अद्विरस्वत् ‘like the Angiras’ मनुष्यत् ‘like the man’ By being Bha, the स is not changed into र् which it would have been, had it been a pada (VIII 2 66 S 162)

The word मनुस is formed by the affix उस of the Unali sūtra (II 115) janerust, by being diversely applied to मन् The word मनुस being treated as bha, the sūtra VIII 3 59 S 212 applies, and स is changed to य ।

Vart —The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words वसु and अश्व follow Thus वृषावसु वृषाश्वस्य मेने Here had the word vṛṣhan been treated as pida, the न would not have been changed into ण (VIII 4 37 S 193), and this न would have been dropped before the affix vasu by VIII 2 7 S 236 Nor does the sūtra VI 4 134 S 234 apply, because the word is not an anga

In secular language the forms are वृषवसु and वृषाश्वः ।

३३९० । अयस्मयादीनि छन्दसि । १ । ४ । २० ।

एतानि छन्दसि साधूनि । भपदसज्ञाधिकाराद्यथायोग सज्ञाद्वय बोध्यम् । तथा च वार्तिकम् । उभयसज्ञानयपीति वक्तव्यमिति । + । “स सुष्टुभास ऋक्ता गणेन” । पदत्वात् कुत्वम् । भत्वाज्जस्त्वाभाव । जस्त्वन्निदानार्थाया पदसज्ञाया भत्वसामर्थ्येन बाधत । “नेन हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु” । अत्र पदत्वाद जस्त्वम् । भत्वात् कुत्वाभाव । “ते प्रागवातो य” ।

3390 The words like ayasmaya &c, are valid forms in the Chhandas (Veda)

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada

Thus we have the following Vārtika—

Vart —It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously Thus in the word ऋक्ता formed by ऋच + वत the च् is first changed into क by treating the word ऋच as a Pada Then the word ऋक is treated as Bha, and therefore the क is not changed into ग before वत For had it been Pida, the form would have been ऋग्वत ‘Rigvat’ These irregularly formed words occur only in the Chhandas or Vedic literature Thus स सुष्टुभास ऋक्ता गणेन (Rig Veda IV 50 5)

Similarly in the sentence नेन हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु (Rig Veda X 71 5) the word वाजिन is formed from वाच + इन (=वाचा इन, ‘lord or master of speech’) Here वच being treated as a Pida, the च् is changed to ज्, and then being treated as a Bha, the ज् is not changed to ग guttural Similarly अयस् + मय = अयस्मय ‘made of non’ Here the word अयस is treated as Bha and hence the स is not changed into र Thus अयस्मय वर्म ‘non made coat of mail’ अयस्मयानि पात्राणि ‘non vessels’ The present form of this word is अयोमय ।

Now we repeat the sūtra I 4 80 S 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas

ते प्रागवातो । १ । ४ । २० ।

3390A The particles called gati and upasaiga are to be employed before the verbal root (that is to say, they are prefixes)

३३९१ । छन्दसि ष्येपि । १ । ४ । २१ ।

3391 In the Chhandas (Veda) these gati and upasaiga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

As वायविन्द्रश्च सुन्त आयातमुपनिष्कृतम् ॥ मत्त्वित्या धिया नरा (Rig 1 2 6)

In this we have आयातमुप instead of उपायातम् 'Vāyu and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer'

३३९२ । व्यवहिताश्च । १ । ४ । २२ ।

‘हरिभ्या याहोऽक्र आ’ ‘आ मन्त्रे रिन्द्र हरिभिर्याहि’ ।

3392 In the Chhandas (Veda) these gati and upasargā are also seen separated from the verb by intervening words

As हरिभ्या याहोऽक्र आ (for हरिभ्या आयाहि ओऽक्र),

Here आ is separated from the word याहि by the intervening word ओऽक्र So also in the sentence आ मन्त्रेरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमसि (Rig Veda III 41 1), ‘O India’ come (आ याहि) on horses (हरि) which are spouted (मन्त्रैः=मादयितुम्) and color of peacock’s feather ”

३३९३ । इन्ध-भवतिभ्या च । १ । २ । ६ ।

आभ्या परा ऽपिल लिट् कित । ‘समीधे दस्यु हन्तमम्’ । ‘पुत्र ईधे अथर्वण’ । बभूव । वृद्धं प्रत्याख्यातम् । ‘इन्धेऽश्वन्दोविषयत्वाद्भुवो वुका नित्यत्वात् ताभ्या लिट् कितृचनानर्थक्यम्’ इति । इति वैदिकप्रकरणे प्रथमेऽध्याय ।

3393 The Lit, or Perfect Tense affixes after the roots indh ‘to kindle,’ and bhu, ‘to become,’ also are kit

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्ध ending in a compound consonant will not be governed by sūtra I, 2 5 S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the पित terminations. Thus the verbs समीधे and ईधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध as in the following examples — समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI 16 15) and पुत्र ईधे अथर्वण, (Rig Veda VI 16 14). Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित् ॥ Similarly from the root भू, we have बभूव, वभूविथ ॥

This sūtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahābhāṣya, who says “we could have done without this sūtra. Because the direct application of Perfect affixes to इन्ध is confined only to the Velar, while in the secular literature the Perfect will be formed by आम् as इन्धा चकार, and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III 4 117 S 3435). While भू always takes the augment वृक् in the Perfect, for after bhū, the वृक् comes invariably whether there be gunā or there be not gunā. So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots’

CHAPTER II

३३९४ । तृतीया च होश्चन्द्रसि । २ । ३ । ३ ।

जुहोते. कर्मणि तृतीया स्याद द्वितीया च । ‘यवावा अग्निहोत्र जुहोति’ । अग्निहोत्र-शब्दोऽत्र हविषि वृत्तते । ‘यस्याग्निहोत्रसंश्रितमसंध्यमापद्यते’ इत्यादिप्रयोगदर्शनात् । अग्नये वृत्तते । इति व्युत्पत्तेश्च । यवावाख्यं हविर्देवतोऽक्षेण त्यक्त्वा प्रतिपतीत्यर्थः ।

3394 In the Chhandas (Veda) the object of the verb हु 'to sacrifice' takes the affix of the third case, and of the second as well

This ordains the third case affix, and by force of the word च 'and', the second case affix is also employed as यवाग्वाग्निहोत्र जुहोति ।

Here यवाग्वा is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice. The word अग्निहोत्र here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentences like this — यस्याग्निहोत्रमधिश्रितसमेध्यमापद्यते । &c. The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये हूयते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—2 e, an oblation" The sentence यवाग्वाग्निहोत्र जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû offering it in honor of the deity"

Note — In the above example yavâgû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means हवि or oblation. The verb जुहोति in this connection means प्रक्षिपति ॥ The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)" Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object

But this sūtra is considered unnecessary by Patanjali. According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire" As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं प्रज्वलितम् ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as हूयते ऽग्निम् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire"

Therefore, when the example is यवाग्वा अग्निहोत्र जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhoti means pinana or satisfaction. The whole sentence means यवाग्वा अग्निं प्रीणयति "he propitiates fire with yavâgû (bailey)"

But when the sentence is यवागू अग्निहोत्र जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhoti means prakshepana, 2 e, "he throws the yavâgû oblation (into the fire)" 2 e, he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû

३३९५ । द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्यात् । षष्ठ्यपवादः । 'गामस्य तदहः सभाया दीव्येयु' ।

3395 The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brâhmaṇa literature

This debars the Genitive case required by II 3 59 S 620 Ex गामस्य तदहः सभाया दीव्येयु (Maiti S 1 6 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive. When, however, the root दिव takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II 3 59 S 620

३३९६ । चतुर्थ्यर्थे बहुलं कृन्दसि । २ । ३ । ६२ ।

पठो स्यात् । 'पुरुषमृगश्चन्द्रमसे' । 'गोधा कालका दावां घाटस्ते वनस्पतीनाम्' वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । पठ्यथ चतुर्थीति वाच्यम् । + । 'या खर्वेण पिबति तस्ये खर्वे' ।

3396 In the Chhandas the sixth case affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix

Ex पुरुषमृगश्चन्द्रमसे or चन्द्रमसे 'to the moon a male deer' गोधा कालका दावां घाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्य 'to you lords of the forest, are lizard, kalaka bird, &c' So also वायुरस्म उपा मन्यत (R Ved X 136 7)

Part — In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth as या खर्वेण पिबति तस्ये खर्वोजायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual'

३३९७ । यज्ञेश्च करणे । २ । ३ । ६३ ।

इह छन्दसि बहुल पठो । एतस्य एतेन वा यजते ।

3397 The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice'

Ex एतस्य or एतेन यजते 'he sacrifices with butter'

३३९८ । बहुल छन्दसि । २ । ४ । ३९ ।

अदो घस्तादेश स्यात् । घस्ता नूनम् । लुङि "मन्त्रे घस" इति स्तेलुक् । अडभावः । सगिधश्च मे' ।

3398 In the Chhandas (Vedas), घस्लृ is diversely substituted for अद् ।

As घस्ता नूनम् ।

The words अद् and घस्लृ are to be supplied in this sūtra from II 4 36, S 3080, and II 4 37 S 2427 घस्ताम् is the Aorist form of अद्, the Aorist sign क्त is elided by II 4 80 S 3402 The augment अद् is not added, because of VI 4 74 S 2228, read with the बहुल of this sūtra

But the form घस्ताम् could have been obtained by II 4 37 S. 2427 also, for this sūtra also ordains घस substitution for अद् । The proper example, under the present sūtra is not घस्ताम् ॥ Hence the other example सगिध (Yajur Veda Vaj S XVIII 9), which is free from this objection The word गिध = अदन "eating" सगिध "companion in eating" It is formed by adding the affix क्तित् (ति) to the √अद्, as अद् + क्तित्, then अद् is replaced by घस by the present sūtra Thus घस + ति ॥ Then the penultimate अ of घस is elided by VI 4 100 S 3550, as घस + ति ॥ Then स् is elided by VIII 2 26 S 2281 as घ + ति Then त is changed to थ by VIII 2 40 S 2280 Thus घ + ति Then घ is changed to ग by VIII 4 53 S 52 The घ is considered here as immediately in contact with थ though technically speaking there is an elided अ between घ and थ ॥ But this zero is not sthanivat, because VIII 4 53, is a जश्न rule, and the zero here is not sthanivat for the purposes of जश्नत्व rule (I 1 58 S 51) Thus we get गिध, which with स, a shortened form of समान (VI 3 84 S 1012), gives us सगिध ॥

३३९९ । हेमन्तशिखावहोरात्रे च छन्दसि । २ । ४ । २८ ।

द्वन्द्व पूर्ववन्निद्ध । हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिखिरे । अहारात्रे । 'अदिप्रभृतिभ्यः अप' ।

3399 Of the compounds 'hemantasisirau' and 'ahorâtie' the gender is like that of the first word, in the Chhandas (Vedas)

This aphorism debars the general rule given in II 4 26 S 812.

Similarly though the vikarana शप् is ordained by II 4 72 S 2423, to be elided after the roots of the Adâdi class, yet by Vedic diversity it is sometimes not so elided, as taught in the next sūtra

३४०० । बहुल छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

“दृत्र हनति दृत्रहा” । “अहि शयत उपरुक् पृथिव्या” अत्र लुक् न । अदादिभिर्ज्ञेयि क्वचित्लुक् । “त्राध्व नो देवा” । “लुहोत्यादिभ्यः श्लु”

3400 In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikarana शप् (III 1. 68)

There is elision in other conjugations than Adâdi and there is sometimes even no elision in Adâdi verbs. As दृत्रं हनति दृत्रहा 'the Vritra Killer kills Vritra' दृन् + शप् + ति = दृनति instead of हन्ति । So also, अहि शयत उपरुक् पृथिव्या, here शयते instead of शेते (Rig Veda I 32 5) "The Dragon lies low on earth" In these cases the Vikarana शप् has not been elided

In some cases the शप् is elided even in conjugations other than Adâdi, as त्राध्वम नो देवा निजुर दृक्स्य (Rig Veda II 29 6) "Protect us, God, let not the wolf destroy us" instead of त्राध्वम ।

Similarly श्लु elision of the vikarana is required by II 4 75, S 2489, in Juhotyâdi class. But to this also, there is exception in the Vedis as shown in the following sūtra

३४०१ । बहुल छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

“दाति प्रियाणि चिद्वसु” । अनयत्रापि । “पृथ्वा विवष्टि” ।

3401 In the Chhandas there is ślu-elision of शप् diversely

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained दाति प्रियाणि (instead of ददाति) चिद्वसु (Rig Veda IV 8 3) "he gives even treasures that we love" See also Rig Veda I 65, 4, VI 24 2, VII 15, 12, VII 42 4

Similarly the ślu elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyâdi class. Thus देवा वो द्रविणोदा पूर्णा विवष्टम सिन्धम "The God who gives you wealth demands a full libation poured to him" (Rig Veda VII 16 11) Here विवष्टि is from the √वश् "to shine" It belongs to the Adâdi class, but takes ślu elision. Hence वश् + शप् + ति = वश् + श्लु + ति = वश् वश् + ० + ति (VI 1 10 S 2490) = विवश् + ति (the अ is changed to इ by VII 4 76 S 2490, read with the bahulam chhandas) = विवश् = ति (VIII 2 30 S 294) = विवष्टि (VIII 4 41 S 26)

३४०२ । मन्त्रे घसह्वरणशब्दहादृक् क्कर्मिर्जनियो लेः । २ । ४ । ८० ।

लिरिति च्ले प्राचा सज्ञा । एभ्यो लेर्लुक् स्यात् मन्त्रे । “अक्षमीमदन्त हि” । घस्ला देशस्य ‘गमद्वन’ इत्युपधात्वाये शासिवसीति ष । “माहुर्मित्रस्य” “धूर्तिं प्रणद्धमर्त्यस्य” ।

‘नशेवा’ इति कुत्वम् । “सुरुचो वेन आव” । “मा न आधक्” । आत इत्याकारान्तानां यङ्णाम् । “आप्रा द्यावापृथिवी” । “परावर्गभारभूयथा” । “अक्रचुवास” । “त्वे रयि ज गृवासे अनुगमन्” । मन्त्रग्रहणं ब्राह्मणास्यापुषलक्षणेम् । “अन्नत वा अस्य दन्ता” । विभाषानुवृत्तेर्नह । “न ता अक्षिभ्यश्चक्षिष्ट हि स” ।

इति वैदिकप्रकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

3402 In the Mantra portion of the Vedas there is elision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs घस् ‘to eat,’ ह्र ‘to be crooked,’ णश् ‘to destroy,’ वृ ‘to choose,’ ‘to cover,’ दह् ‘to burn,’ verbs ending in long आ, वृच् ‘to avoid,’ कृ ‘to make,’ गमि ‘to go’ and जनि ‘to be produced’

The word लि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense affixes. Thus from घस् the substitute of अद् we have अक्षन् in the sentence, अक्षन् नमो मदन्ति हि “Well have they eaten and rejoiced” (Rig I 82 2)

NOTE — Thus in the Aorist of अद्, there comes घस् (II 4 37 S 2427), the sign of the aorist is elided by this sūtra. The penultimate अ of घस् is elided by VI 4 98 S 2363, and घ is changed to क by VIII 4 55 S 121, and स is changed to वृ by VIII 3 60 S 2410, thus we get क्व, then we add the augment अद् which with the third person plural affix अन gives us अक्षन् ॥

From the verb हवृ we have माहूर्मत्रस्य स्थम् । The माहुर is the aorist 3rd Pers Singular, of हवृ । Thus हवृ + लि + ति = हवृ + o + ति (S 3402) = हुर + त (the elision of ह is by III 4 100 S 2207). The guni takes place by VII 3 84 S 2168, and then the त is elided by VI 1 68 S 242

From नश् we have प्रणक् in the following verse मान. शंसे अरुषो धूर्ति प्रणङ्मर्त्यस्य । रवा गोब्रह्मणस्पते । ‘Let not the foeman’s curse, let not a mortal’s on slught fall on us Preserve us Brahmanaspati’ (Rig I 18 3) The न् of नश् is changed to क्व by VIII 2 63 S 431

The word वृ in the sūtra includes both वृङ् and वृज्, as the word वेन in the following ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विषो मतं सुरुचो वेन आव । बहुधनया उपमा अस्य विष्टा मतश्च योनिमसतश्च विष्ट । (Yajur veda 13 3)

From दह् we have आधक् as in सरस्वत्यभिने । नविवस्यो मार्षस्फरी पयसा मान आधक् । “Guide us Saraswati to glorious treasure refuse us not thy milk, nor spurn us from thee” (Rig VI 61 14)

The word आत means verbs ending in long आ, as प्रा ‘to be full’ Thus, चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मि स्य वरुणस्याने । आप्रा द्यावा पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्य यत्र । (Rig I 115 1) “The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni. The soul of all that moveth not or moveth, the Sun hath filled the an and earth and heaven”

The root वृच् gives us वर्क, as in the following verse — मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्गं भारभूयथा । सर्वगं संरयि जय । (Rig VIII 64 12) “In this great battle cast us not aside as one who bears a load, snatch up the wealth and win it”

From कृ we have अक्रन् as in the following verse अक्रन्नुषासोऽयुनानि &c (Rig Veda I. 92. 2) “The Dawns have brought distinct perception as before.”

From गम we have अगमन्, as in the following verse वृतेव यन्त बहुभिर्वसव्यैस त्वेरयि जागृवासे अनुगमन् । रुशतमग्नि दशत वृहत वपावन्त विश्रवा दादिवास । (Rig Veda VI 13) "

From जन we have अजन्त, as अजन्त वा अन्य दन्ताः ॥ This is an example from the Brāhman literature, as the word मन्त्र in the sūtra refers also to the Brāhman literature

But sometimes, the elision does not take place, because the word "option" is understood in this sūtra. Thus न ता अगृधन् &c (Rig Veda V 2 4) "These seized him not, he had been born already."

CHAPTER III

३४०३ । अभ्युत्सादयाप्रजनयाचिकयारमयामकः पावयाक्रियाद्विदामकृचिन्ति कृन्दसि । ३ । १ । ४२ ।

आद्येषु चतुर्षु लुङि 'आम्' 'अक्' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयामक । अभ्युदसीषद दिति लोके । प्रजनयामक । प्राजीजनदित्यर्थः । चिकयामक । अचैषीदित्यर्थः चिनोतेराभिवृचन कुत्व च । रमयामक । अरीरमत । पावयाक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामकन् । अवेदिषु ।

3403 The forms अभ्युत्सादयामकः, प्रजनयामकः, चिकयामकः, रमयामकः, पावयाक्रियाद्, विदामकन् are irregularly formed in the Chhandas with the augment आम्, and the auxiliary verbs अकर्, क्रियात्, and अकृन् ।

The first two of these and the fourth are the Aorist (लुङ्) of the causatives of the roots सद् 'to sit', जन् 'to be born,' and रम् 'to sport,' to which the affix आम् is added. The third is the Aorist of the root चि 'to collect,' to which आम् has been added after the reduplication and the change of च into क of the root. The auxiliary अकृ, which is the 3rd Person Singular Aorist of कृ is added to all these four. The fifth is derived from the root पू 'to blow, to purify' by adding the causative affix मिच्, annexing the affix आम् before the terminations of the Benedictive (आशीर्लिङ्) and then using after the form so obtained, the Benedictive of कृ, क्रियात्. The last is the Aorist of विद् 'to know,' to which आम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of कृ, अकृन्, the auxiliary अकृन् is employed. These are the archaic forms, their modern forms are as follow — अभ्युदसीषदत्, प्राजीजनत्, अचैषीत्, अरीरमत, पाव्याद्, अवेदिषु ।

NOTE — The word अभ्युत्सादयामकः is formed by adding the prepositions *abhi* and *ut* to the Causative root सादि । सादि with आम् becomes सादया, to which is added अकृ the 3rd pers Singular Aorist of कृ "to do" Thus कृ + क्लि + तिप् = कर + क्लि + त = कर + ० + त (II 4 80 S 3402) = कर् + ० + ० (VI 1 63. S 252) which with the augment अद् becomes अकर् or अकृ । This auxiliary अकर् is added to all the first four words. When this periphrastic Aorist is formed with आम् and अकर्, the special mood-affix of the Aorist is elided by II 4 81, S 2238. The regular Causative Aorist is अभ्युदसीषदत् (सादयामकर् = असीषदत्). The

Causative सदि is shortened to सदि by VII 4 1 S 2314 This is reduplicated before the Aorist affix चङ् by VI 1 11 S 2315 Thus सदमद Then द is elided by VII 4 60 S 2179 Then applying VII 4 93 S 2316, read with VII 4 79 S 2317, the अ is changed to ई Thus we have सीषद + चङ् + त = सीषदत ।

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do.' The vikarana उ is not added because of the prohibition III 4 116 S 2215, and then there is रि by VII 4 28 S 2367

३४०४ । गुपेक्षन्दसि । ३ । १ । ५० ।

स्नेषचङ् वा । 'गृहानञ्जगुपत युवम्' । अगोप्तमित्यर्थः ।

3404 After the verb गुप् 'to protect,' चङ् is optionally the substitute of स्नि in the Chhandas

This rule applies where the root गुप् does not take the affix आय (II 2. 28) As इमान् नो मित्रावरुणो यत गृहान् अञ्जगुपतम् 'Mitra and Varuna protected these our houses' The other forms are अगोप्तम्, अगोपिष्टम् or अगोपायिष्टम् In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । ३ । १ । ५१ ।

स्नेषचङ् न । 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयी' । 'मा त्वाग्निध्वनयीत' ।

3405 After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' इल 'to send' and अर्द 'to go or to beg' चङ् is not the substitute of स्नि in the Chhandas

Thus मात्वायतो जरितुः काममूनयी. (Rig Veda I 53 3) मात्वाग्निध्वनयीत धूम गन्धि (Rig Veda I 162 15)

Thus we have ऊनयी. in the Vedas, अग्निनत् in the classical literature, so also ध्वनयीत, ऐलयीत and अर्दयीत, their classical forms being अदिध्वनत, ऐलिनत् and अर्दिदत् See Rig Veda I 53, 3, I 162 15, and Panini VII 2 5

३४०६ । कृमृदृरुहिभ्यश्चन्दसि । ३ । १ । ५२ ।

स्नेषङ् वा । 'इद तेभ्यो कर नम' । अमरत् । अदरत् । 'यत्सानोः सानुमारुहत'

3406 After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' अङ् is the substitute of स्नि when used in the Chhandas.

Thus अकरत 'he did', अमरत 'he died', अदरत 'he tore', आरुहत 'he rose. The classical Aorist of these verbs are अकार्षित अमरत, अदारीत and अरुहत

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इद तेभ्यो ऽकर नम' (Rig Ved X 85 17). यत्सानोः सानुमारुह्यभ्यस्यष्टकृत्वम् (Rig, Ved I 10 2)

३४०७ । हृन्दसि निष्टक्यदेवहूयप्रणीयोक्षीयोक्षिष्यमर्यस्तर्थाध्वर्यखन्यखान्यदेव-यज्याष्टक्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्याभाव्यस्ताव्योपचाय्यष्टहानि । ३ । १ । १२३ ।

हन्ततेर्निष्ठाहस्यपि प्राप्ते गयत । आद्यन्तयोर्विपर्यासो निःस. पत्वं च । 'निष्टक्यं चिन्वीत पशुकाम । देवशब्द इति पदे ह्यतेर्जुहोतेर्वा क्वादीर्धश्च । 'सर्जन्ते वा उ देवहूये' । 'प्र' 'उत्

आभ्या नयते क्यप् । प्रणीय । उन्नीय । उत्पूर्वाच्छिप् क्यप् । उच्छिष्य । 'मृड' 'स्तृज्' 'ध्व' सभ्यो यत । मर्य । स्तर्या । स्त्रियामेवायम् । ध्वर्यं खनेर्यगयती । खन्य' । खान्य' । यज्ये । 'शुन्यध्व देव्याय कर्मणे देवयज्यायि' । आह पूर्वात्पृच्छे क्यप् । 'आपृच्छय धरुण वाज्यर्पति' । सीव्यते क्यपत् च प्रतिषीव्य । ब्रह्मणि वदेर्यत् । ब्रह्मवाद्यम् । लोके तु 'वद सुपि क्यप्' (२८५४) इति कथ्यते । भवते स्तीतश्च यत । भाव्य । स्ताव्य । उपपूर्वाच्छिनातिर्गर्पदाया देशश्च पृड उत्तरपदे । उपचाय्यपृडम् । '+ हिरण्य इति वक्तव्यम् +' । उपचेयपृडमेवान्यन् । 'मृड' सुवने 'पृड च' इत्यस्मादिगुणधलक्षणः कः ।

3407 In the Vedas the following words are found which are formed irregularly — निष्टक्य, देवहूय, प्रणीय, उन्नीय, उच्छिष्य, मर्य, स्तर्या, ध्वर्य, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छय, प्रतिषीव्य, ब्रह्मवाद्य, भाव्य, स्ताव्य and उपचाय्यपृड ।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only. Thus the word निष्टक्य is derived from the root क्त 'to cut,' with the preposition निस्, and the affix ययत्, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III, 1 110 S 2859, नि + क्त + ययत् = नि + तृक्त + य (the root क्त transformed into तृक् by transposition) = निष्टक्य. As निष्टक्य चिन्वीत् शृणुनाम् ।

The above is apparently a guess work etymology of the grammarians

So also देवहूय is formed by adding to the root हूयते 'to call' or हू 'to invoke,' the affix क्यप् and the upapada देव, the vowel of the root is then lengthened and the augment त (VI 1 71), is not allowed, देव + हू or हू + क्यप् = देवहूय । Thus स्पर्धन्ते वाउ देवहूये (Rig Ved VII 85 2) So also प्र + नी (to lean) + क्यप् = प्रणीय, उत + नी + क्यप् = उन्नीय, उत + शिष (to leave) + क्यप् = उच्छिष्यम्, मृ (to die) + यत् = मर्य, स्तृ (to cover) + यत् = स्तर्या, it is always feminine ध्व (to bend) + यत् = ध्वर्य, खन् (to dig) + यत् = खन्य, खन + ययत् = खान्य, देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या, always used as feminine. Thus in शुन्यध्व देव्याय कर्मणे देवयज्यायि । आ + पृच्छ (to ask) + क्यप् = आपृच्छय । Thus आपृच्छय धरुण वाज्यर्पति (Rig Ved VII 107 5) प्रति + सीव (to sew) + क्यप् = प्रतिषीव्य, ब्रह्मण + वद् (to speak) + ययत् = ब्रह्मवाद्य, in secular literature both क्यप् and ययत् come after this word (III 1 106 S 2854) भू (to be) + ययत् = भाव्य, स्तु (to praise) + ययत् = स्ताव्य, उप + चि (to collect) + ययत् + पृड = उपचाय्यपृडम्. Vārt — This last word is formed then only when the word पृड follows and when the sense is that of 'gold'. When it does not mean 'gold,' the form is उपचेयपृडम् । The root पृड is read along with मृड in the Tudādi class and means "to please". To this root is added the affix क (III 1 135 S 2897)

३४०८ । कृन्वसि वनमनरक्षिमयास् । ३ । २ । २० ।

यस्य कर्मण्युपपद इत्यन्त । 'ब्रह्मवति स्वा क्षनवनिम्' 'उत नो गोपणि धियम्' । 'ये पृथा परिवर्जय' । चतुरक्षो पणि-क्षी । 'द्विर्दक्षीनात्मि' ।

3408 In the Vedic literature, the affix इन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रक्ष् 'to protect' and मृ 'to create,' when the object is in composition

Thus ब्रह्मवनि त्वा ब्रह्मनिम (Yaj San I 17, V 12, VI 3), उत नो गोषनि (Rig Ved VI 53 10), ये ते श्वानो यथिरक्षी (Rig Ved X 14 11) इन्द्रा यातूनामभवत् पाराशरो हविर्मथीनाम (Rig Ved VII 104 21)

३४०९ । कृन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

शिव स्यात् । एतनापाद ।

3409 In the Chhandas, the affix शिव comes after the verb सह् 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix

The words 'upasaṅga' and 'supi' are understood here As एतन + सह् + शिव = एतनासाह, nom sing एतनापाट 'a name of Indra' The dental स is changed into cerebral य by VIII 3 56, and the ह into ट by VIII 2 31 The final अ of एतन is lengthened by VI 3 137 See Rig Veda I 175 2, III 29 9, VI 19 7, IX 88 7, X 103 7

३४१० । वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । दित्यवाद । योगविभाग उत्तरार्थ ।

3410 The affix शिव comes after the verb वह् 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it

As प्रष्टवाह 1st sing प्रष्टवाद 'carrying a *prashtha* measure,' so, दित्यवाद ।

The division of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvṛtti of वह् only is carried and not of सह् See Yajur Veda, XIV 10, XVIII 26

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्ये ङ्युट् । ३ । २ । ६५ ।

सपु वह्युट् स्याच्छन्दसि । कव्यवाहन । पुरीषवाहन । पुरीषवाहन ।

3411 In the Chhandas, the affix ङ्युट् comes after the verb वह् when it is in composition with the words कव्य 'oblation of food to deceased ancestors,' पुरीष 'faeces' and पुरीष्य 'water'

As कव्यवाहन वितृणाम (Yajur Vel II 29) 'fire that carries the oblation to the *pitṛas*,' पुरीषवाहन 'carrier of water,' पुरीषवाहन. (Yaj Ved XI 41). The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्नो हव्यवाहन । पादमध्ये तु 'वहश्च' इति शिखरेव 'हव्यवाग्निरनन्तरं पितान्' ।

3412 The affix ङ्युट् comes in the Chhandas, after the verb वह् 'to carry' when it is in composition with the word हव्य 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a pāda (fourth part of a stanza)

As अग्निश्च हव्यवाहन. 'fire, the carrier of oblation to the gods' (Rig Veda I 44 2)

Thus ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनिम् (Vaj San I 17, V 12, VI 3), उत नो गोषनिं (Rig Ved VI 53 10), यो ते श्वानो पथिरक्षी (Rig Ved X 14 11) इन्द्रा यातूनाम-भवत् पाराशरो हविर्मयीनाम् (Rig Ved VII 104 21)

३४०९ । कुन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

शिव स्यात् । एतनाषाट् ।

3409 In the Chhandas, the affix शिव comes after the verb सह् 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix

The words 'upasaṅga' and 'supi' are understood here As एतन + सह् + शिव = एतनासाह, nom sing एतनाषाट् 'a name of India' The dental स is changed into cerebral ष by VIII 3 56, and the ह into ट by VIII 2 31 The final अ of एतन is lengthened by VI 3 137 See Rig Veda I 175 2, III 29, 9, VI 19, 7, IX 88 7, X 103 7

३४१० । वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । दिव्यवाद् । योगविभाग उत्तराय ।

3410 The affix शिव comes after the verb वह् 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it

As प्रष्ठवाह 1st sing प्रष्ठवाद् 'carrying a *prashtha* measure,' so, दिव्यवाद् ।

The division of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvṛtti of वह only is carried and not of सह् See Yajur Veda, XIV 10, XVIII 26

३४११ । कव्यपुरीषपुरीषेषु ज्युट् । ३ । २ । ६५ ।

एषु वहेज्युट् स्याच्छन्दसि । कव्यवाहन । पुरीषवाहन । पुरीषवाहन ।

3411 In the Chhandas, the affix ज्युट् comes after the verb वह् when it is in composition with the words कव्य 'oblation of food to deceased ancestors,' पुरीष 'faeces' and पुरीष्य 'water'

As कव्यवाहन पितृणाम् (Yajur Ved II 29) 'fire that carries the oblation to the *pitṛas*,' पुरीषवाहन 'carrier of water,' पुरीष्यवाहन. (Yaj Ved XI 44) The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येजन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्ना हव्यवाहन । पादमध्ये तु 'वहश्च' इति शिखरेव 'हव्यवाग्निरजर पिता नः'

3412 The affix ज्युट् comes in the Chhandas, after the verb वह् 'to carry' when it is in composition with the word हव्य 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a pāda (fourth part of a stanza)

As अग्निश्च हव्यवाहन 'fire, the carrier of oblation to the gods' (Rig ⁴⁸ I 44 2)

When this word occurs in the middle of a pāda, or at the beginning the form is हव्यवट् which is derived by adding the affix विव (sūtra 3,10). As हव्यवाहिनिरजर पिता न the never-decaying *Agni* or fire that carries oblation to the gods, is our father' (Rig Veda III 2 2)

३४१३ । जनसनखनक्रमगमो विट् । ३ । २ । ६७ ।

'विहवने —' (२५८२) इत्यत्वम् । अज्जागोजा । 'गोषा इन्द्रो नृषा असि' । 'सने-
तेन' (३६४५) इति पत्वम् । 'इय शुभेभिर्विमखाहवाञ्जत्' । 'आ दधिका शवसा पञ्च
कण्ठी' । अयेना ।

3413 The affix विट् (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs जन् 'to be born,' सन् 'to be-
stow,' खन् 'to dig,' क्रम् 'to pace' and गम् 'to go,' when a word
ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are
changed into long आ ।

The words हन्तसि उपसर्गे and सुप्ति are understood in this sūtra. The verb
जन् includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen,' so also सन् means
both 'to give' and 'to worship'

Of the affix विट् the latter ट् is indicatory, and is qualifying, as in VI 4
41 S 2982, by which rule the final nasal of जन सन् &c, is replaced by
long आ when the affix विट् follows, and the whole affix is elided by VI 1 67
S 375

As अप् + जन् + विट् = अज्जा (Rig Ved VII 34 16) 'born in water' (VI 4
41 S 2982), गोजा 'born in the heaven & e God' (Rig Veda IV 40, 5) So
also from सन्—गोषा 'acquiring or bestowing cows' (VIII 3 108 S 3645), गोषा
इन्द्रो नृषा असि O India! bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig
Veda IX 2 10) From खन्—विह्वला 'digger of lotus stalk,' कूपखा 'digger
of well' From क्रम—दधिका 'who gets milk' as, आ दधिका शवसा पञ्च कण्ठी (Rig
Veda IV 38, 10 and 40 5) From गम्—अयेना उन्नेतृणाम 'the leader'

३४१४ । मन्त्रे श्वेतवहोव्यशस्पुरोडाशो विवन् । ३ । २ । ७१ ।

* श्वेतवहोदीना हृदस्येति वक्तव्यम् + यत्र पदत्वभावि तत्र विवनेऽपवादो ह्यक्तव्य
इत्यर्थः । श्वेतवा । श्वेतवाहि । श्वेतवाह । उक्थानि उक्थैर्वा शसति उक्थशा यजमानः ॥
उक्थशासि । उक्थशास । पुरो दाशयते पुरोडाश ।

3414 In the Mantra the affix विवन् comes after the words
श्वेतवह, उक्थशस् and पुरोडाश ॥

The above words contain both the verb and the upapada, the fact of
their being so given indicates that there is some irregularity in the application
of the affix

the word उक्थ as object or instrument, and then the nasal is irregularly dropped. As उक्थानि उक्थेर्ना श्रमति = उक्थशास, nom sing उक्थशा. (Rig Veda II 39 1) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer'

The शिवन् is applied after the verb दाशु to give, preceded by पुरो, and द is changed into ड, the force of the whole word denoting an object. As पुरो, दाशयन्ति यन् = पुरोडाश, nom sing पुरोडा (Rig Veda III 28 2) 'an offering'

Var — The augment इस् is added to the words श्वेतवाह &c, when the *pada* affixes follow. Thus before *pada* terminations श्वेतवाह becomes श्वेतवस्. Therefore its Instrumental, dual is श्वेतवोभ्याम्, pl श्वेतवोभिः.

The augment इस् is not applied before सर्वनामस्थान and भ terminations. As श्वेतवाही, श्वेतवाह. The whole declension of this word is given below —

	Sing	Dual	Plural
Nom	श्वेतवा	श्वेतवाही	श्वेतवाहः
Acc	श्वेतवाहम्	Do	Do
Ins	श्वेतवाहा	श्वेतवाभ्याम्	श्वेतवोभ्यः
Dat	श्वेतवाहे	Do	श्वेतवोभ्यः
Abl	श्वेतवाहः	Do	Do
Gen	Do	श्वेतवाहो.	श्वेतवाह्यम्
Loc	श्वेतवाहि	Do	श्वेतवसु.
Voc	श्वेतवा or श्वेतव.		

३४१५ । अवे यज्ञः । ३ । २ । ७२ ।

अवया । अवयाजौ । अवयाज ।

3415 In the Mantra the affix शिवन् comes after the verb यज् 'to sacrifice' when in composition with the word अक्.

As अवयाज, nom sing अवया (Rig Veda I 173. 12) 'the name of a Vedic priest,' as त्व यज्ञे वरुणस्यावया असि 'Thou art the priest of Varuna in the sacrifice'

The division of this aphorism from the last in, which it could have been included, is for the sake of the subsequent sūtras in which the *anuvāṛṇa* of यज् only runs. This word is thus declined —

	Sing	Dual	Plural
1st	अवया.	अवयाजौ	अवयाजः
2nd	अवयाजं	अवयाजौ	अवयाजः
3rd	अवयाजा	अवयोभ्या	अवयोभिः

३४१६ । अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । २ । ६७ ।

एते सवुद्रो कतर्दार्घा ि पात्यन्ते । चादुक्थशा ।

3416 The स् substitution of VIII 2 66 S 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of अवयज्, श्वेतवाह and पुरोडाश giving the irregular forms अवयाः, श्वेतवाः and पुरोडा.

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative singular also. For they could not have been lengthened in the Vocative singular.

cause VI 4 14 does not apply to it. Thus हे अवा, हे श्वेता, हे पुरोडा ॥ By force of च in the sūtra we form उक्त्यशा. Also similarly

३४१७ । विजुपे हृन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उप उपपदे यजोर्विच । उपयद् ।

3417 The affix विच् comes after the verb यज् when उप pre-
cedes, in the Chhandas

As उपयद्भिर्बुधं वहन्ति 'they carry it up with the उपयज् formulas' उपयज् is the name of eleven formulas at a sacrifice

३४१८ । आतो मनिक्कनिब्बनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।

सुसुपसर्गे चोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्रय प्रत्यया स्युः । चोद्विच् सुदामा । सुधीवा । सुपीवा । भूरिदावा । घृतापावा । विच् । कीलालपा ।

3418. The affixes मनिन् (मन्), कनिप् (वन्), वनिप् (वन्) and विच् come in the Chhandas, after verbs which end in long आ, when a case-inflected word or an upasarga is in composition

The force of 'and' is to include विच्. Thus सुदा + मनिन् = सुदामन्, 1st sing सुदामा (Rig VI 20 7) 'one who gives liberally', सुपी + कनिप् = सुधी + वन् (VI 4 66 = सुधीवन्, 1st sing सुधीवा 'having good understanding', सुपा + वनिप् = सुपीवन्, 1st sing सुपीवा 'a good drinker', भूरि + दा + वानप = भूरिदावन्, 1st sing भूरिदावा (Rig II 27 17) 'liberal', घृतापावन् 1st sing घृतापावा (Yaj VI 19) 'ghee-drinker.'

The affix विच् is also included in this aphorism. As कीलाल + पा + विच् = कीलालपा (Rig X 91 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । बहुल हृन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपपदान्तेरेपि हन्तेर्बहुल क्तिप्स्यात् । मातृहा । पितृहा ।

3419 In the Chhandas, the affix क्तिप् diversely comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III 2 87 S. 2998

This aphorism ordains क्तिप् in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III 2 87. S. 2998. As मातृहा सप्तमं नरकं प्रविशेत् 'may the matricide enter the seventh hell', so also पितृहा 'patricide.'

Diversely we find also मातृघात. and पितृघात ।

The Past participle Nishthā is generally formed by त्त, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes कानच् and क्सु as already taught in the sūtras III 2. 105 S 3093, III 2 106 S. 3094, III, 2 107 S 3095. They are repeated here again

३४२० क । हृन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

भूत सामान्ये । 'अह द्यावापृथिवि आततान' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb, with the force of Past Participle, and Past tense in general,

As अह व्यावाश्चिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth' Here the word आततान has the force of nishthā

३४१९ ख । लिट्. कानच्वा । ३ । २ । १०६ ।

3419 B In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच्, the affix has the force of the Perfect

As अग्निं चिक्वान 'he consecrated the fire,' सोमं सुषुवाणः 'he pressed the soma juice'

This affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations.

See I 4 100 तृत्तजान (Rig Veda I 3 6)

३४१९ ग । क्वसुस्व । ३ । २ । १०७ ।

कृन्दिसि नि कानच्छ्रुवा स्त । 'चक्राणां वृष्ण' । 'यो नो अग्ने अरिर्वि अघायु' । '+ इन्द्रस्य घशब्दात्परं क्राया व ज्वक्तव्य + ' । क्वच्छ्रुन्दिसि' (३१५०) । उपत्यय स्य त । अघायु । '+ परजधिकारे जवसवा कृन्दसि वाच्ये + ' । 'ऊवास्तु मे जव' । 'देवस्य सवितु सवे' ।

3419 C In the Chhandas the affix क्वसु is optionally the substitute of लिट्, the kvasu formed word has the force of the Perfect

As जन्निवस् 1st sing जन्निवान 'eaten' (Yaj VIII 19), पपिवस् 1st sing. पपिवान 'drunk'

Thus चक्राणां वृष्णं पोषम (Rig Veda VIII 7 23).

यो नो अग्ने अरिर्वि अघायु (Rig Veda I 147 4)

Here the word अरिर्वि is formed from the root रा 'to give,' with the affix क्वसु having the force of Perfect The Negative Particle अ is added Thus रा + क्वसु = रा रा + वस = र रा + इट + वस (VII 2 67 S 3096) = ररिवस The Nom Sing is ररिवान "a generous man" अरिर्वि "a miser, an enemy,"

By S III 1 8 S 2657 the affix क्वच् is added to a noun in order to denote a wish for one's own self The following vārtika makes an exception in the Vedas

Vārt — In the Vedas, the affix क्वच् is added after the word अघ, even when the wish is with regard to another As मा त्वा वृका अघायवे विदन् Here अघायु (pl अघायव) is formed by kyach, उ being added by III 2 170 S 3150, and आ is added by VII 4 37 See Rig Veda I 120 7 Thus अघ + क्वच् = अघ + य = अघ + य + उ (III 2 170 S. 3150) = अघायु (VII 4 37 S 3590.)

By sūtra III 3 56 S 3231 the affix अच् is added to roots ending in इ or ई, but in the Vedas this affix is added even after roots in उ or ऊ by the following Vārtika.

Vārt — The words जव and सव are formed by the affix अच् and they occur in the Vedas As 'ऊवास्तु मे जव,' 'देवस्य सवितु, सवे (Rig Veda V 82 6)

These roots जु and सु would have otherwise taken the affix अप् The form would have been the same, but there would be difference of accent See Rig I 112 21, and Yaj XI 2

३४२० । मन् वृषेणपचमनविदभूवीरा उदात्तः । ३ । ३ । ९६ ।

वृषादिभ्य क्तिन्स्यात् । स चोदात्तः । 'वृष्टि दिव' । 'सुधमिष्टये' । 'पचापक्तीकृत' । 'इधं ते नख्यसी मति.' । वित्ति. भूति. । 'अग्ने आ याहि वीतये । 'राती स्यामोभयास.' ।

3420 In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action — 'vii-h' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhû' (to be), 'vi' (to go, to consume) and 'râ' (to give)

The construction of this sūtra is anomalous. Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case. Thus वृष्टि 'raining', इष्टि 'wishing', पक्ति 'cooking', मति 'thinking', विप्ति 'knowing', भूति 'being', वीति 'consuming', रति 'giving'

As "स नो वृष्टि दिव." (Rig Veda II 6 5)

सुवमिष्टये (Rig Veda VI 70 4)

पचात्यक्तीकत (Rig Veda IV 24 7)

नव्यसी मति (Rig Veda VIII 74 7)

भूतिसूदिस (Rig Veda I 161 1)

अग्न आयाहि वीनये (Rig Veda VI 16 10)

राती स्यामोभवास (Rig Veda VII 1, 20)

३४२१। कृन्दसि गत्यर्थेभ्यः। ३। ३। १२९।

ईषदादिषूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्च कृन्दसि युज्यताम्। खलोऽपवादः। सूषसदनोऽग्निः।

3421 The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'ishad' &c meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs

This debars the affix खल of III 3 126, 127 S 3305 and 3308. Thus सूष-सदनोऽग्निः। सूषसदनमन्तरिक्षम्। See T S 7 5 20 1

३४२२। अन्यथ्योऽपि दृश्यते। ३। ३। १३०।

गत्यर्थेभ्यो येन्ये धातवस्तेभ्योऽपि कृन्दसि युज्यताम्। 'सुदेदनामकृणोदब्रह्मणे गाम'।

3422 The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'

Thus सुदेदनाम कृणोद् ब्रह्मणे गा, so also सुजेद् नाम कृणोद् ब्रह्मणे गा ॥ (Rig Veda X 112 8)

३४२३। कृन्दसि लुङ्लटलिटः। ३। ४। ६।

धात्वर्थानां सन्त्ये सर्वकारण्येते व स्युः। पक्षे यथाऽत्र गत्ययाः। लुङि। 'देवो देवेभिरागमत'। लोटर्थे लुङ्। 'इद तेभ्यो अर नमः'। लट्। 'अग्निमद्य होतारमवृणीत'य यजमान'। लिट्। 'अद्या ममार'। अद्य अग्रित इत्यर्थः।

3423 In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs

The words धातुसम्बन्ध and अन्यतरस्याम् are understood here also. By saying 'optionally', other tense affixes may be similarly employed

Thus देवो देवेभिरागमत (Rig I 1 5) 'O God Agni! come hither with the gods'. Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative ये भूतस्य प्रचेतस इद तेभ्योऽकर नमः. 'I make salutation &c &c.' (Rig X 85 17). Here अकर is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमय्य होतात्मवृत्तीताय यजमान । Here लङ् is used instead of लट् ।

So also अद्या ममार = अद्य स्मियते । Here लिट् is used instead of लट् ।

NOTE — अगमत् is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root गमन् has an indicatory लृ in the Dhatupāṭha and belongs to Pāśhādī class

अकर्म here क्ति is replaced by अङ् by sūtra VII 2 13 S 2293 Thus क् + अङ् + भ Then there is gun by VII 4 16 S 2406 With the augment अ we get अकर्मज “I did”

अवृत्तीत् from वृज् ‘to choose’, add लङ्, and णा विकारण because the root belongs to Kīṛāḍī class Then there is long ई by VI 4 113 S 2497 Thus we have अवृत्तीत् ॥

३४२३ । सिद्धिर्लेट् । ३ । ४ । ७ ।

जिह्वा दौ लिट्हेतुमन्त्रादौ च णेन लेट् जायतेति ।

3424 The affix ‘लेट्’ is employed in the Vedas, wherever the Potential can be used

The formation of लेट् is shown in the subsequent sūtras In the first place, the vikāraṇa सिप् is sometimes added between the Personal endings and the root Secondly, the Personal endings themselves lose then इ thus ति becomes त, सि becomes स । Thirdly, the word takes the augment अट् and आट् between the Personal endings and the root Fourthly, the सिप्, vikāraṇa sometimes causes Vriḍhi also

३४२५ । सिङ्खलुल लेटि । ३ । ९ । ३४ ।

3425 सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows

३४२६ । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ९७ ।

लेटस्तिङामितौ लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु ।

3426 In the Parasmaipada affixes the ‘i’ is optionally elided in the Subjunctive

The वा of the preceding Ashtādhyāyī sūtra III 4 96 is understood here also

३४२७ । लेटोऽडाटौ । ३ । ४ । ९८ ।

लेट् ‘अट्’ ‘आट्’ एतावागमौ स्त । तौ च पितौ । ‘+ सिङ्खलुल गिद्धक्तव्य +’ । वृद्धिः । ‘प्र ण आद्युषि तारिषत्’ । ‘सुषेणमस्कराति जोषिषद्धि’ । ‘आ दारिषददर्शनाय शरत्’ । सिप् इलोपस्य नाभावे । ‘एताति विद्युत्’ । ‘प्रियं सूर्ये प्रियो अग्रा भवति ।

3427 The augments ‘at’ and ‘āt’ are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive

The augments अट् and आट् are पित् and are not to be added at once, but by turns Thus जुष + सिप् + अट् + त = जोषिषत्, तारिषत्, मान्दिषत्, similarly एत + आट् + ति = एताति, व्यावयति । See III 1 34 for the addition of सिप् in the above

NOTE — The vikāraṇa सिप् is treated as शित् and therefore causes Vriḍhi

Thus from the root वृ we have तारिषत्, as तृ + तिप् = तृ + सिप् + तिप् = तृ + इट् + सिप् + तिप् = तार + इ + सि + ति = तारिषत् । Thus प्र ण आद्युषि तारिषत् ।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिसेवनयोः, as in सुषेणमस्कराति जोषिषद्धि ।

Similarly अस्माविषत from दृप्तवैश्वर्ययो, as in the following—
आ साविषदर्शनाय श्रुः (Rig Veda X 99 7)

But when there is no सिप् added, and the इ of the Personal-endings is not elided, then we have forms like पताति दिव्युत and प्रिय. सूर्येप्रियो अनाभवति (Rig Veda V 37 5)

In fact लोट is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below —

I — Present — लोट

I	भवति	भवत.	भवन्ति
	भवाति	भवात	भवान्ति
II	भवसि	भवथ.	भवथ
	भवासि	भवाथ	भवाथ
III	भवामि	भवाव.	भवामः
		भवाव	भवाम

II — Imperfect

I	भवत	भवत	भवन्
	भवात	भवात	भवान्
II	भव	भवथ.	भवथ
	भवा	भवाथ	भवाथ
III	भवाम	भवाव.	भवाम.
		भवाव	भवाम

III — Present Conditional

I	भविषति	भविषत.	भविषन्ति
	भविषाति	भविषात.	भविषान्ति
II	भविषसि	भविषथ	भविषथ
	भविषासि	भविषाथ	भविषाथ
III	भविषामि	भविषाव	भविषामः
		भविषाव	भविषाम

IV — Imperfect Conditional

I	भविषत्	भविषत.	भविषन्
	भविषात्	भविषात	भविषान्
II	भविष.	भविषथ	भविषथ
	भविषा	भविषाथ	भविषाथ
III	भविषाम्	भविषाव	भविषाम.
		भविषाव	भविषाम

V — Strong Present Conditional

I	भाविषति	भाविषत	भाविषन्ति
	भाविषाति	भाविषात	भाविषान्ति
II	भाविषसि	भाविषथ	भाविषथ
	भाविषासि	भाविषाथ	भाविषाथ
III	भाविषामि	भाविषाव	भाविषामः
		भाविषाव	भाविषाम

VI — Strong Imperfect Conditional

I	भाविषत	भाविषतः	भाविषन्
	भाविषात्	भाविषातः	भाविषान्

II भाविष्य	भाविष्यश्च.	भाविष्य
भाविष्या	भाविष्याथः	भाविष्याथ
III. भाविष्याम्	भाविष्याव.	भाविष्याम.
	भाविष्याव	भाविष्याम

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेटुनमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाव । करवाव । टरेत्वम् ।

3428 The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive

As *करवाव* or *करवावः*, *करवाम* or *करवामः* । The first person is used in the sūtra to indicate that the *स* is not elided in any other person

३४२९ । यात ऐ । ३ । ४ । ९९ ।

हेट आत्मारस्ये स्यात् । 'सुर्वेन सुप्रयसा मादयेते' । आतामित्याकारस्येकार । विधिः सामर्थ्यादाट ऐच न । अन्यथा हि हेटमेव विदधत् । यो यजति यजान इत ।

3429 In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'ā' of *आताम्* and *आयात्* in the first and second person dual of the Atmanepada

Thus, *मन्त्रयेते*, *मन्त्रयेथे*, *करवैते* *करवैथे* । Why is not the augment *आद्* changed into *ऐ* ? Because otherwise the rule enjoining *आद्* would be superfluous, and the sūtra enjoining *आद्* ought to have enjoined *ऐद्* at once

सुर्वेन सुप्रयसा मादयेते (Rig Vela IV 41 3) Here the affix *आताम्* is changed to *ऐते* ॥ The regular form *यते* the *आ* is changed to *ऐ* by III 4 79 S 2233

The *आ* of the augment *आट* is not changed to *ऐ* as we have already said above, and here we have the forms *यजति* & *यो यजति यजान इत* (Rig Vela VIII 31 1)

३४३० । तैत्तान्यत्र । ३ । ४ । ९९ ।

लेट सकारस्य ए' स्याद्वा । 'यात ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयः विना । 'पशुनामीशे' । 'यहागृह्यान्ति' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रयसा मादयेते' ।

3430 In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sūtra

Thus *शयै*, *ईशे* &c, in the following examples — *सप्ताहानि शयै*, *अहमेव पशुनामीशे*, *मदया एव वा यहा गृह्यान्ति मदेयत्यान्यव वः पात्रगयुज्यान्ति* । And in the alternative we have simply *ए* as, *यत्र उ च ते मतो तद्धम दमउत्तरम्* ।

NOTE — *ईशे* from the root *ईश्* ऐश्वर्यम् । It is the 1st Pers Sing, The Atmanepada Person ending इट of the 1st Pers Sing is changed to ऐ । This इ is not elided by III 4 97 S 3120, because that sūtra is confined to Parasmaipada इ ॥ The इ is changed to ऐ by III 4 79 S 2233, then *ए* changed to ऐ by this sūtra

गृह्यान्ति from *ग्रहि* in the Passive The *ट* of the Passive is added, and then the 3rd Pers Plural लि or अन्ति । The Personal ending takes the augment *आद्* and becomes *आन्ति* ॥ The *र* of *ग्रह* is changed to ऋ by VI 1 16 S 2412 and the इ of *अन्ति* is changed to ए by III 4 79 S 2233, and this ए is changed to ऐ by the present sūtra.

३४३१ । उपसवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

पश्यान्त्य आशङ्क्या ख लट् स्थात । 'अहमेव पशूनामीशे' । 'नेज्जिह्मायन्तो नरक पताम' ।
एष इन शानञ्जो (२५५७) ।

3431. Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Let' is employed after a root, in the Chhandas Literature

The word उपसवादा means 'reciprocal agreement contracting to do' Thus यदि मे भवानिदं कुर्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you' Agreements like these are called उपसवाद, while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का apprehension or fear

Thus अहमेव पशूनामीशे ॥ This is the reply of Rûdra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripura The word पशु means "bound souls, jivas treading the round of Samsâra" पताम is Let the final स् is elided by III 4 98 S 3428 मदय। एव वो यट् गृह्यान्तै ॥ मद्धेवत्यान्वेव व पात्राण्युद्यान्तै ॥ नेज्जिह्मायन्तो (or नेज्जिह्मायन्तो) नरक पताम ॥ (Nir I 11 Bohrlm_k) = जिह्मावशेन नरकपात आशङ्कते ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Let) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvritti was understood in the last sūtra

By III 1 83, S 2557, in the Imperative 2nd Pers Singular, शानच् is sometimes substituted for the विकारञ्जना, after the Kiyâdi roots ending in consonants By the next sūtra, शायच् is optionally the substitute in the Vedis

३४३२ । कृन्दसि शायजिपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशब्दाच्छानच् । 'हृयहोभश्चकृन्दसि' इति दृश्यम् । 'गृभाय जिह्वया मधु' । 'वधानं देव सवित' । 'अनिदिताम—' (४१५) इति वन्द्यातेनलोपः । गृण्णासि ते । 'मध्वा जभार' ।

3432 In the Chhandas, शायच् is also the substitute of शना after roots ending in consonants, when हि follows

Thus गृभाय जिह्वया मधु (Rig Veda VIII 17 5) "take up the honey with the tongue" The affix शानच् is also employed by force of the word अपि in the aphorism as वधानं पशूनां बन्धनं च

Vart — In the Chhandas, भ is substituted for the ह of हृ and यट् ॥ Thus गर्दभेन सभरति, मरुदस्य गृभ्णाति, सामिधेयोज्ज्विरे, उदग्रामज्वि ग्राह्यवृद्धदेवा अर्वावृधन ॥

NOTE — गृभाय is derived from यट् 'to seize', the र is vocalised by ग्राह्यया etc VI 1 16 S 2412, and हृ changed to भ by the vârtika above given Thus यट् यना + हि = गृह + ना = गृभ् + ना = गृभ् + आय (शायच्) = गृभाय 'take up thou'

NOTE — वधान is formed by शानच्, added to the root बन्ध 'to bind' the nasal is elided by VI 4 24 S 415, the Imperative affix हि is added by VI 4 10 S 2202 Thus बन्ध + यना + हि = बन्ध + यना + टि = बन्ध् + आन + हि = बन्ध् + आन + ० = वधान "bind o tethe"

Other examples of the change of हृ into भ by the above vârtika are given below —

गृभ्णामि ते (Rig Veda X 85 36) मध्वाजभार

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणाणां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छन्दति । 'आगडा शुष्णस्य भेदति' । भिनन्तीति प्राप्ते । 'जरसा मरते पति' । म्रियते इति प्राप्ति । इन्द्रो वस्तेन नेषतु । नयतेलोट णपसिप्पौ द्वौ विकरणा ॥ 'इन्द्रेण युजा तरुणम् वृत्रम्' । तरेमेत्यर्थः । तरेतिर्विध्यादौ लिङ् । उ णपसिप्पेति त्रयो विकरणा ।

सुप्तिदुपयटलिङ्गानां कालकलचस्वरकर्तृयडा च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रजदेव सापि च सिध्यति बाहुल्येन ।

'धुरि दक्षिणाया' । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । 'अषालये अश्वयूषाय तक्षति' । तत्तन्तीति प्राप्ते । उपयङ् परस्मैपदान्तेनये । 'ब्रह्मचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्वृध्यति' । वृध्यते इति प्राप्ते । 'मधेःस्वप्ना इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नर पुरुष । अधा स वीरेर्दशभिर्विद्युषा । विद्युषादिति प्राप्ते । काल कालवाची प्रत्यय । 'श्वेताश्वीनाधास्यमानेन' । लुटो विषये लट् । 'तमसा गा अदुक्षत' । अदुक्षति प्राप्ते । 'मित्र वयं च सूरय' । मित्रा वर्गमिति प्राप्ते । स्व व्य

त्ययस्तुवत्यते । कर्तृगृह्य कारकमात्रपर । तथा च तद्वाचिना कृतद्धिताना व्यत्यय । अत्रादायश्च णिपयेच । अत्रगृहे विशेष । यडो यश्चवादारभ्य 'लिङ्पाशिष्यङ्' (३४३४) इति ङकारेण । प्रत्याहार । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिरुक्त एव ।

3433 In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaranas शप् and the rest, which have been ordained under special circumstances

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange, taking of two vikaranas at a time, and so on. Thus भेदति = भिद + शप् + ति, instead of भिनन्ति from the root भिद 'to split', belonging to the Rudhādi class, e g आगडा शुष्णस्य भेदति (Rg VIII 40 11) "He (India) breaks the eggs (children) of Shushna", so also, जरसा मरते पति (Rig X 86 11), here there is मरते = (म + शप् + ते) instead of म्रियते, the root म्र belonging to the Tudādi class. So also there are two vikaranas at one and the same time, in the following इन्द्रो वस्तेन नेषतु 'May India lead by this abode', here there is नेषतु 3rd per sing of the Imperative (लोट) of the root नी 'to lead', there are two vikaranas सिप् and शप्, instead of नयतु = (नी + शप् + तु), इन्द्रेण युजा तरुणम् वृत्रम् (Rig VII 48 1) The word तरुणम् (तृ + उ + सिप् + शप् + अम्) is the 1st per sing of the Optative (लिङ्) of the root तृ and is formed by three vikaranas, the classical form being तरेम 'may we cross'.

Kārikā —In the Vedic literature we have many apparent irregularities, with regard to the application of (1) सुप् (case affixes), (2) तिङ् (Personal endings), (3) उपयङ् (Paśmasaupada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to कृत and तद्धित affixes and (12) rules relating to the affixes included in the pratyāhara ङङ् (III I 22 to III 1 86). All these irregularities are explained by the author by the word बहुलम् ॥ In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vedic anomalies.

NOTE —The word शास्त्रज्ञे "science maker," in the above *kuika* refers to Pāṇini.

Thus —

(1) Irregular application of case affixes धुरि दक्षिणाया (Rig Veda I 161 9)

Here दक्षिणाया (Genitive) is used instead of the Locative दक्षिणस्याम् ॥

(2) Irregular application of Person endings चषल ये अश्वयूषाय तक्षति (Rig Vela I 162 6) Here तक्षति is used instead of तक्षन्ति ॥

(3) Irregular use of Parasmaipada and Atmanepada as, ब्रह्मचारिणमिच्छते । Here Atmanepada इच्छते is used instead of Parasmaipada इच्छति ॥ Similarly प्रतीपमन्य ऊर्मर्युज्यति instead of युज्यते ॥

(4) Irregular use of Genders, as मधोःस्तृता इवामते । Here the word मधु which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is मधुन ॥

(5) Irregular use of Person The word नर in the Kārikā means Person As अथा सर्वारिं हर्षमि विद्रूया instead of विद्रूयत ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person This word is the Benedictive Mood of the root यु "to mix," with the prefix वि ॥

(6) Irregular use of Tenses The word काल in the Kārikā means the affixes denoting time Thus प्रवोऽग्नीन् जावात्यमानि । Here लृट् is used instead of लुट् । It is formed from धा with the affix प्राच (III 3 14 S 3107) and the Mood-affix स्य (III 1 33 S 2186), and the augment मुक् (VII 2 82 S 3101)

(7) Irregular interchange of consonants as, तमसो गा अदुक्षत । Here द is, not changed to ध । The proper form is अधुक्षत ।

(8) Irregular vowels as, मित्र वय च सूरय instead of मित्रा वयम ॥

(9) Irregular use of Accents This will be illustrated later on

(10) Irregular use of Kārakas The word कर्तृ in the Kārikā means Kāraka, and includes the Kri and Taddhita affixes Thus from the root अद् 'to eat' with the upapada अच्, a compound is formed by adding the affix अण् । Thus अच् + अद् + अण् = अच् + आद = अत्राद । But in the Vedas, affix अच् is used Thus अच् + अद् + अच् = अच् + अद = अत्राद । Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different Thus in one case it would be अच् + आदाय, in the other अच् + अदाय ॥

(11) The यङ् in the Kārikā is a Pratyāhāra formed with the य of III 1 22, and the ङ् of अङ् in III 1 86 There is irregular use of these affixes also in the Vedas These affixes are —

1 यङ् Intensive affix 2 णिच् Causative and Churādi class affix 3 यक् Kāndi yādi class affix 4 आय 5 ईयङ् 6 णिङ् 7 स्य and तसि of the Future Tense 8 सिप् of Let 9 आप् of Perfect 10 ढिल and सिच्, षत्, चङ् and अङ् and चिष् of the Aorist 11 यक् of the Passive, 12 The vikarans शप्, श्यन्, श्नु, श्च श्नम, उ, ञ्, and the Benedictive अङ् । The irregular use of these has already been illustrated in the examples like भेदति &c

३४३४ । लिङ्गयागिञ्ङ । ३ । १ । ८६ ।

आशीर्लिङ् परे धातोः स्याच्छन्दसि । 'वच उम' (२४५४) । 'मत्र वेदेमागने' । + द्विरेवक्ष्य + । 'पितर च द्विरेव मातर च' अङि तु 'अदुङ्ङि -' (२४०६) इति गुण स्यात् ।

3434 The affix अङ् is employed in the Chhandas when the affixes of the Benedictive (आशीर्लिङ्) follow

This debars अण् The affixes of the Benedictive are *ārdhadhātuka* by III 4 116 S 2215, but in the Vedas they are *sārvadhātuka* as well, see III 4 117 S 3435. The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs *स्था गा, गम, वच, वद श्न* and *बह*, as *उपस्थेयम्, सत्यमुपयोगम्, गमेम जनतो गृहान्, मत्र वीक्षेमागये, विदेद्वेना मनसि पविष्टा, प्रथमं चरिष्यामि तच्छक्यम्, स्वर्गं लोकमारुहेयम्*.

Vārī — The affix अक् is employed in the Chhandas after the verb दृश् in the Benedictive. Had there been अद्, it would have caused *guna* by rule VII 4 16 S 2406, to prevent this, अक् is ordained, as *पितरश्च दृष्ट्वे मातरश्च* (Rig. Veda I 24 1) 'May I see the father and the mother.'

३४३५ । छ । सुप्रयया । ३ । ४ । ११७ ।

धातुप्रथितार उक्त सत्यं सर्वधातुना धातुना भवसक्त स्यात् । 'वर्धन्तु त्वा सुष्टुनय' । वर्धन्त्वित्यर्थः । आधधातुत्वादिगोलेषु । 'विशृण्वरे' सार्वधातुत्वात् णु शुभायश्च । 'हुश्रुवो -' (३३८७) इति धृक् । आगमहनजन किञ्चिन्ना लिट् च' (३१५१) । आदन्ताद् वयान्ताद्गम देशे किञ्चिन्ना ल् । ता च लिङ् वत । 'वभिर्वज्रम्' । 'पपि सोमः' 'ददित्वा' । 'जमिर्गुवा' । 'ज घृत्रयमिन्द्रियम्' । जञि । लिङ् वद्वावादेव सिद्धे 'लच्छत्युताम्' (३३८३) इति गुणवाधनार्थे णि-त्वेन बहुलं ह्यन्ति' (३५७८) इत्युत्त्वम् । ततुरि । जगुरि ।

3435 In the Vedas this distinction of '*sārvadhātuka*' and '*ārdhadhātuka*' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed.

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sārvadhātuka* and *ārdhadhātuka* affixes. Sometimes the लिङ् and शित are treated as if they were *ārdhadhātuka*. Thus वर्धन्तु त्वा सुष्टुनय । Here the affixes of the लोट् are treated as *ārdhadhātuka* and consequently there is the elision of the शिच् by rule VI 4 51 S 2313, the proper form of this word would be वर्धन्तु । Sometimes *ārdhadhātuka* affixes are treated like *sārvadhātuka* affixes, as शृण्वरे, here the affixes of the लिट् are treated as *sārvadhātuka* and so there is the Vikanapa णु and the ड is changed into व । Thus, वि + शृ + णु + वरे = वि + शृ + नु + वरे (III 1 74 S 2386) = वि + शृ + न्व + वरे (VI 4 87 S 2387) = विशृण्वरे । Similarly, सुन्विरे । The लिङ् is sometimes treated in the Vedas both as *ārdhadhātuka* and *sārvadhātuka* at one and the same time, as उपस्थेयम् अरण बृहन्तम् । Here, by treating the affix as *ārdhadhātuka*, there is elision of स् in the लिङ् (VII 2 79 S 2211), and by treating it again as *ārdhadhātuka* the आ of स्या is changed into स । So also in सन्ति the श् is treated as *sārvadhātuka* and there is no substitution of भू for अस is required by II 4, 52 S 2470.

In this connection, we read here again the sūtra III 2 171 S 3151

३४३५ क । आगमहनजनः किञ्चिन्ना लिट् च । ३ । २ । ११७ ।

3435 A In the Chhandas, the affixes 'k₁' and 'k₂' in the sense of 'the agent having such a habit' &c' come after the verbs that end in long 'ā' or short or long 'ri' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lat' causing reduplication of the root.

अभिर्वज्रम् (Rig Veda VI 23 4) From the root भज् + कि = अभि. R duplication because treated as लिट् ।

पपि सोमम् („ „) From पा + कि = पपि ।

ददिर्गा („ „) From दा + कि = ददि

जगिर्मरुता (Rig Veda VII 20 1) From गम् + किन् = जगिम् । The penultimate अ is elided by VI 4 98 S 2263

जघिर्वृत्रममित्रियम् (Rig Veda IX 61 20) From हन् + किन् = जघि । ह changed to घ by VII 3 54 S 358

जज्ञि वीजम् (T S VII 5 20 1) From जन + किन् = जज्ञि.

Q “Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by असयोगान् लिट् कित (I 2 5 S 2242) the affixes कि and किन् (the real affix is इ) would be कित, why are these affixes enunciated with an indicatory क् ?” Ans They are read a कित in order to prevent *gunā* in the case of roots ending in long ऋ, for by VII 4 11 S 2383, लिट् alone would not have been कित after long ऋ ॥ The usefulness of the affixes being किन् is illustrated in the next two examples

मित्रावरुणा ततुरिम (Rig Veda IV 39 2) ततुरिम = तारक । दूरे अध्वाजगुरि (Rig Veda X 108 1)

Here from the roots तृ प्लवन तरणयो and गृ निगरणे both ending in long ऋ we get the forms ततुरि and जगुरि by the affix कि ॥ Had the affix been merely इ without indicatory क्, it being like लिट् would have caused *guna* of ऋ by VII 4 11 S 2383, but the indicatory क् prevents it

Thus तृ + कि = तृक् + कि (the ऋ is replaced by उर by VII 1 103 S 3578) Then there is reduplication And we should get तृक् तृक् + इ ॥ But by I 1 59 S 2243, the उर substitution does not take place first It is after reduplication that VII 1 103 S 3578 finds scope Thus त + कि = तृ तृ + कि = तृक् तृ + कि (VII 4 66 S 2244) = ततृ + कि (VII 4 60 S 2179) At this stage will apply *sūtra* VII 4 11, and we have ततुरि ॥

Similarly we get जगुरि ॥

३४३६ तुमर्थं सेसेनसेअसेनकसेनकसेनधैअधैन्कधैकधैन्शधैशधैन्तवैतवेङ्.

तवेनः । ३ । ४ । ९ ।

से । ‘वसे राय.’ । सेन् । ‘ता वामसे’ । असे । ‘शरदा जीवसे धा’ । असेन्निष्ठादायुदात्तं क्ते । प्रथे । कसेन् । ‘गवामिव अयसे’ । अध्ये । अध्येन् ‘जटर एणध्वे’ । पञ्च आयुदात्त कथ्ये कथ्येन् । आहुवध्वे । पञ्चे नित्स्वर । शध्यै । ‘राधस सह मादयध्वे’ । शध्यैन् । ‘वायवे पिबध्वे’ । तवे । दातवाउ । तवेङ् । सूतवे । तवेन् । कर्तवे ।

3436 In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix ‘tumun’, viz — ‘se’, ‘sen’, ‘ase’, ‘asen’, ‘kse’, ‘kasen’, ‘adhyai’, ‘adhyain’, ‘kadhyai’, ‘kadhyain’, ‘śadhyai’, ‘śadhyain’, ‘tavai’, ‘taven’, and ‘taven’

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes These when stripped of their indicatory letters, will be found to consist of the following five affixes — (1) से = से, सेन् and क्ते ॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन् ॥ (3) अध्ये = अध्ये, अध्येन्, कथ्ये, कथ्येन्, शध्यै and शध्यैन् ॥ (4) तवे ॥ (5) तवे = तवेङ् and तवेन् ।

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz न, क, श and ड । The forces of क श and ड have already been explained, the indicatory न makes the word take the *udāta* accent on the first syllable (VI 1 197 S 3686) Thus से is acute (III 1 3 S 3701), सेन् has acute on the first syllable of the word (VI 1 197), असे has accent of the affix (III 1 3), असेन् throws the accent on the first syllable of the word, the indicatory श makes the numbers 11 and 12 *Sirādhātuka*, and the root takes the proper *Vikarana* of its class before these affixes, while before तवै, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI 1 200 S 3688 VI 2 51 S 3785)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थ 'the sense of the affix तुम'. The word तुमर्थ is here equivalent to भाव or 'action', for the *pratyayas* or affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added. This no special meaning having been attached to तुमुन्, it will convey the meaning of the root to which it is added, i.e. it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood (1) से—वस्ते (from वच् + से) राय । (2) सेन्—तावामेवे रथानाम (Rig V 66 3) from व् एवे । (3 and 4) असे and असेन्—अस्ते शत शग्दे जीवसे धा (Rig III 36 10), So also कृत्वे दत्ताय जीवसे' (Rig X 57 4) With असेन् the word will be जीवसे । (5) वसे—प्रये भगाय from व्, इवे । प्र + इवे = प्रये (6) कसेन् गर्वामिव श्रियसे (Rig V 59 3) It has not the नित accent (VI 1 197) which would have given us श्रियसे । (7 and 8) अध्ये, अध्येन् जठर पृथ्यै । The accent is on the last in one case and on the first in the other (9) कथ्यै—इन्द्राग्नी आहुवथ्यै (Rig VI 60 13) (10) कथ्येन श्रियथ्यै । (11 and 12) श्रथ्यै, श्रथ्येन्—पिबथ्यै (Rig VI 27 5), the accent however is on पि । सह मादयथ्यै (Rig VI 60 13) (13) तवै—सोममिन्द्राय पातवै । (14) तवेद्—तं ते गर्भं हयामहे दशमे मासि सूतवे (Rig X 184 3) (15) तवेन्=गतवे (Rig I 46 7), कर्तवे (Rig I 85. 9), हर्तवे ॥

३४३७ । प्रयै रोहिष्यै अव्ययिष्यै । ३ । ४ । १० ।

एते तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातु रोदुमव्ययितुमित्यर्थः ।

3437 The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives

Thus (1) प्रयै देवेभ्यो मर्ह (Rig I 142 6), प्र + या + कै = प्रये - प्रयातुम् । (2) अषामोदधीना रोहिष्यै । रुह् + इष्यै = रोहिष्यै = रोहणाय । (3) अ + व्यथ् + इष्यै = अव्ययिष्यै = अव्यथनाय ।

३४३८ । दृशे विख्ये च । ३ । ४ । ११ ।

द्रष्टु विख्यातुमित्यर्थः ।

3438 The words 'drīśe' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives

Thus दृशे विश्वाय सूर्यम् (Rig I 50 1) = द्रष्टुम् । विख्ये त्वा हरामि = विख्यातुम् ।

३४३९ । शक्ति शमुत्कमुलौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्नोतावुपपदे तुमर्थ एता स्तः । 'विभाजं नाशकत्' । 'अपलुप नाशकत्' । विभक्तुमपलोतुमित्यर्थः ।

3439 The affixes 'namul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able)

Of the affix **गमुल** the real affix is **अम**, the letter **ग** causes viddhi (VII 2 115), and **ल** regulates the accent (VI 1 193) So also of **कमुल** the letter **क्** prevents gun and viddhi substitution (I 1 5)

Thus **अग्नि वै देवा विभाज नाशक्नुवन्** 'the Gods were not able to divide Agni' **विभाज + गमुल् = विभाज = विभक्तुम्** । So also **अप्लुप नाशक्नुवन्**, instead of **अप्लोत्तुम्** ।

३४४० । ईश्वरो तोसु कसुनौ । २ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विचरितो' । 'ईश्वरो विलिख' । विचरितु विलिखितुमित्यर्थः ।

3440 The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'Íśvara' is in composition

Thus **ईश्वरोऽभिचरितो = अभिचरितुम्** । **ईश्वरो विलिख = विलिखितुम्** । **ईश्वरो वितुदः = वितर्दितुम्** ।

३४४१ । कृत्यार्थं तवैकेकेत्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न स्लेक्षितवै' । 'अवगाहे' । 'दिदृक्षेय' । 'भूर्यस्य कर्त्तव्यम्' ।

3441 The affixes 'tavar,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kṛitya-affixes'

The force of *kṛitya* affixes is to denote 'action' (**भाव**) and 'object' (**कर्मन्**) Thus **अन्वेतवै = अन्वेतव्यम्**, **परिधातवै = परिधातव्यम्**, **नावगाहे = नावगाहितव्यम्**, **दिदृक्षेय (Rig I 106 5) = दिदृक्षितव्यम्**, **शुश्रूषेय = शुश्रूषितव्यम्**, **कर्त्तव्यम्**, (Rig I 10 2) = कृतव्यम् ।

The affix **तव** was mentioned in sūtra III 4 9, also, there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI 1 200, 2 51

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे' । अवख्यातव्यमित्यर्थः ।

3442 The word 'avachakshe' is an anomalous passive participle in the Veda-

Thus **रिपुणा नावचक्षे (Rig IV 58 5) = नावख्यातव्यम्** । **अव + चक्ष् + एञ् = अवचक्षे** । The sūtra II 4 54 S 2436, is not applied here

३४४३ । भावज्ञज्ञे व्योम्नः । दिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् । ३ । ४ । १६ ।

'आमस्यातो सादन्ति' । आसमाप्ते सादन्तीत्यर्थः । उदेतो । अपकर्त्तो । प्रवर्दितो । प्रचरितो । होता । आतमितो । 'काममाविजनितो सभवाम' ।

3443 The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz — 'sthâ' (to stand), 'i' (to go), 'kñi' (to make), 'vad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce)

These are also Infinitives The phrase **कृत्यार्थं** is not to be read into this sūtra The word **भावज्ञज्ञ** qualifies the sense of the root (**भावा लक्ष्यते येन**)

Thus, स्या—आ सस्यातोर्व्या सीदन्ति=आसमाप्ते सीदन्ति । इण—पुरा सूयस्योदेताराधेय । कज—पुरा वत्सानामपाकता । वद—पुरा प्रवदितो रम्भे प्रहोतव्यम् । चर—पुरा प्रचरितो-
रागाधीये होतव्या । (Gopatha Brahmana II 2 10) । हु—आ होतारप्रमत्तस्तिष्ठति । तम—आ तमितोरासीत (Taitt B I 4 4 2) जन्—आ विजनिता सम्भवाम (Taitt S II 5 1 5)

३४४४ । सृपितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावसङ्ग इत्येव । 'पुरा क्रूरस्य विस्वपो विरिणिन्' । 'पुरा जन्मुभ्य आवृद' ।
इति तृतीयेऽध्याय ।

3444 In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'srip' (to creep) and 'trid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action

Thus विस्वप । पुरा क्रूरस्य विस्वपं (Yaj I 28), आवृद । पुरा जन्मुभ्य आवृद (Rig. VIII 1 12) These words are Indeclinable by I 1 40 S 450

CHAPTER IV

३४४५ । रात्रिश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिश्चान्डीस्यात अजस्विषये कृन्दसि । 'रात्री व्यख्यदायता' । लोके तु कृदिकारादिति ङीष्प्रतोदात्त ।

3445 The affix 'nip' comes after the word 'râtri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas' (nominative plural) is added

Thus रात्री व्यख्यदायति या रात्री सृष्टा, रात्रीभि (3rd pl), (Rigveda X 127 1 I 35 1) but in the nominative plural we have रात्रय, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentence यास्ता रात्रय, instead of रात्र्य । In the classical literature the feminine is formed by ङीष् (IV 1 45) with acute on the final

NOTE—According to Kâtjârya, nip is not added, not only when we apply the nominative plural termination जस्, but in all other terminations beginning with जस् also. Thus रात्रि सहेषित्वा, here in the accusative singular case also the ङीष् is not employed

But how do you explain the form रात्रय. in the following तिमिरपटलैर-
वगुण्ठिताश्च रात्रय ? This 'râtriya' is the nominative plural of 'râtri' which is formed by the feminine affix nip, and not by nish. The forms evolved by adding ङीष् or ङीष् are one and the same, except with regard to accent, that formed by nish has udatta accent on the final the other has it on the initial. The word रात्रि is formed by the krt affix त्रिप् (Un IV 67), and therefore it is a word which is governed by IV 1 45 because it is a word falling in Bahuvâdi class, by virtue of the general subrule "a word ending with the vowel इ of a krt affix, other than क्तिन् belongs to Bahuvâdi class, some say that every word ending in इ, if it has not the force of the affix क्तिन् belongs to this class" Therefore it takes ङीष् in forming the feminine

३४४६ । नित्यं कृन्दसि । ४ । १ । ४६ ।

बह्वादिभ्यश्च कृन्दसि विषये नित्यं ङीष् । 'बह्वीषु हित्वा' । नित्यप्रत्ययमुत्तरायम् ।

3446 The affix 'Nish' is always employed in the Vaidic literature, in forming the feminine of the word 'bhu' and the rest

Thus बह्वीषु द्वित्वा प्रपिपन्न ॥ Here बह्वी is the name of a herb

The word नित्य 'always' is used in the aphorism more for the sake of the subsequent sūtra, which it governs than for this sūtra. For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'nitya' would have been a necessary rule and not optional for आरम्भसामर्थ्यादेव नित्याविधि सिद्ध, योगारम्भश्चिनत्य योजन ॥

३४४७ । भुवश्च । ४ । १ । ४७ ।

दीपम्यात् छन्दसि । विभ्यी । प्रभ्यो । विप्रसभ्य इति दुप्रत्ययान्त सूत्रेऽनुक्रियते । उत इत्यनुवृत्ते । उच्यतेऽप्येवमुच्यते ।

‘+मुद्रनाच्छन्दसि लिच् +’ नित्यस्वर । ‘रथीरभून्मुद्रनानी’ । दीपो नित्यमानुश्चागम ।

3447 The affix 'nis' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'bhu'

Thus विभ्यी, (Rig Ved V 38 1) प्रभ्यो (Rig Ved I 188 5)

But why not so in the case of स्वयम् ? Because it ends in long ऊ, while विभ्यी &c are feminine of विभु &c ending in short उ as these two words are formed by the affix डु (उ) of III 2 180. In fact the word उत 'after a word ending in short उ' of sūtra IV 1 44 governs this also. The word भुव is the ablative case of भु irregularly formed by the substitution of उवङ्, this form being confined to sūtras only.

Vart —In the Chhandas, the affix दीप with the augment आनुक is added to the word मुद्रन, and the affix is treated as if it had an indicatory ल ॥ The force of the indicator ल is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI 1 193 लिङ्) Thus रथीरभून् मुद्रनानी गविष्टी ॥ (Rig Veda X 120 2)

३४४८ । दीपजिह्वी च छन्दसि । ४ । १ । ४८ ।

स्योगोपधत्वादप्राप्ते ङाषबिधीयते । 'आसुरी वै दीपजिह्वी देवाना यज्ञवाट ।

3448 The form दीपजिह्वी 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas

The word दीपजिह्वी is the feminine of दीर्घजिह्व but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix दीप would not have applied to it by IV 1 54. The present aphorism enjoins दीप ॥ Thus दीर्घजिह्वी in the sentence आसुरी वै दीर्घजिह्वी देवाना यज्ञवाट ॥

NOTE,—The word च and' in the aphorism is used in order to draw in the word सज्ञा from the list so that the word *dirghajihvī* is always a Noun. Moreover by using the feminine form *dirghajihvī* in the sūtra, it is indicated that the application of दीप is necessary and not optional, as was the case in the preceding Ashtadhyāyī sūtras.

३४४९ । कद्रुकमण्डत्वो ष्छन्दसि । ४ । १ । ४९ ।

उङ् स्यात् । 'कद्रुश्च वै कमण्डलू' ।

‘+ गुग्गुलुमधुजतुपतयलूनमिति वक्तव्यम् +’ । गुग्गुलू । मधू । जलू । पतयालू । ‘अव्ययात्त्यप् (१३.४) ।

‘+ आविष्टस्योपसङ्ख्यानं कृन्दसि +’ । ‘आविष्टयो वधते’ ।

3149 The feminine affix ‘ūn’ comes in the Vedas after the words kadru’ (tawny), and ‘kamandalu’ (a water pot)

Thus कद्रुश्च वै सुपर्णो च ॥ मास्मन्मण्डलं शूद्राय दद्यात् ॥

Why do we say ‘in the Vedas’ Witness कद्रु and कमण्डलु ॥

Var. —So also after the words गुग्गुलु, मधु, जतु and पतयालु ॥ Thus गुग्गुलू,

मधू, जतू, and पतयालू ।

Var. —The त्यप् is added to the word आविष् in the Vedas As, आविष्टयो वधते ॥

३४५१ । कृन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १९ ।

वर्षाभ्य । ठञोऽपवाद । स्वरे भेद । वार्षिकम् ।

3450 In the Chhandas, the word ‘varshâ’ takes the affix ‘thañ’ in the remaining senses

This debars ठक् The form will have difference in accent As नभस्य नभस्यश्च वार्षिकावतू ॥ The word ऋतु here means “month,” i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठस्याकृन्दसि । वासन्तिकम् ।

3451 In the Chhandas, the affix ‘thañ’ comes in the remaining senses after the word ‘vasanta’

This debars अण् (IV 3 16, S 1387) Thus मधुश्च माधवश्च वासन्तिकावतू ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

कृन्दसि ठञ् । हेमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्थ । शौनकादिभ्यश्चकृन्दसि’ (१४८६) । शिनि प्रोक्तार्थ । काणोरपवाद । शौनकेन प्रोक्तमधायते शौनकिन । वाजसनेयिन । ‘कृन्दसि’ किम् ! शौनकीया शिन्ना ।

3452 In the Chhandas, the affix ‘thañ’ comes in the remaining senses, after the word ‘hemanta’

This debars अण् (IV 3 16) Thus सहश्च सहस्यश्च हेमन्तिकावतू ॥ The making of two separate Sûtras of 20 and 21, is for the subsequent sūtra, in which, the invariability of the word हेमन्त only is taken

Here we must refer again to IV 3 106 S 1486

३३५२ क । शौनकादिभ्यश्चकृन्दति । ४ । ३ । १०६ ।

3452 A The affix ‘nim’ comes in the sense of enounced by him, after the words ‘saunak’ &c, in denoting the Chhandas enounced by them

This debars क् and अण् ॥ Thus शौनकिन “who study (IV 2 64) the Chhandas enounced by Saunaki” Similarly वाजसनेयिन ।

Why do we say “in denoting chhandas ?” Observe शौनकीया शिन्ना “the Orthography of Saunaki” The affix here is क् (IV 2 114 S 1337)

३४५३ । द्रव्यचकृन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे मयद् स्यात् । अरमय बहिः । ‘यस्य पर्यमयो जुहु’ ।

3453 In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix 'mayat' comes in the sense of 'its product or part'

This ordains मयद् in the sacred literature in the sense dealt with in IV 3 143 S 1523. Thus पर्यामः, दभमय श्रमय' in the following यस्य पर्यामयो जुहुर्भवति, दभमयम वासो भवति, श्रमयम बहि भवति ।

३४५४ । नो त्वद्वर्ध्विस्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्वानुकारवान् । मौञ्ज शिक्वम् । वर्धं चमं तस्य विकारो वार्धो रज्जुः । वैन्धो यूपः, सभाया य ' (१६५७) ।

3454 The affix 'mayat' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u' in it nor after the words 'vardhra' and 'bilwa'

Thus मौञ्ज शिक्वम् from मुञ्ज by अण् ॥ वार्धो बालप्रयथिता भवति, वैन्धो ब्रह्म वर्चसकामेन कार्य ॥

The word उतवत means 'having उत or short u (I 1 70)'

The word मुञ्ज is 'dy udatta by तृणधान्याना (Phit II 4) and therefore it takes the universal अण् (IV 3 134)

The word वर्ध meaning 'skin' is 'dy udatta by Phit II 19, and therefore takes अण्, the feminine being formed by डीप् (IV 1 15), as वार्धो 'rope made of leather' वैन्धः means the yûpa in which sacrificial victims are tied.

By the sūtra सभाया य (IV 4 105 S 167) the affix य is added to सभा in denoting excellence. But in the Chhandas, the affix ढ is added under similar conditions as taught below

३४५५ । ढश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

सभेयो युवा ।

3455 The affix 'dh' comes in the Chhandas after the word 'sabhâ,' in the sense 'of excellent with regard thereto'

This debars य of the preceding sūtra IV 4 105 S 1657. Thus सभेयः सभेयोऽस्य युवा यजमानस्य वीरो जायताम् 'let a refined, youthful hero be born to this sacrifice'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सम्पन्नाद्वाचं यत् । 'मेधाय च विदुत्याय च' । यथायथ जैषिकाणामणादीनां चापवादोऽयं यत् । एते तेषां भवन्ति । सर्वविधानां छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तद्यथा मुञ्जवाचाम् पर्वतस्तत्र भवो मौञ्जवत् । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भद्र' ॥ आचतुर्थसमाप्तेऽच्छन्दोऽधिकारः ।

3456 The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there'

This debars अण् च &c (IV 3 53). Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedis. Thus the words मेध. and विदुत्य in the following hymn of the Yajur Veda (16 38) नमो मेधाय च विदुत्याय च ॥ All the sūtras henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic sūtras, the word छन्दसि being understood in them all. The word भवे governs all the sūtras up to IV 4 118 S 3464.

In the alternatives the affixes अणं &c, will also be employed. Thus there is a mountain called मुञ्जवान् Muñjavat, from it we get the Derivative word मौञ्जवन in the sense of तत्र भव, as in the sentence सोमस्यैव मौञ्जवतस्य भव
“The eater of Soma plant produced on Muñjavat Mountains”

३४५७ । पाथोनदीभ्य ङ् । ४ । ४ । १११ ।

‘तसु त्वा पाथे वृषा’ । चनो दधीत नाद्यो गिरो मे’ । पाथसि भव पाथ्य । नद्यां भवो नाद्य ।

3457 The affix ‘dyan’ comes in the Chhandas, in the sense of ‘what stays there,’ after the words ‘pâthas’ and ‘nadi,’ whereby the last vowel with the consonant following, is elided

This debars यत् ॥ Thus पाथसि भव = पाथ्य ‘watery, celestial,’ so also नाद्य ‘of the river, fluvial’ A in the following hymns ‘तसु त्वापाथ्यो वृषा,’ (Rig Ved VI 16 15) ‘च नो दधीत नाद्यो गिरो मे’ (Rig Ved II 35 1) पाथ means firmament, and water

३४५८ । वैशन्तीहिमवद्भ्यामङ् । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । ‘वैशन्तीभ्य स्वाहा’ । ‘हिमवतीभ्य स्वाहा’ ।

3458 The affix ‘an’ comes in the Chhandas in the sense of ‘what stays there’ after the words ‘veśanta’ and ‘himavat’

This debars यत् ॥ Thus वैशन्तीभ्य स्वाहा, हिमवतीभ्य स्वाहा ॥

३४५९ । सोतसो णिभाया ङङ्ङो । ४ । ४ । ११३ ।

जज्ञे यत् । ङङङ्योस्तु स्वरे भेद । सोतसि भव सोत्य – सोतस्य ।

3459 The affixes ‘dyat’ and ‘dya’ come optionally in the Chhandas in the sense of ‘what stays there,’ after the word, ‘srotas’ and before these affixes the final syllable ‘as’ of srotas is elided

This debars यत् which comes in the alternative As सोतसि भव = सोत्य or सोतस्य (Rig Ved X 104 8) the difference being in the accent (III 1 3 and VI 1 185) The anubandha ङ causes the elision of अस् of सोतस् ॥ When यत् is added the form is सोतस्य ॥

३४६० । सगर्भस्यूयमनुताद्यन् । ४ । ४ । ११४ ।

अनुभूता सगर्भ्य । अनुसखा स्यूय्य । ‘यो न सनुत्य उत वा जिघत्सु’ । नुतिर्नुतम् । ‘नपुंसके भावेत्त’ (३०६०) । सगर्भद्वयस्त्वयोऽपि कर्मधारया । ‘समानस्य कृन्दसि—’ (१०१२) इति स । ततो भवार्यं यन् । यतोऽप्रवाद ।

3460 The affix ‘yan’ comes in the sense of ‘what stays there,’ after the words ‘sagarbha,’ ‘sayûtha’ and ‘sanuta’

This debars यत् the difference being in accent (VI 1 197) Thus अनुभूतः सगर्भ्य ‘a younger brother’ अनुसखास्यूय्य ‘a younger friend’ युता भवन्ति अस्मिन् So also यो न सनुत्य उत वा जिघत्सु thief lit ‘who stays in a concealed place’, [sanuta meaning ‘concealed’] (see Rig Veda II 31 9) From the root नु with the {Pas-sive त we get नुतम् ॥ The word समान is always changed into स in the Chhandas

(VI 3 84) All three are karmadhāraya compounds, as समानश्चासौ गर्भश्च = सगर्भ तत्रभव = सगर्भ ।

३४६१ । तुग्रादृन् । ४ । ४ । ११५ ।

भवे.र्थे । पक्षे यदपि । 'आ व श्म वृषभ तुग्यासु इति वहु.चा' । 'तुग्यासु' इति शास्त्रा न्तरे । 'घनाकाशयज्ञवरिष्ठेषु तुग्यशब्द' इति वृत्ति ।

3461 The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra ,

This debars यत् which comes in the alternative Thus तुग्यः as त्व माने वृष-भम् तुग्यासा ॥ Which assumes the form तुग्य तुग्या also As आ व श्मम् वृषभ तुग्यासु (Rig Veda I 33 15) Tugrya meaning 'sunk in the waters' Another reading is तुग्यासु ॥ The word तुग्य means 'food, filament, sacrifice and varishta'

३४६२ । अयाद्यत् । ४ । ४ । ११६ ।

3462 The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra'

Thus अये भव = अग्र्यम् ॥ Why this separate rule, for यत् would have come after अग्र by the general rule IV 4 110? The repetition is to show that यत् is not debared by च and क् of the next sūtra, which would have been the case, had this sūtra not existed

३४६३ । घच्छौ च । ४ । ४ । ११७ ।

चाद्यत् । अये भवे.ग्य -अग्रिय -अग्रिय. ।

3463 The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra'

Thus अग्र्यम् by (यत्), अग्र्योयम् (by क्) and अग्र्यैयम् (by चच्) And अग्र्यियम् (by घन) from IV 4 115 See R V 1 13 10 वृहत्त्वष्टारम् ग्र्यम् ॥

३४६४ समुद्राभाद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिया अक्षरसो मनीषिणम्' । 'नानदतो अभियस्येव घोषा' ।

3464 The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra'

This debars यत् ॥ Thus समुद्रिय and अभिय, as in समुद्रिया अक्षरसो मनीषिणम् and नानदतो अभियस्येव घोषा ॥ The word 'abhra', being a word of fewer syllables than 'samudra', ought to have come first Its coming as a second member is an irregularity, and shows that the rule of pūrva-nipāta is not of universal application

३४६५ । बर्हिषि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

प्राग्विताद्यदित्येव । 'बर्हिष्येषु निधियु प्रियेषु' ।

3465 The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction

The anuvritti of तत्र भव ceases Thus बर्हिष्येषु निधियु प्रियेषु ॥ R V 10 15, 5

३४६६ । दूतस्य भागकर्मणी । ४ । ४ । १२० ।

भागोऽश । दूतम् ।

3466 The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dūta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty'.

Thus दूत्यम् 'the share of a messenger or the work of a messenger' As यत्ते अने दूत्यम् ॥ According to VI 1 213, the accent will be दूत्यम् but the accented Text reads दूत्यम् ॥

३०६७ । रक्षीयातूना हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षसा तनू' ।

3467 The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'killer', after the words 'rak-sha' and 'yātu' in the sixth case in construction.

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षाय' and यातव्य meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yituv'. As या ते अने रक्षसा तनू i.e. रक्षसा हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas' So यातव्या तनू ॥ The word is in the plural as a mark of respect.

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

'रेवती जगती हविष्याः प्रशस्ये' ।

3468 The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising', after the words 'revati', 'jagatī' and 'haviṣya' in the sixth case in construction.

The word प्रशस्य means 'praising, extolling,' formed by adding the Kṛit affix शस्य to the root with the force of भाव or 'condition'. Thus रेवत्याम्, जगत्याम् and हविष्याम् 'praising Revati Jagatī or Havishya'. The word हविष्यम् is thus formed हविषे हित्वा = हविष्या 'things fit for offering' i.e. butter &c. (हविष्य + यत् V 1 4) हविष्यानाम् = हविष्याम् (हविष्य + यत् IV 4 122 = हविष्य + यत् the final अ being elided by VI 4 110 = हविद् + यत् the य being elided by VII 1 4 64).

३४६९ । असुरस्य द्यम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम्' ।

3469 The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars अण् ॥ Thus असुरस्य 'belonging to the Asuras'. As असुर्यं वा यत्तत् पात्रं यच्चकथत कुन्नालकृतम् 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras' असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम् ॥ See Maṭr S I 8 3. So also असुर्यं नाम ते लोका (Ishop 3).

३४७० । मायायामण् । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

3470 The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'glamour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत् ॥ असुरस्य माता=आसुर, feminine आसुरी ॥ As आसुरी माता स्वधया कनयि ॥

३४७१ । तद्वानासामुपधानो मन्त्र इषीष्टकासु लुक्च मतोः । ४ । ४ । १२५ ।
वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां वर्चस्या । अतध्या ।

3471 The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is 'this is then mantra of putting up,' provided that, the things put up are bricks. And the affix matup is elided by luk

This sūtra requires analysis तद्वान् is formed by adding मत्तुप् to तद् meaning 'having that,' and refers to a noun formed by the affix मत्तुप् ॥ The word आसाम् is genitive plural fem of इद meaning 'of them', the pronoun refers to the word इषीष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used as a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c' मन्त्र "sacred hymn" इषीष्टका 'bricks' The whole sūtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (âsân), after a word which ends with matup (tadvin), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects, when such mantra refers to bricks and when this affix yat is added, the affix matup is elided' Thus वर्चस्वान् is a Mantra containing the word वर्चस् ॥ The bricks put up or collected (इषीष्टका) with the recitation of वर्चस्वान् Mantra, will be called वर्चस्या (वर्चस्वान् + यत् = वर्चस् + यत् the affix यत् (मत्तुप्) being elided = वर्चस्, fem वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i.e. on which Varchasvân mantra has been pronounced' So तजस्या उपदधाति ॥ So पयस्या, रेतस्या ॥

NOTE.—Why do we say तद्वान्? The affix is not to be added to the whole Mantra. Why do we say, उपधान 'putting up'? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc. e.g. वर्चस्वानुपधान मन्त्र आसामिष्टकानाम्, here there will be no affix. Why do we say Mantra? Observe अगुनिमानुपधानो हस्त आसाम् 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix. Why do we say इषीष्टकासु? Observe वर्चस्वानुपधानो मन्त्र एषा कपालानाम् here there will be no affix, the thing collected being pots/herds and not bricks

३४७२ । अश्विमान् । ४ । ४ । १२६ ।

'अश्विनोऽपदधाति' ।

3472 The affix 'an' comes in the Chhandas, after the words aśvimân, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided

Thus अश्विमानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां - अश्विन fem अश्विनी ॥ The word is thus formed अश्विमान् + अण् = अश्विन् + अण् the matup being elided IV 4 125 = अश्विन् + अण् VI 4 164 = अश्विन ॥ Thus अश्विनोऽपदधाति 'he collects Aśvin bricks i.e. bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered. See Yajur Veda Tait S 5 3 1 1

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्ना मतुप् । ४ । ४ । १२७ ।

तद्वानासामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतोरिति पदमावृत्य पञ्चम्यन्त बोध्यम् । मतुङ्क्तो यो मूर्धशब्दस्ततो मतुप्यात् । प्रथमस्य मतोलुक्च । वयश्शब्दवन्मन्त्रोपधेयास्विष्टक्रासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्धवप शब्दो स्त । तेन 'उपधेयासु मूर्धन्वतीरुपदधाति' इति प्रयोगः ।

3473 The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mûrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas'

The whole of the sûtia 3471 is understood here The word मतो should be repeated, and is to be construed in the Ablative case The sûtia means "After the word mûrdha ending in matup, i e after the word mûrdhanvat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra" The word वयस्या means the bricks, the Upadhâna mantras of which contain the word वयस् ॥ The affix मतुप् debars यत् ॥ A mantra which contains both the word वयस् and मूर्धन्, that Mantra is both वयस्यान् and मूर्धन्वान् ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत् would have come by IV 4 125 after both these words वयस्यान् and मूर्धन्वान् ॥ The present sûtia ordains मतुप् after मूर्धन्वान् ॥ Thus मूर्धन्वतीरुप-दधाति 'he collects Mûrdhanvatî bricks' The words वयस्या. and मूर्धन्वत्य denote the same object See VI 1 176

३४७४ । मत्वर्थे मासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ ।

नभोऽन्वयः । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । श्रौजस्या तन् ।

3474 The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body

This debars the affix मतुप् and those having the sense of मतुप् ॥ Thus नभसि विद्यन्ते यस्मिन् मासे = नभस्य 'the month of clouds' i e June-July

Similarly श्रौजस्या तन् 'the bodies full of vigor'

३४७५ । मधोर्जं च । ४ । ४ । १२९ ।

चाद्यत । माधव - मधव्यः ।

3475 The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu'

Thus माधव or मधव्यः

३४७६ । श्रौजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १३० ।

श्रौजस्यमह । श्रौजसीन वा ।

3476 The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas, when a day is meant

Thus श्रौजस्यम् or श्रौजसीन = अह 'the day' lit full of heat

३४७७ । वेशोयशब्दादेर्नाद्यस्त्वौ । ४ । ४ । १३१ ।

वेशो बल तदेव भग. । वेशोभग्य । यशोभग्य । वेशोभगीन. । वेशोभगीन' ।

3477 The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'veśas' or 'yaśas' in the beginning

The rule of yathâ saukhya does not apply here

The ल of यल् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI 1 193) Thus वेशोभगो विद्यते यस्य स=वेशोभग्य 'strong fortune' so also यशोभग्य: 'famous fortune' The word वेश means 'strength' भग means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame' The word वेशोभग may be taken as a Dvandva compound of वेशल् 'force' and भग 'fortune' The word वेशोभग्य would then mean 'possessed of power and fortune' With ख, वेशोभगान्, यशो भगान् ।

NOTE —Kâsikâ does not read ख into this sūtra That is more reasonable

३४७८ । ख च । ४ । ४ । १३२ ।

योगावभाग उत्तरार्थ । कर्मनिरासार्थश्च ।

3478 The affix 'kh' also comes after the words 'veśobhaga' and 'yaśobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup

Thus वेशोभगीन् and यशोभगीन् ॥

Note according to the Kâsikâ —This sūtra has been separated from the last in order to prevent the application of the ययासल्य rule (I 3 10) For had the sūtra been वेशोयश आदेर्भगाद् यल्लौ, as it occurs in the Siddhanta Kaumudî, then the affix यल् would apply to वेशोभग, and the affix ख to यशोभग which is not what is intended Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvritti of ख runs in the next sūtra, not so of यल् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमिन्यौ च । ४ । ४ । १३३ ।

'गम्भीरेभि पथिभि पूर्विक्षेभि' । 'ये ते पन्था सवित पूर्यासि.' ।

3479 The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pūrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction

The ख is read into the sūtra by force of the word च, the anuvritti of सत्वर्थ ceases Thus पूर्वैः कृत=पूर्विण्य 'made by the ancestors' i.e. a road So also पूर्व and पूर्वणि ॥ The word पूर्वैः in the plural means पूर्वपुरुषे "past generations, ancestors" These words occur generally in the plural, and mean "roads widened by the forefathers" Thus गम्भीरेभि पथिभि पूर्विक्षेभि ॥ So also, ये ते पन्था सविता. पूर्यासि (Rig I 35 11) Another reading of this sūtra is पूर्वैः कृतमिन्यौश्च the affixes then will be इनि (इन्), and य, and ख will be drawn in by virtue of च ॥ The examples then will be पूर्विन्, 3rd pl पुर्विभि (with इन्), as पथिभि पूर्विभि, or पूर्विक्षे (ख), or पूर्व्यै (य) ॥

३४८० । अदभिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

यस्येदमप्य हवि ।

3480 The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'sanctified,' after the word 'apas' in the third case in construction

Thus अघ्न 'offering purified with water' As यस्येदमघ्नं हवि (Rig Ved X 86 12) The case of construction is indicated in the sūtra itself

३४८१ । सहस्रेण समितौ घः । ४ । ४ । १३५ ।

'सहस्रियासोऽया नेर्मय' । सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

3481 The affix 'gha' comes in the Chhandas, in the sense of 'like,' after the word 'sahasra,' in the third case in construction

The case of construction is indicated by the sūtra Thus सहस्रेण समित = सहस्रिय 'like unto thousand' As in the following verse — सहस्रियासोऽया नेर्मय (Rig Ved I 168 2) The word समित means तुल्य 'equal to' Some read the word समित instead of समित, but the meaning will be the same

३४८२ । मतौ च । ४ । ४ । १३६ ।

सहस्रशब्दान्त्वर्थं य स्यात् । सहस्रमस्यास्तीति सहस्रिय ।

3481 The affix 'gha' comes in the Chhandas, with the force of matup, after the word 'sahasra'

As सहस्रयस्य विद्यते = सहस्रिय ॥ This debars the मत्वर्थ affixes विति and इति and अण of V 2 102 and 103

३४८३ । सोममहन्ति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो ब्राह्मण । यज्ञार्ह इत्यर्थः ।

3483 The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' in the second case in construction, when the sense is that of 'who deserves that'

Thus सोममहन्ति = सोम्यो ब्राह्मण "The Brāhmana who deserves Soma" i.e. honorable and learned, and worthy of performing sacrifices The difference between यत and य is in accent

३४८४ । मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोमशब्दात् स्थान्मयर्थे । सोम्य मधु । सोममयमित्यर्थः ।

3484 The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' with the force of the affix mayat

The force of the affix मयट् is that of तत आगत (IV 3 74 and 82) विकारावयव (IV 3 134 and 143) and प्रकृत (V 4 21) The case in construction will vary according to the sense Thus सोम्य मधु पिबन्ति = सोममय मधु ॥

३४८५ । मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधुशब्दान्मयर्थं यतस्यात् । मधव्य । मधुमय इत्यर्थः ।

3485 The affix 'yat' comes in the Chhandas, after the word 'madhu,' with the force of the affix mayat.

Thus मधव्यान् स्तोत्रान् - मधुमवान् ॥

३४८६ । वसोः समूहे च । ४ । ४ । १४० ।

चान्मयर्थं यत । वसव्य । 'अक्षरसमूहे ह्रन्दिष उपसख्यानम् +' । ह्रन्दिष शब्दादक्षरसमूहे वर्तमानात्स्वाच्च यद्वित्यर्थः । 'आप्राधय' इति चतुरक्षरम् 'अस्तुश्रीषट्' इति चतुरक्षरम्, 'येयजामहे' इति पञ्चाक्षरम्, 'यज' इति द्वक्षरं द्व्यक्षरो बषट्कार एष वै समूहशब्दकृतस्य ।

3486 The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayat

Thus वसव्य = समूह 'a collection'

Vart —The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word इन्द्रस् when reference is made to the collection of letter. Thus the word इन्द्रस्यः in the following sentence "सप्तदशाक्षरइन्द्रस्य प्रजापतियज्ञो मन्त्रेविहिता," The 17 letters here referred to being ओः आक्षय, four, अस्तु शीषट four, यज, two, ये यजामहे five, and वषट two

Vart —The affix यत comes after वसु without changing the sense. As हस्तो गहीतस्य बहुभिर्वसव्यै. ॥ Here वसव्यै is equal to वसुभिः ॥ Similarly अग्निरीशे वसव्यस्य=वसो ॥

३४८७ । नक्षत्राहुः । ४ । ४ । १४१ ।

स्वार्थे । 'नक्षत्रियेभ्य स्वाहा' ।

3447 The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning

The anuvritti of समूह does not extend to this sūtra. Thus नक्षत्रियेभ्य स्वाहा = नक्षत्रेभ्य स्वाहा ॥

३४८८ । सर्वदेवात्तातिल् । ४ । ४ । १४२ ।

स्वार्थे । 'सविता न सुवतु सर्वतातिम्' । 'प्रदक्षिणिद्वेवतातिमुखाय' ।

3488 The affix 'tātīl' comes in the Chhandas after the words 'saiva' and 'deva,' without altering the meaning

As सर्वताति and देवताति in the following hymns "सविता न सुवतु सर्वतातिम् (Rig Ved X 3 14), and प्रदक्षिणिद्वेवतातिमुखाय (Rig Ved IV 6 3)

३४८९ । शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पचाद्यच् । शिव करोतीति शिवताति । 'याभिः शन्तातो भवदो ददाशुषे' । अथी अरिष्टतातये' ।

3489 The affix 'tātīl' comes, in the Chhandas, after the word 'siva,' 'śam,' and 'arishta' in the sixth case in construction when the sense is 'he does.'

The word कर is equivalent to करोति formed by अच् (III 1 134)

This shows that the construction must be genitive. With a kīṭ formed word, it has accusative force, as, शिवस्य कर = शिव करोति ॥

Thus शिवस्य करः = शिवताति ॥ So शताति and अरिष्टताति ॥ As याभिः शन्तातो भवदो ददाशुषे' (Rig I 112 20) शतातो being dual of शन्ताति, and meaning सुखस्य कर्ता, so also अथो अरिष्टतातये । (Rig Ved X 60 8)

३४९० । भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवदिभ्यो भावे ताति स्याच्छन्दसि । शिवस्य भावः शिवतातिः । शन्ताति । अरिष्टताति । इति चतुर्थोऽध्यायः ।

3490 The affix 'tātīl' comes in the Chhandas, after the words 'śiva,' 'śam' and 'arishta,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition

Thus शिवस्य भाव = शिवताति 'the condition of blissfulness' शन्ताति 'the state of happiness or peace,' अरिष्टताति ॥ Here these words have the force of Verbal nouns

CHAPTER V

३४९१ । सप्तनोञ् कृन्दसि । ५ । १ । ६९ ।

'तदस्य परिमाणम्' (१७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्तसामान्यसृजन' । सप्तवर्गमित्यर्थः । '५ शब्दस्योर्ध्वमस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः' । पञ्चदशिनोऽर्धमासा । त्रिंशिनो मासा । '५ विंशतेऽवेति वाच्यम्' । विंशिनोऽङ्गिरसः । '५ युष्मदसदो सादृश्ये वतुष्ववाच्यः' । 'त्वावत पुरुषवर्गो' । 'न त्वावा अन्य' । 'यत्न विप्रस्य मावत' ।

3491 The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of "this is its measure," when the meaning is that of a Varga

As सप्त सामान्यसृजन ॥ "They created the seven seven fold monarchies" The phrase तदस्य परिमाण (V 1 57 S 1723) and वर्गे (V 1 60 S 1726) are under stood here

Thus सप्तन + अञ् = साप् + अञ् (the टि portion is elided by VI 4 144 S 679) = साप् ॥ Its Plural in जस् is साप्तानि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns

Vart — The affix ङिन् comes in the Chhandas, after the words ending in शत and शन् as पञ्चदशिनोर्ध्वमासा. "Half months have a measure of 15 days" त्रिंशिनो मासा 'Months are of thirty days'

Vart — So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः. "Angirases consist of or comprise twenty Gotras"

Vart — The affix वतुप् comes after युष्मद and अस्मद् in denoting similarity As 'त्वावत पुरुषवर्गो' न त्वावा अन्य (Rig Veda VI 21 10) यत्न विप्रस्य मावतः (Rig Veda I 142 2)

३४९२ । कृन्दमि च । ५ । १ । ६७ ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदहंति' इत्यर्थे यतस्याच्छन्दसि । 'सादन्य विदध्यम्' ।

3492 The affix yat (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prâtipadika

This debars टञ् &c Thus उदक्या वृत्तयः, यूय पलाशः, गैत्यो देशः ॥ See VI. I 213

सादन्यविदध्यम् (Rig Veda I 91 20)

The word सादन्य is derived from सदन "house" He who deserves a house is a सादन्य ॥ The lengthening takes place by VI 3 137 S 3539 विदध्य means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदध्यम् ॥

३४९३ । वत्सरान्ताच्छकृन्दसि । ५ । १ । ९१ ।

निर्वृतादिप्रथेषु । इदृत्त्वरीयः ।

3493 The affix chha (iya) comes in the Chhandas, in the five-fold senses taught in V 1 79, 80, after a stem ending with vatsara.

This debars ठञ् ॥ Thus इद्वत्सरीय, इदावत्सरीय ॥

३४९४ । सपरिपूर्वात् ख च । ५ । १ । ९२ ।

चाङ्कः । संवत्सरीय । सवत्सरीय । परिवत्सरीय । परिवत्सरीयः ।

3494 The affixes 'kha' (in) and 'chha' (iya) come in the Chhandas in the fivefold senses taught in V 1 79, 80, after the word vatsara, when preceded by sam and pari

Thus सवत्सरीय and सवत्सरीय, परिवत्सरीय and परिवत्सरीयः ॥

३४९५ । कृन्दसि घस् । ५ । १ । १०६ ।

ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे । 'भाग ऋत्विय' ।

3495 In the Chhandas, the affix 'ghas' (iya) comes after the word 'ritu' in the same sense of 'season has come for it'

This debars अण् As भाग ऋत्विय (Rig Ved I 135 3) Here there is no Guna by VI 4 146, because by sūtra I 4 16, ऋतु before the affix घस् gets the designation of षट्, hence the guna rule which applies to भ (I 4 18), does not apply

३४९६ । उपसर्गाच्छृन्दसि भात्वर्थे । ५ । १ । ११८ ।

धात्वार्थविशिष्टे साधने वर्तमानात् उपसर्गात् उत्तरे स्वर्ये वति. स्यात् । 'यदुद्धतो निवत' । उद्धताजिगता नित्यर्थः ।

3496 In the Chhandas, the affix 'vati' is added to an Upasarga (Preposition), in the sense of a verbal root

As the word उद्धतः and निवतः in the following Rik (X 142 4)

यदुद्धतो निवतो यासि वप्सत् पृथगेषु प्रगृधिनीव सेना ॥ 'When thou O Fire! goest burning high (उद्धतः = उद्धतान्) and low (निवतः = निर्गतान्) trees &c

३४९७ । यट् च कृन्दसि । ५ । २ । ५० ।

नान्तादसख्यादेः परस्य ङटस्यट् स्यान्मट् च । पञ्चमम्-पञ्चमम् ।

3497 The 'that' is the augment of 'dat,' in the Chhandas, after a Numeral ending in 'n' and not preceded by another numeral as well as the augment 'mat'

Thus पञ्चथ, सप्तथः or पञ्चम, उत्तम ॥ As पञ्चमयानि पञ्चथानि भवन्ति and पञ्चममिन्द्रियमस्यापाक्रामन ॥ See V 2 56

३४९८ क । कृन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्यात्तरि । ५ । २ । ८९ ।

'पर्यवस्याता शत्रु' । 'अपत्य परिपन्थिनम्' । 'मा त्वा परिपरिणौ विदन्' ।

3497 A In the Chhandas, the words paripanthin and pariparin are anomalously formed by the affix imi (in) and have the sense of "an antagonist"

अपत्यं परिपन्थिनम् (Rig Ved I 42 3)

मात्वा परिपरिणौ विदन् (Yaj Ved IV 31) See S 1889

३४९८ । बहुल कृन्दसि । ५ । २ । १२२ ।

मत्वर्थे विनि स्यात् । अग्निस्ते ऋजस्वी । + कृन्दाविन्प्रकरणे अष्टासेखलाद्वयोभयसजा-
सूदयाना दोषश्चेति वक्तव्यम् + । इति दाघ । 'महिष्ठपुमयाविनम्' । पुनरेकप्रत्ययवत्त-
'+ कृन्दीसीविनी च वक्तव्यौ + । ई । 'स्थीरभूत्' 'सुमङ्गलीरिय वधू' ।

3498 In the Chhandas, the affix *vinī* is added diversely in the sense of *matup*

As अग्ने तेजस्विन ॥ Sometimes it is not added, as सूर्यो वर्चस्वान् ॥

Vārt —In the Chhandas, the final अ of द्वय, उभय and हृदय is lengthened optionally before विनि, and it comes after अष्टा, मेखला and रुजा also as अष्टावी, मेखलावी द्वयावी, उभयावी, रुजावी, हृदयावी ॥ As महिष्ठसुभयाविनम, शुनमष्टा व्यचरत् । The word “ashtiā” is a synonym of “dānshtiā” and means ‘tooth.’

Vārt —In the Chhandas, the affixes ई, and वनिष् come in the sense of मतुप् ॥ Thus ई —रथोरभून् सुद्वलानी गविष्ठी (रथी) Rig Ved X 102 2 सुमङ्गली-रिय वधू Rig Ved X 85 33 वनिष् —मघवानमीमहे Rig Ved X 167 2

NOTE —The affixes इरन् and इरच् come respectively after मेधा and रधः as मेधिर, रधिर ॥

३४९८ । तयोर्दाहिलौ च कृन्दसि । ५ । ३ । २० ।

इद तदोर्थथासख्य स्त । ‘इदा हि वे उपस्तुतिम्’ । तर्हि ।

3499 After these two (nominal stems *idam* and *tad*), come respectively the affixes *dā* and *ihī*, in the Chhandas, and also the other affixes

The affix *दा* comes after *इदम्* and *हि* after *तद* ॥ Thus *इदा* (V 3 3 S 1949), *तर्हि* (VII 2 102 S 265) So also *इदानीम्* and *तदानीम्* ॥ As *इदा हि वसुपस्तुतिमिदा वामस्य भुक्तैर्* (Rig Veda VIII 27 11)

NOTE —*इदम्* + *दा* = *इ* + *दा* (*इदम्* is replaced by *इ* by V 3 3 S 1949)

३५०० । था हेतौ च कृन्दसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्या स्याद्धेतौ प्रकारे च । कथा ग्राम न पृच्छसि । ‘कथा दाशेम’ ॥

3500 The affix ‘*thā*’ comes in the sense of ‘*cause*’ also (as well as ‘*manner*’), in the Chhandas, after the word *kim*

The word *प्रकार वचने* is read into the *sūtra* by force of *च* ॥ Thus *कथा* wherefore? why? for what reason? ‘*कथा*’ ‘*how*’ The former is an example of *हेतु* ‘*reason or cause*’, the second of *प्रकार* ‘*manner*’ As in the following sentences *कथा ग्राम न पृच्छसि* Rig Ved X 146 1 *केन हेतुना ग्राम न पृच्छसि* ॥ *कथा दाशेम* (Rig Ved I 77 1)

NOTE —*किम्* + *था* = *क* + *था* (*किम्* is replaced by *क* by VII 2 102 S 342 because the affix *था* is a vibhakti as defined in V 3 1 S 1947)

३५०१ । पश्च पश्चा च कृन्दसि । ५ । ३ । ३३ ।

श्वरस्यास्तात्यर्थे निपातौ । ‘पश्च हि स’ । ‘नो त पश्चा’ ।

3501 The words *paścha* and *paśchā* are anomalous in the Chhandas, having the force of *astāti*

By *च*, the word *पश्चात्* is also included As *पुरा व्याघ्रो जायते, पश्च, पश्चा* or *पश्चात् सिंह* ॥ As *पश्चात् पु-स्तादधरादुदक्तात्* (Rig Veda X 87 21) *पश्चदमन्यदमन्-द्यजन्त्रम्* (Rig Veda X 149 3) *नोत पश्चा* (Rig Ved II 27 11)

३५०१ क । तुष्टकृन्दसि । ५ । ३ । ५९ ।

मज्जन्तान्मन्ताश्च इष्टवीयसुनौ स्त । ‘आसुति करिष्’ । ‘दोह्यीयसी धेनु’ ।

3501A The affixes ishtan and iyasun come in the Chhandas after a Nominal stem ending in tri S 2000

आसुति करिष्ठ. (Rig Ved VII 97 7) Thus कर्त्तृ + इष्ठ = कर + इष्ठ (हृ elided by VI 4 15+ S 2008) दोहीयसो धेनु ॥ This दोहधी + ईयसुन् = दोहध + ईयसुन् (हीए elided by VII 1 88 S 368 = दोह + ईयसुन् (हृ elided by VI 4 15+ S 2008))

३५०२ । प्रत्नपूर्वविश्वेमात् याल् छन्दसि । ५ । ३ । १११ ।

इवर्थे । 'त प्रत्नया पूर्वया विश्वयेमया' ।

3502 In the Chhandas, the affix thāl comes in the sense of 'like this', after priatna, pūrva, viśva, and ima (idam)

Thus.—त प्रत्नया पूर्वया विश्वयेमया ज्येष्ठताति बर्हिषदम् स्विर्बदम् ॥ (Rig Veda V 44 1) 'Hm (India), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c'

३५०३ । अमु च छन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमितिद्वय्ययादित्येव । 'प्रत् नय प्रतरम्' ।

3503 In the Chhandas, the affix amu (am) also is added after 'kim' &c, under similar conditions as in V 4 11 S 2004

To the word किम्, words ending in ए, finite verbs and interclauses when taking the comparative affixes तर and तम् is added the affix अम् in the Vedas, when these words are used as adverbs. By the force of the word च 'also' in the sūtra, the affix आमु is also included. Thus प्रतचय प्रतरम् (Rig Veda X 45 9) प्रतरम् नयाम ॥ or प्रतराम् वक्ष्यः । प्रतर means प्रकष्टतर ॥

The words ending in आम् and अम् are indeclinables, as they are included in the class of Svarādi (I 1 37 S 447)

३५०४ । वृकज्येष्ठाभ्या तित्तातिलौ च छन्दसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वार्थे । 'यो नो दुरेवो वृकति' । 'ज्येष्ठताति बर्हिषदम्' ।

3504 In the Chhandas, the affix til and tātīl come after vrik and jyeshtha when excellence is denoted

The word प्रशसायाम् is to be read into this sūtra. This also debars रूपम् V 3 66 S 2021. Thus वृकति. or वृकताति., as, यो नो मरुते वृकतातिमत्य (Rig Veda II 34 9). Similarly ज्येष्ठताति. ॥

यो नो दुरेवो वृकति: (Rig Ved IV 41 4) ज्येष्ठताति बर्हिषदम् (Rig Ved V 44 1).

३५०५ । अनसन्तापु सकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुष्पाट्ठः पञ्चमासान्त । 'ब्रह्मसाम भवति' । 'देवच्छन्दसानि' ।

3505 In the Chhandas, the affix tach comes after a Tatpuruṣa compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as'

Thus हस्ति + चर्मन् = हस्तिचर्मन् as in हस्तिचर्मं जुहोति, so also अश्वचर्मं अभिव्रति ॥ So also when a word ends in अन् as, देवच्छन्दसानि (देव + छन्दस् = देव + छन्दस् + टच् = देवच्छन्दसम्) so also मनुष्य छन्दसानि ॥

Why do we say "when ending in अन् or अस" ? Observe बिल्वदारं जुहोति ॥ Why do we say "in the Neuter" ? Observe सुत्रामाण पृथिवी द्यामनेहसम् ॥

NOTE —The word वा 'optionally' should be read into the sūtra. Therefore टच्च् is optionally added as ब्रह्मसाम or ब्रह्मसामस्, देवच्छन्द or देवच्छन्दस् ॥

३५०६ । बहुप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ ।

‘बहुप्रजा निर्वृत्तिमाविशेण’ ।

3506 The form bahupriajas is valid in the Vedas

Thus बहुप्रजा निर्वृत्तिमाविशेण ॥ Rig Ved I 164 32 In the classical literature, the form is बहुप्रज, as बहुप्रजो ब्राह्मण ॥

३५०७ । छन्दसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य दत्त्वाद्बहुव्रीहिः । ‘उभयतो दत्तं प्रतिगृह्णाति’ ।

3507 For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrīhi

Thus पञ्चदन्तमालभेत, उभयदत्त आलभेत or उभयतो दत्तं प्रतिगृह्णाति ॥

३५०८ । छत्तश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ ।

छन्दन्ताद्बहुव्रीहेर्न कप् । हता माता यस्य हतमाता ।

इति एज्वमोऽध्यायः ।

3508 The affix ‘kap’ does not come after a Bahuvrīhi ending in short ‘ri’ in the Vedas

Thus हता माताऽस्य = हतमाता, हतपिता, हतस्वसा, सुहता ॥

CHAPTER VI

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

‘+ छन्दसि वेति वक्तव्यम् +’ । ‘यो जागार’ । ‘दाति प्रियाणि’ ।

3509 A In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two S 2175

Vart —In the Chhāndas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses. As दाति प्रियाणि (Rig ved VI 8 3) or ददाति प्रियाणि ॥ मघवा दातु or ददातु, नस्तुतो वीरवद् दातु or दधातु ॥

Vart —The root जाग्र is optionally reduplicated in the Perfect. As, यो जागार (or जजागार) Rig Ved X 44 14

३५१० । तुजादीना दीर्घाऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिगण । ‘प्रभरा तूतुजान्’ सूर्ये मामहानम् । ‘दाधार यः पृथिवीम्’ ‘स जूताव’ ।

3509 In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots ‘tuj’ &c, a long is substituted

There is no list of तुजादि verbs given any where. The word आदि in तुजादि therefore should be construed as “verbs like tuj” So that whenever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form. Thus प्रभरा तूतुजान् तुज + जावच् III 2 106 = तूतुजा = Rig I 61 12) सूर्ये मामहान् । दाधार यः पृथिवीम् Rig Ved III 32 8 सदृताव Rig Ved I 94 2 This lengthening only takes place in the Vedas before some special affixes

३५१० । बहुल क्न्दसि । ६ । १ । ३४ ।

हुं सप्रसारणं स्यात् । 'इन्द्रमा हुव ऊतये' ।

* अचि त्रेरुत्तरपदादिलोपश्च क्न्दसि * अत्र क्न्दे परे त्रे सप्रसारणमुत्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । तृच सूक्तम् । 'क्न्दसि' किम् । न्यूचानि ।

* रयेमतौ बहुलम् * । रेवान् । रयिमान् पुष्टिवर्धनः ।

3510 In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised

Thus हुवे or ह्वयामि, as इन्द्रमाहुव ऊतये (Rig Ved I 111 4). देवो सरस्वती हुवे ॥ The form हुवे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers sing the vikarana शप् is elided, then there is vocalisation and substitution of उवड ॥ So also ह्वयामि मरुत शिवान् । ह्वयामि विश्वान् देवान् ॥ So also हवः as सुधोहवम् (Rig I 2. 1) 'hear the invocation'

Vart — There is vocalisation of the semivowel of चि when followed by अच्, and there is elision of the अ of अच् when it refers to Metres. As तिस्र अच् यस्मिन् = तृच सूक्त ॥ तृच साम ॥ The word तृच takes the sandānta affix अ by V 4 74 Why do we say when referring to a metre? Observe न्यूचानि ॥

Vart — In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रयि followed by the affix मतृप्, as रयि + मतृ = रइ + मतृ = र + इ + मतृ = र + इ + वत (VIII 2 15) = रेवत, as, आ रेवानेतु ना विश्व ॥ Sometimes it does not take place, as रयिमान् पुष्टिवर्धन ॥ The म here is not changed to व as required by VIII 2 15

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्यहुल कीत्ययमादेशः स्याच्छन्दसि । 'न्य १ न्यजिब्व्युने निबिब्वुरन्यम्' । लिट्युषि रूपम् । बहुलपदहानुवृत्तेर्नह । 'अग्नि ज्योतिर्निवाय' ।

3511 For chây is diversely substituted kî in the Chhandas.

Thus विधुना निबिब्वु, न्यन्य ब्व्युने निबिब्वुरन्यम् ॥ These are forms ending in the affix उस् of the Perfect Sometimes there is no substitution As अग्नि-ज्योतिर्निवाय ॥ Thus चाय् + उस् = की + उस् = चिकी + उस् = चिब्वु । So also चाय् + क्त = चाय् + ल्यप् = चाय ।

३५१२ । अपस्पृधेयामानुचुरानुहुश्चिच्युषेतित्याज आताः अत्रिमाशीराशीर्तः । ६ । १ । ३६ ।

इते क्न्दसि निपात्यन्ते । 'इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेयाम्' । स्पधेर्लङ्गायाम् । 'अर्कमान् चु' । 'वसून्यान्हु' । 'अर्चरेहश्च लिट्युषि' । चिच्युषे । च्युडो लिटि यासि । 'यस्तिन्याज' । त्यजेर्णलि । 'आतास्त इन्द्र सोमा' । 'अत्रि ना यहा' । 'ओज् पाके निष्ठायाम्' । 'नाश्चि दुहे' । 'मध्यत आशीर्त' । ओज एव क्विपि निष्ठाया च ।

3512 In the Chhandas, the following irregular forms are met with — अपस्पृधेयाम्, आनुहु, आनुहुः, विच्युषे, तित्याज, आताः, अत्रिम्, आशीः and आशीर्तः ॥

The word क्न्दसि is understood here From the root स्पृध् 'to challenge', is formed अपस्पृधेयाम् being the Imperfect (लङ्), 2nd Pers Dual, Atmanepada there is reduplication of the root, vocalisation of र, and the elision of अ irregularly As, इन्द्रश्चविष्णो यदपस्पृधेयाम् (Rig Ved VI 69 8) In the classical language

the form is अपन्धेयाम् ॥ Some say, it is derived from स्पृह् with the preposition अप्, the vocalisation of र, the elision of अ, and the non prefixing of the augment अट् in the Imperfect (VI 4 75) The counter example of this will be अपास्पृह्येयाम् ॥

From अर्च and अर्ह 'to respect, to worship', are derived आनुचु and आनुहुः in the Perfect before the 3rd per pl उस् there being vocalisation of र and the elision of अ irregularly Then there is reduplication, then ऋ changed to अ, then the lengthening of this अ, then the addition of the augment न, as अर्च + उस् = ऋच + उस् = अ + ऋच + उस् = अ + अर्च + उस् (VII 4 66) = आ + अर्च + उस् (VII 4. 70) = आ + न् + अर्च + उस् (VII 4 71) = आनुचु ॥ The irregularity consists in the samprasāraṇa with the elision of अ ॥ Thus यवया अर्कमानुचु. (Rig Ved I 19 4) न वसून्मानुहु ॥ The classical forms will be आनुचु, आनुहु ॥

The form चिच्छुषे is the Perfect 2nd per sing of the root च्युद् 'to go' there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment इद् before the affix से ॥ This is the irregularity The regular form is चुच्युषिषे ॥

The form तित्याज् as in "यस्तित्याज्" (Rig Ved. X 71 6), is the Perfect of त्यज्, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity The regular form is तत्याज् ॥

From the root शीज् 'to cook', is derived आता before the Nish.hî affix, श्री changed to आ irregularly As आतास्त इन्द्रसोमा ॥ The form श्रित is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix As सोमो गौरी अर्धिश्रित, श्रिता नो यहाः ॥ Some say the आ substitution of श्री takes place when the word refers to सोम, in the plural, and श्रि when it refers to other than सोम ॥ Sometimes the word आत. is seen in the singular, referring to objects other than सोम । Thus यदि आतो जुहोतन ॥ In fact, the exhibition of the word आता. in the plural in the sūtra is not absolutely necessary

The words आशीर and आशीर्त्त. are from the same root श्री, with the prefix आद् and taking the affixes क्तिप् and क्त respectively Before these श्री is replaced by शीर्, and the non-addition of न in the Nishthâ is irregular, As, "नाशिर दुहरे" (Rig Ved III 53 14), क्षीरेर्मध्यत आशीर्त्त ॥ (Rig Ved. VIII 2. 9)

३५१३ । खिदेश्छन्दसि । ६ । १ । ५२ ।

'खिद दैव्ये' । अस्येव आ स्यात् । चिखाद । चिखेदेत्यर्थः ।

3513 There is optionally the substitution of â in the room of the diphthong of the verb khid 'to suffer pain,' in the Chhandas

The word विभाषा is understood here Thus.चित् चिखाद or चिखेद ॥ In the classical literature we have चित् खेदयति ॥

३५१४ । शीर्षश्छन्दसि । ६ । १ । ६० ।

शिर शब्दस्य शीर्षेन स्यात् । 'शीर्षो जगत' ।

3514 The word śīrshan is found in the Chhandas

This word is another form of शिर. and means 'head' This is not a substitute of शिर in the Vedas, for both forms are found therein Thus शीर्षो

ऊनतः (Rig Ved VII 66 15) In the classical literature there is only one form शिर ॥

The Sūtras VI 1 104 and 105 declare "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when अ or आ is followed by a vowel other than अ of the case affixes of the Nominative and the Accusative" "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case affix beginning with a vowel other than अ or by the Nom Pl affix जस् ॥" The following sūtra makes an exception in the Vedas

३५१५ । वा ऊन्दसि । ६ । १ । १०३ ।

दोर्धाज्जसोचि च पूर्वसवर्णदोर्धा वा स्यात् । वाराहो । वाराहो । 'मानुषीरीलते विश' । उत्तरसूत्रद्वयेऽपि वाक्यभेदेन संबध्यते । तेनाभिपूर्वत्वं वा स्यात् । शमी च शम्य च । 'सूर्य सुविरामिव' । सप्रसारणाच्च' (३३०) इति पूर्वरूपमपि वा । इज्यमान । यज्यमानः ।

3515 In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI 1 104 and VI 1 105

Thus मारुती. or मारुत्य, पिण्डोः or पिण्ड्य, वाराहो or वाराह्यो, उपानहो or उपानह्यो ॥

'मानुषीरीलते विश' (Rig Ved V 8 3)

The two sūtras subsequent to this in the Ashtādhyāyī, namely VI 1 107 and VI 1 108 are also influenced by the present sūtra. Thus sūtra VI 1 107 declares "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the अ of the Accusative singular अम ।" But this is optional in the Vedas. Thus शमीम् or शम्यम, and सूर्यं सुविरामिव (Rig Ved VIII 69 12)

Similarly VI 1 108 declares "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel" In the Veda this rule is optional, as इज्यमान or यज्यमान ॥

३५१६ । शेऊन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १० ।

लोप स्यात् । 'या ते गात्राणाम्' । 'ताता पिण्डानाम्' ।

'अ समन्तदिगु ऊन्दसि पररूप वक्तव्यम्' । अयात्वेमन । अया त्वेयमन ।

3516 In the Chhandas, the elision of case-ending 1 (ई) of the nominative and accusative plural neuter, is optional

Thus या ते गात्राणाम् (Rig Ved I 162 19) ताता पिण्डानाम् (Rig Ved I 162 19)

Id est — In the Vedas, the para rūpa substitution takes place when यमन वे follow. Thus अया त्वा यमन = अया त्वेमन ॥ So also अया त्वा अयमन - अया त्वेयमन ॥

३५१७ । भय्यद्रव्ये च ऊन्दसि । ६ । १ । ८३ ।

प्रिभेत्यस्मादिति भय्यः । वेते प्रवय्या इति स्त्रियामेव निपातनम् । प्रवेयमित्यन्यत्र । 'ऊन्दसि' किम् । भेयम् । प्रवेयम् ।

'इदृश्या आप उपसख्यानम्' इदृशे भवा इदृश्या आप । भवे ऊन्दसि यत् ।

3517. The forms bhayya and pravayyā are found in the Chhandas.

The word भय्य is derived from भी+यत्, and प्रवय्या from प्र+वी+यत् ॥ The guna ए is changed to अय् ॥ Thus भय्य क्लिप्तासीत् ॥ घत्सतरी प्रवय्या ॥ The यत् is added to भी with the force of Ablative by virtue of the diversity allowed by कृत्यलुटो बहुन (III 3 113) ॥ Thus विभेति अस्माद् = भय्यम् “frightening or fearful” ॥ The word प्रवय्या is always used in the feminine in other places प्रवेद्य is the proper form ॥ Why we do say ‘in the Vedas’? Observe भेद्यम्, प्रवेद्यम् in the classical literature

Vārt —The word हरदय्या should also be enumerated when referring to water ॥ As हरदे भवा = हरदय्या आपः ॥ The affix यत् is added by IV 4 110 (हरदे+य=हरदय्+य) ॥

३५१८ । प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ६ । १ । ११५ ।

अक्षपादमध्यस्थ एह प्रकृत्या स्यादति परे न तु वकारव्यकारपरेऽति । ‘उपप्रयन्तो अध्वरम्’ । ‘सुजाते अश्वसून्ते’ । ‘अन्तःपादम्’ किम् । ‘एतास एतेऽर्चन्ति’ । ‘अव्यपरे’ किम् । ‘तेऽवदन्’ तेऽवदन् ।

3518 The final ‘e’ or ‘o’ and the following ‘a’ when occurring in the middle half of a foot of a Vaidic verse, retain their original forms, except when the ‘a’ is followed by ‘v’ or ‘y’ ॥

The word एह. is understood here, but it should be construed here in the nominative case and not in the Ablative ॥ The word प्रकृति means ‘original nature, cause’ ॥ The word अन्तर is an Indeclinable, used in the Locative case here and means ‘in the middle.’ ॥ The word पाद. ‘the foot of a verse’ refers to the verses of the Vedas, and not to the verses of the classical poetry ॥ The word अति is also understood here ॥ Thus उपप्रयन्तो अध्वरम् (Rig Ved I 74 1), सुजाते अश्वसून्ते (Rig Veda V 79 1)

Why do we say ‘in the inner half of a foot of a verse?’ Observe कया मती कुत एतास एतेऽर्चन्ति (Rig Ved I 165 1) ॥ Why do we say “when व or य does not follow अ?” Observe तेऽवदन् (Rig X 109 1) ॥ Why do we say ए or ओ? Observe अन्वग्निरुपशामयमख्यन् ॥ Some read this sūtra as नान्तः पादमव्यपरे ॥ According to them, this sūtra supersedes the whole rule of juxtaposition or संहिता (VI 1 72)

३५१९ । अव्यादवद्यादवक्रमुरवतायमवन्त्ववस्युष च । ६ । १ । ११६ ।

एषु व्यपरेष्यति एह प्रकृत्या । ‘वसुभिर्नोऽव्यात’ । मित्रमहो अवद्यात’ । ‘मा शिवासे अवक्रमु’ । ‘ते नो अवत’ । ‘शतधरो अय मणि’ । ‘ते नो अवन्तु’ । ‘कुशिकासे अवस्यव’ । यद्यपि । बहुचैस्तेनोऽवन्तु रथतू’ सो यमागत’ तेऽरुणेभि’ इत्यादौ प्रकृतिभावा न क्रियन्ते तथापि बाहुबलात्समायेयम् । प्रातिशाख्ये तु वाचनिक एवायमर्थः ।

3519 The ‘e’ or ‘o’ retain their original form in the middle of a Vaidic verse, when the following words come after them (though the ‘a’ in these has a ‘v’ and ‘y’ following it) —अव्यात्, अवद्यात्, अवक्रमः, अवत, अयम्, अवन्तु, अवस्यु ॥

Thus अग्निं प्रयमोवसुभिर्नो अव्यात ॥ मित्रमहो अवद्यात् (Rig IV 4 15), मा शिवासे अवक्रमु (Rig VII 32 27), ते नो अवता (Not in the Rig Veda) Prof. Bohtlingk gives the following examples from the Rig Veda — सीदन्तो अवतम् (VI 14 3) सदहन्तो अवतान् (IX 73 5), कर्ते अवतान् (IX 73 8), शतधरो अय मणि, ते नो अवन्तु,

(Not in the Rig Veda according to Prof. Bohtlingk the अ of अवन्तु is generally elided in the Veda after स or आ) कुशिकानो अवस्य (Rig III 42 9)

Though in the Rig Veda we find examples like ते नोऽवन्तु रथतू (Rig Ved X. 77 8), and सोऽयमागत and तेऽरुणेभि. (Rig Ved I 88 2) &c where there is no Prakṛti-bhāva, but *sandhi*, yet these are to be explained by *bahulvan* i. e. as a Vaidic diversity. But in the Pāṇisikhyas, there is an express rule to this effect, and not left to mere inference as here.

NOTE — 1 अव्यात is Benedictive 3rd Per. Sing. of अव 'to protect'

2 अवद्यात is Ablative singular of अवद्य ॥

3 अवक्रसु is the Perfect, 3rd Per. Plural of क्रस् preceded by the Preposition अव । There is no reduplication as a Vaidic irregularity. Some read अवचक्रसु (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda.

4 अव्रत is the Aorist of वृद् and वृज्, the 3rd Per. Pl. भि is replaced by अत । (The Aorist sign is elided by II 4 80 S 3402)

5 अयस is from इदम ।

6 अवन्तु is Imperative 3rd Per. Pl. of अव 'to protect'

7 अवस्यु is a Noun, from अव् + असुन = अवस । Then is added व्यच् as अवस्य । Then उ is added by III 2, 170, and we get अवस्यु ॥

३५२० । यजुष्युरः । ६ । १ । ११७ ।

उर शब्द एदन्तानि प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पादाभावादनन्त पादाद्यै वचनम् ।

3520 In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained.

Thus उरो अन्तरिक्षम् (Yajur Veda Vajasan IV 7) Some read the sūtra as यजुष्युरो ॥ They take the word as उरु ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो ॥ They give the following example उरो अन्तरिक्षं सज्जुर् ॥ But in the Yajur Veda VI 11, the text reads उरोरन्तरिक्षत सज्जुः ॥

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अन्त पादं of VI 1 115 "does not apply here, and hence the necessity of a separate sūtra, otherwise VI 1 115, would have covered this case also.

३५२१ । आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । ६ । १ । ११८ ।

यजुष्यति इह प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातर शुन्ययन्तु' । जुषाणो अग्निराज्यस्य । 'वृष्णो अशुभ्याम्' । 'वर्षिष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् 'अम्बार्थ' — । (२६७) इति ह्रस्वो न ।

3521 In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुषाणो, वृष्णो, वर्षिष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambāle' when they stand before 'ambike'

Thus आपो अस्मान्मातर शुन्ययन्तु (Yaj IV 2) जुषाणो अग्निराज्यस्य (Yaj V 35), वृष्णो अशुभ्या गभस्ति पूत (Yaj VII 1) वर्षिष्ठे अधिनाके ॥ The Vajasaneyi Samhita has वर्षिष्ठेऽधि (V S I 22) The Taittiriya Samhita has वर्षिष्ठे अधि ॥ (I 1 8 1 4, 43, 2 5 5 4) अम्बे अम्बाले, अम्बिके (V S 23 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait S. VII 4 19 1, and Tait Br III 9 6.

3 has अम्बे अम्बाल्यम्बिके ॥ The words अम्बे &c though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII 3 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादौ च । ६ । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ चाकारे य एङ्पूर्वः सोऽस्ति प्रकृत्या यजुषि । 'प्रयो अङ्गे अङ्गे अदीव्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अशोचिषम्' ।

3522 In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o'

Thus ऐन्द्र प्रायो अङ्गे अङ्गे अदाध्यन, ऐन्द्र प्रायो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्र उदानो अङ्गे अङ्गे निधीत्, ऐन्द्र प्रायो अङ्गे अङ्गे अशोचिषम् (Yaj 6 20)

३५२३ । अनुदात्ते च कुधपरे । ६ । १ । १२० ।

कवर्गधकारपरं अनुदात्तेति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्नि' । 'अयं सो अध्वर' । 'अनुदात्ते' किम् । 'अधोऽये रुद्रे' । 'अप्रशब्द आद्युदात्ते' । 'कुधपरे' किम् । 'सोऽयमग्निमन्त' ।

3523 In the Yajur Veda, when an anudatta *a* is followed by a Guttural or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*

Thus अयं सो अग्नि (Yaj 12 47), अयं सो अध्वरः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽये, here अये has an acute accent on the first syllable Why do we say "when followed by a Guttural (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्नि मन्त ॥

३५२४ । अवपथासि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्त अकारादौ अवपथा शब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'त्रीरुद्रेभ्यो अवपथा' । 'वपेस्यासि लडि' 'तिङ्ङितिङ्' (३६३५) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यदुद्रेभ्योऽवपथा' । 'निषातैर्यद्वदि' (३६३०) इति निघातो न ।

3524 In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathās* follows *e* or *o* the vowels retain their original form

Thus त्री रुद्रेभ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada Thus अ+वप्+थप्+थास् ॥ The अ is grave by VIII 1 28 When it is not gravely accented, the अ drops As यदुद्रेभ्योऽवपथाः ॥ Here अ is not grave by virtue of VIII 1 30

३५२५ । आडोऽनुनामिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आडोऽचि परेनुनासक स्यात् । स च प्रकृत्या । 'अभ आ अप' । 'गभीर आ उपपुत्रे' । ' + ईषात्तादीना छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः + ' । 'ईषा अतो हिरण्य' । 'ज्या इयम्' । 'पूषा अविष्टु' ।

3525 For the adverb 'ā' is substituted in the Chhandas the nasalised 'añ' when a vowel follows it, and it retains its original form

Thus अभ आ अप (Rg Veda V. 48. 1), गभीर आ उपपुत्रे जिघांसतः (Rig Veda VIII 67 11)

Vart —In the Vedas ईषा अन्न &c are found uncombined As, ईषा अन्ना, का ईमिरे पिशगिला, यथा अन्नद, यथा अगमन् &c

व्या इयम् (Rig Ved VI 75 3) पुषा अविष्टु (Rig Ved. X 26 1)

३५२६ । स्यश्चन्द्रसि बहुलम् । ६ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य सोर्लोप स्याच्छलि । 'स्य स्य भानु' ।

3526 In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *syā*, when a consonant follows it

Thus उत स्य वाजी क्षिपणि तुरण्यति । योवाया बद्धो अपिक्व आसनि (Rig Veda IV 40 4), स्य स्य ते मधुर्मा इन्द्र सोम (Rig Veda IX 87, 4) Sometimes it does not take place. *as* यत्र स्यो नियतेत् ॥ The *स्य* means 'he'

३५२७ । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ६ । १ । १५१ ।

ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मरुद्गण' । सुश्चन्द्रस्य ।

3527 In a Mantra, the 'sut' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मरुद्गण (Rig Ved IX 66 26) सुश्चन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ Why do we say 'in a Mantra' ? Observe, सुश्चन्द्रा पौर्णमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (samāsa) as it is well-known to all, and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey Therefore the rule does not apply here सुक्रमसि चन्द्रमसि ॥

३५२८ । पितरामातरा च चन्द्रसि । ६ । ३ । ३३ ।

द्वन्द्वे निपात । 'आ मा गन्ता पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि । 'नमातरापितरा नृ चिदिष्टी' ।

'समानस्य चन्द्रस्यसूर्यप्रभृत्युदकेषु' । समानस्यस्य स्यान्सूर्यादिभिश्च उत्तरपदे । सगर्भः ।

'+ चन्द्रसि स्त्रिया बहुलम् +' । विश्वदेवयोरप्यादेशः । 'विश्वाची च दत्ताची च,' 'देवद्वीची नयत देवयन्त', 'कद्वीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarāmātaraī' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form The Vaidic form is derived by adding अह to the first member, and आ is added to the second by VII 1. 39 and then Guna by VII 3 110 Thus आ मा गन्ता पितरामातरा च ॥

By force of च 'also', the converse is also valid As न मातापितरा नृ चिदिष्टी ।

3528A स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before मूर्धन, प्रभृति and उदके ॥ (See VI 3 84 S 1012)

Thus सगर्भ = समानो गर्भः "uterine brother"

Vart —In the Vedas, the finals of विश्व and देव are replaced by अह diversely before the feminine nouns thus in "विश्वाची च दत्ताची च", there is no substitution in विश्वाची, but in कद्वीची there is this substitution कद्वीची is derived from किम+अच=कद्रि+अच ॥ Then is added डीप् and then like अश्वाची ॥ This vartika is an exception to VI 3 92 S 418

देवद्वीची नयत देवयन्त (Rig Ved III 6. 1) कद्वीची (Rig Ved I 164 17).

३५२९ । सध मादस्ययोश्चन्दसि । ६ । ३ । ९६ ।

सधस्य सधादेशः स्यात् । 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' । सोम सधस्यम् ।

3529 *Sadhr* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow

Thus सधमादोऽयमस्य एकास्ता सधस्या ॥ Another example is आत्वा वृहन्तो हरयो युजाना, अर्वागिन्द्र सधमादो वृहन्तु (Rig III 3 7) सहमाद्वान्ति देवा अस्मिन् = यज्ञ ॥ 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' (Rig Ved VIII 2 3)

३५३० । पयि च च्छन्दसि । ६ । ३ । १०८ ।

पयिश्च उतरपदे को. कव कादेशश्च । कवपथ -कापथ -कुपथ ।

3530 The substitution of *ka*, and *kava* for *ku* takes place in the Chhandas before *patha*

Thus कवपथ, कापथ and कुपथ ॥

३५३१ । साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सहे. वत्वाप्रत्यये आद्य द्वयं तुनि तृतीयं निपात्यते । 'मरुद्भिरुयः पृतनासु साढ्या' अचोर्मध्यस्थस्य डस्य ल डस्य दूश्च प्रातिशाख्ये विहितः । आह हि ।

'द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य सपद्यते स डकारो लकार ।

दूकारतामेति स एव चास्य ढकारः सन्नुष्मणा सप्रयुक्ते ॥' इति ।

3531 'Sādhyai' 'sādhwā' and 'sādhā' are irregularly formed in the Vedas

Thus साढ्यै समन्तात्, साढ्वा शत्रून् ॥ The words साढ्यै and साढ्वा are both formed by तत्रा affix added to सहे the ओ substitution not taking place. In the first, तत्रा is changed to ञ्यै ॥ The third word साढ्वा is formed by तुन् affix added to सहे ॥ In the classical literature साढ्या and साढ्वा are the proper forms

'मरुद्भिरुयः पृतनासु साढ्या (Rig Ved VII 56 23)

In the Pīṭisākhya it is ordained that a ड situated between two vowels is changed to ल, and a ढ so situated becomes दल् ॥ As says the kārīkā

Kārīkā —The letter ड falling between two vowels has become ल in the pronunciation of this Professor

So also ढ similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter i e, lh ल्ह ॥

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्वं स्यादुतरपदे । अष्टापदी ।

3532 In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashtan' before a second member

Thus अष्टापदी ॥ The form अष्टापदी is the feminine in ङीप् (IV 1 8) of अष्टपात् (V 4 138 the अ of पात् being elided in a Bihuvrihi), पद being substituted for पात् by VI 4, 130

३५३३ । मन्त्रे सोमाश्चेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ । ६ । ३ । १३१ ।

दोषं. स्यान्मन्त्रे । 'अश्वावतो सोमावतीम्' । इन्द्रियावान्मदिन्तम् । 'विश्वरुर्मणा विश्वदेव्यावता' ।

3533 In a Mantra, the final vowels of सोम, अश्व, इन्द्रिय and विश्वदेव्य are lengthened when the affix 'matup' follows

Thus सोमावती, अश्वावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥

अश्वावती सोमवतीम् (Rig Ved X 97 7)

विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता (Rig Ved X 170 4)

३५३४ । औपधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ ।

दीर्घं स्यान्मन्त्रे । 'यदोषधीभ्य अदधात्योषधीषु' ।

3534 In a Mantra, the final of 'oshadhī' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative

Thus यद् औषधीभ्य अदधात्योषधीषु ॥

३५३५ । ऋचि तुनुवमत्तुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ ।

दीर्घं स्यात् । 'आ तू न इन्द्र' । 'नू मूर्त' । 'उत वा चा स्यानात्' । मत्तु गोमन्तमीमहे । 'भरता जातवेदसम्' । तडिति यादेशस्य डित्त्वपक्षे ग्रहणम् । तेनेह न । 'शृणोत ग्रावाण' । 'कूमना' । 'अत्रा ते भद्रा' । 'यत्रा नश्चक्रा' । 'उरुष्याण' ।

3535 In the Rig Veda, the finals of the particles तु, नु, घ, मत्तु, the tense-affix तङ्, कु, the ending 'tra' and the word उरुष्य are lengthened

Thus तु —आ तू न इन्द्र वृत्रहन् (Rig IV 32 1) नु—नू मूर्त ॥ घः—उत वा चा स्यानात् ॥ मत्तु —मत्तु गोमन्तमीमहे ॥ तङ्—भरता जातवेदसम् (Rig X 176 2) तड is the त substitute of घा, when it is treated as डित्, therefore it does not apply here, शृणोत ग्रावाण (I 2 4) कु—कूमनस, त्र—अत्रा ते भद्रा । 'यत्रानश्चक्रा' उरुष्या णोऽने ॥

NOTE.—The घ in the sūtra is the sound घ and not the technical घ (तरप् and तमप्) स्यात् means "the wife's brother" भरत is Imperative Second Person Plural शृणोत is the Imperative Second Person Plural formed by the affix तप् (VII 1 46 S 3568) Since this affix is पित the present rule does not apply to it उरुष्य is Imperative 2nd Per Singular and is derived from the Kandwādi root उरुष्य (formed by यक्) The affix हि is elided by VI 4 105 S 2202 The न of the Pronoun नस is changed to ण after उरुष्य by VIII 4. 27 S 3649.

३५३६ । इकः सुञि । ६ । ३ । १३४ ।

ऋचि दीर्घं इत्येव । 'अभीषुण सखीनाम्' । 'सुञ' (३६४४) इति घ । 'नश्च धातुस्योरुष्य' (३६४६) इति ण ।

3536 In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su'

Thus अभी णु ण सखीनाम् (Rig IV 31 3) उर्ध्व ऊ णुण उतये (Rig I 36 13). The सु is changed to ण by VIII 3 107 S 3644, and ह changed to ण by VIII 4 27 S 3649

३५३७ । द्वयोऽतस्तिडः । ६ । ३ । १३५ ।

मन्त्रे दीर्घ । 'विदमा हि चक्राजरसम्' ।

3537 A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rīg Veda, when the Verb consists of two syllables

Thus विस्रग्ना हि त्वा सत्यति शूर गोनाम् &c See Rīg III 42 6, विस्रग्ना हि चक्रा जरसम् । &c But not here देवा भवत आर्जन, as the verb consists of more than two syllables not also here आ देवान् वक्षि यक्षि च as the verbs do not end in अ ॥

NOTE — विस्रग् is Present First Person Plural. म replaces स. by III 4 82 चक्र is 2nd Person Plural of the Perfect of क ॥

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

‘एवा हि ते’ ।

3538 In the Rīg Veda the final of a particle is lengthened.

Thus एवा हि ते, अच्चाते, अच्चा जरितार (Rīg Ved I. 2 2)

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्थाना दीर्घः स्यात् । पुरुषः । दण्डादपि ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also

Here we must follow the usage of the Śishtas Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid Thus पुरुषः दण्डादपि ।

३५४० । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । ‘धाता धातृणाम्’ इति ब्रह्मवृषा । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

3540 In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural ‘nām’

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातृणाम् (Rīg Ved X 128 7) So also चतसृणाम् and त्रसृणाम् ॥

The Rīg Vedins read with long ऋ, the Taittiriyaś read it with short अ ॥

३५४१ । वा षपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ६ ।

षपूर्वस्याचो नोपधाया वा दीर्घोऽर्धब्रूही सर्वनामस्थाने परे । ऋभुजाणम् । ऋभुक्षणम् । ‘निगमे’ किम् । तच्चा । तच्चाणौ ।

3541 The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in ‘n’ before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when ‘sh’ precedes such a vowel

Thus ऋभुजाण or ऋभुक्षणमिन्द्रम् ॥

Why do we say ‘in the Nigama’? In the classical literature we have तच्चा, तच्चाणौ, तच्चाण always

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

इडादौ वृचि णिलोपो निपात्यते । ‘यो न पिता जनिता’ ।

3542 In a Mantra, the word ‘janitā’ is formed irregularly by the elision of ‘ni’ before the affix ‘tri’ with the augment ‘it.’

Thus यो न पिता जनिता (Rig Veda X 82 3) ॥ Otherwise जन्मयिता in the classical literature It is an exception to VI 4 51

३३४३ । शमिता यजे । ६ । ४ । ५४ ।

जन्मयितेत्यर्थः ।

3543 'Samitâ' is formed irregularly by the elision of 'ni' before an 'it' augmented affix, when meaning a sacrificial act

Thus शत हविः शमितः ॥ It is formed by वृद्ध and is in the Vocative case Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See शत हविः शमयितः ॥ See Satpatha Br III 8 3, 4 and 5.

३५४४ । युषुवोर्दीर्घश्चन्द्रसि । ६ । ४ । ५८ ।

ल्यपीत्यनुवर्तते । विष्णुय । विष्णूय ।

'आडजादीनाम्' (२२५४) ।

3544 In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas

Thus दान्यनुपूर्वं विष्णुय, यत्रा यो दक्षिणा परिष्णूय ॥ Why do we say, in the Chhandas? Observe सयुत्य, आयुत्य in the classical literature

By VI 4 72 the augment आद् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also

३५४५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७३ ।

अनजादीनामित्यर्थः । आनद् । आव । 'न माङ्योगे' (२२२८) ।

3545 The 'ât' augment is found in the Chhandas also

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots Thus आनद्, from नश् in the Aorist The च्लि is elided by II 4 80, when VIII 2 63 does not apply, then श् is changed to ष् by VIII 2 36 which becomes ड and finally द् ॥ आनक्, from नश् when VIII 2 63 applies and आयुनक् ॥ आव is Aorist of वृज्, the affix being elided by II 4 80 आनक् from नश् (II 4 80) and आयुनक् is the Imperfect of युज् ॥

The augments अद् and आद् are elided when the Particle मा is added. See VI 4 74. But not necessarily so in the Vedas as taught below

३५४६ । बहुल छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

अढाटौ न स्तः । माङ्योगेऽपि स्तः । 'जनिष्ठा उय सहसे तुराय ।' 'मा व क्षेत्रे परब्रीजान्यवाप्सुः'

3546 There is diversity in the Chhandas : the augment 'at' or 'ât' is added even with 'mâ,' and sometimes not added even when there is no 'mâ'

Thus in जनिष्ठा उय (Rig X 73 1), काममूयेत् (Rig I 53 3) and काममदैयोत् the augment is not added though there is no मा ॥ In मा वः क्षेत्रे परब्रीजान्यवाप्सुः, मा अभित्या, मा आव, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'गर्भे प्रथम दधे आप ।' रेभावस्वाभीयत्वेनासिद्धत्वादालोपः । अत्र रेशब्दस्येति कृते पुनरपि रेभावः । तदर्थं च सूत्रे द्विवचनान्त निर्दिष्टमिरयोरिति ।

3547 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda

Thus क स्वर्द्धर्भे प्रथम दध्ने आत् (Rig X 82 5) यास्य परिदध्ने ॥ In दध्ने the आ of या is elided, before the affix इरे by VI 4 64, the रे substitution being considered as asiddha (VI 4 22) for the purposes of the elision of आ ॥

Here इट augument is first added to रे after the सेट् roots and the affix thus becomes इरे, then रे is substituted again for this इरे by this sūtra, thus the affix is brought back to its original condition To show this repetition—रे—इरे—रे the sūtra has exhibited the word इरयोः in the dual number

३५४८ । कृन्दस्य भयया । ६ । ४ । ८६ ।

भूसुधियोर्यस्यादियदुवडो च । 'वनेषु चित्र विभ्रम' । विभ्रव वा । 'सुध्या हव्यमाने,' सुधियो वा ।

* तन्वादीना कृन्दसि बहुलम् * । 'तन्व एषेम' । तनुव वा । त्र्यम्बकम्-त्रियम्बकम् वा ।

3548 In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhū' and 'sudhī' are found sometimes the इयङ्, उवङ्, and sometimes the semi-vowel substitution

As विभ्रम्, विभ्रवम्, सुध्या and सुधिय ॥ वनेषु चित्र विभ्र विष्णे (Rig Veda IV 7 1) विभ्रवम् ॥ सुध्या हव्यमाने for सुधियो हव्यमाने ॥

Vārtika — There is diversely the substitution of इयङ् and उवङ् in the Chhandas, after तनु etc and the rest This ordains substitution even after words which are not roots

As, तन्व एषेम (Rig Ved X 128 1) or तनुव ॥ त्र्यम्बकम् or त्रियम्बकम् "Three-eyed"

तनिपत्योऽकृन्दसि । ६ । ४ । ८९ ।

सतयोरुपधालोप कृडिति प्रत्यये । 'वितत्रिरे, कवय' । 'शकुना इव पत्तिम्' । भाषाया विते-
निरे । पत्तिम् ।

3549 In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'n'

As वितत्रिरे कवय ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन ॥ The vowel अ of तन is elided Though the elision is asiddha yet the rule VI 4 120 requiring the substitution of य and the elision of the reduplicate त does not apply because then the present sūtra would be nullified शकुना इव पत्तिम् (Rig Ved IX. 107 20) This is also लिट् ॥ In the classical language we have वितनिरे, पत्तिम् ॥

३५५० । घसिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० ।

'सग्धिश्च मे' । 'ब्रह्मा ते हरीधाना' । 'हुम्भलभ्या हृदि' (२४२५) ।

3550 The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'n'

Thus सग्धिश्चमे सप्रीतिश्च मे, ब्रह्मा ते हरी धाना ॥ सग्धि is thus derived क्तिन् is added to the root अद्, then by II 4 39, घस् is substituted for अद्, thus घस् + ति = घस् + ति (अ being elided by the present sūtra) = घ + ति (स् being elided by

VIII 2 26), then त is changed to ध, and च to ग and we have गिध ॥ Then समाना गिध.=सगिध (समान changed to स VI 3 84) The word ब्रध्याम् is the Imperative of भस् thus भस्+श्लु+ताम्=भ भस्+ताम्=ब भस्+ताम् (VI 4 100)=बभ+ताम् (VIII 2 26)=ब ब+धाम=ब्रध्याम् ॥ This rule of elision being a nitya, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first See VII 2 67

Why do we read "before an affix beginning also with a consonant"? Because the elision takes place before a vowel affix also, as वणसति=भस्+श्लु+क्ति=बभस्+अति (VII 1 4)=वणसति (VIII 4 55)

Why having an indicatory क or ड? Observe अश्रून् वभस्ति ॥ The च has been added into the aphorism by the Vatikakāra

३५५१ । अश्रून् वभस्ति । ६ । ४ । १०२ ।

'शुधी हवम्' । 'अश्रुधी गिर' । 'रायस्यूर्धि' । 'उरुणस्कधि' । अपावृधि ।

3551 धि is substituted for हि in the Vedas, after अश्रु, अश्रु, पू, छ and वृ ॥

As शुधी हवम् (Rig Ved I 2, 1) अश्रुधि गिर (Rig Ved VIII 84 3) रायस्यूर्धि (Rig Ved I 30 12) उरुदुरुणस्कधि and अपावृधि ॥

In अश्रुधी, the हि is not elided after the उ or गु, as it was required by VI 4 106 since the present aphorism specifically mentions it The lengthening takes place by VI 3 137 The forms other than अश्रुधि are irregular, अप् being added diversely by III 1 85, and then elided diversely by बहुलकन्दसि II 4 73

NOTE.—पूर्धि is from पृ 'to protect' The अप् is elided, for the final ऋ there is उर by VII I 102 S 2495 and it is lengthened by VIII 2 77 S 354 उरुणस्कधि from कृ, the न of नस् is changed to ण by VIII 4 27 S 3649 and the visajaniya is changed to स by VIII 3 50 S 3635

३५५२ । वा छन्दसि । ३ । ४ । ८८ ।

हिरण्मिह ।

3552 In the Chhandas the substitute 'hi' is optionally treated as not having an indicatory 'p'

The result is that in the Chhandas, the second person singular of लोट has two forms, as प्रीणाहि or प्रीणीहि, युयुधि or युयोधि, धि being substituted for हि in the Vedas (by VI 4 103 S 3553) as in the following verse

अग्ने नयं सुपथारामे अस्मान्निश्वानिदेव वयुर्नानिविद्वान् ।

युयोध्यस्मज्जुह्वानमेनोभूयिष्ठान्ते नमः उक्तिश्चिवेम् ॥

Rig Veda I 189 1 Yajur Veda, 40 16

३५५३ । अदितश्च । ६ । ४ । १०३ ।

होर्धि स्यात् । रायन्धि । रमेर्यत्ययेन परस्मैपदम् । शप श्लुरभ्यासदोर्धश्च । 'अस्मे प्रयन्धि' 'युयोर्वि जातवेद' । यस्मे शपो लुक् । याते शप श्लु । 'अदितः' क्रिम । प्रणीहि ।

3553 'Dhi' is substituted for 'hi' when the tense affix is not 'Nt'.

Under III 4 88 S 3552 हि is also पित in the Vedas and when it is पित, it is not दित by 1 2 4 Thus रारन्धि, प्रयन्धि and युयोधि in the following सोमरारन्धि, अस्मभ्य तद्धयंश्च प्रयन्धि, युयोध्यस्मज जुहुराणमेन ॥

Why do we say 'when it is not दित्' ? Observe प्रीणीहि ॥

(1) रारन्धि is irregularly formed Parasmaipada of रम, the शप् being replaced by श्लु, and the reduplicate lengthened as a Vedic form. The स् is not elided, by VI 4 37 as the affix is not दित ॥ (2) प्रयन्धि s from यम the शप् is elided (3) युयोधि from यु (यैति), the शप् being replaced by श्लु, युयोधि जातवेद (Rig Ved VIII 11 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वद्यादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।

आत्मन्शब्दस्यादेर्लोपः स्यादादि । 'त्मना देवेषु' ।

3554 In the Mantras, the beginning of 'ātman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows

आदि is the name of the Instrumental singular affix, given by ancient Grammarians. Thus त्मना देवेषु (Rig Ved VII 7 1)

३५५५ । विभाषर्जाश्कुन्दसि । ६ । ४ । १६२ ॥

ऋजुशब्दस्यार्तः स्थाने रः स्याद्वा इष्टमेयसु । 'त्व रजिष्ठमनुनेषि' । ऋजिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishtha, iman and iyas, the 'ri' of 'riju' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas

As रजिष्ठ and ऋजिष्ठ, in त्व रजिष्ठमनुनेषि (Rig Ved I 91 1)

३५५६ । ऋत्त्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिऋन्दसि । ६ । ४ । १७५ ।

ऋतो भवमृत्त्व्यम । वास्तुनि भव वासतव्यम । वास्त्व च । मधुशब्दस्याणि स्त्रिया यणादेशो निपात्यते । 'माध्वीर्नः सन्त्वोषधी' । हिरण्यशब्दाद्विहितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्येन सविता रथेन' ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

3556 In the Chhandas the following are irregularly formed : Rítvya, Vástvya, Vástva, Mádhvī, and Hiranyaya

The word ऋत्त्व्य is derived from ऋतु and वासतव्य from वास्तु with the affix यत्, उ being changed to व ॥ ऋतो भवम = ऋत्त्व्यम, वास्तो भवम = वास्त्व्यम ॥ वास्त्व्य is from वस्तु, as वस्तुनि भव = वासत्व with the affix अण् ॥ माध्वी from मधु with the affix अण् in the feminine as 'माध्वीर्नः सन्त्वोषधी' Rig Ved I 90 6 हिरण्य is from हिरण्य with the affix मयट्, the म being elided, as 'हिरण्येन सविता रथेन' (Rig Ved. I 35 2)

CHAPTER VII

'श्रीडो रुट (२४४०) ।

By VII 1 6 3 2442, the augment रुट् is added to the -tense affix अत् the 3rd Person Plural Atmanepade. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । बहुल कुन्दसि । ७ । १ । ८ ।

रुडागमः स्यात् । 'लोपस्त आत्मनेपदेषु' (३५६३) इति पठे तलोपः । 'धेनवो दुह' । लोपाभावे घत् दुहते । 'अदृशमस्य' । 'अतो भिस् वेस्' (३०३) ।

3557. The augment 'rut' is diversely applied in the Chhandas

The *t* of अत is elided by VII 1 41 S 3563, in one alternative Thus धेनवो दुहन्ते ॥ When then there is no elision, we have एत दुहन्ते । So also अट्ठशमस्य ॥

देवा अट्ठह, गन्धर्वा अप्सरसा अट्ठह ॥ Here अट्ठह is the Imperfect (लट्) plural of दुह् ॥ Thus दुह + भ = दुह + रत् = अट्ठह, the *t* being elided by VII 1 41 Sometimes, the augment does not take place, as अट्ठहत ॥ Owing to the word बहुल, 'diversely', the augment र is added to other affixes also, than भ ॥ As अट्ठशम in अट्ठशमस्य केतवः ॥ This is the aorist in अट् of the root टृष by III 1 57. the guna ordained by VII. 4 16, does not take place

By VII 1 9 S. 203, ऐस् is substituted for भिस् in the Instrumental Plural after nouns ending in अ But not always so, in the Vedas

३५५८ । बहुल छन्दसि । ७ । १ । १० ।

'अग्निदेवेभि' ।

3558 In the Chhandas the substitution takes place diversely

That is ऐस् is substituted for भिस् even after stems which do not end in short अ, as नद्ये, and some times the substitution does not take place even after stems ending in short अ, as, देवेभि, in देवोदेवभिरागमत् (Rig Veda I 1. 4)

३५५९ । नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमोरदङ् न । 'वार्त्रघमितरम्' । 'छन्दसि' किम् । इतरत्काष्ठम् । 'समासेऽनञ्पूर्वे तवो ल्यप्' (३३३२) ।

3559 In the Chhandas, *at* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc Sg) endings, after *itar*

As इतरमितरमण्डमजायत, वार्त्रघमितरम् ॥ Why in the Vedas ? See इतरत् काष्ठम्, इतरत् कुड्यम् ॥

By VII 1 37 S 3332, ल्यप् is substituted for *ktvâ* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not नञ् ॥ In the Vedas, this is optional

३५६० । त्वाणि छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमान परिधापयित्वा ।

3560 In the Chhandas the 'ktvâ' also, as well as lyap, is substituted for *ktvâ*, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative 'nañ'

Thus कृष्ण वासो यजमानं परिधापयित्वा ॥

३५६१ । सुपा सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छ्रियाडाड्यायाजालः । ७ । १ । ३९ ।

'अजवः सन्तु पन्थाः' । पन्थान इति प्राप्ते सु । 'परमे व्योमन' । 'व्योमनि' इति प्राप्तं डेर्नुक् । धीती । मती । सुष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णादीर्घ । 'या सुरथा रथोत्तमा दिविसृष्ट्या अश्विना' । 'यो सुरथो दिविसृष्ट्यो' इत्यादी प्राप्त आ । 'नतादब्राह्मणम्' । नतमिति प्राप्त आत । 'यादेव विष्ण तात्वा' । यमिति प्राप्ते । 'न युष्मे वाजबन्धव' । 'अस्मे इन्द्रादृहस्यता' । युष्मास्वसभ्यमिति प्राप्ते श्रे । उरुया । धष्णुया । उरुया धष्णुनेति प्राप्ते या ।

‘नाभा पृथिव्याः’ । नाभाविति प्राप्ते ङा । ‘ता अनुष्ठोचयावयतात’ । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्था-
वदङ् । आङो ङा । साधुया । साङ्किति प्राप्ते याच । ‘वसन्ता यजेत’ । वसन्त इति प्राप्ते आल ।
‘इयाद्विद्याजीकाराणामुपसंख्यानम्’ । उर्विया । दार्विया । उरुणा दारुणेति प्राप्ते इया । सुक्ते-
त्रिणेति प्राप्ते ङियाच । ‘दृति न शुष्कं सरसी शयानम्’ । डेरोकार इत्याहु । तत्राद्युदात्ते पदे
प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु ङीपन्ताङ्गेलुक् । ईकारादेशस्य तूहादरणान्तरं मध्यम् ।
‘+आङ् याज्यारासुपसंख्यानम्’ । ‘प्रवाहवा स्तितम्’ । बाहुनेति प्राप्ते आङादेश । ‘वेर्दिति’
(२४५) इति गुण । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच । ‘स न. सिन्धुमिव नावया’ । नावेति प्राप्तेऽ-
याच् । रितस्वय ।

3561 The following irregular endings are substituted for the various case endings in the Chhandas. (1) ‘s’ of the Nom Sg for ‘as’ of the Plural, (2) the *luk*-elision of the case endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (sé) for the ending of the Nom Plural, (7) yâ, (8) â (dâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (dyî) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11) ‘â’ (accent of ‘la’)

Thus (1) अश्वत्थरा ऋजयः सन्तु पण्या (for पण्यान) Rig Veda X 85 23

Vart —It should be stated that case endings replace case endings promiscuously, as धुरि दक्षिणाया. (for दक्षिणायास Rig I 164 9)

Vart —One personal ending replaces another personal ending in the Vedas चपाल ये अश्वयूषाय तक्षति (for तक्षन्ति) Rig I 162 6

(2) *luk* elision. —As परले व्योमन् (Tait up II 1 1) for व्योमनि । Here is elision of डि ॥

(3) Lengthening —धीते, मती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and शुष्टुत्या ॥

(4) *As* substitute —As या सुरथा रघीतमोभा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हमामहे ॥ (Rig Ved I 22 2) Instead of यो, सुरथो, दिविस्पृशो, उभो, &c we have या, सुरथा, &c

(5) आत-नताद ब्राह्मणम् for नतम् ॥ यादेव विष्म ता त्वा here या is for यम् ॥

(6) जे-न युष्म (for युष्मासु) वाजबन्धवः, Rig VIII 68 19 अस्मे (for अस्मभ्यम्) इन्द्रावृहस्पती, Rig IV 49 4

(7) या-उरुया, छष्टुया for उरुया and छष्टुया ॥

(8) टा-नाभा (for नाभौ) पृथिव्या Rig I 143 4

(9) ङा-अनुपठ्या उच्चावयतात for अनुपठ्या Ait Br II 6 15 अनुष्ठानेन भवान् विग्रसन ऋते । The word अनुपठ्या (feminine) is derived from स्था with the affix अङ् (III 3 106) and the preposition अनु । In the Instrumental Singular, the टा is replaced by ङा ॥ But is not the affix अङ् of III 3 106 set aside in the case of स्था by the specific affix क्तिन् of III 3 95? Not always, for Panini himself has used forms like व्यवस्था (I 1 35) showing that स्था takes the affix अङ् also

(10) याच-साधुया for साधु, the elision of सु which was otherwise required does not take place

(11) आल्-वसन्ता यजेत for वसन्ते ॥

Vārt —The following substitutes should also be enumerated, (a) इया, (b) डियाच् with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (c) long ई ॥ As (a) उर्विया परिधानम्, for उरुणा, so also दार्विया for दारुणा ॥ (b) सुदत्रिया for सुदत्रिणा, and सुगात्रिया for सुगात्रिणा ॥ (c) द्विति न शुषक सरसी शयानम् (Rig Ved VII 103 2) for सरसि ॥

The word सरसी however may be otherwise explained. The ordinary explanation is that डि (Loc Sing) is replaced by long ई of this Vārtika. The word ought to have udātta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last. Thus say those who give this example. But as a matter of fact सरसी here is the feminine in डीप् of सरस ॥ The Loc Sng डि is elided after it by clause (2) of this sūtra, and it is not an example of the addition of long ई to सरस ॥ Well what is then the example of ई substitution of this vārtika? That must be found out.

NOTE —Sāyana also explains सरसी in this way द्विति न ॥ द्वितिमिव शुषक नीरसं सरसी महत्सर, सरसी गौरादिलक्षणे डीप्, सरस्या “सुपा सुलुक्” इति सप्तम्या लुक् । महति सरसि निर्जले घर्षकाले शयान निवसन्त मण्डूकगणः ॥

Vārt —So also (a) आङ् (b) अयाच् and (c) अयार् ॥ प्रवाहवा सिस्रतम् (Rig Ved VII 62 5), for प्रवाहुना । The उ is gunatad to ओ by VII 3 111, and ओ is changed to अय before आ (b) स्वप्नार्था सच सेवनम् for स्वप्नेन, (c) सिन्धुमिव नार्व्या (Rig Ved I, 97, 8) for नावा ॥ The र in अय र regulates the accent.

The word आच्छे in the sūtra is compounded of three words आ + आत् + शे, the word आत् = आ + आत् ॥

३५६२ । अमो मश् । ७ । १ । ४० ।

मिवादेशस्यामो मश् स्यात् । अकार उच्चारणार्थः । शित्वात्सर्वादेशः । ‘अस्तिचिच -’ (२२२५) इति ईट् । ‘वधी दृत्रम्’ । अवधिषमिति प्राप्ते ।

3562 For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I 1 55) is substituted in the Chhandas

The अम here is the substitute of मिय, and not the accusative singular affix. The अ in मश् is for the sake of pronunciation only. As वधी दृत्रम् (for अवधिषम्) Rig I 165 8 ॥ The अट् augment is diversely elided (VI 4 75). The indicatory श of मश् shows that the whole of the affix अम is to be replaced. The long ई is added by VII 3 96. The substitution of म for स is to prevent the change of स into anusvāra as in VIII 3 25.

NOTE —Thus हन + च्लि + मिय = वध + च्लि + मिय (II 4 43) = वध + सिच + मिय (III 1 44) = वध + इ + सिच + मिय = वध + इट् + सिच + अम (III 1 101) = वध् + इट् + सिच् + म (Present Sūtra) = वध + इट् + सिच + ईट् + म् (VII 3 96) = वध् + इट् + ईट् + म् (VIII 2 28) = वधीम् (VI 1 101).

३५६३ । लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७ । १ । ४१ ।

छन्दसि । ‘देवा अदुह’ । अदुहतेति प्राप्ते । ‘दक्षिणत शये’ । शेत इति प्राप्ते । ‘आत्मने-इति’ किम् । ‘उत्स दुहन्ति’ ।

3563 In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided.

As देवा अदुह for अदुहत (see VII 1 8), दक्षिणतः शये for श्येते ॥ Owing to the anuvṛtti of अपि from VII 1 38, this substitution sometimes does not take place, as आत्मानमनृतकुरुते ॥ Why in the Atmanepada ? Observe उत्स दुहन्ति कलशं अतुर्विलम् ॥

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादित्यादेशः स्याच्छन्दसि । 'अन्तरेवोष्माण वारयध्वात्' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564 In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'

As अन्तरेवोष्माण वारयध्वात् for वारयध्वम् ॥ Ait Br II 6 14

३५६५ । यजध्वैनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

यनमित्यास्मन्परं ध्वमोऽन्तलोपो निपात्यते । 'यजध्वैनं प्रियमेधा.' । 'यकारस्य यकारो निपात्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

3565 यजध्वैनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् ॥

The word यजध्वम् followed by यनम् loses its final म् in the Vedas As यजध्वैनं प्रियमेधः (Rig VIII 2 37) The Kāsika adds "that च is also irregularly changed into य". the form would then be यजध्वैनम् ॥ This is, however, a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटाऽमध्यमपुरुषबहुवचनस्य स्थाने तात् स्यात् । 'गात्रमस्यानून कणुतात्' । कणुतेति प्राप्ते । 'सूर्यं चक्षुर्गमयतात्' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566 For the ending *ta* of the 2nd Pers Pl Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas

As गात्र गात्रमस्या नूनं कणुतात् (for कणुत), and ऊवर्धये गोहं पार्थिवं खनतात् (for खनत) Ait Br II 6 15, 16 अस्मारक्ष संसृजतात् (= संसृजत), सूर्यं चक्षुर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनथनाश्च । ७ । १ । ४५ ।

तस्येत्येव । शृणोत यावाण । शृणुतेति प्राप्ते त् । 'सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे' । 'दधातन द्विषण चित्रमस्मे' । तनप् । 'मरुतस्यज्जुजुष्टन' । जुषध्वमिति प्राप्ते व्यत्ययेन परस्मैपदं श्लुष्य । 'विषवे देवासे मरुतो यतिष्ठन' । यत्सख्याका स्येत्यर्थः । यच्छब्दाच्छान्दसो ढिति । अस्तस्तस्य थनादेशः ।

3567 Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicatory *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *thana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers Pl Imperative in the Chhandas

Thus (1) शृणोत यावाण (for शृणुत),

(2) सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे (Rig Ved V 34 1) सुनोतन = सुनुत ॥ दधातन द्विषण चित्रमस्मे (Rig Ved X 36 13) The indicatory प् makes तप्, and तनप्, non ढित affixes (I 2 4)

(3) तन — मरुत तज्जुजुष्टन (Rig Ved VII 59 9) for जुषध्वम्, the Paras-maipada and Slu are anomalous

(4) थन — विषवे देवासे मरुतो यतिष्ठन ॥ The pronoun यत् becomes यति by taking the affix ढिति, and अस् 'to be.' अस् + त = अस् + थन = स्यन ॥ Padamanjari says,

"The Rig Vedins read यतिष्ठन् instead of यतिष्ठन् in Samhitā Pāṭha, of कोवस्तो मरुतो यतिष्ठन्, and in Pada Pāṭha they read it as यतिस्थन् ॥ In this case, it is derived from अस् "to be" Kāśikā derives it from इष् "to wish"

३५६८ । इदन्तो मसि । ७ । १ । ४६ ॥

मसित्यविभक्तिको निर्देश । इकार उच्चारणार्थः । मसित्यविभक्तिरूपचरमावयवविशिष्ट स्यात् । मस इगोगमः स्यादिति यावत् । 'नमो भरन्त एमसि' । 'त्वमस्माक तव स्मसि' । इम स्म इति प्राप्ते ।

3568 The Personal ending *mas* becomes in the Chhandas *masi* ending with an *i*

Thus नमो भरन्त एमसि (Rig Ved I 1 7), for इमः । त्वमस्माक तव स्मसि (Rig Ved VIII 92 32) for स्मः ॥

The word मसि in the Sūtra is read without any case ending The इ in it is for the sake of utterance only "मस्" assumes in the Vedas a form which ends in इ । In other words the augment इक् is added to the affix मस ॥ The sūtra might have been मस इक् ॥

३५६९ । त्वो यक् । ७ । १ । ४७ ।

'दिव सुपर्णो गत्वाय' ।

3569 In the Chhandas the Absolutive affix 'ktvā' gets at the end, the augment 'ya.'

Thus दिव सुपर्णो गत्वाय (Rig Ved VIII 100 8)

३५७० । इष्ट्वीनमिति च । ७ । १ । ४८ ।

कृत्वाप्रत्ययस्य ईनमन्तादेशो निपात्यते । 'इष्ट्वीन देवान्' । इष्ट्वीति प्राप्ते ।

3570 In the Chhandas the Absolutive 'ishtvīnam' is irregularly used for 'ishtvā'

To the root यज् is added कृत्वा, and the final आ is replaced by ईनम् ॥ As इष्ट्वीनम् देवान् for इष्ट्वा देवान् ॥ The च in the sūtra indicates that there are other forms like this, as पीत्वीनम् for पीत्वा ॥

३५७१ । स्वात्त्यादयश्च । ७ । १ । ४९ ।

आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्येकारो निपात्यते । 'स्वित् स्वात्वी मलादिव' । 'पीत्वो सोमस्य वावृधे' । स्वात्वा पीत्विति प्राप्ते ।

3571 'Snâtvi' &c are irregularly formed in the Chhandas

Thus स्वात्वी मलादिव, for स्वात्वा, पीत्वो सोमस्य वावृधे for पीत्वा ॥ The word आदि 'et cetera' means "of the form of," namely words having the form like 'स्वात्वी, as पीत्वो &c

३५७२ । आञ्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० ।

अवर्णान्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक्तस्यात् । देवास । ब्राह्मणासः ।

3572 After a stem ending in *a* long or short, the affix *as* of the Nom Pl gets, in the Chhandas the augment *as* (*asul*) at the end.

Thus ब्राह्मणास पितर सोम्यास for ब्राह्मणा and सोम्य. ॥ Rig VI, 75, 10 ये पूर्वसि य उपरास (Rig X 15 2) for पूर्वे and उपरे ॥ So also पुतास. (R I 3 4)

NOTE —The form जसे. instead of जस is out of respect for ancient grammarians

३५७३ । श्रीयामण्योश्छन्दसि । ७ । १ । ५६ ।

आमो नुद् । 'आणामुदारो धरुणोरयीणाम्' । 'सूत यामणीनाम्' ।

3573 In the Chhandas after the words 'śī' and 'grāmani' Gen Pl 'ām' gets the augment 'n'

As श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम् (Rig Ved X 45 5)

NOTE —This sūtra could be well dispensed with by I 4 5 श्री is optionally २ Nadi wā d in the Genitive plural We make the option of that sūtra a *vya vasthita vibhāṣā*, by saying श्री is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* every where else As regards सूत यामणीनाम् we have सूताश्च यामणीश्च सूतयामणि, the Genitive Pl of which by VII 1 54 will be सूतयामणीनाम्, ॥

The necessity of this sūtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते यामण्यश्च सूतयामण्य ॥

३५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विद्वन्ना हि त्वा गोपति शूर गोनाम्' । 'पादान्ते किम् । 'गवा शता पृक्षयामेषु' । पादान्तेऽपि क्वचिच्च । छन्दसि सर्वेषा वैकल्पिकत्वात् । 'विराज गोपति गवाम्' ।

3574 After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen Pl ām

As विद्वन्नाहि त्वा गोपति शूरगोनाम् (Rig Ved X 47 1), but गवा गोत्रमुदसृज यदङ्गिर in the beginning of a Pada "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pada, sometimes this rule does not apply, as हन्तार शत्रूणा क्वचि विराज गोपति गवाम् । गवा शता पृक्षयामेषु (Rig Ved I 122 7)

३५७५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनद् । 'इन्द्रो दधीचो अस्थमि' ।

3575 In the Chhandas also, the stems *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *am* before endings other than those mentioned in VII 1 75 S 322

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant As इन्द्रो दधीचो अस्थमि (Rig Ved I 84 13)

३५७६ । ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

असथ्यादीनामित्येव । 'अक्षीभ्या ते नासिकाभ्याम्' ।

3576 The acutely accented 'ī' is substituted for the final of *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi*, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow

As अक्षीभ्यान् ते नासिकाभ्याम् ॥ (Rig ved X 163 1) In अक्षी the augment नुम् is not added to the stem before the vowel beginning ending, because VII 1 73, which ordained नुम्, is superseded by the present sūtra, and being once superseded, it is superseded for good (सकृद गतौ विप्रतिषेधे यद्वाधित तद्वाधितमेव) ॥

३५७७ । दृक्स्ववःस्वतवसा कृन्दसि । ७ । १ । ८३ ।

एषा नुमस्यात्सी । 'कीदृङिन्द्र' । स्ववान् । स्वतवान् । उदोषठपूर्वस्य' (२४६४) ।

3577 दृश्, स्ववस् and स्वतवस् take the augment *num* before the affix *su* (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas

Thus ईदृङ्, तादृङ् यादृङ्, सदृङ्, स्ववान् स्वतवान्, ॥ The श् of ईदृश् (formed by III 2 60), is elided by VIII 2 23, and द् substituted for न् by VIII 2 62 The lengthening in स्ववान् and स्वतवान् is through VI 4 14

कीदृङिन्द्र (Rig Ved X 108 3)

For स्ववान् see Rig, Ved I 35 10, III 54, 12, VI 47 12,

For स्वतवान् see Rig Ved IV 2 6

By VII 1 102 S 2494 उर is substituted for the final long ऋ of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root In the Vedas how ever, there is diversity

३५७८ । बहुल कृन्दसि । ७ । १ । १०३ ।

ततुरि । जगुरि । पपु रि ॥

3578 In the Chhandas, the *ur* substitution for 'ri' of a root-stem is diverse

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial Thus ततुरि (Rig Ved I 145 3) दूरे ह्यध्वा जगुरि, and पपु रि: from तृ गृ and पृ ॥ All these words ततुरि, जगुरि and पपु रि are formed by the affix क्तिन् (III 1 171)

३५७९ । हु ह्रेश्कृन्दसि । ७ । २ । ३१ ।

ह्वरेर्निष्ठाया, 'ह्र'आदेश' स्यात् । 'अह्रु'तमसि हविर्धानम्' ।

3579 *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvâdi 978) in the Chhandas before the Participial affix

As अह्रुतस्य चाह्रुतस्य च, अह्रुतमसि हविर्धानम् (Vaj San 1 9) But हृतम् in the classical literature

३५८० । अपरिहृतताश्च । ७ । २ । ३२ ।

पूर्वण प्राप्तस्यादेशस्याभावो निपात्यते । 'अपरिहृतता सनुयाम वाजम्' ।

3580 The word 'aparihvritâh is irregularly formed in the Chhandas

The ह्रु substitution required by the last sūtra, does not take place here. As अपरिहृत. सनुयाम वाजम् (Rig I 100 19) The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the sūtra also

३५८१ । सोमे हुरितः । ७ । २ । ३३ ।

Veda I 162 19) (=विशसिना) उन अस्ता सुविप्र (Rig Veda I 162 5) (=असिता) प्रशास्ता पोता (Rig Veda I 94 6) (=प्रशासितम्) ॥

The forms 10, 11, 12, 13 and 14 are from the roots वृ and वृ (वृड् and वृट्) with the affix वृच् and the augment उट् and ऊट् ॥ As तवतारं or तवतार रथानाम (Rig Veda X 178 I (=तरितारम् or तरीतारम्) वरुतारम् or वरुतारम् रथानाम (=वरितारम् or वरीतारम्), वरुत्राभि सुशरणो अस्तु (Rig Veda VII 34 22) वरुत्री is ex. b. in this form of Nom. pl. of the feminine. वरुत्री merely for the sake of showing the form in which it is found another form is अहोत्राणि वैवह्वय ॥ Here the plural is formed irregularly, by taking the word as वरुत्रि ॥ The feminine form could have been easily obtained from वरुवृ by adding डोष् the special mention is explanatory. The rest 15, 16 17, 18 and 19 are from उत-ज्वल, चर क्षम वम and अम, formed with the vikarana शप् and the affix of the 3rd Per Sing तिप्, इ being substituted for अ of शप्, or शप् is elided and the augment इट् is added ॥ As अग्निज्वलति (=उज्ज्वलति), क्षाम क्षमति (=क्षमति) स्तोक क्षरति (=क्षरति), य सोम वमति (=वमति), अभ्यमति वरुण (=अभ्यमति) ॥ Sometimes we have अभ्यमीति, as रावमभ्यमीति ॥

We should read here again VII 2 64 S 2527

३५८२ क ॥ बभूयाततन्यजग्मभवर्थेति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

विष्मा तमुत्स यत आ बभूय । येनान्तरिक्षमुर्वीततन्य । 'जग्मभ ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्' । त्वं ज्योतिषा चित्तो ववथ । भाषाया तु । बभूविथ । आतेनिय । जग्मिहम् । ववरिथेति ।

3582A In the Nigama (Veda) are found the irregular forms बभूय, आततन्य, जग्म and ववर्थ ॥

As, विष्मा तमुत्स यत आ बभूय । येनान्तरिक्षमुर्वीततन्य (Rig Veda III 92 2), जग्मभ ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् (Rig Veda X 47 1) त्वं ज्योतिषा चित्तो ववथ

In the classical literature, we have बभूविथ, आतेनिय, जग्मिहम् and ववरिथ respectively

३५८३ । सनिससनिवासम् । ७ । २ । ६९ ।

सनिमित्येतत्पूर्वात्सनते सनोतेर्वा कृषोर्णिट् । एत्वाभ्यामलोपाभावश्च निपात्यते ।

'+ पावकादोना छन्दसि +' प्रत्ययस्थात्कादित्वेनेति वाच्यम् । 'हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः' ।

3583 The form *सानिवāsam* with *sann* is irregularly formed

This is derived from सनोति or सनति root with the affix Kvasu As अजिज्ञत्वाने सनि सनिवासम् ॥ The augment इट् is added, there is no change of अ of सनो to ए, nor the elision of the reduplicate before वस ॥ The other form is सेनिवासम् when not preceded by सनिम् ॥ This form सनिवासम् is Vedic, in the classical literature we have सेनिवासम् ॥

Foot —The feminine of पावक in the Vedas does not take इ for अ ॥ As हिरण्यवर्णा शुचयः पावकाः, यासु अलोमका, छन्दसा इ ॥ But पाविकाः, अलोमिका in the classical literature (Sec VII 3 45 S 461)

३५८४ । घोर्लोपो लेटिवा । ७ । ३ । ७० ।

'दधृक्षानि दाशुषे' । 'सोमो दददगन्धर्वा' । 'यदग्निरग्नये ददात्' ।

3584 The final of 'dâ' and 'dhâ' ('ghû roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'let'

As दधद्रून् दाशुषे (Rig I 35 8) सोमो ददद् गन्धर्वाय (Rig X 85 41) But also यदग्निरग्नये ददात ॥

३५८५ । मीनातेर्निगमे । ७ । ३ । ५१ ।

शिति ह्रस्व । 'प्रमिणन्ति व्रतानि' । लोके प्रमीणाति । 'अस्तिसिचोऽपृते' (२२२५) ।

3585 In the Chhandas 'mī' is shortened before a 'sit' affix

As प्रमिणन्ति व्रतानि (Rig X 10 5) The न becomes ण (प्रमिणन्ति according to Kaśīka) by VIII 4 15 Why in the Chhandas? Observe प्र मीणाति ॥

By VII 3 96 S 2225 a single consonantal saivadhātuka affix gets the augment ईट, after अस (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity

३५८६ । बहुलं ह्रन्दिषि । ७ । ३ । ८७ ।

'सर्वमा इदम्' ।

अत्तेल्लङ् तिप् ईडभावः अकृतत्वाच्चलङ्घ्यादिलोपः । रुत्वविसर्गौ । सहि तायां तु 'भोभगो - (१६७) इति पत्य । 'लोपः शाकल्यस्य' (६७) इति यनेप । 'गोभिरक्षा. रक्षपालने' लुङ्, 'अतोऽल्लान्तस्य' (२३३०) इति वृद्धिः । इडभावश्चान्दसः । अट् शेषः पूर्ववत् ॥

ह्रस्वस्युणः' (२४२) । 'जसि च' (२४१) । '+ जसादिषु ह्रन्दिषि वा वचनं प्राङ् शो चङ्युपधाया +' । 'अथा शतक्रत्वो यूयम्' शतक्रत्वः । 'पश्वे नृभ्यो यथा गवे' । पश्वे । 'नाभ्यस्त स्याचि-' (२५०३) इति निषेधः । '+ बहुलं ह्रन्दीति वक्तव्यम् +' । 'आनुषज्जोषत' ।

3586 In the Chhandas, a single consonantal Sârvadhātuka affix gets diversely the augment 'it' after *as* and *siçh* ॥

As आप एवेद सलिल सर्वमा ॥ Here आ is used instead of आसीत् ॥

NOTE —आ is thus evolved अ+अस्+लङ्+तिप् । The ई that would have come by S 2225 does not come. So we have अ+अस्+त=आस् (the final consonant त is elided by VI 1 68 S 252) Then the स् is changed to रु and then रु to visarga. and we have आर । Then in saubhita, the visarga or रु is changed to य by VIII 3 17 S 167 and we get आय् ॥ Then this य् is elided by VIII 3 19 S 67, and so we have सर्वमा आ इदम् ॥

Similarly in गोभिरक्षा । It is the aorist (लुङ्) of रक्ष् 'to protect' The Vrid-dhi takes place by S 2330 The absence of इट् is the Vaidic irregularity

By VII 3 108, a guna is substituted for short इ and उ in the Vocative Singular, and also in the Nominative Plural by VII 3 109 The following Vārtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sūtra 108 downwards

Vārt —All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas As अम्बे or अम्ब, पूर्णा दर्वि or पूर्णा दर्वी, अथा शतक्रत्व (Rig Veda X 97 2) or शतक्रत्व पश्वे नृभ्यो यथागवे (Rig Veda I 43 2) or पश्वे, नृभ्य, किकिदीव्या, किकिदीविना ॥

By VII 3 87 the guna is not substituted for the penultimate short इ, उ अ in the reduplicated form of a root, before a Sârvadhātuka affix beginning with

a vowel and having an indicator **य** ॥ The following Vārtika makes an exception

Vārt —There is diversity in the Vedas As अनुपक् जुजोषत् (Rig Veda III 4 10) the लोट् of जुस ॥

३५८७ । नित्य छन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

छन्दसि विषये चङ्युपधाया ऋवर्णस्य ऋचित्यम् । अवीवृधत् ।

3587 Short **ऋ** is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate **ऋ** or **ऋ** of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist

As अवीवृधत् (Rig Veda VIII 8 8) अवीवृधताम्, अवीवृधन् ॥

३५८८ । न छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ ।

पुत्रमिच्छत्यादन्तस्य क्यचिर्नत्वदोर्घो न । मित्रयु । 'क्याच्छन्दसि' (३१५०) इति उ. । 'अपुत्रस्य' किम् । 'पुत्रीयन्त सुदानवः' ।

‘+ अपुत्रादीनामिति वाच्यम् +’ । ‘जनीयन्तोऽन्वयवः’ । जनमिच्छन्तीत्यर्थः ।

3588 In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long ‘**ई**’ for the final vowel of the stem before the affix *kyach*, do not apply, except in the case of *putra*

Thus मित्रयु, सस्वेदयु, देवाञ् जिगाति स्मनुयु ॥ But पुत्रीयन्त. सुदानव. (Rig VII. 96 4)

Vārt —It should be rather stated पुत्र and the rest. as जनीयन्तोऽन्वयवः ॥ See III 2 170, for the affix उ ॥

३५८९ । दुरस्युर्द्विविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति । ७ । ४ । ३६ ।

एते क्यचि निपात्यन्ते । भाषाया तु उपत्ययाभावाददुष्टीयति । द्विविणीयति । वृषीयति । रिष्टीयति ।

3589 In the Chhandas दुरस्यु, द्विविणस्यु, वृषण्यति and रिषण्यति are irregularly formed

As अविधोना दुरस्यु, (= दुष्टीयति with the affix *क्यच* added to दुष्ट), द्विविणस्यु विषण्यया (द्विविणीयति, here द्विविणस is substituted for द्विविण similarly) वृषण्यति = वृषीयति (वृषण् substituted for वृष) ॥ रिषण्यति = रिष्टीयति (रिषण् substituted for रिष्ट) ॥

३५९० । अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

‘अश्व’ ‘अघ’ एतयो क्यच्यातस्याच्छन्दसि । ‘अश्वायन्तो मघवन्’ । ‘मा त्वा वृका अघायव’ । ‘न छन्दसि-’ (३५८८) इति निषेधो नेत्वमात्रस्य । किंतु दोर्घस्यापीति । अत्रेदमेव सूत्र ज्ञापकम् ।

3590 In the Chhandas, long ‘**ई**’ is substituted for the final of *aśva* and *agha*, before the Denominative *kyach*

As अश्वायन्तो मघवन् (Rig VII 32 23), मा त्वा वृका अघायवो विदन् ॥ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas before *क्यच*, as taught in VII 4 35 S. 3588 See Vārtika to III 1. 8 The word अघायु occurs in Rig I 120 7, 27, 3

३५८१ । देः सुस्वयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयो क्वचि आतस्याद्यजुषि कठशाखायाम् । 'देवायन्तो यजमाना' । 'सुस्वायन्तो हवामहे' । इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः । किं तु वेदोपलक्षकः । तेन ऋगात्मकोऽपि मन्त्रो यजुर्वेदस्ये भवति । किं च ऋग्वेदेऽपि भवति । सचेन्मन्तो यजुषि कठशाखाया दृष्टः । 'यजुषि' इति किम् । 'देवाञ्जिगाति सुस्वयु' । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्तः ।

3591 The long 'ā' is substituted for the final of *deva* and *sumna* before the Denominative *kyach* in the Yajush Kāthaka

As देवायन्तो यजमान सुस्वायन्तो हवामहे । Why in the Yajus ? Observe देवाञ्जिगाति सुस्वयु । According to Haradatta the author of Padamanjanī, this counter example is taken from the Katha Shākhā of the Rig Veda, for the Rig Veda also has a Katha Shākhā Why do we say in the Kāthaka ? Observe सुस्वयुर्दमासात ।

In this sūtra, Yajush is not confined merely to the Mantra, but means the Veda in general Therefore the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, if it is found in the Yajur Veda That is, the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, in the Rig Veda, if it be such a Mantra which is common to the Rig and Yajur Veda Katha Shākhā

३५८२ । कव्यध्वरपृतनस्यार्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ ।

'कवि' 'अध्वर' 'पृतना' एषामन्यस्य लोपः स्यात्कवि परे ऋचिविषये । 'स पूर्वया निविदा कव्यतायो' । 'अध्वर्यु वा मधुपाणिम्' । 'दमयन्त पृतन्यून' । 'दधातेर्हि' (३०७६) । जहातेश्च कित्त्व (३३३९) ।

3592 In the Rig Veda, the final of कवि, अध्वर and पृतना is dropped before the Denominative क्यच् ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायो (Rig I 96 2) अध्वर्यु वा मधुपाणिम् (Rig Veda X. 41 3), दमयन्तमपृतन्यून (Rig Veda X 74 5)

By VII 4 42 S 3076 हि is substituted for the धा of दधाति before an affix beginning with त and having an indicative क् । By VII 4 43, S 3331 हि is substituted for the हा of जहाति before क्त्व । But in the Vedas there is diversity

३५८३ । विभाषा हृन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

'हित्वा शरीरम्' । हित्वा वा ।

3593 Hi is optionally substituted for 'hi' before 'ktvá' in the Chhandas

As हित्वा शरीरं यातव्य, or हित्वा also The long ई of VI 4 62 does not take place also as a Vedic irregularity

३५८४ । सुधितवसुधितनेत्रधिवधिवधिवधिवधिव च । ७ । ४ । ४५ ।

'सु' 'वसु' 'नेत्र' 'वसुधित' इत्येतेषां दधाते क्ते प्रत्यय इत्त्व निपात्यते । 'गर्भं माता सुधित वक्षशासु' । वसुधितमग्निः । नमधिता न पास्या । क्तिन्पि दृश्यते । 'उत प्रेत वसुधित निरेके । धिष्वग्वज दक्षिण इन्द्र ह ते' । धत्स्येति प्राप्ते । 'सुरता रेतो धिषोय' । आर्शोर्लिङ् । इट् । 'इटोःत्' (२२५७) वासीयेति प्राप्ते । 'अपो मि' (४४२) ।

'+ मासश्चन्द्रोऽस्ति वक्तव्यम् +' । माद्रि शरद्भि । स्वव स्वतवशोऽप्यस्येयते । स्वतवद्भि । अतरेषु । शोभनमवो येषां ते स्ववसस्ते । 'तु' इति सोत्रो धातुस्तस्मादसुन् । स्व

इतेऽष्टादश निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयो धृढो धारयतेर्वा ।
 भवत्येयं दुलुगन्तस्य गुणाभावः । तेन भाषाया गुणो लभ्यते ।
 तिजेर्यदुलुगन्तात्तद । इत्यर्तेति हलादि शेषाणां रेफस्य लत्वमित्वाभावश्च निपात्यते ।
 'अलर्ति युष्म खजकृत्युरन्दरः' । सिपा निर्देशो न तन्त्रम । अलर्ति दत्त उत ।
 फण्तेराडपूर्वस्य यदुलुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य नीगाममे निपात्यते । अन्त्रपनीकणत' ।
 स्यन्दे सपूर्वस्य यदुलुकि शतर्यभ्यासस्य निक् । धातुसकारस्य षत्वम् ।
 करोतेयदुलुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः । 'करिक्रत' ।
 क्रन्दलुडि छल रङ्गद्विचनमभ्यासस्य चुत्वाभावो निगामश्च । 'कनिक्रदज्जनुषम् । अक्रन्दो-
 दित्यर्थः ।
 'बिभर्तरेभ्यासस्य जश्त्वाभावः । 'वि यो भरिभदोषधीषु' ।
 ध्वरतेर्यदुलुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य विगाममे धातोर्ङकारलापश्च । 'द्विध्वते रश्मय सूर्यस्य' ।
 व्युतेरभ्यासस्य सप्रसारणाभावोत्त्व विगामश्च । 'द्विव्युतद्व्यच्छोशुचान' ।
 तरते शतरि श्लावभ्यासस्य रिगामम् । सहोर्जा तरित्रत' । सपे. शतरि श्लो द्वितोयैक-
 चचनेरीगामोभ्यासस्य ।

सृजे शतरि श्लावभ्यासस्य रीक् ।

मज्जेर्यदुलुगन्तस्य रुक् धातोश्च युक् । गमेराड पूर्वस्यलटि श्लावभ्यासस्य चुत्वाभावो
 नीगामश्च । 'वस्यन्तो वेदा गनीगन्ति कर्णम् ।

3596 In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dādhartī, 2 dardhartī, 3 dardhar-
 shī, 4 bobhātu 5 tetikte, 6 alarshī, 7 ā panīphanat, 8 sam sanī-
 shyadat 9 karikrat' 10 kanikradat, 11 bharibhrat, 12 davidhvatah,
 13 davidyutat, 14 taritratah, 15 sanīsrpatam, 16 vanīvrjat, 17 mar-
 mrya and 18 ā ganīganti

The word क्रन्दसि is drawn in to this sūtra, by force of च ॥ The form दार्धर्ति, is either from the Causative of the root धृढ अवस्याने or from धृज् in the श्लु or यदु लुक् there is lengthening of the abhyāsa and elision of णि ॥ (2) So also दर्धर्ति is the form in श्लु, with रुक् augment of the abhyāsa (3) दर्धर्ति if it be a form of यदु लुक् there is no irregularity (4) बोभूतु is from भू in the Intensive (यदु लुक्) Imperative, irregularly without गुणः (6) अलर्ति is form the root ऋ (इयति) in Present, 2nd Person, the र of abhyāsa is not elided, though required by VII 4 60, and this र is changed to ल irregularly This form is found in the 3rd Person also as अलर्ति दत्त ॥ अलर्ति युष्म खजकृत्युरन्दर (Rig Veda VIII 1 7) अलर्ति दत्त उत (Rig Veda VIII 48 8) (7) आ पनीकणत is from फण् with आ aug-
 ment and शतृ affix is added to यदु लुक्, and in the reduplicate नी is added (8) सस-
 निष्यदत is from स्यन्द with the Preposition सम्, in the Intensive यान लुक्, with शतृ
 affix, नि being added in the abhyāsa, the root स is changed to ष ॥ The Preposi-
 tion स is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form
 as आ सनिष्यदत ॥ (9) करिक्रत is from कृ (करोति), in the Intensive यान लुक्, with
 शतृ, in the abhyāsa there is no palatal change (VII 4 62) and रि is added to
 the reduplicate (10) कनिक्रदत from क्रन्द in the Aorist with अद् reduplication,
 there is no chutva (VII 4 62) of the reduplicate, and the augment नि is added.
 In the classical literature, the form is अक्रन्दोत् ॥ कनिक्रदज्जनुष (Rig Veda II 4.
 4) (11) भरिभत from भृ (बिभर्ति) in यान लुक् with शतृ, without इ of VII 4 76,

without jaśtva, and रि is added to the reduplicate विवो भरिभृदोषधीषु (Rig Veda II 4 4) (12) दविध्वत from धृ (ध्वरते) in the yan luk, śati, plural number Nominative. The वि is added to the reduplicate, the ऋ is elided, दविध्वतः रश्मयः सूर्यस्य ॥ (Rig Veda IV 13 4) (13) दविदयुतम is from dyūt, yan luk with śati, there is no vocalisation of the reduplicate, with अ change and वि augment (14) तरित्रतः from तृ (तरति) with ślu śati, genitive singular and रि added to abhyāsa सहोर्जा तरित्रतः (Rig Veda IV 40 3) (15) सरोसृपत from सृप with ślu śati, Accusative with री added to abhyāsa (16) वरीवृजत from वृज् with ślu, śati and री augment (17) मर्मज from मज्ज with लिट (Perfect) णल, रु added to abhyāsa, and य added to the root, and there is no viddhi, because there is no short penultimate now In fact VII 2 114 is to be qualified by the words लघूपध from VII 3 86 (18) आ गनीगन्ति is from गम with the Preposition आ, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII 4 62), and augment नी is added वदयन्ती वेदा गनीगन्ति कर्म ॥ (Rig Veda VI 75 3)

The word इति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included

३५८७ । समूवेति निगमे । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्लिङि परस्मैपद युगागमोऽभ्यासस्य चात्त्व निपात्यते । 'गृष्टि समूव स्यविरम्' । सुषुव इति भाषायाम् ।

3597 In the Chhandas sasūva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from सू । Thus गृष्टि समूव स्यविर otherwise सुषुवे । Rig Veda IV. 18 10.

३५८८ । बहुलं कुन्दसि । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्येकारः स्याच्छन्दसि । 'पूर्णा विवर्ष्टि' । वशेरेतपद्रम ।

3598 'I' is diversely substituted in the Chhandas for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form

As पूर्णा विवर्ष्टि (from वञ्)

इति सप्तमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII

३५८९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

यथा द्वे स्तः पादपूरणे । 'प्रप्रायमग्निः' । ससमिद्युवसे । 'उपोप मे परामञ्च' । 'किं नोदुदु हर्षसे' ।

3599. *Pra, sam, upa, and ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed

As प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शयवे (Rig VII 8 4), ससमिद्युवसे वृषेन् । (Rig Veda X 191 1) उपोप मे परामञ्च (Rig Veda I 126 7), किं नोदुदु हर्षसे दातवाउ (Rig Veda IV 21. 9).

३६०० । कुन्दसीरः । ८ । २ । १५ ॥

इवर्णान्ताद्वेकान्ताच्च परस्य मतीर्मस्य वः स्यात् । 'हरिवते हर्षश्वाये' । गोर्वान् ।

3600 In the Chhandas *v* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *u*, *i* or *r*

As, हरिवते हर्यत्राय (Rig Veda III 52 7). Of the stems ending in *r* we have गोर्वान् &c

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अन्नान्मत्तोनुट् स्यात् । 'अन्नवन्तः कर्णवन्तः' । 'अस्यन्वन्तं यदनस्या बिभर्ति' ।

3601 The affix *mat* gets the augment 'nut' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अन्नवन्तः कर्णवन्तः सखाय (Rig Veda X 71 7) अस्यन्वन्त्रयदनस्या बिभर्ति (Rig Veda I 164 4)

३६०२ । नाट्टस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य घस्य नुट् । 'गुपयिन्तरः' ।

'+भूरिदावन्स्तुङ्वाच्य +'. भूरिदावन्तरो जनः ।

'+ इद्रयिनः +'. 'रथीतरः' । 'रथीतमं रथीनामः' ।

3602 In the Chhandas, the affixes *tar* and *tam* receive the augment *nut* after a stem in *n*

The affixes *तरप* and *तमप* are called घ. Thus सुपयिन् + तर = सुपयि + तर (VIII. 2 7) = सुपयि + न्तर (VIII 2 17) = सुपयिन्तरः ।

Vārt —The augment नुट् is added to these affixes after भूरिदावन्, as भूरिदावन्तर (III 2 74, the affix is वनिप्) जन (Rig Veda VIII 5 39)

Vārt —Long ई is the substitute of the final of रयिन् before तर and तम । The word रयिन् is formed by the affix इनि in the sense of मतुप् । The final न् is first elided by VIII 2 7, and then for the short इ of रयि the long ई is substituted by the present vārtika. If the long ई were substituted for the final न् of रयिन् as रयिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekādesa with the preceding इ into ई and the form would always remain रयिईतरः । As रथीतरः, and रथीतमं रथीनाम (Rig Veda I 11 1) Or this ई may be considered to have come after रयि in the sense of मतुप् ।

३६०३ । नसत्तनिषत्तानुत्प्रतूर्तसूर्तगूर्नि च्छन्दसि । ८ । २ । ६१ ॥

सदेनैजपूर्वाङ्गिपूर्वाङ्गि निष्ठाया नत्वाभावा निपात्यते । 'नसत्तमञ्जसा' । निषत्तमस्य च-
'रत्तः' । असत्त निषत्तमिति प्राप्ते । उन्धेर्नञपूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरते । तूर्वाङ्गस्य वा ।
सूर्तमिति छ' इत्यस्य । गूर्तमिति गूरी' इत्यस्य ।

3603 In the Chhandas we have the following irregular Participles *nasatta*, *nishatta*, *anutta*, *pratūrta*, *sūrta* and *gūrta*

The words *नसत्त* and *निषत्त* are derived from the root सद preceded by न and नि, and there is not the न change of VIII 2 42. Thus नसत्तमञ्जसा ॥ In the classical literature we have असत्तम् । So also निषत्त in the Vedas, as in निषत्तमस्य चरतेः (Rig Ved 1 146 1) but निषत्त in the classical literature. The word अनुत्त is from उन्ध with the negative अन् । The option of VIII 2 56 does not apply here. As अनुत्तमा ते मघवन् (= अनुत्तम्) ॥ प्रतूर्तम् is from त्वर ०१ तूर्व, as प्रतूर्तं वाजिनम् (= प्रतूर्तम्) ॥ When it is derived from त्वर then ऊट् is added by VI 4 20, and when from

तूर्व, then VI 4 21 is applied मूर्त्त is from मृ, the ऋ is changed to उ. irregularly, as मूर्त्तागावः = मृतागावः, गूर्त्त is from गूर as गूर्त्ता अमृतस्य (=गूर्गा) ॥

३६०४ । अन्नरुधिरवित्युभयथा कृन्दति । ८ । २ । ७० ॥

रुर्वा रेफो वा । अन्नरुध-अन्न रेव । ऊध एव-ऊधरेव । अन्न एव-अन्नरेव ।

360५ In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ūdhas, and avas

Thus अन्न एव or अन्नरेव, ऊध एव or ऊधरेव, अन्न एव or अन्नरेव ॥ When रु is substituted for the finals, this रु is replaced by व by VIII, 3 17, which is elided by VIII 3 19 The word अन्नरुध means 'a little', and अन्न, 'protection'

३६०५ । भुवश्च महाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ ॥

भुव इति-भुवरिति ।

3605 In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvās' when used as a mahā vyāhṛiti

Thus भुवरित्यन्तरिक्षम् or भुव इत्यन्तरिक्षम्-॥ The mahā vyāhṛitis are three भू, भुव and स्व ॥

३६०६ । ओमभ्यादाने । ८ । २ । ८७ ॥

ओमशब्दस्यप्लुतं स्यादादाम्ने । 'ओ३म् अग्निमीले पुरोहितम् । अभ्यादाने क्रिम । ओमित्ये काक्षरं ब्रह्म ।

3606 The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text

The word अभ्य दानं means the commencement of a sacred mantra or vedic text Thus ओ३म् अग्निमीले पुरोहितं यज्ञस्य देवमस्त्विज ॥ (Rig I 1 1)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येतदक्षरमुद्गीयमुपासीत (Chhândogya Upanishad I 1 1) Here ओम is not used to indicate the commencement of a text or Mantra, but is itself the subject of comment

३६०७ । ये यज्ञकर्मणि । ८ । २ । ८८ ॥

ये३ यजामहे । 'यज्ञ-' इति क्रिम । ये यजामहे ।

3607 The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work

Thus ये३यजामहे ॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यजामहे इति पञ्चाक्षरम्- "Ye yajumahe" consists of five syllables Here it is a simple recitation

३६०८ । प्रणवष्टेः । ८ । २ । ८९ ॥

यज्ञकर्मणि टेरौमित्यादेशः स्यात् । 'अप' रतासि जिग्वतो३म् । 'टे-' क्रिम । हलन्तेऽन्यस्य मा भूव ।

3608. In a sacrificial work, ओ३म् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence

The word यज्ञकर्मणि is understood here also The word प्रणव means ओम ॥ It is the name given to this syllable This ओम् is substituted for the final letter

(टि) of that word which stands either at the end of a Pāda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik. Thus for अथा रेतसि जिह्वति (Rig VIII. 44, 16), we may have अथा रेतसि जिह्वतोऽम् ॥ So also for देवाञ् जिगाति सुवयोः (Rig III 27 1), we may have देवाञ् जिगाति सुवयोऽम् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvṛitti from VIII 2 82, to indicate that ओम् replaces the *whole* of the last syllable, with its vowel and consonant. Had टि not been repeated, then by the rule of अतोऽन्त्यस्य the final letter only of the टि portion of a sentence would have been replaced. Thus in सुवयु the visarjanīya alone would have been replaced.

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution. Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite अथा रेतसि जिह्वति ॥

३६०९ । याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्यस्य टे प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिह्वामने चक्रे हव्यवाहाऽम्' । अन्त' किम् । 'याज्यानामवा वाक्यमुदायरूपाणां प्रति वाक्य टे स्यात्' । सर्वान्यस्य चेच्छते ।

3609 The last vowel at the end of Mantras called Yājya, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute

Thus स्तोमैर्विधेमानयेऽ (Rig VIII 43 11), जिह्वामने चक्रे हव्यवाहाऽम् (Rig X 8 6)

Why do we say 'at the end' ? There are some Yajya hymns, consisting of several sentences. The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn. To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । ब्रूहिप्रेष्यःषट्वावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

षष्मादे प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुब्रूहि' । 'अग्नये गोमयानि प्रेष्य' । 'अस्तु औषट्' । 'सोमस्याग्ने वीहो वैषट्' । 'अग्निमावह' ।

3610 In a sacrificial work, the first syllable of ब्रूहि, प्रेष्य, औषट् वैषट् and आवह is pluta.

Thus अग्नयेऽनुब्रूहि (Maitr S I 4 11), अग्नये गोमयानि (or न) प्रेष्य, अस्तु औषट्, सोमस्याग्ने वीहो वैषट् अग्निमावह ॥

So also in पित्र्यायामनुस्वधा on the analogy of ब्रूहि, so also अस्तुस्वधा ॥ The word वैषट् is illustrative of the six forms वषट्, वैषट्, वाषट्, वैक्षट्, वाक्षट् वक्षट् ॥

But there is no prolation in आवह देवान् यजमानाय, आवह जात वेद ॥

३६११ । अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीध्रं प्रेषण आदे प्लुतस्तस्मात्परस्य च । 'औषआव्य' । लेह । अग्नीदग्नीन्विहर । ब्रूहि स्तुकीहि' ।

3611 In an order given to Āgnīdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta.

In a Yajña the principal priests (ṛtvij) are four, Adhvaryu, Udgātā, Hotā and Brahmin. Every one of these has three subordinate priests (ṛtvij) under him,

The duty of Āgnidhra is to kindle the sacrificial fire. In a summons or call (प्रेषण) made by the Adhvaryu, who is the Director of ceremonies, to the Āgnidhra to perform the functions of Āgnidh, both syllables become pluta.

The word अग्नीह प्रेषण is a compound = अग्नीध. प्रेषणम् "a call or summons relating to Āgnidh duty."

Thus आ ३ आ ३ वय, ओ ३ आ ३ वय । The pluta takes place only in these examples, therefore, not here, as अग्नीदग्नीन विहर, बर्हि स्तृषीहि ।

३६१२ । विभाषा पृष्ट प्रतियचने हेः । ८ । २ । ९३ ॥

सुतो । अकार्षी कटम् । अकार्ष हीः । अकार्ष हि । 'पृष्ट-ईति किम् । 'कटं करिष्यति हि' । हे' किम् । करोमि ननु ।

3612 'Hi' at the end of an answer to a question may optionally be pluta

Thus Q अकार्षी कट देवेदत्त ? Ans अकार्ष हीं ३ or अकार्ष हि ।

Why do we say "in answer to a question" ? Observe कटं करिष्यति हि ।

Why do we say हे 'of हि' ? Observe करोमि ननु ।

३६१३ । निरुद्धानुयोगे च । ८ । २ । ९४ ॥

अत्र यद्वाक्य तस्य टे सुतो वा । 'अद्यामावास्येत्यात्य' । अद्यामावास्येत्येव वादिन युक्तया स्वमतात्पुनरावृत्त्यैवमनुप्रयुज्यते ।

3613 The end syllable of that sentence is optionally pluta, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure

The word निरुद्ध means the refutation of another's opinion. निरुद्ध is a gerund, and means 'having refuted'. अनुयोग is the expression of the same proposition which has been refuted. When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes pluta. The sūtra literally means "Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure)."

Thus an opponent asserts that "The word is not eternal" (अनित्यं शब्दः) । Proving by arguments the untenableness of this position and after refuting it, the victor says by way of reprimand—अनित्यः शब्द इत्यात्मा ३ or अनित्य शब्द इत्यात्य 'This is then your assertion—that the word is not eternal'. Similarly अद्य आद्यमित्यात्मा ३ or अद्य आद्यमित्यात्य । अद्यामावास्येत्यात्मा ३ or अद्यामावास्येत्यात्य ।

३६१४ । आम्नेडित भर्त्सने । ८ । २ । ९५ ॥

'दस्योदस्यो घातयिष्यामि त्वाम्' । आम्नेडितशब्द द्विरुक्तोपलक्षणम् । 'चोर चोर' ।

3614 The final syllable of an āmredita vocative is pluta when a threat is expressed

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII 1 8 S 2143). Its final syllable becomes pluta. Thus दस्यो दस्यो ३ घातयिष्यामि त्वाम् ।

Though the anuvṛtti of the sūtra VIII 2 82, is current here, yet the final of the sentence is not pluta, but of the āmredita.

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation. Thus चोरैः चोर or चोरं चोरैः । The word amr dīta is employed in the sūtra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by both words, so that pluta may be of both words in turn and not of the second word only, though that is technically called āmredita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ८६ ॥

अङ्गैत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । 'अङ्गकृञ् इदानीं ज्ञास्यसि जालम्' । 'तिङ्' किम् । 'अङ्गं देवदत्तं मय्या वदसि' । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्गं पञ्च' । नेतदपरमाकाङ्क्षति । भस्मन् इत्येव 'अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यमि' ।

3615 The final syllable of a finite verb, used as a threat ! becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion

Thus अङ्ग कृञ् इदानीं ज्ञास्यसि जालम् । अङ्गं व्याहर्तुं इदानीं ज्ञास्यसि जालम् । Why do we say 'a verb' ? Observe अङ्गं देवदत्तं मय्या वदसि ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion' ? Observe अङ्गं पञ्च । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense

The word भस्मने of the last sūtra is understood here also. Therefore not in अङ्गं अधीष्व ओदनं ते दास्यामि । Here अङ्गं has the force of solicitation (VIII. 1 33 S 3940)

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ८७ ॥

वाक्यानां टे सुत । होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ' । 'न होतव्यमिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमाणीर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचार ।

3616 The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives)

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con* is called *vicāra* or judgment. Thus होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ न होतव्यमिति 'should one perform a sacrifice in the house of an initiated person' Similarly तिष्ठेद्युषा ३ इ, अनुग्रहे, व्युषा ३ इ ॥ Here also it is being reflected upon whether यूषं तिष्ठेत् or यूषं अनुग्रहेत् ॥ i.e. should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamāna. किं यूषं तिष्ठेत्, किं वा यूषं यजमानं शाययेत् ॥

३६१७ । पूर्व तु भाषायाम् । ८ । २ । ८८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव सूचते । 'अहिर्नू ३ रज्जुर्नू' । प्रयोगापेक्षित्यं पूर्वत्वम् । इह भाषा-ग्रहणात्पूर्वयोगशङ्कन्धीति ज्ञायते ।

3617 In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a *nyāma* or restriction. The previous sūtra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical. तु here has the force of 'only'. Thus अहिर्नू ३ रज्जुर्नू, 'Is it a snake or a rope' ? लोष्टो नू ३ कपोतेनू, 'Is it a clod of earth or a pigeon'.

The priority, of course, depends upon employment. The order of words depends upon one's choice.

३६१८ । प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ८९ ॥

वाक्यस्य टे. मुनेभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । 'गां मे देहि भोः' । 'हन्त ते ददामि' । 'नित्यं शब्दं भवितुमर्हति' । 'दत्तं किमात्थ' ।

3618 The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is pluta.

The word प्रतिश्रवण means 'agreement, assent or promise'. It also means 'listening to'. All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sūtra to restrict its scope. Thus it has three senses, 1 to promise something to a petitioner, 2 to acknowledge the truth of some proposition, 3 to listen to another's words. Thus गां मे देहि भो, 1 हन्त ते ददामि ३ ॥ 2 नित्यं शब्दो भवितुमर्हति ३ ॥ 3 देवदत्त भोः, किमात्थ ३ ॥

३६१९ । अनुदात्त प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ९ । २ । १०० ॥

अनुदात्तं मुतः स्यात् । दूराद्धूतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते : अग्निभूतं ३ । पट ३ उ । 'अग्निभूते' 'पटो' एतयोः प्रश्नान्ते टेः अनुदात्तं प्लुतं । शोभनं खल्वसि माणवकु ३ ।

3619 The final vowel at the end of a question or of a praise is pluta, but unaccented.

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called प्रश्नान्तः । According to some, this rule does not ordain pluta, but only ordains the anudatta-ness of those syllables which become pluta by the previous rules VIII 2 84 &c. The meaning of the sūtra then is:—That pluta which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is anudatta.

Thus अगमो ३ पूर्वा ३ न् यामा ३ न् अग्निभूता ३ ३ or अगमो ३ पूर्वा ३ न् यामा ३ पटो ३ उ (1 e अगमं पूवान् यामां अग्निभूते or पटो) । The words अग्निभूते, and पटो being finals in a question, become anudatta as well as pluta. The other words अगमः &c become svarita and pluta by VIII 2. 105. See VIII 2 107.

As regards अग्निपूजिते we have शोभनं खल्वसि माणवकु ३ ॥ Here the final of माणवकु becomes anudatta and pluta.

३६२० । चिदिति चोपमार्थं प्रयुज्यमाने । ९ । २ । १०१ ॥

वाक्यस्य टेः अनुदात्तं प्लुतं । 'अग्निचिद्भाया ३ त' । 'अग्निरिव भायात्' । 'उपमार्थं' किम् । कर्धचिदाहु । 'प्रयुज्यमाने' किम् । अग्निमाणवको भायात् ।

3620 The end-vowel at the end of a sentence becomes anudatta and pluta, when the particle *chū* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्त is understood here. This sūtra ordains pluta as well, and not merely accented.

Thus अग्निचिद् भाया ३ त् 'may he shine as fire'. So also राजचिद् भाया ३ त् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe कथं चिद् आह । Here चिद् has the force of 'littleness or difficulty'

Why do we say प्रयुज्यमाने 'when expressly employed'? Observe अग्निं मणिष्यको भवत 'Let the boy shine like fire' Here चित्त is understood, hence the rule does not apply

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टे प्लुतोऽनुदात्तः स्यात् । 'उपरिस्विदासीत्' त' इत्यत्र तु 'विधार्वा-
माणानाम्' (३६१६) इत्युदात्तः प्लुतः ।

3621 In उपरि स्विद् आसीद् the end-vowel is anudâṭṭa and pluta

The word anudatta is understood here also The end vowel would have been pluta here by VIII 2 97 S 3616, the present sūtra really ordains accentlessness of this pluta

Thus अधः स्विदासीत्, उपरि स्विदासीत् (Rig X 129 5) In the first portion आसीत् is pluta and udâṭṭa by VIII 2 97, in the second it is anudâṭṭa by the present sūtra

३६२२ । स्वरितमात्रेऽदितेऽसूयासमतिकोपकुत्सनेषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरितः प्लुतः स्यादाम्नेऽदितेऽपरेऽसूयादी गम्ये । असूयायाम् । अभिरूपकः अभिरूपकः रिक्तः ते अभिरूप्यम् । समते । अभिरूपकः अभिरूपकः शोभनीः । कीर्णः । अविनीतकः अविनीतकः इदानीं ज्ञाप्यसि जालम् । कुत्सने । शाक्तीकः शाक्तीकः रिक्ता ते शक्तिः ।

3622 Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes pluta and svarita, when envy, praise, anger, or blame is expressed

The Vocative is doubled by VIII 1 8 S 2143 This sūtra ordains pluta there Thus Env — माणवकाः माणवक, अभिरूपकाः अभिरूपक, रिक्तः तः अभिरूप्यम् । Praise — माणवकाः माणवक अभिरूपकाः अभिरूपक शोभन, खल्वसि ॥ Anger — माणवकाः माणवक, अविनीतकाः अविनीतक इदानीं ज्ञाप्यसि जालम् ॥ Blame — शाक्तीकाः शाक्तीक रिक्ता ते शक्तिः ॥

३६२३ । क्षियाशीप्रेषेण तिडाकाक्षम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिङन्तस्य टे स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे । स्वयं ह रथेन याति । उपाध्यायं पदार्थं गमयति । प्रार्थनायाम् । पुत्राश्च लप्सीष्टः धनं च तात । व्यापारणे । कटः कुरु ग्रामं गच्छ । 'आकाङ्क्षम्' किम् दीर्घायुसि अग्निदग्नीन्विहर ।

3623 When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes pluta and svarita, if this requires another sentence to complete the sense

The word 'svarita' is understood here The word क्षिया means 'the error in usage' or 'want of good breeding' (VIII 1 60) आशीः means 'benediction.' प्रेष. means 'order' or 'commanding by words'

Thus स्वयं रथेन याति३, उपाध्याय पठति गमयति ॥ स्वयं ओदनं भुङ्क्ते३, उपाध्याय सक्तुं पाययति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is साकाङ्क्षा ।

Benediction — सताञ्च लक्ष्मीष्टा३ धनं च तात हृन्दोऽध्वेपीष्टा३ व्याकरणा च, भद्र ॥

Order — कटं कुरु३ ग्रामं च गच्छ, यवान् लूनीहि३, सक्तुञ्च पिब ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement' ? Observe दीर्घायुरसि अग्नीदग्नीन् विहर । There cannot be any counter-example of द्विधा, for these two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure

३६२४ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्त्यस्यानन्त्यस्यापि पदस्य टे स्वरितं प्लुतं एतयोः । प्रश्ने । अगम३ पूर्वा३ न ग्रामा३ न । सर्वपदानामयम् । आख्याने । अगम३ न पूर्वा३ न ग्रामा३ न ।

3624 In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence

The word 'padasya' is understood here and so also the word 'svarita' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby

Thus in questioning we have — अगमा३, पूर्वा३ न ग्रामा३ न अग्नि भूता३ इ or पेटा३ उ ॥ Thus all words have become svarita and pluta The final word would in one alternative, become anudatta also, by VIII 2 100, as shown under that sūtra The force of the word अपि in the sūtra, is to make the final word also svarita, and thus this sūtra makes VIII 2 100 an optional sūtra with regard to question

In *ākhyāna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this Therefore there, *all* words become svarita and pluta necessarily, by the force of this sūtra Thus अगमा३ न पूर्वा३ न ग्रामा३ न भे३ ॥

३६२५ । प्लुतावैच इदुतौ । ८ । २ । १०६ ॥

प्लुतादपि प्लुतो विहितस्तन्वैव प्लुतप्रसङ्गे तदवयवाविदुतौ स्रवेते । ऐ३ तिकायनं । औ३ पगव । चतुर्मात्रावन्नेवा सपद्येते ।

3625 In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* then last element *i* and *u* get the pluta

The pluta ordained by VIII 2 84 &c when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ । The word प्लुतौ in the sūtra is Nominative dual of प्लुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are pluta of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐ३ तिकायन, औ३ पगव ॥

This pluta of ऐ and औ has *four* mātrās Thus अ+इ and अ+उ each has *one* mātrā The pluta of इ and उ will have *three* mātrās Thus अ+इ३ and अ+उ३, or the whole has *four* mātrās,

३३२६ । एवोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुत्तौ । ८ । ३ । १२० ॥

अप्रगृह्यस्योऽदूराद्धूते प्लुताविधौ पूर्वस्यार्धस्याकारं प्लुतं स्यादुत्तरस्य त्वर्थं च इदुत्तौस्त ।

‘+ प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्यमाणप्रत्यभिवाद्याज्यान्तश्चैव +’ । प्रश्नान्ते । अगमात् पूर्वार्धेन-
यामात् ३ न । अग्निभूतत्वे इ । अभिपूजिते । भद्रं करोषि पठत् ३ । विचार्यमाणे । होतव्यं दाक्षित्य-
गृहात् ३ इ । प्रत्यभिवादे । आयुष्मन्नेयि अग्निभूतत्वे इ । याज्यान्ते । स्त्रीर्माविधेमाग्नयात् ३ इ । ‘परि-
गणनम्’ किम् । विष्णुभूते चार्तायिष्यामित्वाम् । अदूराद्धूत इति न दत्तव्यम् । पदान्तग्रहणं तु
कर्तव्यम् । इह मा भूत । भद्रं करोषि गौरिति । अप्रगृह्यस्य किम् । शोभने माले ३ ।

‘+ आमन्त्रिते छन्दसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः +’ । अग्न्यात् ३ इ पत्नी च ।

3626 In the diphthongs, which are not Pragrihya (I 1 11 &c) and which become pluta under the circumstances mentioned in VIII 2 83 &c, but not when that circumstance is a call from a distance (VIII 2 84), for the first half, there is substituted the prolated ‘â’, and for the second portion *e* or *u*

The diphthongs of ए, are ए, ऐ, ओ and औ । Then elements are अ+इ, and अ+उ । When these diphthongs are to be prolated, at the end of a word, the diphthong is resolved into its elements, the first portion अ is prolated, and इ or उ added, as the case may be. This इ and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be इ or उ, or ए or ओ ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII 2 100 VIII 2 97, VIII 2 83, and VIII 2 90 only, according to the following Vartikas

Vart —The scope of this sūtra should be determined by enumerating the rules to which it applies

Vart —It should be stated that it applies to sūtras VIII 2 100, 97, 83 and 90

Thus VIII 2 100 As अगमात् पूर्वार्धेन यामात् ३ न अग्निभूतात् ३ इ or पठत् ३ इ । भद्रं करोषि माणवकात् अग्निभूतात् ३ इ or पठत् ३ इ । So also VIII 2 97 —as होतव्यं दाक्षित्यगृहात् ३ इ । So also VIII 2 83 —as, आयुष्मान् एयि अग्निभूतत्वे ३ इ or पठत् ३ इ । So also VIII. 2 90 —as उक्षात्राय वशात्राय सोमपृष्टाय वेधसे । स्तोमविधेमाग्नयात् ३ इ । (Tait S I 3 14 7)

This pluta आ is udātta, anudātta or svanta, according to the particular rule which has been applied, & at the end of a question it is anudātta or svanta, and everywhere else udātta. The इ and उ are of course, always udātta because the anuvritti of udātta is current here

Why do we restrict this sūtra to the above mentioned four rules ? Observe विष्णुभूते विष्णुभूते चार्तायिष्यामि त्वा आगच्छ भो माणवक विष्णुभूते ।

In fact, the present sūtra being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूराद्धूते in the sūtra, are redundant and should not have been used. Moreover the word पदान्त should have been used in the sūtra, for it applies to diphthongs at the end of a pada. Therefore, not in भद्रं करोषि गौरिति । Here गौ before the saivanāmasthana affix सु is not a pada (1 4 17)

Why do we say ‘when it is not a Pragrihya’ ? Observe शोभने माले ३ ।

Vart —This peculiar modification of pluta vowel takes place in the Voca-
tive case in the Vedas. As अग्न्यात् ३ इ पत्नीवात् ३ सजुर्देवेन त्वष्टा सोम पिब । Here by no

other rule, the Vocative would have become prolated

३६२७ । तयोर्वात्रि सहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुनोर्वाकारवकारौ स्तोत्रि सहितायाम् । अग्नश्वाशा । अग्नश्चिन्तम् । पटश्चुदकम् । 'अत्रि' किम् । अग्नश्चरुणौ । 'सहितायाम्' किम् । अग्नश्च इन्द्र । सहितायामित्यध्यायसमाप्तेरधिकारः । इदुनोर्वासिद्धत्वादयमारम्भः सर्वार्णदीर्घत्वस्य शाकलस्य च निवृत्त्यर्थः । यवयोरसिद्धत्वात् 'उदात्तस्वरितयोर्ध्वं स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य बाधनार्थो वा ॥

3627 For these vowels *z* and *u* are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a *samhita* (in an unbroken flow of speech)

The word *सहितायाम्* is an *adhyāyā* and exerts its influence up to the end of the Book. Whatever we shall teach hereafter, up to the end of the Book, will apply to the words which are in the *Sanhitā*

Thus अग्नश्वाशा पटश्वाशा, अग्नश्चिन्तम्, पटश्चुदकम् ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अग्नश्चरुणौ ।

Why do we say *सहितायाम्* in an uninterrupted flow of speech? Observe अग्नश्च इन्द्रम्, पटश्च उदकम् in the *Pada Pāṭha*

This *sūtra* is made because इ and उ being *Pluta*-modifications are considered as *asiddha* (VIII 2 1) for the purposes of इको यणचि (VI 1 77). But supposing that somehow or other, these इ and उ be considered *siddha*, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI 1 101), or their retaining their form unchanged by VI 1 127. If it be said, that these rules VI 1 101, and VI 1 127, would not apply, because of the *Vārtika* इकं प्लुतपूर्वस्य सर्वार्णदीर्घबाधनार्थं यणादेशो वक्तव्यः. (*Vārtika* to VI 1 77), still the present *sūtra* ought to be made in order to prevent यण accent (VII, 2 4, S 3657)

३६२८ । मत्सो रु सवृद्धौ कन्दसि । ८ । ३ । १ ॥

रु इत्यविभक्तिको निर्देशः । मत्स्यन्तस्य च रुः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य' (४२) इति परिभाषया नकारस्य । 'इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् । 'हरिवोमे दिन त्वा' । 'कन्दसीरः' (३६००) इति वक्तव्यम् ।

3628 For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Vocative singular, in the *Chhandas*

The word *सहिताया* is understood here. A word ending in the affix *मत* or *वस*, changes its final *त* or *स* (I 1 52 S 42) into *रु*, in the *Chhandas*, in the Vocative singular. Thus मत — इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमम् (Rig III 51 7) हरिवो मेदिन त्वा । Here मरुत्व is Vocative Sg of मरुत्वत and हरिव of हरिवत, meaning 'the who is possessed of Maruts or Harī houses'. The *म* of मत is changed to *व* by VIII 2 10, 15, S 3 00. The base मरुत before this termination is *Bha* by I 4 19. The affix सु (nom sg) is elided by VI 1 68, the *त* is elided by VIII 2 23, and the *न* (of नुम् VII 1 70) is changed to *रु* by this *sūtra*. So also इन्द्रायाहि नृत्तज्ञान उपब्रह्माणि हरिव (Rig I 3 6).

With वस — सीध्वंस्तोकाय तर्थाय मल (Rig II 33 14), इन्द्रसाह । See VI L 12, for the formation of सीध्वान्, सध्वान् with क्सु ॥

Why do we say 'of मत् and वस' ? Observe ब्रह्मन् स्तेष्याम् । Why do we say 'in the Vocative Singular' ? Observe य एव विद्वानग्निमाधत्ते । Why do we say 'in the Chhandas' ? Observe हे गोमन्, हे पयिवन् ॥

३६२९ । दाश्वान्साह्वान्मीढवाञ्च । ६ । १ । १२ ॥

यते क्वस्वन्ता जिपात्यन्ते, 'मीढवस्तेकाय तनयाय' ।

'+ वन उपसंख्यानम् +' । कृनिच्छनिषो सामान्यग्रहणम् । अनुबन्धपरिभाषा तु नोपतिष्ठते । अनुबन्धस्येहानिर्देशात् । 'यस्त्वायन्त वसुना प्रातरित्त्व' । इण कृनिप् ।

3629 The participles dāśvān, sāvhan and mīdhvān are irregularly formed without reduplication

The word दाश्वान् is from the root दाश् 'to give' with the affix क्वसु (III 2, 107) here the reduplication and the augment इद् are prohibited irregularly, as दाश्वानो दाशुष सुतम् (Rig I 3 7) The word साह्वान् is derived from the root सह 'to endure,' by adding the affix क्वसु (III 2, 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment इद् and the reduplication. Thus साह्वान् बलाहकः । So also मीढान् comes from मिह् 'to sprinkle' with the affix कृसु (III 2 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non application of इद्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ह into ङ । As मीढवस्तेकाय तनयाय मल (Rig Veda II 33 14) It is not necessary that these words should be in the singular always, in their plural forms also they do not reduplicate

Var. —The affix वन should also be enumerated. The affixes कृनिप् and छनिप् are both meant here. Its final is also changed to ङ in the Vocative Sg. As यस्त्वायन्त वसुना प्रातरित्त्व । The word प्रातरित्त्वन् is formed by adding छनिप् to the root इ (इण) preceded by प्रातः । See III 2 75. The तुक् is added by VI. 1. 71

३६३० । उभययत्तु । ८ । ३ । ८ ॥

अप्यरे क्वि नकास्य कर्वा । पशूस्ताश्चक्रे ।

3630 In both ways, in the Rig verses

This ordains an option to the last sūtra, by which the ङ substitution was compulsory. A word ending in न् followed by a letter of क्व् class, which itself is followed by अम, changes its final न् to र optionally in the Rig Veda. Sometimes there is र् and sometimes त् । Thus तस्मिन् स्वा दधाति or तस्मिँस् स्वा दधाति, पशूस्ताश्चक्रे । (Rig Veda X 90 8)

३६३१ । दीर्घादटि समानपादे । ८ । ३ । ९ ॥

दीर्घादकारस्य कर्वा स्यादटि तो चेचाटो एकपादस्यौ स्याताम् । 'देवौ अञ्कः सुमतो' । 'महौ इन्द्रो य ओजसा' । उभयधेयनुवर्त्तेन ह । 'आदित्यान्यः चित्रामहे' ।

3631 R is optionally substituted for that final n of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an 'at' letter (vowels and semi-vowels with the exception of l), when these ('n' and 'at') come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda

The n. of VIII 3 7 is understood here and so also अचु ॥ The word समानपाद means एकपाद i. e. when both words are in one and the same Pāda of the verse. Thus परिधाँ रति (Rig IX 107 19) स देवाँ एव्यवति (Rig I 1 2) देवाँ अच्छासुमतो, (Rig Veda IV 1 2) मर्हो इन्द्रो य आजसा ॥ (Rig Veda VIII 6 1)

The word उभयया of the preceding sūtra is understood here also, so that is an optional rule and न remains unchanged also, as आदित्यान् हवामहे आदित्यान् याचिषामहे (Rig Veda VIII 67 1) See VIII 3 3

३६३२ । आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अटि परतो रो पूर्वस्यात् स्थाने नित्यमनुनासिक । 'मर्हो इन्द्र' । तैत्तिरीयास्तु अनुस्वार-मधीयते । तत्र ह्यन्त्यो व्यय इति प्राज्व । एव च सूत्रस्य फल चिन्त्यम् ।

3632 A nasal vowel is *always* substituted for 'â' before *na*, when it is followed by a letter of 'at' pratyâhâra (i. e. when it is followed by a vowel or *ha*, *ya*, *va* or *ra*)

Thus VIII 3 9 teaches ऋ substitution of न्, the long आ preceding it, would have been optionally nasal by the last sūtra. The present sūtra makes it necessarily so. Thus मर्हो असि (Rig III 46 2) मर्हो इन्द्रो य आजसा (Rig VIII 6 1) देवाँ अच्छादीव्यत ॥

Some (i. e. the Tattariyas) read it as anusvāra. This is a Vedic diversity according to the Easterns. In this view, the necessity of the sūtra is rather doubtful.

३६३३ । स्वतवान्पायो । ८ । ३ । ११ ॥

कर्वा । 'भुवन्तस्य स्वतवाँ पायुरग्ने' ।

3633 The *n* of 'svatawân' is changed to 'ru' before 'pāyu'

As स्वत्व पायुरग्ने (Rig IV 2 6) The word is स्वतवस the नुम is added by VII 1 83. The word is derived from तु वृद्धौ with the affix असुन (स्वन्त्वो यत्य ष्टौ स्वतवान्) ॥ See S 3594

३६३४ । ह्यन्तसि वाऽप्राग्नेदितयोः । ८ । ३ । ४८ ॥

विपगत्य सो वा स्यात्कुष्ठो प्रशब्दमाग्नेदित च वर्जयित्वा । 'अग्ने त्रातर्कतस्त्ववि' । 'गिरिर्न विश्वतस्पृयु । नेह । 'वसुन पुष्यः पतिः' । 'अग्र-' इत्यादि किम् । 'अग्नि प्रविद्वान्' । 'पुरुष पुरुष' ।

3634 *sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas, but neither before *pra*, nor before a doubled word

Thus — अग्ने त्रातर्कतस्त्ववि (Rig Veda VIII 60 5) गिरिर्न विश्वतस्पृयु (Rig Veda VIII 98 4) But not here — वसुन पुष्यः पतिः (Rig Veda X 48 1)

Why do we say 'not before *pra* and a doubled word'? Observe अग्नि प्र विद्वान् (Av V 26 1), पुरुष पुरुष परि ॥

३६३५ । कः कः करति कृधिक्षते श्वनदितेः । ८ । ३ । ५० ॥

विपगत्य स स्यात् । 'प्रदिवो अपस्क' । 'यथा नो वस्यसस्करत' । 'सुपे शस्करति' । 'उक् शस्करति' । सोम न चाक मवयत्सु नस्करम् । 'अनदिते' इति किम् । 'यथा नो अदिति, करत' ।

3635 The Visarga is changed to *s* in the Chhandas, before क, करत्, करति, कृधि and कृतः but not so the visarga of *adiv*.

Thus प्रदिवोश्चस्क ॥ क is the Aorist of क, the च्च has been elided by II 4 80 the ऋ of क is gnated before the affix तिप्, thus we have करत्, the त् is elided by VI 1 68, and the augment अट is not added by VI 4 75, Similarly ययानो ब्रवत्करत् ॥ Here also करत् is the Aorist of क, with अट by III 1 59. सुपेश्करति, here करति is the लट् of क, अप् is added instead of उ, as a Vedic anomaly उरणस्कृधि here कृधि is the Imperative of क, the सि, is changed to हि, the vikṛanta is elided and हि changed to धि by VI 4 102 See VIII 4 27, for the change of न् to ण ॥ सोम न चारु मघवत्सु न स्तुतम्, here कृतम् is Past Participle of क ॥

Why do we say 'but not of अदिति'? Observe यथा नो अदितिः करत् (Rig Veda, I 3 42)

३६३६ । पञ्चम्याः परावध्यर्थे । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चमीविस्मृत्य स स्यादुपरिभाषार्थे परिशब्दे परत् । 'दिवस्परिप्रथमं जज्ञे' । 'अध्यर्थे क्रिम् । 'दिवस्पृथिव्या प्रवोज' ।

3636 The visarga of the Ablative case is changed to *s* before *pari* meaning 'over'

The word Chhandas is understood here also, Thus दिवस्परि प्रथमं जज्ञे (Rig Ved X 45 1)

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिव पृथिव्या. प्रवोज उद्भूतम्. (Rig Ved VI 47 27) Here परि has the sense of 'on all sides'

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नो दिवस्पतु' ।

3637 *S* may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pātu' in the Chhandas

Thus सूर्यो नो दिवस्पतु, (Rig Veda X 158 1). Sometimes, the change does not take place, as परिषदः पात ॥

३६३८ । पशूनाः पतिपुत्रपृष्टपारपदपयस्योषेषु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पति विश्वकर्माणम्' । दिवस्पुत्राय सूर्याय । 'दिवस्पृष्ट भन्दमान' । 'तममस्यारमस्य' । 'परिवीत इत्यस्यदे' । दिवस्पयो दिधिषाणा । 'रायस्वोष यजमानेषु' ।

3638 For the visarga of the Genitive, there is substituted *s* in the Vedas, before पति, पुत्र, पृष्ट, पार, पद, पयस् and योष ॥

Thus वाचस्पति, विश्वकर्माणस्य, (Rig Veda X 81 7), दिवस्पुत्राय सूर्याय, (Rig Veda X 37 1) दिवस्पृष्टे भन्दमान (Rig Veda III, 2 12) तममस्यारम (Rig Veda I 92 6) परिवीत इत्यस्यदे (Rig Veda I, 128 1), दिवस्पयो दिधिषाणा (Rig Veda X 114 1) रायस्योष यजमानेषु (Rig Veda X 17. 9)

Why do we say 'after a genitive case'? See मनु पुत्रेभ्यो दायं व्यभजत् ॥

३६३९ । इडाया वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुत्रादिषु परेषु । इलायास्युत्र-इलाया पुत्रः । इलायास्यदे-इल.या पदे ।

3639 *Sha* is optionally substituted for the *visaiga* of 'idâyâh' before *piti* &c, (VIII 3 53) in the Chhandas

Thus इडाया पति or इडायास्यति इडायास्यन्तु । इडाया पुत्तन् । इडायास्यष्टम् । इडाया पृष्ठम् । इडाया स्यारम्, इडाया पारम् । इडायास्यदम् । इडाया पदम् । इडायास्यव । इडाया पय । इडामा पोषम् । इडायास्योषम् ॥

Here we must read again the sutra VIII 3 102 S 2403 —

३६३९ । क । निसस्तपतावनासेवने ॥

निस सकारस्य मूर्धन्य स्यात् । 'निष्टप्त रक्षो निष्टप्ता अरातय' । 'अनासेवने किम् । निसस्तपति । पुन पुनस्तपतात्यर्थ ॥

3639A *Sha* is substituted for the *sa* of *nus* before the verb *tup* when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot'

As निष्टप् रक्षो निष्टप्ता अरातय ॥

Why do we say 'when the meaning is not that of repeatedly making red hot? Observe निसस्तपति meaning 'makes repeatedly red hot'

३६४० । युष्मत्तत्तत्तुःष्वन्तपादम् । ८ । ३ । १०३ ॥

पादमध्यस्थस्य सस्य मूर्धन्य स्यात्कारादिष्वेषु परेषु । युष्मदादेशा त्वित्वात्तेतषां । 'त्रिभिषु दक्षं देव सवित' 'तेभिषु दक्षा अभिष्टे' । 'अपस्वग्ने सधिष्टव' । 'अग्निष्ट द्विष्वम' । 'द्यावापृथिवी निष्टतत्तु' । 'अन्त पादम' किम् । तदाग्निस्तदयमा । 'यन्म आत्मनो मिन्द्रा भूतग्निस्तत्पुनराहार्जितवेदा विचर्षणि' । 'अत्राग्निरिति पूर्वापादस्यान्तो न तु मध्य ।

3640 The *s* standing in the inner half of a stanza is changed to *sh* before the *ta* of *twam* &c. and *tad* and *tatakshus*

The word युष्मद् here means the substitutes त्वम्, त्वाम, ते तव As अग्निष्टव, नामासीत् । त्वा, अग्निष्ट्वा घट्टयामसि । ते, अग्निष्टे विश्वमानय । तव, अपस्वग्ने सधिष्टव, (Rig. VIII 43 9) । तत्, अग्निष्टद्विष्वमापृणाति, (Rig X 2 4) तत्तत्तुस्, द्यावापृथिवी निष्टतत्तु पु ॥

Why do we say 'in the inner half of a stanza'? Observe यन्म आत्मनो मिन्द्रा भूतग्निस्तत्पुनराह जातवेदा विचर्षणि । Here the word अग्निः is at the end of the first stanza while तत् is at the beginning of the second stanza, therefore the स् of अग्निस् is not in the middle of a stanza

३६४१ । यजुष्येकेगाम् । ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मत्तत्तत्तुषु परत सस्य मूर्धन्यो वा । अर्चिभिषद्वम । अग्निष्टे । अयम् । अर्चिभिष्टतत्तु । पक्ष अर्चिभिस्त्वामित्यादि ।

3641 In the opinion of some, the above change takes place in the Yajurveda also

Thus अर्चिभिष्टवम् or अर्चिभिस्त्वम् । अग्निष्टयम् or अग्निस्तेयम् । अग्निष्टत् or अग्निस्तत् । अर्चिभिष्टतत्तु or अर्चिभिस्तत्तु ॥

३६४२ । स्तुतस्तोमयोश्चन्दसि । ८ । ३ । १०५ ॥

नभिष्णुतस्य-नभि स्तुतस्य । गोष्टोमम्-गोस्तोमम् । पूर्वपदादित्येषु सिद्धे प्रपञ्चार्यमिदम् ।

3642 The *s* of *stut* and *stoma* in the Chhandas, is changed to *sh* in the opinion of some,

Thus त्रिभिष्टुतस्य or त्रिभिस्तुतस्य गोष्ठोऽयं षोडशिनम्, or गोष्ठोऽयं षोडशिनम्. This change would have taken place by the general rule contained in the next sūtra VIII 3 10b, the special mention of स्तुत and स्तोम here is a mere amplification. The word छन्दसि of this sūtra governs subsequent sūtra also.

३६४३ । पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ॥

पूर्वपदस्यात्रिमित्वात्परस्य सस्य षो वा । 'यदिन्द्राग्नी दीवि ष्टं.' । 'युवहि स्य स्वर्पतो' ।

3643 In the Chhandas, according to some, s is changed to sh, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in t &c

The words छन्दसि and संकेषा are both understood here. Thus द्विषन्ति or द्विषन्ति त्रिषन्ति, or त्रिषन्ति, मधुष्ठानम् or मधुस्थानम्, द्विसाहस्र चिन्वीत or द्विसाहस्र चिन्वीत ॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound. Thus त्रि षड्दत्त्वाय or त्रि समष्टत्त्वाय ॥ यदिन्द्राग्नी दीविष्ट (Rig Veda I 108 11) युवहि स्य स्वर्पतो (Rig Veda IX. 19 2)

३६४४ । सौत्रः । ८ । ३ । १०७ ॥

पूर्वपदस्यात्रिमित्वात्परस्य सस्य ष । 'ऊर्ध्वं ऊ पु षो.' । 'अभीषु ष' ।

3644 The sa of the Particle su is changed to sha in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter t &c

Thus ऊर्ध्वं ऊ पु ष (Rig Veda I 36 13) अभीषु ष सखीनाम् (Rig Veda IV 31 3) The lengthening takes place by VI 3 134, and ण changed to ष by VIII 4 27

३६४५ । सनेतिरनः । ८ । ३ । १०८ ॥

'गोषा इन्द्रो नृषा असि' । 'अन' ऋम् । गोसनि ।

3645 The sa of the verb san when it loses its n, is changed to sh under the same circumstances

Thus गोषा (Rig IX 2 10), formed by the affix षिट (III 2 67), the ण is elided by VI 4 41. So also नृषा ॥

Why do we say 'when it loses its n' ? Observe गोसनि ऋषिमुदीषन् (Atharv III 20 10) Here the affix is इन् (III 2 27) See however गोषाण in Rig VI 53 10

३६४६ । सहैः एतनतभ्या च । ८ । ३ । १०९ ॥

एतनाषाहम् । ऋताषाहम् । चात । ऋतीषाहम् ।

3646. The s of sha is changed to sh after pritanā and rit

Thus एतनाषाहम् ऋताषाहम्. The word च 'and' in the sūtra includes words other than those mentioned in it. The word ऋतीषहं would be valid by this also.

३६४७ । त्रिव्यभिषोऽह्यत्राये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११० ॥

सस्य सुधन्य । न्यसीदत-न्यसीदत । व्यसीदत-व्यसीदत । अभ्यसीदत-अभ्यसीदत ।

3647 The *śh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'at' intervenes

Thus न्यसीदत or न्यसीदत पिता न, व्यसीदत, or व्यसीदत् पिता न, अभ्यसीदत or अभ्यसीदत् ॥

The अनुवृत्ति of सद and स्वत्र is not to be read into this sūtra It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two As व्यसीत, न्यसीत्, अभ्यसीत or अभ्यसीत् ॥

३६४८ । छन्दस्पृदवग्रहात् । ८ । ४ । २६ ॥

अकारान्तादवग्रहात्परस्य नस्य ण । नमणा । पितृयाणम् ।

3648 In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'ṇa' when the prior term ends with a short 'ri' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms

The word पूर्वपदात् is understood here The word अवग्रह means a hiatus or separation Thus पितृ याणम्, न मणा ॥ Here अ is अवग्रह ॥ The change of न into ण is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता ॥ The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there is an actual hiatus between the two, the change still takes place The word संहिता of VIII 2 108, exerts regulating influence up to the end of the Book

३६४९ । नश्च धातुस्योर्णुभ्यः । ८ । ४ । २७ ॥

धातुस्यात् । 'अग्ने रक्षा ण' । 'शिक्षा णो अस्मिन्' । 'ऊरुणस्कृधि' । 'अभीषुण' । 'मोषु ण' । इत्यष्टमेऽध्यायः । इति वैदिक प्रकरणम् ॥

3649 In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'ṇa' when it comes after a root having a *ra* or *sha* or after the words *uru* and *shu*

Thus अग्ने रक्षाण (Rig VII 15 13) 'O Agni! protect us' शिक्षा णो अस्मिन् (Rig VII 32 26) 'Teach us this' उरु —ऊरुणस्कृधि (Rig VIII 75 11) पुं—अभीषुण. सखीनाम् (Rig IV 31 3) ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये (Rig I 36 13)

The word नस is here the pronoun नस, which is the substitute, in certain cases of अस्मद् (VIII 1 21) and does not mean here the नस् substitute of नासिका । धातुस्य means 'that which exists in a dhātu,' namely र् and ष when occurring in a root The word उरु means the word form उरु, and पु means सुञ्, and is exhibited with ष change It does not mean the affix सु of the Locative Plural Therefore not in इन्द्रो धाता गृहेषु न ॥ The word रक्षा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI 3 135 The root शिक्ष has the sense of दान in the Veda कृषी is 2nd Person Sg Imperative of कृ (VI 4 102), the visarga of न is changed to स् by VIII 3 50 In अभीषु there is lengthening by VI 3 134. so also in ऊषुणः &c

Here ends the Book on Vedic forms

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS

CHAPTER I

३६५० । अनुदात्त पदमेकवर्जम् । ६ । १ । ११८ ॥

परिभाषेय । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्त स्वरितो वा विधीयते तमेकमर्चं वर्जयित्वा शेष तत्पदमनुदात्तक स्यात् । गोप॒यत॑ न । अत्र सनाद्यन्ता -' (२३०४) इति धातुत्वे धातुस्वरेण यकाराकार उदात्त शिष्टमनुदात्तम् ।

‘+ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति वाच्यम् +’ । तेनोक्तोदाहरणे । गुपेर्धातु स्वर आयस्य प्रत्ययस्वरश्च न शिष्यते । ‘अन्यत्र’ इति किम् । ‘युञ्ज यञ्जमभिवृ ङे गृणीतः’ । अत्र सति शिष्टोऽपि ‘अना’ इत्यत्र स्वरो न शिष्यते किंतु तस एव ।

3650 A word is, with the exception of one syllable, unaccented

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudātta or unaccented. This is a Paribhāṣhā or maxim of interpretation with regard to the laws of accent. Wherever an accent—be it acute (udātta) or a circumflex (svānta)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented. The word अनुदात्त means ‘having anudātta vowel’. What is the one to be excepted? That one about which any particular accent has been taught in the rules here in-after given. Thus VI 1 162 teaches that a root has acute accent on the final. Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented. Thus in ‘गोप॒यत॑ न’ (Rig Veda VI 74 4) the acute accent is on य, all the rest are unaccented.

Vārt —The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikarana accent. Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of आय do not remain, but त accent prevails.

Why do we say ‘except when it is a Vikarana accent’? Observe युञ्ज॑ यञ्ज॑ मभिवृ॑ ङे गृणीतः (Rig Veda III 6 10). Here the vikarana अना accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over तस् accent.

NOTE.—The rule is that except one special accent taught in a sūtra the other syllables take anudātta. Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim “परान्त्यान्तरङ्गापवादे स्वरैर्व्यवस्था सतिप्रकृतिशिष्टेनच” ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaraṅga stronger than Bahirāṅga, (4) the Apavāda is stronger than Utsaṅga. When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule? To quote the words of Kāśikā, यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य बाधको भवति ‘that which does remain

and must last in spite of the presence of another, debars such other' Thus in **नोपायति**, here the **प्रत्ययस्वर** "the accent of the affix" (III 1 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an *apavāda* to the **धातुस्वर** (VI 1 192) by which the final of a *dhātu* is acute, and it debars the *dhātu* accent, but this affix accent is in its turn deburred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of **सतिशिष्ट**, because even after the addition of the affix, these words *retain* the designation of *dhātu*. Similarly in **काष्ठांतरासङ्गुप्तः** "The son of him whose upper garment (*uttarā anga*) is of black color, the Son of Baladeva," the *Bahuvrīhi*-accent (VI 2 1) being an *apavāda* to *Samāsa*-accent, (VI I 223), debars the *samāsa* accent, but this *Bahuvrīhi* accent is in its turn deburred by the rule of **सतिशिष्ट** when a further compound is formed and the final word is a compound only and not a *Bahuvrīhi*. Though the accent of the *Vikarana* is a **सतिशिष्ट** yet it does not debar the *Sārvadhatuka* accent (VI 1 186). Thus in **लुनीर्ते**, the accent of the *vikarana* **नी** does not debar the accent of **तस्** ॥

३६५१ । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । ६ । १ । १६१ ॥

यस्मिन्ननुदात्ते पर उदात्तो लुप्यते तस्योदात्तः स्यात् । 'देवी वाचम् । अत्र डीबुदात्तः ।

3651 An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided

The word *udātta* is understood here. Thus **कुमारि** + **ई** = **कुमारी** ॥ The word **कुमार** has acute on the last, when the unaccented (*anudātta*) **डाप** is added to it, the **अ** is elided (VI 1 148); the *anudātta* **ई** becomes *udatta*. So also **पृथिन** + **अस** = **पृथे** (VII 1 88), **पृथिन** + **ए** = **पृथे** **पथिन** + **अ** = **पृथे** । The **पथिन** has acute on the last. So also **कुसुद** + **डमत्प** = **कुसुद्वे** (IV 2 87), **नडर्वत**, **वेत्स्वत** । The words **कुसुद** &c are *end acute*, and the affix **मत** (**वत**) is *anudatta* (III 1 4)

देवी वाच (Rig Veda VIII 100 11 and 101 16)

३६५२ । चौ । ६ । १ । २२२ ॥

लुप्ताकारेज्वरौ परे पूर्वस्यान्तोदात्तः स्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवादः । 'देवद्रीची' नयत देवयन्तः ॥

'अतद्धित इति वाच्यम्' । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652 In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains

Thus **देवद्रौची** नयत **देवयन्त** (Rig Veda III 6 1) This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI. 2 52

Var. — This rule does not apply before a *Tuddhita* affix. As **दाधीचै**, **माधूचै** ॥ Here the accent is regulated by the affix (III 1 3)

३६५३ । आमन्त्रितस्य च । ६ । १ । १६८ ॥

आमन्त्रितविभक्त्यन्तस्यादिर्दात्तः स्यात् । 'अग्न इन्द्र वरुणमित्र देवा' ॥

3653 The first syllable of a *Vocative* gets the acute accent:

Thus **अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवा** (Rig Veda V 4, 2) This debars the final accent ordained by VI 2 148. Though the affix may be elided by a *लुमान्* word

(नक लुप or ङ्लु), yet the effect of the affix remains behind in spite of I 1. 63. As
 संपर्यागच्छ ! संपता गच्छत ॥

३६५४ । आमन्त्रितस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्त स्यात् । प्रागुक्तस्य षाष्ठस्यापवादोऽयमा-
 ष्टमिक । 'इम मे' गङ्गे यमुने सरस्वति । 'अपादादी' किम् । 'शुतु'द्रि स्तोमम् । 'आमन्त्रित
 पूर्वमविद्यमानवत्' (४१२) । 'अग्न इन्द्र' । अचेन्द्रादीना निघातो न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदा
 त्परत्वाभावात् । नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्' (४१३) । समानाधिकरण आमन्त्रिते
 परे विशेष्य पूर्वमविद्यमानवत् । 'अग्ने तेजस्विन्' । 'अग्ने' ज्ञात' । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायेषु
 सा भूत । 'अच्ये' देवि सरस्वति' ॥

3654 All the syllables of a Vocative are unaccented when
 a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a
 hemistich

The Vocative is acutely accented on the first by VI I 198, the present
 makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sūtra

Thus इम मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75 5)

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich' ?
 Observe शुतुद्रिस्तोमम् (Rig Veda X 75 5)

But rule VIII 1 72 S 412 taught us that a Vocative standing before an
 other word is considered as non-existent Therefore in अग्न इन्द्र वरुण every Vo-
 cative gets the acute by the last sūtra, and the present sūtra does not make इन्द्र
 &c. accentless, for the Vocative being non-existent, इन्द्र &c are considered as not
 preceded by another word

To VIII 1 72 S 412 there is however an exception made by VIII 1 73,
 S 413 Therefore where there are two Vocatives in apposition, one qualifying
 the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non-existent
 for the purposes of the present sūtra Hence in अग्ने तेजस्विन्, अग्ने ज्ञात, the
 words तेजस्विन् and ज्ञात qualify Agne, and therefore they are unaccented Why
 do we say 'when in apposition' ? Observe अच्ये देवि सरस्वति, here the words
 are not in apposition, & e one does not qualify the other, but they are merely
 synonyms and therefore the present sūtra applies

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । १९ ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पूरितम् । सामान्यवचनमिति च पूर्वसूत्रे योजितम् । आमन्त्रि-
 तान्ते विशेष्ये परे पूर्वं बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । 'देवी' षलुर्वीरु न. कणोत् । अत्र देवीनां
 विशेष्ये षडिति । 'देवा शरण्या' । इह द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिक ॥

3655 When the preceding Vocative is in the Plural number,
 it is optionally considered as non-existent, if the subsequent Vo-
 cative, in apposition with it, is a specific term

The VIII 1 sūtras 73 and 74 as enunciated by Pāṇini are नामन्त्रिते समानाधि-
 करणे, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Pāṇini made the amendment by add-
 ing सामान्यवचने to 73 and completed the present sūtra by adding बहुवचनम् to it

This ordains option, where the sūtra VIII 1 73, S. 413 would have made
 the consideration of the first vocative as existent, compulsory. Thus देवीः षलुर्वीरुः

न कणोत (Rig Veda X 128 5) Here षट् is an adjective qualifying देवी. । So also दे॒वा शूर॑या. or दे॒वा शूर॑या ॥

३६५६ । सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे । २ । १ । २ ॥

सुबन्तमामन्त्रिते परे परस्याङ्गवत्स्यातस्वरे कर्तव्ये । 'द्रवत्पाणी शुभस्यती' । शुभ इति शुभेः क्लिबन्तपष्ठ॒यन्तम् । तस्य परशरीरानुप्रवेशे षाष्टिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । न चाष्टमिको निघात शय । पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वात् । 'यत्ते दिवा दुहितर्मतभोजनम्' । इह दिव शब्दस्याष्टमिको निघात । परशुना वृश्चन ॥

‘+ षष्ठ्यामन्त्रितकारकवचनम् +’ । षष्ठ्यन्तमामन्त्रितान्तं प्रति यत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । अयमग्ने जरिता’ । एतेनाग्ने ब्रह्मणा’ समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् ॥

‘+ पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् +’ । आ ते पितर्मस्तान् । प्रति त्वा दुहितर्दिव ॥

‘+ अश्वयाना न +’ । उच्चैरधीयान् । अश्वयीभावस्य त्विष्यते । उषान्यधीयान् ॥

3656 A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the añga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied

In other words, the word ending in a case affix enters, as if into the body of the vocative (amantārita) word. Thus sūtra VI 1 193 S 3653 declares ‘a word ending in a vocative case-affix, gets the udātta accent on the beginning &c, first syllable’ Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case. Thus the word प॒ती ‘O two lords’ has udātta on the first syllable. Now, when this word is preceded by another inflected noun as शु॒भस ‘of prosperity,’ the accent will fall on शु the two words being considered as a single word, as —अ॒श्वि॒ना य॒ज्व रो॒रि॒षो द्र॒वत् पा॒णी शु॒भस्य॒ती । पु॒रु॒भुजा च॒नस्य॒तम् । (Rig 1 3 1) ‘O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction’ Here VIII 1 19, S 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, ‘dravatpam’ being considered as non-existent the second is beginning of a Pīḍa. But in the following example यत्ते दिवा दुहितर्मतभोजनम् (Rig Veda VII. 81 5) the word दिव is accentless because of the VIII 1 19 S 3654

So also पर॒शुना वृ॒श्चन् ‘O thou cutting with an axe’ The word पर॒शु is formed from the root शृ with the prefix पर and the Unādi affix कु which is treated as हित (See Unādi I 34) Hence it has acute on the final. But by the present sūtra, being considered as the component part of the Vocative वृश्चन, it becomes first acute

Vārt —The rule of this sūtra should be confined to that word only that denotes the agent (kārika) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative. Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kārika to a verb, yet the verb in the sentence has a kārika. That is meant in the Vārtika. Therefore not so here अयमग्ने जरिता (Rig Veda X 142 1) and एतेनाग्ने ब्रह्मणा (Rig Veda I 31 18)

Here the words अयम् and एतेन are not connected with the verb to which the Vocative refers, while in परशुना वृश्चन् the word परशुना ‘with the axe’ is a

kāraka to the verb denoted by the root वृश्च 'to cut' from which the Vocative वृश्चन् comes. In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in शुभस्यते where the word शुभस् is in the sixth case (derived with the affix क्ति from शुभ् the base being शुभ), or (2) when the preceding word stands in the relation of a kāraka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived as in पैरशुना वृश्चन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vāitika, and get the same result by the rule of समर्थ्यादविधि, for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it.

Fact — It should be rather stated 'component part of the preceding'. That is, while the sūtra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Kātyāyana would reverse the order. Thus आ ते पितर मरुताम् (Rig Veda II 33 1)

Here the subsequent word मरुताम् becomes as an anga or component part of पितर which is the preceding word. पितर is accentless, because a Vocative, and therefore, मरुताम् also becomes accentless being considered as anga of पितर. So also एति त्वा दुहितर दिव (Rig VII 81 3), here दिव is accentless, because the Vocative दुहितर is mighata.

Fact — Prohibition must be stated of Indeclinables as उच्चैरधीयान् ॥

Ishita — But not so of the Avyayibhāva compounds, which are also Indeclinables. As उपान्वधीयान् ॥

३६५७ । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरिनोऽनुदात्तस्य । ८ । २ । ४ ॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो ययत परस्यानुदात्तस्य स्वरित स्यात् । अभ्यभि हि स्वरितस्य यणः । खलव्याशा । अस्य स्वरितस्य त्रैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्चेति न ॥

3657 A svarita vowel is the substitute of an anudātta vowel, when the latter follows after such a semi-vowel, as has replaced an udātta or a svanīta vowel.

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यण् (semi-vowel) which यण् itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अभ्यभि हि । The word अभि is finally acute (See Phit Sūtras IV, 12 and I.

1) It is doubled by VIII 1 4 S 2140. The second अभि gets the designation of ānredita VIII 1 2 and it is anudātta by VIII 1 3 S 3670. Therefore in अभि + अभि the ई of the first is udātta, the अ of second is anudātta, the इ is changed to य, this य is udātta yan hence the अ of the second अभि after it becomes svarita by the present sūtra अभि + अभि = अभ्य य + अभि = अभ्यभि ॥

Now to take an example of a svarita yan. The word खलपूर् is finally acute by knt accent (VI 2 139 S 3873). The Locative singular of this word is खलपूर् + इ = खलपूर्वि, by VI 4 83 S 281. This व is a semivowel which comes in the room of the acute ई, therefore, it is udātta yan. After this udātta-yan, the anudātta इ of the Locative becomes svarita by the first part of this sūtra. Now when खलपूर्वि +

आशा are combined by sandhi, this svarita इ is changed to य, it is, therefore, a svarita-yan. The unaccented आ will become svarita, after this svarita-yan. As खलप्वयाशा. The word आशा is finally acute and consequently आ is not acute (Phit I 18)

This svarita आ of आशा is evolved by the presentsūtra which belongs to the Tripāḍi section of the Ashtādhyāyī, and hence it is asuddha (VIII 2 1 S 12). Therefore rule VI 1 158 does not cause the आ to lose its accent. Of 3660

३६५८ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहैकादेश उदात्त स्यात् । 'वोऽश्वा' । 'क्वावर मरुतः' ॥

3658 The single substitute of an unaccented vowel with an udātta vowel is udātta

Thus क्व वोऽश्वा (Rig Veda 61 2) and क्वावर मरुतः । The word व is anudatta by VIII 1 21 S 405 read with VIII 1 18 S 403. The word अश्वः is acutely accented on the first, as it is formed by adding क्वन to अश (Un I 151). The स् of वस is changed to र् (VIII 2 66 S 162), which is again changed to उ (VI 1 113 S 163). Thus वोऽश्वा । Here अ becomes pūva rūpa by VI 1 109 S 86 which is udātta

क्व is formed from क्रिस् by अत affix (V 3 12 S 1959 and VII 2 105 S 2299) and is svarita (VI 1 185 S 3729). The word अश्वर is acutely accented on the first by the Phit II 6. The single long substitute is udatta

३६५९ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

अनुदात्ते पदादौ पर उदात्तेन सहैकादेश स्वरितो वा स्यात् । पक्षे पूर्वसूत्रेणोदात्तः । वीड् ज्योतिर्हृदये । 'अस्य श्लोको द्विवीर्यते' । व्यवस्थितविभाषात्वादिकारयोः स्वरितः । दीर्घप्रवेशतूदात्तः । किञ्च 'एडः पदान्तात्' (८६) इति पूर्वरूपे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'सोऽयमागोत', उक्तं च प्रातिशाख्ये—'इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षेप्राभिनिहत्येषु च' इति ।

3659 The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udātta vowel, may optionally be svarita or udātta

Thus वीड् ज्योतिर्हृदये । अस्य श्लोको द्विवीर्यते । This is a vyavasthita-vibhīṣhī, in this wise. There will necessarily be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (इ + इ) or of two short इ's, (2) where there is pūva rūpa by the application of एडः पदान्तात् अति (VI 1 109 S 86). There will be udātta where a long vowel comes in. Thus in वि + इदम् = वीडम् in वीड् ज्योतिर्हृदये, the long ई is substituted for two short इ's. This substitution of a long ई for two short इ's is technically called प्रश्लेषः । Where there is Prāś lesa, the long ई is necessarily svarita. Similarly when there is अभिनिहतसन्धिरिति, the peculiar sandhi taught in VI 1 109. Thus तेऽवदन्, सोऽयमागोतः । So also where there is क्षेप्राभिनिहतसन्धिरिति, the substitution of a semi-vowel in the room of an udātta or svarita vowel as अभिनिहतः । The above rules about svarita are thus summarised in the Prātiśākhya इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षेप्राभिनिहत्येषु च । But where a long ई is substituted as a single substitute for इ + ई (one of the इ's being long), there it must always be acute. As अस्य श्लोको द्विवीर्यते (Rig 1 190 4). The words द्विवीर्य + ईयते are

compounded into द्विवीयते । The word द्विवि^३ (Locative singular) is finally acute by VI 1 171, S 3717 द्वियते is from the Divādi root इद् गतौ, and has lost its accent by VIII 1 28 S 3935

३६६० । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । 'अग्निमीले' । अस्याप्यसिद्धत्वाच्चेष्टनिघातो न । 'तमीशानास' ।

3660 The Svarita is the substitute of an Anudatta vowel which follows an Udatta vowel

Thus अग्निम + ईले = अग्निमीले । Here ई which was अनुदात्त by rule VIII 1 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udatta इ of agni.

The rule VI 1 158, S 3650 does not change this svarita into an Anudatta because for the purposes of that rule, the present rule is असिद्ध, or as if it had not taken place (VIII 2 1 S 12) Therefore both the udatta and the svarita accent are heard

तम 'गानास' (Rig Veda I 129 2)

Here तम the Accusative singular of तद् is finally acute The word ईशानासः is the Nominative Plural of ईशान, the augment असुक् being inserted by VII 1 50 S 3372 The word ईशाने is derived from ईश 'to rule' with the affix शानच्, and therefore it is finally acute because of the चित् accent The Nom Pl affix जस् being a सुप्, is anudatta The long ई and the अ of सं are svarita

३६६१ । नोदात्तस्वरिनोदयमगार्ग्यक्राश्वमगालवानाम् । ८ । ४ । ६७ ॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्त स्वरितो न स्यात् । गार्ग्यादिमते तु स्यादेव । 'प्र य आरु' । 'वोश्च' । 'क्राउ' भोश्व' ।

3661 All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udatta or a svarita follows the anudatta

Thus प्र य आरु (Rig Veda III, 7 1) वोश्वा, क्वाउ भोश्व' ॥

Note — This debars the preceding rule That anudatta which is followed by an udatta is called उदात्तोदय or उदात्तपर । The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians That anudatta which is followed by a svarita is called स्वरिनोदय । These are Bihuvihî compounds Thus उदात्तोदय — गार्ग्यस्त्रेन वातस्य क्त्र । The word क्त्र is first acute by चित् accent, before this udatta, the य of these words does not become svarita So with स्वरितोदय — गार्ग्यं क्र, वातस्य क्र । The word क्र is svarita being formed by the चित् affix अत् (V 3 12 S 1959), before this svarita the preceding य does not become svarita

Why do we say except in the opinion of Gârgya, Kâśyapa and Gâlava? Observe गार्ग्यं क्र, गार्ग्यस्त्रेन । According to their opinion, the svarita change does take place

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with

an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word. Thus Pāṇini commences his sūtra, with the auspicious word वृद्धिः 'increase' (in Sūtra I 1 1), has the word शिव 'the well wisher' in the middle (IV 4 143), and उदय at the end.

The mention of the names of those several Achāryas is for the sake of showing respect (pujāṭham).

३६६२ । एकश्रुति दूरात्सबुद्धौ । १ । २ । ३३ ॥

दूरात्सबोधने वाक्यमेकश्रुति स्यात् । त्रैस्वर्यापवाद । 'आगच्छ भो माणवक' ।

3662 In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed, in it there is an absence of all the three tones mentioned above, and there is no definite pitch in it. It is, therefore, the ordinary recitative tone.

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance, and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case. As आगच्छ भो माणवक देवदत्ता 'O boy Devadatta! come' There is vanishing of all the accents in the above case, and the final short vowel of Devadatta is changed into *pluta* by VIII 2 84 (दूराच्छ्रुते च) ॥

३६६३ । यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु । १ । २ । ३४ ॥

यज्ञक्रियाया मन्त्र एकश्रुति स्याज्जपादीन्वर्जयित्वा । 'अग्निर्मूर्धा वि ककुत्' । 'यज्ञ-
इति किम् । स्वाध्यायकाले त्रैस्वर्यमेव । 'अजप-' इति किम् । 'मर्मणो वचो' विहृवेष्'स्तु' ।
जपो नाम उपाशुपयोगः । यथा जले निमग्नस्य । न्यूङ्खा नाम षोडश ओकाराः । गीतियु सामाख्या ।

3663 In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyûnkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sâma Vedas

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony. But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper three fold accents.

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them. Nyunkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om'. Some of these are pronounced with udātta and others with anudātta accent. Sâmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered. As — अग्नि-
मूर्धादिवः ककुत्पति' एयिव्या अयम् । अपाम् रेतासि जिन्वतो ३म् । (Rig Veda VIII, 14 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent — As मर्मणो वचो विहृवेष्'स्तु (Rig Veda X 128 1)

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti.

३६६४ । उच्चस्तरां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ॥

यज्ञकर्मणि वीषट्कञ्च उच्चस्तरा वा स्यादेकश्रुतिर्वा ॥

3664 The pronunciation of the word 'vashat' may optionally be by raising the voice (accutely accented) or it may be pronounced with monotony

The phrase 'yajña karma' is understood here. Even in yajña karmas or sacrifices the word वीषट् may optionally be pronounced in a raised tone. The word वषट् in the sūtra signifies वीषट् ।

३६६५ । त्रिभाषा कृन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

कृन्दसि त्रिभाषा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् । संहिताया त्रैस्वर्यम् । ब्राह्मण-
एकश्रुतिर्विद्वद्धानाम् । अन्येषामपि यथासंप्रदाय व्यवस्था ।

3665 The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents

In the Chhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones. Even on the occasion of ordinary reading, the Chhandas might be uttered either with the three accents or monotonously. Some say this is a limited option (vyavasthita vibhāṣhā)

The option allowed by this sūtra is to be adjusted in this way. In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent but in the Brāhmaṇa portion of the Veda there might be Ekaśruti. This is the opinion of the Rig Vedins, while some say there must be Ekaśruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brāhmaṇas

Thus — अग्निमीले पुरोहितं or simply अग्निमीले पुरोहित । 'I praise Agni the puronit'

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायास्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्याख्ये निगदे 'यज्ञकर्मणि' — (३६६३) इति 'त्रिभाषा कृन्दसि' (३६३५) इति च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्योदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्योम् । सुब्रह्मणि साधुरिति यत् । न च 'एकादेश उदात्तेनोदात्त' (३६५८) इति सिद्धे पुनरेतदमुदात्तविधानं व्यर्थमिति वाच्यं । तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्ते ।

'+ असावित्यन्त +' । तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । गार्ग्यो यजते । जि स्वात्प्राप्त आद्युदात्तोऽनेन बाध्यते । '+अमुष्येत्यन्त +' । षष्ठ्यन्तस्यापि प्राग्वत् । दाक्षेः पिता यजते ।

'+ स्यान्तस्योपात्तम् च +' । चादन्तः । तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता यजते ।

'+वानामधेयस्य +' । स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तममुदात्तः वा स्यात् । देवदत्तस्य पिता यजते ।

3666 There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmanya hymns and in those hymns, the vowels, that would otherwise have taken the svarita accent, take the 'udāṭṭa' accent instead

The subrahmanya hymns are portions of the Rig Veda mentioned in Śatapatha Brāhmaṇa

This sūtra prohibits Ekaśruti in the case of certain prayers called subrahmanya. By I 2 34 read with I 2 36 ante prayers might be optionally uttered with Ekaśruti accent. This ordains an exception to that rule. In subrahmanya

prayers there is no *ekasruti*, and in these hymns a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a *svarita* accent, takes an *udatta* accent instead

As सुब्रह्मण्यो ३ मिन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ Here the word सुब्रह्मण्य is formed by the addition of the affix यत् (IV 4 98) to the word सुब्रह्मण, and this य will get *svarita* accent by VI 1 185, (तितस्वरितम्) as it has an indicative त, by the present sūtra, this nascent *svarita* is changed into *udatta*. In the phrase इन्द्र आगच्छ, the word *Indra* being in the vocative case, इ is *udatta*, the अ of *Indra* is *anudatta* VI 1 198. The *anudatta* preceded by an *udatta* is changed into *svarita* (VIII 4 66)

Thus the अ of इन्द्र must become *svarita*, but by the present sūtra this nascent *svarita* is changed into an *udatta*. Thus in इन्द्र, both vowels become *udatta*. In the word आगच्छ, the आ is *udatta*, the next letter which was *anudatta* becomes *svarita*, and from *svarita*, it is changed to *udatta* by the present rule. Thus in the sentence इन्द्र आगच्छ, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only *anudatta*. So also in हरिव आगच्छ, for the reasons given above, the letters व and छ are *anudatta*, the rest are all acutely accented. Cf. Shat Br III 3 4 17 and fgg.

Vārt —In the Subrahmanya hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute

Thus गार्ग्यो यजते । Here गार्ग्य is derived from गर्ग by the affix यज (IV 1 105), and therefore it ought to be acute on the first because of जित accent. But the present *vārtika* prevents that. Thus we have गार्ग्य instead of गौर्ग्य ॥

Vārt —So also the final of a word in the Genitive is acute in the Subrahmanya texts. As दाक्षि पिता यजते । Here दाक्षि is derived from दक्ष by the Patronymic affix इज and it would have been दाक्षे but the *vārtika* makes it दाक्षे ॥

Vārt —But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in स्य is *udatta*

Thus गार्ग्योऽस्य पिता यजते । Here there are two *udattas* in the same word

Vārt —Optionally the penultimate of a Genitive in स्य is *udatta*, when the word is a Proper Name. As देवदत्तस्य पिता यजते or देवदत्तस्य पिता यजते ।

३६६७ । देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ । २ । ३८ ॥

अनयो स्वरितस्यानुदात्त स्यात्सुब्रह्मण्यायाम । 'देवा ब्रह्मण आगच्छन्' ।

3667 The word 'devā' and Brahmanā in those hymns have 'anudatta' accent

By I 2 37 it was declared, that in the subrahmanya hymns, *svarita* accent is replaced by *udatta* accent. This sūtra makes an exception in favor of the words देवा and ब्रह्मणा occurring in those hymns. These words have *anudatta* accent. As देवा ब्रह्मणा आगच्छन् 'come ye Devas and Brahmanas'. Here the word देवा gets *udatta* accent on the first syllable by VI 1 198 (in the vocative the accent is on the beginning) वा has originally an *udatta* accent which by VIII 4 66 (in *anudatta* following in *udatta* is changed into *svarita*) would have been

changed into *svarita*. This *svarita*, by the previous sūtra required to be changed into *udatta*, but by this rule, it is replaced by *anudatta*. In other words, the original *anudatta* remains unchanged

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३९ ॥

स्वरितात्प्रेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् । 'इम मे गङ्गे यमुने 'सरस्वति' ॥

3668 The Monotony takes the place of the *anudatta* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanhitā is the joining of two or more words in a sentence, for the purposes of reading or reciting. When words are thus glued together, then the *anudatta* accents become *Ekaśruti* if they are preceded by *svarita* vowels, and are pronounced monotonously. As इम मे' गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati 'this mine

Here the word इम has *udatta* on the last syllable the word मे is originally *anudatta*, but by rule VIII 4 66 following an *udatta*, it is changed into *svarita*, after this *svarita* all *anudatta* like गङ्गे, &c, are replaced by *ekaśruti*. All the vowels of the words गङ्गे यमुने &c, had *anudatta* accent by rule VIII 1 19 (all vocative get *anudatta* if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza)

The word 'sanhita' has been used in the sūtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of *anudatta* into *ekaśruti*. The word *sanhitā* is defined in sūtra I 4 109

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतर । १ । २ । ४० ॥

उदात्तस्वरितौ परीयस्मात्स्यानुदात्तरः स्यात् । 'सरस्वति शुतुद्रि' । 'व्यञ्जयत्स्व' । 'तस्य परमाम्भितम्' (८३) ।

3669 The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudatta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it

In the previous sūtra it was said that an *anudatta* preceded by a *svarita* becomes *Ekaśruti*. If however such an *anudatta* is followed by an *udatta* or a *svarita*, it does not become *Ekaśruti* but becomes *sannatara* i.e., lower than *anudatta*

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudatta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an *udatta* or a *svarita*

This is one explanation of the sūtra. There is another explanation which does not take the anuvṛtti of *Ekaśruti* in this sūtra. The *anudatta* is replaced by *sannatara* when such *anudatta* immediately precedes an *udatta* or a *svarita*. The *sannatara* is also called *anudatta*. Thus सरस्वति शुतुद्रि । व्यञ्जयत्स्व ।

As देवा मरुत. पृश्निमातरोपे. ॥ Here the word मातर is anudatta. The word अपः has udatta on the last syllable by VI 1 171. In the phrase मातरोपः (मातर. + अप.) The syllable रो is anudatta, because anudatta + anudatta = anudatta. This anudatta ओ, preceding the udatta पः, is changed into sannatara.

३६७० । अनुदात्त च । ८ । १ । ३ ॥

द्विरुक्तस्य पर रूपमनुदात्त स्यात् । 'दिवेदिवे' ।

3670 That which is called âmredita is gravely accented.

Thus 'दिवे दिवे' (Rig Veda I 1 3)

That is, all the vowels of the amredita become anudatta or accentless

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II ROOT-ACCENTS

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

अन्त उदात्तः । 'गोपायत्' स्यात् नः । 'असि सत्यः' ।

3671 A root has the acute on the end syllable

The word अन्त is understood here. Thus 'गोपायात्, उन.' 'असि सत्य' (Rig Veda I 87 4)

३६७२ । स्वपादिहिसामच्यनिटि । ६ । १ । १८८ ॥

स्वपादीना हिसेश्चानिठ्यजादौ लसर्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्य-
न्तर्गण । स्वपन्ति । श्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तता । 'कृडित्येवेष्यते' । नेह ।
स्वपानि । हिनसानि ।

3672 The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sârvadhâtuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'it') follows after 'svap' &c, or after 'hins'

The phrase लसर्वधातुके in the locative case is understood here. Thus स्वपन्ति or स्वपन्ति, श्वसन्ति, or श्वसन्ति हिंसन्ति or हिंसन्ति । The accent on the middle falls by the accent of the affix III 1 3. Why do we say before an affix beginning with a vowel? Observe स्वप्यात्, हिस्प्यात् । Why do we say 'not taking the augment इट?' Observe स्वपि^२. and श्वसि^२ ।

Ishti :—This rule applies to those vowel beginning affixes which are डित्, it does not apply to स्वपानि, हिनसानि ।

३६७३ । अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ॥

अनिठ्यजादौ लसर्वधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'ये ददंति प्रिया वसु' । परत्वा-
च्चित्स्वरमय बाधते । 'दधाना इङ्गे' ।

3673 The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'it') and being a sârvadhâtuka personal ending

Thus ये ददति प्रिया वसु (Rig Veda VII 32 15) दँदति, दँदतु, दँधति, दँधतु, जँजति, जँजतु, जँयति, जँयतु । Before consonant affixes ददति । Before सेट affixes — जजित् । Though the word आदि was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing. It being a subsequent sūtra, debars the चित् accent, as दधाना इन्द्रे (Rig Veda I 4 5).

३६७४ । अनुदात्ते च । ६ । १ । १८० ॥

अविद्यमानेदात्ते लसार्वाधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्त । 'दधासि रत्न द्रविण च दाशुषे' ।

3674 Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute

The endings तिप् सिप् and मिप् are anudatta (III 1 4) This sūtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel. Thus दँदति, जँजति, दँधति, जँजति, मिमाते । The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrīhi, i. e., an affix in which there is no udatta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted as मा हि स्म दँधात्, and दँधात्यत्र । दधासि रत्न द्रविण च दाशुषे (Rig Veda I 94 14)

३६७५ । भोह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरा प्रत्ययात्पूर्वं पिति । ६ । १ । १८२ ॥

भोप्रभतीनामभ्यस्ताना पिति लसार्वाधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्त स्यात् । 'योऽग्निहोत्रं जुहोति' । 'ममत्सु न परिजमा' । 'माता यद्विष दधनत्' । 'जाऽपि त्वम्' ।

3675 In भो, ह्री, भृ, हु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जाय, in their reduplicates, the acute accent is, before the sârvadhâtuka unaccented endings of the three persons in singular, *put*, on the syllable which precedes the affix

This debars the accent on the beginning. Thus बिभेति, जिह्वेति, बिभेति, जुहोति ममत्सु न परिजमा (Rig Veda I 122 3) Here the root मद् has diversely taken in the Chhandas the vikarana भ्रु, though it belongs to Dr̥ādi class जजँनत्, इन्द्रम् । The verb is here लेट or the Vedic Subjunctive, so also is the next example दधनत् from धन धान्ये, the इ of ति being elided by III 4 97, and the augment अद् being added by III 4 94 माता वीर दधनत् (Rig Veda X 73 1) दधँनत्, दरिद्रँति, जगँति । In the case of other verbs we have दँदति । Before affixes which have not the indicatory य (i. e., all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable as दँरिद्रति ॥

३६७६ । लिति । ६ । १ । १८३ ॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । चिकीषक ।

3676 The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicatory /

Thus चक्रोर्धक, जिहोर्धक with the affix गवुल (III 1 133), भोरिर्धविधम् and सेपुकारिभक्तम् with the affixes विधल् and भक्तल् (IV 2 54) accent on the क्रि and रि ॥

३६७७ । आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । १९४ ।

अभ्यन्तानामादिरुदात्तो वा णमुलि परे । लोलूयं लोलूयम् । पक्षे लितस्वरः ।

3677 The first syllable may be optionally acute when the absolutive affix 'namul' follows

Thus लो लूयम् or लोलूयम् । In the reduplicate form लोलू, the second part लू is unaccented by VIII 1 3 The present sūtra makes लो accented, When लो is not accented, लू will get the accent by लित accent This rule is confined to polysyllabic the Absolutives, namely to the reduplicated Absolutives (VIII 1 4)

३६७८ । अचः कर्तृ यकि । ६ । १ । १९५ ।

उपदेशोऽन्ताना कर्तृयकि पर आदिरुदात्तो वा । लूयते केदार स्वयमेव ।

3678 The roots which are exhibited in the Dhātupāṭha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive

The word उपदेश is understood here Thus लूयते or लूयते केदार स्वयमेव स्तीर्यते or स्तीर्यते केदार स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI I 186)

३६७९ । चङ्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । २१८ ।

चङन्त धातुपोत्तममुदात्त वा । 'मा हि चीकरताम्' धात्वकार उदात्तः । पदान्तरेचङुदात्तः ॥ इति धातुस्वराः ।

3679 The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chan' the word consisting of more than two syllables

Thus मा हि चीकरताम् or चीकरताम् । The augment अट is elided by the addition of मा, VI 4 74, हि prevents the verb from becoming anudātta VIII 1 34 then comes the चित accent of चङ् ॥ The augmented form with अट has acute always on the first syllable VI 4 71 When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as माहि ददत ॥

Here ends the Chapter of Root-accents

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III

AFFIX-ACCENTS

३६८० । कर्षत्वतो घञोऽन्त उदात्तः । ६ । १ । १९६ ।

कर्षतेधातिराकारवतश्च घञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्ष । श्रापा निर्देशात्तुष्टादेराद्युदात्त एव । कर्षः । पाकः ।

3680 A stem formed with the Kṛita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *kr̥sh*, (*kar-shati*) or has a long *â* in it

Thus कर्षे, पार्श्वे, त्यागे, रागे, दार्ढ्ये, धार्ये । This is an exception to VI 1 197 by which affixes having an indicative *ञ* have acute accent on the first syllable. The word कर्षे formed with the Vikarana शप्, is used in the aphorism instead of कृष् to indicate that कृष् of Bhvādi gana is affected by this rule, and not कृष्-कृषति of Tudādigam. The word कर्षे derived from the Tudādi कृष् has the acute accent on the first syllable.

३६८१ । उज्झादीना च । ६ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्त स्यात् । उज्झादिषु युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे च । 'वैश्वानर कुशिकेभिर्युगे युगे । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम' । भक्षशब्दो घञन्तः । 'गावः सोमस्य प्रथमस्य' भक्ष । उत्तमशश्वतमावपि । 'उदुत्तम वरुण' । 'शश्वतममीलते' ।

3681 The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable

Thus वैश्वानर कुशिकेभिर्युगे युगे (Rig Veda III 26 3)

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम (Rig Veda I 30 7)

The word भक्ष is formed by घञ affix, as in the following गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्ष (Rig Veda VI 28 5)

So also उत्तम and शश्वत as in उदुत्तम वरुण (Rig Veda I 24 15) शश्वतममीलते (Rig Veda X 70 3)

Note — 1 उज्ज्, 2 म्लेच्छ्, 3 जज्ज्, 4 जल्प् । These are formed by चञ्, and would have taken acute accent on the first 5 जप्, 6 वध् are formed by अप् affix (III 3 61) which being grave (III 1 4), these words would have taken the accent of the dhātu (VI 1 162), *i. e.* acute on the first syllable. Some read व्यर्थ also here, 7 युग, is derived from युज् by चञ् affix, the non-causing of guna is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage'. In other senses, the form is यो ग. 8 गरै = (दूष्ये), is formed by अप्, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable. 9 वेष्टे, वेष्टे, वेष्टे (वेष्ट), and वन्धे करणे । These words are formed by चञ् by III. 3 121. When denoting instrument (करण) they take the above accent, when denoting भाव the accent falls on the first syllable. 10 स्तुयुद्रुवश्चन्दसि, *e. g.* परिदुत्त परिदुत्त सयुत । 11 वत्तिन् स्तोत्रे, the stotra means the Sāma Veda, the word वत्तिन् occurring in the Sāma Veda has acute on the last in other places, it has the accent on the middle. 12 शश्वदे दर, the दर, has end acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by अप् affix it has acute on the first. 13 साम्बतापी भावगर्हायाम, thus साम्ब, तप, in other senses, the acute is on the first. 14 उत्तमशश्वतमौ सर्वत्र *e. g.* उत्तम, शुश्रुत्तम । Some read the limitation of भावगर्हा into this also. 15 भक्षमन्यभागमन्या (भोगदेहा) । These are formed by चञ्, भक्ष though a gyanant root is here घञन्त ॥

1 उज्ज्, 2 म्लेच्छ्, 3 जज्ज्, 4 जल्प्, 5 जप्, 6 वध् (व्यध्), 7 युग, 8 गरौ दूष्ये, 9 वेदवेगवेष्टवन्धा, (वेष्ट वेष्ट) करणे, 10 स्तुयुद्रुवश्चन्दसि (परिदुत्त, सयुत, परिदुत्त), 11 वत्तिन्:

स्तोत्रे, 12 श्वभे दः, 13 साम्बतापो भावगर्हायाम, 14 उत्तमशश्वत्तमो (उत्तमशश्वत्तमशब्दो) सर्बत्र, 15 भक्तमन्थ, भोगमन्था (भक्तमन्थभोगदेहा) ॥

३६८२ । चतुर. शसि । ६ । १ । १६७ ॥

चतुरोऽन्त उदात्त. शसिपरं । 'चतुरः कल्पयन्त' । 'अचि र -' (२६६) इति रादेशस्य पूर्व-विधौ स्थानिवत्त्वाच्चेह । चतस्रः पश्य । 'चतेरन्' । नित्वादाद्युदात्तता ॥

3682 The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable

Thus चतुर. कल्पयतः (Rig Veda X 114 6) the accent is on तु । The feminine of चतुर is चतस्र (VII 2 99), which has acute accent on the first (VII 2 99 Vārt), and its accusative plural will not have accent on the last syllable. Thus is so, because चतुर has acute on the first, as formed by उरन् affix (Unādi V 58) Its substitute चतसृ will also be so, by the rule of स्थानिवत् । The special enunciation of आद्युदात्त with regard to चतसृ in the Vārtika चतस्र्याद्युदात्तनिपातन कर्तव्यं (VII 2 99) indicates that the present rule does not apply to चतसृ । Another reason for this is as follows चतस्र + शस् = चतस्र + शस् । Now comes the present Sūtra, here, however, the र् (VII 2 100 S 299) substitute of ऋ being sthānivāt, will prevent the udātta formation of the अ of त, nor will ऋ be considered as final and take the acute, as there exists no vowel ऋ but a consonant र् which cannot take an accent. As चतस्रः पश्य । Professor Bohtlingk places the accent thus चतुरैः, Pro Max Muller चतुःरः । I have followed Prof Max Muller in interpreting this sūtra, for Bohtlingk's interpretation would make the ending शस् accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । अल्प्योत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

षट्त्रिचतुर्भ्यो या कलादिविभक्तिस्तदन्ते पद उपोत्तममुदात्त स्यात् । 'अध्वर्युभिं पञ्चभिः' नवभिर्वाजिनं वती च' । 'सप्तभ्यो जायमान' । 'आदशभिर्विवस्वत' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'अध्वर्युभिर्हूयमानः' । 'विश्वेदेवेस्त्रिभिः' । 'अलि' किम् । 'नवाना नवतीनाम्' ॥

3683 The numerals 'shat', 'tri' and 'chatur' when taking a case-affix beginning with a *bh* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables

The numerals पद, त्रि and चतुर when ending in a case-affix beginning with a *bh* consonant, form a full word (पद), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent. The very word penultimate shows that the पद must be of three syllables at least. Thus पञ्चभिः, सप्तभिः, तिस्रभिः, चतुर्भिः ॥ अध्वर्युभिः पञ्चभिः (Rig Veda III 7 7) नवभिर्वाजिनं वती च (Rig Veda X. 39 10) सप्तभ्यो जायमान (Rig Veda VIII 96 16) आदशभिर्विवस्वतः (Rig Veda VIII 72 8) Why do we say 'beginning with स् and भ्'? Observe, नवाना नवतीनाम् (Rig Veda I 191 13). Why do we say 'the penultimate syllable'? Observe आपदभिर्हूयमानः (Rig Veda II 18 4) विश्वेदेवेस्त्रिभिः (Rig Veda VIII 35 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उक्तविषये ।

3684 In the classical language this is optional

The कलादि case affixes coming after the above numerals षट्, त्रि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language. Thus पञ्चैभि or पञ्चभिः । In the alternative, VI 1 179 applies. So also सप्तभि. or सप्तभिः, तिस्रभिः or तिस्रभिः. ॥

३६८५ । सर्वस्य सुपि । ६ । १ । १८१ ॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिरुदात्त स्यात् । 'सर्वे नन्दन्ति पशसां' ॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

This सर्वे नन्दन्ति पशसां (Rig Veda X 71 10)

३६८६ । जित्यादिर्नित्यम् । ६ । १ । १८७ ॥

जितन्तस्य निदन्तस्य चाट्टुदात्तः स्यात् । 'यस्मिन्विश्वानि पौस्या' । पुंस कर्मणि ब्राह्मणादित्वात्षञ् । सुते दधिष्व षचनं. ' । चायतेरसुन् । 'चायेरचे ह्रस्वश्च' इति चकारादसुनो नुडागमश्च ॥

3686 Whatever is derived with an affix having an indicatoryञ् or न्, has the acute invariably on the first syllable

Thus यस्मिन् विश्वानि पौस्या (Rig Veda I 5 9)

Here पौस्य is from पुस् with the affix षञ् because it belongs to the Brāhmaṇādi class (V 1 124 S 1788)

सुते दधिष्व नश्चन. (Rig Veda I 3 6) Here चनः is derived from the root चाथ्रू पूजानिश्चामनयो. with the affix असुन् (Unādi IV. 199), which takes the augment सुद् also, by force of the word च 'and' in the sūtra above quoted (Unādi IV 199), and then the य of चाथ्रू is elided चनस् means 'food.'

३६८७ । पथिमथोः सर्वनामस्थाने । ६ । १ । १८८ ॥

आदिरुदात्त स्यात् । अथ पन्था. । 'सर्वनामस्थाने' किम् । 'ज्योतिष्मत. पथो र'च' । उदात्तनिवृत्तिस्वरेशान्तोदात्त पदम् ॥

3687 The acute accent is on the first syllable of *pathin* and *mathin* when followed by a strong case-ending

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Unādi affix हनि, (IV 12 and 13, and are oxytone by III 1 3 They become ādyudātta before strong cases. Thus अथ पन्था (Rig Veda IV 18 1).

Why do we say 'when followed by a sarvanāmasthana case affix'? Observe 'ज्योतिष्मत पथो रच', (Rig Veda X 53 6) The accent is on the final by VI 1. 162, there being elision of the udātta हन् ॥

३६८८ । अन्तश्च तवै युगपत् । ६ । १ । २०० ॥

तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तो युगपदाद्युदात्तो स्तः । 'ह्रस्वे दातृवा उ' ॥

3688 The Infinitive in *tavar* has the acute on the first syllable and on the last syllable at one and the same time

Thus हृषीसे द्वातर्वा उ (Rig Veda IV 21 9) This is an exception to III 1 3 by which त् of त्वे ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1 158 by which there can be only a single acute in a single word

३६८८ । जयो निवासे । ६ । १ । २०१ ॥

आद्युदात्तः स्यात् । स्व जये शुचिवत् । एरजन्त ॥

3689 The word *kshaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling'

Thus स्वेज्ये शुचिवत् । (Rig Veda X 118 1) The word is formed by च affix III 1 118 and would have had accent on the affix (III 1 3) When not meaning a house, we have ज्यो^१ वर्तते दस्यूनाम् । The word is formed by अच् (III 2 31)

३६८० । जयः करणम् । ६ । १ । २०२ ॥

करणवाची जयशब्द आद्युदात्त स्यात् । जयत्यनेन जयोःश्वः ॥

3690 The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory'

Thus ज्योःश्वः, but otherwise जयो वर्तते ब्राह्मणानाम् । The former जय is by च affix, (III 1 118), the second by अच् (III 2 31)

३६८१ । वृषादीना च । ६ । १ । २०३ ॥

आदिशब्दान् । आकृतिगणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'इन्द्रं वाणी' ॥

3691 The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable

Thus वाजेभिर्वाजिनीवती (Rig Veda I 3 10) इन्द्रवाणी (Rig Veda I 7 1), 1 वृष, 2 जन्, 3 ज्वर, 4 यहु, 5 ह्य, 6 नय, 7 नय, 8 ताय, 9 तय, 10 चय, 11 अय, 12 वेद, 13 सूद, 14 वद, (formed by अच्, numbers 8 to 11 are not in Kṛishka) सूद is formed by क (III 1 135) 15 अश, 16 गुहा (formed by अच् III 3 104) 17 शमरणा सजाया समता भावकर्मणा —शम and रण, 18 मन्त्र (formed by अच् III 1 134), 19 शान्ति formed by त्किच, 20 काम, 21 याम, both formed by चज, 22 आरा, 23 धारा, 24 कारा, (all three formed by अच् III 3 104), 25 वह = गोचरादिषु formed by चज, 26 कल्प, 27 पाद. formed by चज् which may either take the accent indicated by the affix or by VI 1 159, 28 पय, 29 दव. It is आकृतिगणः । All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule

1 वृष, 2 जन, 3 ज्वर, 4 यहु 5 हय 6 नय. 7 नय, 8 ताय*, 9 तय, 10 चय*, 11 यम* 12 वद, 13 सूद*, 14 अश, 15 गुहा, 16 शमरणा सजायः समता भावकर्मणा, 17 मन्त्र, 18 शान्ति, 19 काम, 20 याम 21 आरा, 22 धारा 23 कारा, 24 वहः, 25 कल्प, 26 पाद, 27 पय, 28 दव, 29 आकृतिगणः ॥

३६८२ । सजायामुदात्तम् । ६ । १ । २०४ ॥

उ.मानशब्द सजायामुदात्तः । चञ्चे चञ्चः । कनोऽत्र लुप । एतदेव ज्ञापयति ॥

* कृत्स्नस्व त्रिधा प्रत्ययनक्षणा न * इति । 'सजायाम्' किम् । अग्निमर्गिवः । 'उपमानम्' किम् । जेज ॥

3692 The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name

Thus चैत्रा, वैधका खैरकुटी दासी । All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared) The affix कन् (V 3 96) is elided here by V. 3 98 It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI 1 197), will remain behind by virtue of I 1 62, where is then the necessity of this sūtra The formation of this sūtra indicates the existence of the following maxim —

Vart — The प्रत्ययलक्षण rule is not of universal application in the rules relating to accent

When the word is not a Name, we have अग्निमशिषकः । When it is not an upamāna we have चैत्रः (VI 2 148)

३६९३ । निष्ठा च द्वयजनात् । ६ । १ । २०५ ॥

निष्ठान्तस्य द्वयच सजायामादिस्वातो न त्वाकारः । दत्तः । 'द्वयचः' किम् । चिन्तितः । 'अनात्' किम् । त्रात् । 'सजायाम' इत्यनुद्यत्तेर्न । क्तम् । दृत्तम् ॥

3693 A dissyllabic Participle in *ta* (Nishthâ), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'â'

Thus शुक्ल, धृष्ट, दत्तः । This debarb the affix accent (III 1 3) In non-participles we have देव, भोमः । In polysyllabic Participles we have चिन्तितः, रक्षितः । In Participles having long आ in the first syllable, we have, त्रातः, आर्षः । When the Participle is not a Name we have, क्तम्, दृत्तम् ॥

३६९४ । शुक्कधृष्टौ । ६ । १ । २०६ ॥

यतावाद्युदात्ता स्तः । असजायमिदम् । 'अत्सं न शुक्कम्' ।

3694 Also शुक्क and धृष्ट have acute on the first syllable

These are non Names Thus शुक्क and धृष्ट । अत्सं न शुक्कम् (Rig V 4 4)

३६९५ । आशित कर्ता । ६ । १ । २०७ ॥

कर्तृवाच्याशितशब्द आद्युदात्तः । 'क्षचित्ताल आशितम्' ॥

3695 The word आशित meaning 'having eaten' has acute on the first syllable

Thus 'क्षचित्ताल आशितम्' (Rig Veda X 117 7)

३६९६ । रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ॥

रिक्तशब्दे वादिस्वादात् । रिक्तः । सजायां तु 'निष्ठा च द्वयजनात्' (३६९३) इति नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ॥

3696 The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable

Thus रिक्त or रिक्ते । But when it is a Name, then VI 1. 205 S 3693, will make it *always* first acute No option is allowed then

३६९७ । जुष्टार्पिते च च्छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

आद्युदात्ते वा स्त' ॥

3697 In the Chhandas, the words 'jushta' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable

Thus जुष्ट' or जुष्ट', अर्पित or अर्पित' । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III 1 3)

३६९८ । नित्य मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

एतत्सूत्रं शक्यमकर्तुम् । 'जुष्टो दमूना' । 'वलरं आहु रर्पितम्' इत्यादे पूर्वेणैव सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया विपरीतापादनायोगात् । अर्पिता षष्ठिर्न चलाचलास' इत्या-
त्रान्तोदात्तदर्शनाच्च ॥

3698 In the Mantras, these words 'jushta' and 'arpita' have always the acute on the first syllable

Thus जुष्ट देवानामर्पितं पितृणाम् । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित, in which option is allowed even in the Mantra so that it has acute on the last in the Mantra even e g तस्मिन्वाक त्रिशता न शक्योर्पितौ ॥

This sūtra is superfluous For in the examples जुष्टो दमूना (Rig Veda V 4 5) and वलरं आहु रर्पितम् &c, they will have acute on the first, by the preceding sūtra, for the employment of the word छन्दसि in that sūtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language So these would never have been final acute Moreover, in the Mantra, अर्पिताः षष्ठिर्न चलाचलासः (Rig Veda I 164 48), we find that the word अर्पिताः is end-acute, and this also is an argument against the present sūtra For it shows that in the Mantra, these words are not invariably first acute

३६९९ । युष्मदस्मदोईसि । ६ । १ । २११ ॥

आदिरुदात्तः स्यात् । 'न हिष स्तव नो मम' ॥

3699 The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मम स्वम्, तव स्वम् । The word युष्मद् and अस्मद् are derived from युष् and अस् by adding the affix मदिक् (Un I 139) युष्मद् + डस = युष्मद् + अश् (VII 1 27) = तव + अश् + अश् (VI 2 96) = तव + अश् (VII 2 90) = तव (VI 1 97) Here by VIII 2 5, व would have been udātta, but the present sūtra makes त udātta So also with मम ॥

३७०० । इयि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्य' द्विवचनः । 'मह्यं वात' पद्यतम् ॥

3700 The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular

Thus तुभ्य द्विवचनः (Rig Veda II 36 1) मह्यं वातः पद्यताम् (Rig Veda X 128 2)

३७०१ । यतोऽनुवाचः । ६ । १ । २१३ ॥

यतप्रत्ययान्तस्य द्वयच आदिश्रुतात् । नाव विना । 'युञ्जन्त्यस्य काम्या' । कमेर्णिङन्तादचोऽयत् । 'अनाव' । किम् । 'नवृत्तिनव्यानाम्' ॥

3701 Whatever is formed by the affix *yaṭ*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nāvyaḥ' from 'nau'

The word द्वाच is understood here from VI 1 205 Thus युञ्जन्त्यस्य काम्या (Rig Veda 1 6 2) The काम्या is from कम् + णि + यत् । चैर्यम्, जैर्यम् (III 1 97), क्यैर्यम्, ओर्यैर्यम् (V 1 6) This rule debars the Svarita accent required by तित् (VI 1 185) But नौ-नाव्यम् as नवृत्ति नव्यानाम् (Rig Veda I 121 13) The rule does not apply to words of more than two syllables thus — विकीर्यम्, ललाट्यम् ॥

३७०२ । ईडवन्दृशमदुहा एयवः । ६ । १ । २१४ ॥

एषा यदन्तानामादिश्रुतात् । 'ईडयो नूत'नेरुत' । 'आजुह्वान' ईडयो वन्द्यश्च । 'ओळ' नो-धेहि वार्यम् । उक्थमिन्द्राय शस्यम् ॥

3702 The acute accent is on the first syllable of ईड्, वन्द्, वृशस् and दुह्, when they are followed by the affix 'nyat'

Thus ईड्यम् वन्द्यम्, वार्यम्, शस्यम्, ईड्यो धेनु ॥ The two letters ण and ण being indicatory, the 'nyat' is not included in 'yat' of the last sūtra The accent would be regulated by त ॥ The accent of त however is debarrred by this rule The वृ in the sūtra is वृह सम्भक्तो of Kriyādi class. the वृङ् of स्वादि class takes kyap affix See III 1 109

ईड्यो नूतनेरुत (Rig Veda I 1. 2) आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च (Rig Veda X 110 3) ओळ नो धेहि वार्यम् (Rig Veda X 24 2) उक्थ मिन्द्राय शस्य (Rig Veda I 10 5).

३७०३ । विभाषा वेण्विन्ध्यानयोः । ६ । १ । २१५ ॥

आदिश्रुतातो वा । 'इन्धानो अग्निम्' ॥

3703 The acute accent is optionally on the first syllable of 'venu' and 'indhān.'

Thus इन्धानो अग्निम् (Rig Veda II 25 1), वेणु or वेणु, ईन्धान or इन्धान, or ईन्धान् । The word वेणु is derived by the Unādi affix ण (III 38), which being a नित् would always have acute on the first This allows an option The word इन्धान, if it is formed by धानश्च will have the accent on the final If it is considered to be formed by धानच् the affix be n ṛ ṣ a sārvadhātuka is anudatta and as it replaces udatta final of the root, it becomes udatta (VI 1 161), and thus इन्धान gets acute on the middle It would never have acute on the first syllable the present rule ordains that also When वेणु is used as an upminā वेणुरिव वेणु, then it is invariably acutely accented on the first (VI 1 204).

३७०४ । त्यागरागहानकुहरवठक्रयानाम् । ६ । १ । २१६ ॥

आदिश्रुतातो वा । आद्याख्यो घञन्ता । त्रय पचाद्यजन्ता ॥

3704 The acute accent is optionally on the first syllables of
न्याग, राग, हास, कुह, श्वठ and क्रथ ॥

Thus न्यागः, or न्यागँ, रागँ, हासँ, हासँ ॥ These are formed by घञ् affix and by VI 1 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुहँ, or कुहँ, or श्वठँ, or श्वठँ, क्रथः or क्रथँ, formed by अच् (III 1 13)

३७०५ । मतो पूर्वमात्सजाया स्त्रियाम् । ६ । १ । २१७ ॥

मतो. पूर्वमाकार उदात्त. स्त्रीनामि णिउदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'á' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender

Thus अदुम्बरावती, पुष्करावती, शरावती (IV 2 85) The lengthening takes place by VI 3 120 वीरणावती ॥ Why do we say 'the आ'? Observe इदुमैतो, दुमवती ॥ The words इदु (Un III 157) and दुम (V 2 108) are end acute, so the accent is on मतुप by VI 1 176 Why do we say 'when a name'? Observe खट्वावती ॥ खट्वा is formed by क्त्वन and has acute on the first (Un I 151) Why do we say 'in the Feminine Gender'? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मत' ? Observe गवादिनी ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्त । वेत्रवती । ङीप पित्वाद् उदात्तत्व प्राप्तम् ॥

3606 The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable

Thus अजिरवती, खदिरवती, हसवती, कारण्डवती ॥ These words being formed by ङीप् would have been unaccented on the final (III 1 4) Why do we use अवती and not वती ? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजन्वती ending in अन्वत, the subsequent elision of न् is held to be non-vald for the purposes of the application of this rule (VIII 2 2) But the change of म into व (मत्=वत्) is considered asiddha for the purposes of this rule.

३७०७ । ईवत्या । १ । १ । २२० ॥

ईवत्यन्तस्यापि प्राग्वत । अहीवती । सुनीवती ॥

3707 The Names ending in ivati have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती, सुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS

CHAPTER I

१ । फिषोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिक फि । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः ॥

1 A nominal stem is finally acute As उच्चैः ॥ The word फिष् is the name of Nominal stems or Prátipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians

२ । पाटलापालङ्काश्वत्थासागरार्थानाम् ॥

एतदर्थानामन्त उदात्तः । 'पाटला' 'फलेरुह' 'सुरपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'आरिवर्त' 'आरग्वध' इति पर्यायाः । अश्वत्था । माता । 'उन्-वन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2 The synonyms of पाटला, अपालङ्का अश्वत्था and सागर are finally acute Pátalā is a kind of herb—पाटला, फलेरुहा, सुरपा, पाकला ॥ By Phit II 19 the heavy vowel would have got the accent : this makes these end acute So also अपालङ्क, व्याधिघात, आरिवर्त, and आरग्वध are synonyms meaning a kind of plant (Cassia fistula) So also अश्वत्था, माता । This last is an exception to Phit II 9 So also सागर, समुद्र ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम् । 'नवविषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् । शाला । आद्युदात्तोऽयम् । इदं च पर्युदासाज्ज्ञापकात् ॥

3 The words denoting house, are end acute, provided they are not in the Feminine This is an exception to Phit II 3 Thus गेहम् । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाला which is first acute, because of this prohibition

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्तः स्याच्चतु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः । स्वाङ्गशिष्टामदन्तानाम्' इत्यन्त रङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततष्टाप् ॥

4 So also the word गुद, but not in the feminine, is end acute. As गुदम् । But in the feminine it is first-acute by Phit II, 6 and then टाप् is added As आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः । (Rig Veda X 136 3)

५ । ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ॥

धकारयकारपूर्वो धोऽन्त्योऽच स उदात्तः । अन्तर्ध । 'स्त्रीविषयवर्ण-' इति प्राप्ते । कृषाया माया । ज्ञाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् । वास्यम् । यजन्त-त्वादाद्युदात्तत्वम् । 'विषयवर्णम्' किम् । इभ्या । त्रिज्या । यतोऽनाघः' (३७०१) इत्याद्युदात्त इभ्यश्च । त्रिज्यशब्दस्तु 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्तः ॥

5 A feminine word ending in a vowel and preceded by च and घ is end-acute, as अन्तर्घा. This is an exception to Phit II 20 So also कर्षा, मार्षा, जार्षा. This is an exception to III 13 which would have made these first acute. Why feminine? Observe बार्हम which is first acute, because it ends in the affix यञ्. Why have we used the word विषय in the sūtra? The rule is confined to those words only which are always feminine and have no corresponding masculine form. Therefore, not here, ईभ्या, क्षत्रिया. The word इभ्य is first acute by VI 1 213, S 3701 and क्षत्रिय is middle acute by Phit III 13

६ । खान्तस्वाश्मादेः ॥

नखम् । उखा । सुखम् । दुःखम् । नखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेषः । तस्य कर्ममत्वात् 'खय्युवर्ण' कर्ममाख्या चेत् इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयो 'नखविषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अश्मादेः' किम् । शिखा । सुखम् । सुखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इति 'नखविषयस्य-' इति वा आद्युदात्तत्वम् । शिख यास्तु 'शीङ् खो निद्गु स्वश्च' इत्युणादिषु निन्वोक्तेरन्तरङ्गत्वाद्वाप्य प्रागेव 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इति वा बोध्यम् ॥

6 A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with a श or म । Thus नखम्, सुखम्, दुःखम्, उखा । The word नख would have been first acute by Phit II 6, सुख and दुःख would also have been first acute by Phit II 3. The word उखा which means a pot would have been also first acute by Phit II 8 because it is a manufactured article. Why do we say 'if not beginning with श् or म'? Observe शिखा, सुखम्, governed by Phit II 6 or 3

The word सुख being the name of a part of the human body is first acute by Phit II 6. Or because it is a Neuter noun, rule II 3 of the Phit Sūtras applies and makes it first acute

The word शिखा is formed by Un V 24 with the addition of ख to the root शीङ् । The affix ख being expressly taught as निन makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप as it is an antarangā operation, so the word शिखा is first acute. Or even by Phit II 6 it is first acute

७ । बहिष्ठवत्सरतिशथ्यान्तानाम् ॥

अथामन्त उदात्त स्यात् । अतिशयेन बहुलो बहिष्ठ । निन्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'बहिष्ठो रश्मि' सुवृत्ता रथेन । 'यद्वृहिष्ठ नातिविधे' इत्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्तम् । सवत्सरः । अव्यय पूर्वपद प्रकृतिस्वरसंज्ञाबाध्यत इत्याहुः । सप्तति । अशीति । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । चत्वारिंशत् । इहापि प्राखत् । 'अभ्युग्वाना प्रभूयस्यायो' । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरसंज्ञा बाध्यत इत्याहुः । थाथादिमूत्रेण गतार्थमेतत् ॥

7 A word ending in ति, शत, च, as well as बहिष्ठ and वत्सर are end acute. Thus बहिष्ठ (superlative of बहुल, the बह् is substituted by VI 4 157). It would have been first acute, because of the नित affix इष्टन् (V 3 55). In बहिष्ठो रश्मि सुवृत्ता रथेन, यद्वृहिष्ठ नातिविधे (Rig Veda V 62 9), the word is first acute anomalously. In the word सवत्सरः, VI 2 2 is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound. With ति we have सप्तति, अशीति. This debars Phit II 19. With शत, we have चत्वारिंशत्. Here also Phit II 19 is set aside. As regards words ending in च

Pāṇini VI 2 144 would govern them, as अभ्युख्यन् । प्रभुर्थस्यायो । (Rig Veda V 41 13) Śikāṭiyān's sūtra, therefore, is superfluous so far

८ । दक्षिणस्य साधौ ॥

अन्त उदात्त स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु व्यवस्थाया सर्वनामतया 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इत्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते-' इति गुरुकदात्तः । दक्षिण सरलोदारपरच्छन्दानवर्तिषु इति कौश ॥

8 The word दक्षिण is end acute when meaning 'skilful' As वीणाया दक्षिणं = प्रयोगः । When it has not this significance, it will be first acute, if it be a Pro-noun meaning 'south,' 'right hand' In this case Part II 6 would apply In any other case Phit II 19 would govern it The word dakṣiṇa has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c'

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिवौ ॥

इह दक्षिणस्याद्यन्तो पर्यायिणोदात्तौ स्तः । दक्षिणो बाहुः । 'आख्यायहणम्' किम् । प्रत्यङ्मुखत्वाद्यनस्य वामपार्श्वदक्षिणो भवति ॥

9 The first syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb When it means right hand, it may be either end-acute or first acute As दक्षिणो बाहुः or दक्षिणो बाहुः Why is the word akhyā used in the sūtra? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakṣiṇa, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakṣiṇa or south, and may be called dakṣiṇa bāhu or the arm pointing towards south

१० । छन्दसि च ॥

अस्वङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायिणाद्यन्तावुदात्तौ ॥

10 In the Chhandas also the word dakṣiṇa may be either first or end acute This is the case even when it does not mean right arm As दक्षिणाश्च दक्षिणा गा ददाति दक्षिणा चन्द्रमुत यद्विषय दक्षिणाच वनुते यो न आत्मा दक्षिणा धर्मः कणुते विज्ञानम् (Rig Veda X 107 7)

११ । कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तः । 'वर्णान्तकृष्ण-' इत्युदात्तत्वे प्राप्ते अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णाना व्रीहीणाम् । 'कृष्णो' नो नाव बृधम् । मृगाख्याया तु । कृष्णो रात्रये ॥

11 The word कृष्ण is end-acute, if it is not the name of an animal This is an exception to Phit II 10 As कृष्णाना व्रीहीणाम् । कृष्णो नो नाव बृधम् । But when denoting a wild animal, we have कृष्णो रात्रये ॥

१२ । वा नामधेयस्य ॥

कृष्णस्यैत्यम् । 'अयं वा' कृष्णो अश्विना । कृष्णवि ॥

12 Optionally so, when Krishna is a Proper Name As अयं वा कृष्णो अश्विना इव ते वाजिनां वसु (Rig VIII 85 3)

'The Rishi Krishna invokes you two, O Ashvinas' O Lords of riches'

१३ । शुक्रगौर्योरादिः ॥

नित्यमुदात्त. स्यादित्येके । वेत्यनुवर्तत इति तु युक्तम् । 'सरो' 'गौरो' यथापि वा' इत्यत्रान्ते-
दात्तदर्शनात् ॥

13 The first syllable of शुक्र and गौर is acute. Some say it is a compul-
sory rule and not an optional one. Others read the univritti of वा into it and
make it optional. According to the first opinion, the rule is confined to Proper
Names and therefore in सरो गौरो यथापि वा (Rig Veda VIII 45 24), it is pro-
perly end-acute, as it is not a Name.

१४ । अगुष्ठोदकवक्रवशाना छन्दस्यन्तः ॥

अगुष्ठस्य स्याद्दानामकुर्वादीनाम्' इति द्वितियस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः ।
वशापहण नियमार्थं छन्दस्येवेति । तेन लोक आद्युदात्तत्वेत्याहुः ॥

14 The finals of अगुष्ठ उदत्त वक्र and वशा are acute in the Chhandas. The word अगुष्ठ would have been middle acute by Phit III 3, this ordains final-
acute. So also with वक्र. It would have been first acute by Phit II 7. The
word वशा is employed for the sake of nyama. It is end-acute in the Vedas only,
in the classical language, it is first acute.

१५ । पृष्ठस्य च ॥

छन्दस्यन्त उदात्त स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् ॥

15 And the word पृष्ठ is end-acute in the Chhandas. In the classical
language, it is optionally so, i.e., it is first acute also by Phit II 6. As पृष्ठम् or
पृष्ठम् ॥

१६ । अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥

'उत्तर्वचन्तानाम्' इत्याद्युदात्तस्यपवादः ॥

16. अर्जु^{र्} is end-acute, if it is the name of straw. This is an exception
to Phit II 9. Why do we say 'when it is the name of straw'? Observe अर्जुने^{र्}
सूक्त. where it is first-acute by Phit II 9.

१७ । अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्यात्पूर्वम्' इति 'यतोऽनाव' (३७०९) इति वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

17 अर्य^{र्} is end-acute, when it means 'master'. Otherwise it is first-
acute by Phit III 13 or Pāṇini VI 1 213 S 3701. See also Pāṇini III 1 103
for the word अर्य and its vartaka.

१८ । आशाया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्या व्यावृत्त्यर्थमिदम् । अत एव ज्ञापकान्दिकपर्यायस्य'दुदात्तता । 'इन्द्र आशाभ्यस्परि' ॥

18 आशा^{र्} is end-acute, if it is not the name of a direction. This implies
that when आशा means 'direction' then it is first-acute. As इन्द्र आशाभ्यस्परि^{र्}
सर्वान्भ्यो अभय करत । जेतुं शत्रून् विप्रक्षिण । (Rig II 41 12) 'May the wise
In his conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides'.
Here आशा means direction.

१९ । नक्षत्राणां सन्निधयाणाम् ॥

अन्त उदात्त स्यात् । आम्नेयानुगद्येन 'संघावन्ते-' इति प्र प्रे ज्येष्ठाश्विष्ठाश्विष्ठा
नामिष्टवन्तत्वेन दुदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

19 The names of Asterisms, which take the feminine affix **आ**, are end-acute. The asterisms **अश्लेषा**, **अनुराधा**, &c. would have been otherwise governed by Phit II 19, while **ज्येष्ठा** **श्रविष्ठा**, **धनिष्ठा**, being formed by **इष्टन्**, would have been first acute by नित् accent.

२० । न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचित्तु कुपूर्वो य आप्रद्विषयाणामिति व्याख्याय 'आर्यिका' 'बहुलिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ॥

20 Not so, if the final letter is **का** and the asterism is the name of **Kṛitika**. The final of **कृत्तिका** is not acute, it is first-acute by Phit II 19. As **कृत्तिका** नक्षत्रम् । Others hold that the words ending in **का** in the feminine are not end-acute, and they mention **आर्यिका**, **बहुलिका** ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्त । 'घृत मिमिक्षे' आकृतिगणोऽयम् ॥

21 **घृत** and the rest are end-acute. As **घृत** 'मिमिक्षे' **घृतमस्य** **घोनिं** **घृते** **श्रितो** **घृतमस्य** **धाम**, (Rig II 3 11) 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birth-place, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c'. This is an **Akṛitigāṇa**—all words which are end-acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the **Ghṛitādi** class.

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयि ॥

अन्त उदात्त स्यात् । 'ज्येष्ठ आह चमसा' । 'कनिष्ठ आह चतुर' । 'वयसि' किम् । ज्येष्ठ श्रेष्ठ । कनिष्ठोऽल्पः । इह नित्वादाद्युदात्त एव ॥

22 **ज्येष्ठ** and **कनिष्ठ** are end-acute when meaning 'age—oldest and youngest'. As **ज्येष्ठ** **आह चमसा** **वा करोति कनायान् तान् कण्वामेत्याह** । **कनिष्ठ** **आह चतुरस्करति त्वष्टे ऋभत्रत पनयद्व चो व** । (Rig IV 33 5). Here **ज्येष्ठ** means the 'eldest', and refers to **Ribhu**, **कनायान्** refers to his younger brother **Bibhvā**, and **कनिष्ठ** refers to the youngest brother **Vija**. **ज्य** in **ज्येष्ठ** here is the substitute of **वृद्ध** (V 3 62) and **कन्** for **युवन** in **कनिष्ठ** by V 3 64. Why do we say 'when meaning age'? Observe **ज्येष्ठ** = **श्रेष्ठ** derived from **प्रशस्य** (V 3 61), and **कनिष्ठ** from **अल्प** (V 3 64) = **अल्पः** । These are first-acute by नित् accent. The present **sūtra** is thus an exception to नित् accent.

२३ । विल्वतिष्ययोः स्वरितो वा ॥

अनयोऽन्त स्वरितो वा स्यात् । पक्ष उदात्त ॥

इति फिटमूर्त्रेषु प्रथम पाद ॥

23 The finals of **विल्व** and **तिष्य** are optionally svarita. In the other alternative they will be acute. As **विल्व** or **विल्व**, **तिष्य** or **तिष्य** ॥

CHAPTER II

१ । अथादि प्राक् शकटे ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकट्योः' इति यावत् ॥

1 From this up to the end of Chapter III the word आदि exerts the governing influence. From this sutra up to शकटिशकट्य (IV 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught

२ । ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आदिरुदात्तः स्यात् । बलि । तनुः ॥

2 A word ending in a light vowel, and used always in the feminine, is first-acute. As बलि, तनुः ॥

३ । नञ्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

‘वने न वा यः’ । इहन्तस्य तु सर्पिः । नवनपु सकम् ॥

3 An invariable neuter noun, with the exception of one ending in इस्, is first-acute. The word नपु means नपुसक or Neuter. As वने न वाय (Rig Veda X. 29 1) But सर्पिस्, शुचिस् अचिस् &c ending in इस् are end acute

४ । तृणधान्यानां च द्व्यपाम् ॥

द्व्यचामित्यर्थः । कुशा । काशा । माषा । तिला । वहुचा तु गोधूमाः ॥

4 Words denoting ‘straw’ and ‘grain’ are first acute when consisting of two syllables. The word द्व्यच् = द्व्यच् । As कुशा, काशा, माषा, तिला । But गोधूमा is acute on the middle by Phit II 19. The word अप् is the Name given to vowels by Ancient Grammarians

५ । नः सख्यायाः ॥

पञ्च । चत्वारः ॥

5 A Numeral ending in न् or र् is first acute. As पञ्च, चत्वारः । In चत्वार the word is middle acute by आम accent, see Pinan. VII 1 98. The proper example is चतुष्कपालः । For चतुर् is end acute by VI 1 167, चतुर्भिः is middle acute by VI 1 180. चतुर्णाम् is governed by VI 1 179. Hence example of a compound which is first acute by VI 2 29

६ । स्वाङ्गुलिशिटामदन्तानाम् ॥

शिद् सर्वनाम । ‘कर्णाभ्यां कुबुक्रादधि’ । ‘ओष्ठौ विव मधु’ । ‘विश्वो विहाया’ ॥

6 The words denoting bodily organs and ending in अ, as well as the Pronouns are first acute. The शिद् is the name given to Pronouns (सर्वनाम) by ancient Grammarians. As कर्णाभ्यां कुबुक्रादधि, (Rig Veda X 163 1), ओष्ठौ विव मधु, (Rig Veda II 39 6) विश्वो विहाया (Rig Veda I 28 6)

७ । प्राणिनां कुपूर्वम् ॥

कवर्गात्पूर्व आदिरुदात्तः । काक । वृक । ‘शुकेषुमे’ । प्राणिनाम् किम् ? की सर्पिर्मधूदकम् ॥

7 The syllable preceding the क is acute in the names of animate beings. Thus काक, वृक, शुकेषुमे (Rig Veda I 50 12). Why do we say ‘of living beings’? Observe कीर सर्पिर्मधूदकम् । (Rig Veda IX 67 32) Here उदक is end-acute by Phit II 14

८ । खय्यवर्णं कृत्रिमाख्या चेत् ॥

खयि पर उवर्णमुदात्त स्यात् । कन्दुरु ॥

8 The उ preceding a खय (the said letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing As कन्दुरु ॥

९ । उनर्वचन्तानाम् ॥

उन । 'वरुणं वो रिशाद'समं । ऋ । 'स्वसारं त्वा कण्वे' । वन् । 'पौवाँन मेघम' ॥

9 The words ending in उन, ऋ, and वन् are first acute As उन — वरुणं वो रिशाद'सम (Rig Veda V 64 1) ऋ — स्वसारं त्वा कण्वे (Rig Veda X 108 9), वन् पौवाँन मेघम (Rig Veda X 27 17)

१० । वर्णानां तण्डितनितान्तानाम् ॥

आदिरुदात्त । एत । हरिण । शिति । पृथिन । हरित् ॥

10 Words denoting color are first acute, when they end in त्, ण, ति, नि and त । Thus ऐत, हरिण, शिति, पृथिन हरित् ॥

११ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनुत्ताच्छील्ये ॥

अद्वयं ह्रस्वान्तस्यादिभूत ह्रस्वमुदात्त स्यात् । मुनि ।

11 The initial short vowel is udatta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit' but not so when the initial vowel is short अ । As मुनि । But not so in दशस ॥

१२ । अक्षस्यादेवनस्य ॥

आदिरुदात्त । 'तस्य नाक्ष' । देवने तु । 'अक्षेर्मादा'व्य' ॥

12 The word अक्ष is first acute, when not meaning 'to gamble' As तस्य नाक्ष' (Rig Veda I 164 13) But when it means देवन् or play, we have अक्षेर्मादा'व्य । (Rig Veda X 34 13)

१३ । अर्धस्यासमद्वौने ॥

अर्धं ग्रामस्य । समेऽशक तु अर्धं पिप्पल्या ॥

13 The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal' As अर्धं ग्रामस्य. But when it denotes equal portions, i. e. when it means 'half' we have अर्धं पिप्पल्या ॥

१४ । पीतद्वयार्थानाम् ॥

आदिरुदात्त । पीतद्वौ सरल ॥

14 The words denoting पीतद्वौ or yellow trees are first acute As पीतद्वौ सरल ॥

१५ । ग्रामादीनां च ॥

ग्राम । सोम । ग्राम ॥

15 The words ग्राम and the rest are first acute As ग्राम, सोम, ग्राम ॥

१६ । लुप्तन्तस्योदमेघनामधेयस्य ॥

अश्वेव चञ्चवा । 'स्फुरन्तस्य' इति पाठान्तरम् । स्फुरिति लुप्त प्राचा सञ्ज्ञा ॥

16 The words ending in a लुप elided-affix denoting the name of the thing compared are first acute. Another reading is रिकगन्तस्य । The रिक is the name given by Eastern Grammarians to लुप elision. Thus च^३ञ्वा in which the affix कन् (V 3 96) is elided by V 3 98. Why do we say 'a लुप, ending word'? Observe अग्निर्मायावत् ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रासिहमहिषाणाम् ॥

यथामुपमेयनाद्यामादिभूदात्ते । न । तान इव तान । मेरुवि मेरु । व्याघ्र । सिह । महिष ॥

17 The words denoting trees and mountains, and the words व्याघ्र, सिह and महिष are not first-acute when objects of comparison. The word विशेष qualifies वृक्ष and पर्वत, and means *species* of trees and mountains, and not the word-forms वृक्ष and पर्वत । व्याघ्र etc. are word-forms. Thus तान इव तान, मेरुवि मेरु, व्याघ्र, सिह, महिष । But when we have वृक्ष इवाथ वृक्ष, पर्वत इवाथ पर्वत, then these two words would be first acute by the preceding sūtra

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृद्ध । आङ्गामुदाहरणम् । आङ्गा प्रत्युदाहरणम् ॥

18 The name of any particular kingdom, ending with a लुप, elided comparative affix, is first acute, provided that the word has a Viddhi letter in its first syllable. The word यमन्वा = वृद्ध । Thus आङ्ग, but आङ्गा is counter example, because it is not a Viddhi.

१९ । लघावन्ते द्वयौश्च बह्वौ गुरुः ॥

अन्ते लघौ द्वयौश्च लघवो सतोर्बद्धकस्य गुरुदात्त । कल्याण । कोलाहल ॥

19 A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be. Thus कल्याण or कल्याण, कोलाहल or कोल^३हल ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णान्तपूर्वाणाम् ॥

यथात्रयाणामाद्युदात्त । स्त्रीविषयम् । मल्लिका । वर्ण । श्येनी । हरिणी । अक्षुष्यदात्त्व । वर्णस्त्येषात् अक्षुपूर्वा । तरु ॥

20 The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word अक्षु are first-acute. Feminine words, as—मल्लिका, denoting color, as—श्येनी, हरिणी, followed by अक्षु as—तरु ॥

२१ । शकुनीना च लघु पूर्वम् ॥

पूर्वं लघु उदात्त स्यात् । कुक्कुट । तित्तिरि ॥

21 The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus कुक्कुट, तित्तिरि ॥

२२ । नर्तुं प्राण्याख्यायाम् ॥

यथालक्षण प्राप्तमुदात्तत्वं न । वसन्त । ककलास ॥

22 The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals. As वसन्त । ककलास ॥

२३ । धान्याना च वृद्धान्तानाम् ॥

आदिरुदात्त । कान्तानाम् । श्यामाका । यान्तानाम् । राजमाषा ॥

23 The words denoting the names of corns, and having a Viddhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ष, are first-acute. Thus श्यामाका, राजमाषा ending in क and ष respectively. These are names of corns. These are the examples given by the author of the Siddhanta Kaumudī. श्यामाका is however governed by Phit III 18. नैषादका would be a better example. According to another recension, the word च does not occur in the sūtra. In the Phit vitti the sūtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नैषादका or नैषादका, कालाक्षा or कालाक्षा ॥

२४ । जनपदशब्दानामयान्तानाम् ॥

आदिरुदात्त । केकय ॥

24 The words denoting countries and ending in a vowel, are first-acute. As केकय । According to some, the accent of this word is governed by Phit II 13. Their examples are अँद्गा, वँद्गा ॥

२५ । हयादीनामसयुक्तलान्तानामन्त पूर्व वा ॥

हयिति हल्सञ्जा । पललम् । शललम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'असयुक्त-' इति किम् ? मल्लः ॥

25 A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable. Thus पललम् or पललम् शललम्, or शललम् । The word ह् in the sūtra is equivalent to हल् । Why do we say 'beginning with a हल ?' O serve एकलः । Why do we say 'a non-conjunct ल' ? See मल्लः । Some read the anuvṛtti of the word जनपदानां into this sūtra. They give the examples पञ्चाला, कोशल, and the counter example पललम् ॥

२६ । इगन्ताना च द्व्येषाम् ॥

आदिरुदात्त । कषि ॥

इति फिदसूत्रेषु द्वितीय पाठः ॥

26 A word ending in इ, उ ऋ or ल long or short, is first-acute, when it consists of two syllables. Thus कषि । Some read the anuvṛtti of the word जनपदानाम् into this sūtra and so their examples are कुरव and चेदय (कुरु and चेदि), and their counter example is कषि । Because कषि is found to be end-acute in अश्वे मर्मादीष्व कषिमितकषस्य (Rig Veda X 34 13)

CHAPTER III

१ । अथ द्वितीय प्रागीषात् ॥

'ईषान्तस्य हलादे -' इत्यतः प्राग्वितीयाधिकारः ॥

1 Up to ईषान्तस्य &c, (III 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force. In all rules up to sūtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied.

२ । त्र्यचा प्राङ्मकरात् ॥

‘मकरवरुढ-’ इत्यत प्राक्त्र्यचामित्यधिकारः ॥

2 ‘Of a word consisting of three syllables’ is the phrase to be supplied in the following sūtras up to मकर &c Sūtra 8

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचा स्वाङ्गाना द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु कपोलः । रसना । वदनम् ॥

3 Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a व । As लल्लोटम् । But the guttural beginning कपोलः is middle acute by Phit II 19 and रसना and वदन are first-acute by Phit II 6

४ । मादीना च ॥

मलय । मर ॥

4 A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable, As मल्लय । मर्करः । महेंद्रः ॥

५ । शादीना शाकानाम् ॥

शीतन्या । शतपुष्पा ॥

5 A trisyllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second As शीर्तन्या । शर्तपुष्पा । Some read the sūtra as सादीनाम् and illustrate it by सर्षपा ॥

६ । पान्ताना गुर्वादीनाम् ॥

पादप । आतप । लघ्वादीनां तु । अनूपम् । दध्यचातु । नेपम् ॥

6 A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second As पादप, आतपः । But अनूपम् (VI 2 189), because the first syllable is light and नेपम् (VI 2 192), because the word consists of two syllables

७ । युतान्यण्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनि । अणि । विपणि ॥

7 A trisyllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second As अयुतम्, धर्मनि, विपणी ॥

८ । मकरवरुढपारेवतवितस्तेज्वार्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्टाकाशीनामादिर्वा ॥

एषामादिर्द्वितीये वोदात्तः । मकरः । वरुढ इत्यादि ॥

8 Either the first or the second syllable of these may have the acute मकर (or मर्करः), वरुढ (or वरुढः), पारेवत (or पारेवतः), वितस्तेज (or वितस्तेजः), ईक्षु (or ईक्षुः), आर्जि (or आर्जिः), द्राक्षा (or द्राक्षाः), कला (or कल्ला), उमा (or उमाः), काष्ठा (or काष्ठाः), पेष्टा (or पेष्टाः), काशी (or काशीः) ॥

९ । छन्दासि च ॥

अमकरादयश्च आरम्भ । लक्ष्यानुसारादादिर्द्वितीयं चोदात्त ज्ञेयम् ॥

9 In the Chhandas, several other words than मकर &c, have acute either on the first or on the second

१० । कर्दमादीनां च ॥

आदिर्द्वितीयं चोदात्तम् ॥

10 The words कर्दमा &c, have acute either on the first or on the second. As कर्दमा (or कर्दमा), कुलटा (or कुलटा), उदक. or उदक., गान्धारि. or गान्धारि ॥

११ । सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदिर्द्वितीयं तेशब्दश्चेति त्रयः प्रययिष्योदात्ता । सुगन्धितेजनाः ॥

11 The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute accent ते means the syllable ते of this word Thus सुगन्धितेजना or सुगन्धितेजना or सुगन्धितेजना ॥

१२ । नप. फलान्तानाम् ॥

आदिर्द्वितीयं चोदात्तम् । राजादनफलम् ॥

12 Or a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute The word नप. means नपु सक or Neuter Thus राजादनफलम् or राजादनफलम् ॥

१३ । यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलायः ॥

13 A word ending in य has acute on the syllable preceding such य । As कुलायः ॥

१४ । यान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्तस्त । सनाथा सभा ॥

14 A word ending in य has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it As सनाथा सभा । Others read this sūtra as यान्तस्य च नालघुनी 'a word ending in आ and having ना or a light syllable preceding such आ has acute on such ना and the light vowel' They give examples of न ना, दिवा, सुधा ॥

१५ । शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोष्णरपुरुषवसां च ॥

अन्त्यात्पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा ॥

15 The following words have acute either on the penultimate or the second syllable — शिशुमार (or शिशुमार or शिशुमार or शिशुमार), उदुम्बर (or उदुम्बर), बलीवर्द (or बलीवर्द), उष्णर (another reading is उष्णर.), पुरुषवस् (or पुरुषवस्)

१६ । साकाश्यक्राम्पित्यनासिक्वदार्वाघाटानाम् ॥

द्वितीयमुदात्तं वा ॥

16 The second syllables of the following are optionally acute साकाश्यः (formed by स्य of IV 2 80), so also काम्पित्य., नासिक्., and दार्वाघाट. । See Vārtika दारावाहन under III 2 49, S 2966

१७ । ईषान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥

हलीषा । लाङ्गलीषा ॥

17 A word ending in ईषा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable As हलीषा, लाङ्गलीषा ॥

१८ । उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारोरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्य-
देवराणाम् ॥

एषामादिऋदात्त स्यात् ॥

18 The following have acute on the first उशीर, दाशेर, कपाल, पलाल, शैवाल, श्यामाक, शारोर, शराव, हृदय, हिरण्य, अरण्या, अपत्य, देवर ॥

१९ । महिष्याषाढयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिऋदात्त । महिषो जाया । आषाढा उपदधाति ॥

इति फिटसूत्रेषु तृतीय पाद ॥

19 The word महिषी when meaning 'queen,' and आषाढा when it is the name of a sacrifice are first acute As महिषी जाया । आषाढा उपदधाति ॥

CHAPTER IV

१ । शकटिशकट्योरत्तरमत्तर पर्यायेण ॥

उदात्तम् । शकटि । शकटी ॥

1 Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus, शकटिः, शकटिः, शकटिः । शकटी. शकटी and शकटीः ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अत्तरमत्तर पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मण । अन्यत्र गोष्ठज पशुः । कटुत्तरपदप्रकृति स्वरैरान्तोदात्त ॥

2 So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brāhmaṇa As गोष्ठज, गोष्ठज or गोष्ठजो ब्राह्मण । Otherwise it will be always end-acute by कटुत्तरपदप्रकृतिस्वर (VI 2 139), as गोष्ठजः पशुः ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेष क्रमेणोदात्तम् । पारावत ॥

3 So also the word पारावत with the exception of its penultimate syllable As पारावतः, पारावत and पारावतः । But the penultimate syllable व is never acute

४ । धूमजानुमुञ्जकेशकालवालस्यालीपाकानामधूलस्यानाम् ॥

एषा चतुर्णां धूमभृतीश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूमजानुः । मुञ्जकेशः । कालवाल । स्यालीपाकः ॥

4 So also the words धूमजानु with the exception of धू, मुञ्जकेश with the exception of ज, कालवाल with the exception of ल, and स्यालीपाक with the exception of स्या get acute in turn on every syllable Thus धूमजानु, धूमजानु, धूमजानुः ।

मुँजकेश, मुजकेश, मुञ्जकेश । कालवाल, कालवाँल । स्थालीपाँक, स्थालीपाक. or स्थालीपाक ॥

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥

कपिकेश । हरिकेश ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn As कपिकेश, हरिकेश, कपिकेश, हरिकेश । So also with कपिकेश ॥

६ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥

स्पष्टम् । न्यङुतान । 'व्यञ्जयतस्व' ॥

6 The words न्यङ् and स्वर have svarita accent As न्यङुतान । व्यञ्जयत स्वं : (Rig Veda II 24 3)

७ । न्यर्बुदव्यल्कशयोरादिः ॥

स्वरित स्यात् ॥

7 The first syllables of न्यर्बुद and व्यल्कश are svarita

८ । तिल्यशिक्यमत्य कार्मर्यधान्यक्रन्याराज्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरित स्यात् । तिलाना भवन क्षेत्र तिल्यम् । वैश्वानर्या शिक्यमादत्ते । प्रभिन्नायमत्यम-
न्यास्यति । वज्र कार्मर्योवज्रेण । 'यतोनाव.' (३७०९) इति प्राप्ते ॥

8 The finals of the following words are svarita, तिल्यं, शिक्यं, मत्यं, कार्मर्यं, धान्यं, क्रन्या, राजन्यं, मनुष्यं । The word तिल्यम्=तिलाना भवन क्षेत्र । वैश्वानर्या शिक्य मादत्ते, प्रभिन्नायमत्यमन्यास्यति, वज्र कार्मर्योवज्रेण । Some of these are exceptions to VI 1 213

९ । विल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

9 In the Chhandas the following words are finally svarita विल्वं, भक्ष्यं, वीर्यं । As ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

१० । त्वत्त्वसमसिमैत्यनुच्चानि ॥

स्तरि कृत्वत् । 'उत् त्व पश्यन्' । 'नभन्तामन्यके समे' । 'सिमस्मै' ॥

10 The words त्वत्, त्व, सम, and सिम are wholly anudatta As स्तरिकृत्वत् (Rig Veda VII 101 3), उत् त्व पश्यन् (Rig Veda X 71 4), नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII 39 1), सिमस्मै (Rig Veda I 115 4)

११ । सिमस्याथर्वणेऽन्त उदात्तः ॥

अथर्वण इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टस्येत्येव पर वा । तेन 'वासस्तनुते सिमस्मै' इत्युक्तेऽपि भवत्येव ॥

11 In the Atharva Veda the word सिम is finally acute The rule is not confined to the Atharva Veda . it is so found in the Rig Veda also As वासस्त-
नुते सिमस्मै (Rig Veda I 115 4)

१२ । निपाता आद्युदात्ताः ॥

स्थाहा ।

12 The Indeclinables are first acute As स्वाहा ॥

१३ । उपसर्गश्चाभिवर्जम् ॥

13 The upasargas are first acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । 'सह ते पुत्र सूरिभि' । षष्ठस्य तृतीये सह । 'सहस्य स.-' (१००६) इति प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त इति तु प्राञ्च । तच्चिन्त्यम् ॥

14 The words एव and the rest are finally acute Another reading is एवमादीनाम् । As एव, एवम्, नूनम्, सह । सह ते पुत्र सूरिभि । in VI 3 78 S 1009, the word सह is first acute according to Kāśikā Thus there is an apparent contradiction

१५ । वाचादीनामुभाबुदात्तौ ॥

उभौ ग्रहणमनुदात्त पदमेकवजमित्यस्य बाधाय ॥

15 Both syllables of the words वाच and the rest are acute This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented (VI 1 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

स्पष्टम् ॥

16 The words च and the rest are anudatta

१७ । यद्येति पादान्ते ॥

'त नेमिभवे' यथा । 'पादान्ते' किम् । 'यद्येति अदिति करत' ॥

17 The word यथा is anudatta at the end of a Pāda or verse As त नेमिभवे यथा (Rig Veda VIII 75 5) But यथाने अदिति करत् where it is not at the end of a verse (Rig Veda I 43 2)

१८ । प्रकारादिवृक्तौ ॥

परस्यान्त उदात्त । षट्पटु ॥

18 A double word is finally acute when it denotes प्रकार &c Thus षट्पटु. This would have been finally acute by Panini's rule also, VIII 1 11 and 12

१९ । शेष सर्वमनुदात्तम् ॥

'शेष सर्वमनुदात्तम्' । शेषमित्यादिवृक्तस्य परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥

इति फिटसूत्रेषु तुरीयः पादः ॥

19 All other double words are anudatta As प्रप्रायम्, (Rig Veda VII 8 4) दिवेदिवे (Rig Veda I 1 3) ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III

AFFIX-ACCENTS—(continued)

३९०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्त एव स्यात् । अग्नि । कर्तव्यम् ॥

3708 That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable

This sūtra may also be treated as a Paribhāṣhā or an Adhikāra sūtra The udātta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels Thus the affix त्व्य has udātta on the first अ, as in कर्तव्यम् । So also अग्नि formed with the affix नि (Unadī IV 50),

३९०९ । अनुदात्तो सुप्तिता । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवाद । यज्ञस्य । न यो युच्छति । श्रुतिपोरनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयौ ॥

3709 The case affixes (sup) and the affixes having an indicative *pa* (pit) are anudātta

This is an exception (apavāda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न यो युच्छति (Rig Veda V 54 13)

Here the root युच् प्रमादे is end-acute by VI 1 162 To it is added शप्, which becomes svarita as it is preceded by an udātta (VIII 4 66) Then is added तिप्, which becomes monotone by I 2 39 S 3668, as it is preceded by a svarita So the affix तिप् becomes monotone

३९१० । चितः । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्त स्यात् । *चित् सप्रकृतेर्बहुकजर्यम्* । चितिप्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । 'नभन्तामन्यके समे' । 'यके सरस्वतीमनु । तक्तु ते' ॥

3710 A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicative 'ch', gets acute on the end syllable

Part—In the cases of affixes having an indicative च्, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes 'bahu' and 'akach' Thus बहुपठ् । The affix बहुच् is one of the few affixes which are really prefixes, (V 3 68) The accent will not, therefore, fall on ठु, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base So also with the affix अकच् । It is added in the middle of the word, but the accent will fall on the end, as उच्चकै (V 3 71)

Thus—नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII 39 1) यके सरस्वतीम् (Rig Veda VIII 21 18) तक्तु ते (Rig Veda I 133 4)

३९११ । तद्वितस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चितस्तद्वितस्यान्त उदात्त । पूर्वण सिद्धे जित्स्वरवाधनार्थमिदम् । कोऽज्ञायना ॥

3711 A stem formed with a Taddhita-affix having an indicative *ch*, has acute on the end syllable

Thus कौञ्जायना^३ formed by the affix चकञ् (IV 1 98) कुञ्ज + चकञ् + ज्य = कौञ्जायन्य, dual कौञ्जायन्यो, pl कौञ्जायना^३ (ज्य being elided by II 4 62, and thus giving scope to चकञ् accent) In this affix there are two indicative letters च and ज्, the च has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ज् has two functions, one to regulate the accent by VI 1 197, and another to cause Viddhi by VII 2 117 Now arises the question, 'should the word get the accent of च or of ज्'. The present rule declares that it should get the accent of च and not of ज्, for the latter finds still a function left to it, while if ज् was to regulate the accent, च would have no scope.

३७१२ । कित । ६ । १ । १६५ ॥

कितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । 'यदाग्नेयः' ॥

3712 A stem formed by a Taddhita affix having an indicative *ka* has acute accent on the end syllable

Thus यदाग्नेय^३ । Here the affix ठक is added to अग्नि by IV 2 33 S 1236.

३७१३ । तिसृभ्यो जसः । ६ । १ । १६६ ॥

अन्त उदात्तः । 'तिस्रो द्यावो सवितु' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisr* has acute accent on the last syllable

Thus तिस्रो द्यावः सवितुः (Rig Veda I 35 6)

The word त्रि is end acute, the feminine तिसृ being its substitute would also be end acute Before the affix जस, the ऋ is changed to र by VII 2 100 Here VIII 2 4 would have made the जस svarita This debars that svarita accent Therefore the word तिस्रैः in the above example is end-acute

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ । १६८ ॥

साविति सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच् तत परा तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'वाचा विरूप' । सौ किम् ? राज्ञेत्यादौ एकाचोऽपि राजशब्दात्परस्य मा भूत । 'राज्ञो नु तु' । एकाच किम् ? 'विदधते राजनि त्वे' । तृतीयादिः किम् ? 'न ददर्श वाचम्' ॥

3714 The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic

The word सौ (locative of सु) refers to the सु of the Locative plural

Thus वाचा^३ विरूप । Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञो नु ते ऋणस्य ब्रतानि बृहदग्नीध्रं सोमं धाम् । (Rig Veda I 91 3) because the stem in the Locative Pl of राजन् is not monosyllabic, but dissyllabic, though here it is monosyllabic Why do we say 'monosyllabic'? Observe विदधते राजनि त्वे (Rig Veda VI 1 13) Why do we say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददर्श वाच (Rig Veda X 71 4) The plural of Locative being taken in the sūtra, the rule does not apply to त्वया and त्वयि as in

the plural of the Locative they have more than one syllable, though in *angular* locative then stem has one syllable

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्य तरस्यामनित्य समासे । ६ । १ । १६९ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच्च तत परा तृतीयादि विभक्ति-
रन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ॥

3715 The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened

The phrases 'एकाच्च' and 'तृतीयादिर्विभक्ति' are understood here also. The *nitya* or *invariable* compounds are excluded by this rule. Thus परमवाचा, or परम-
वाचा, परमवाचे or वाचे, परमवाच or वाच. So also परमत्ववा or त्ववा &c

३७१६ । अञ्चेश्चन्द्रस्य सर्वनामस्थानम् । ६ । १ । १७० ॥

अञ्चे परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीच' । चात्रिति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं तृतीया-
दित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानग्रहणं शस्यपरिग्रहार्थम् । 'प्रतीचो बाहून्' ॥

3716 In the Chhandas, the case-endings other than the sarvanāmasthāna, get the acute accent when coming after añch

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also. Thus इन्द्रादधीचो अस्थमि (Rig Veda I 84 13). Here the word दधीच had accent on धी by VI 1 222, but by the present sūtra, the accent falls on the case affix अस् ॥

Though the anuvṛtti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word asarvanāmasthāna has been used here to include the ending अस् also. As प्रतीचो बाहून् प्रतिभङ्ग्येषाम् (Rig Veda X 87 4)

३७१७ । ऊडिदपदाद्यप्यमैद्युभ्यः । ६ । १ । १७१ ॥

'ऊट' 'इद' 'पदादि' 'अप' 'पुम्' 'रि' 'दिव' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता ।
ऊट् । प्रष्टीह । प्रष्टीहा ॥

'+ उट्युपधाग्रहणं कर्तव्यम् +'. इह मा भूत । अक्षयुवा । 'अक्षयवे' । इदम् । 'पृभिनं
भिर्त्तम' । अन्वादेशे न । 'अन्तोदात्तात्' इत्यनुवृत्ते । न च तत्रान्तोदात्तताप्यस्तीति वाच्यम् ।
'इदमोऽन्वादेशेऽनुदात्तस्तृतीयादा' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्याशेषविधानात् । 'प्र ते वभू' ।
'माभ्या गा अनु' । 'पद्वचोमारुहन्निष्-' (२२८) इति षट् पदादयः । 'पृदभ्या भूमि' ।
'दृद्धिर्न जिह्वा' । 'जायते मासिर्मासि' । 'मनश्चिन्मे' । 'दृआ' । अप् । 'अपो फेने' । 'पुम्' ।
'अभ्रातेव' पुम् । 'रि' । 'राया वयम्' । 'राये धृता' । दिव । 'दिवेदिवे' ॥

3717 The same (asarvanāmasthāna) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vâh', also after *idam*, after *pad* &c (upto 'nis' VI 1 63) after *apa*, *puns*, *rar* and *div*.

Thus (1) ऊट् — प्रष्टीह, प्रष्टीहा ॥

Vart — In the case of ऊट् the penultimate ऊ, should be taken. Therefore not here अक्षयुवा, अक्षयवे ॥

(2) इदम्—इभिर्न भिर्न तमः (Rig Veda IV 17 11)

Not so in anvādeśā (II 4 32 S 350), because the anuvritti of अन्तोदात्तात् is understood in this sūtra. Nor should it be said that there is final udatta in the case of anvādeśa इदम् also. Because in anvādeśa the अश् substitute of इदम् is expressly taught to be anudatta by II 4 32, and it can never be end-acute. Thus in the following Rik verse (Rig Veda IV 32. 22) —प्र ते बभू विचक्षण अशामि गोषणो नपात् । माभ्या गा अनु शिञ्चथ ॥

Here आभ्या is used as अन्वादेश referring to बभू of the preceding line.

(3) पद &c. These are the six words पद, दत्, नस, मास, हृद and निश (VI i 63, S 228). Thus पदभ्या भूमिः । दद्विर्न जिह्वा (Rig Veda X 68 6) जायते मासि मासि (Rig Veda X 52 3) मनश्चिन्ते हृद आ (Rig Veda I 24 12)

(4) अप् —as अपा फेनेन (Rig Veda VIII 14 13)

(5) पुस् —as अभ्रातेव पुंसः (Rig Veda I 124 7)

(6) रै—as राया वयम (Rig Veda IV 42 10) रायो धर्ता (Rig Veda V 15. 1)

(7) दिव्—as दिवे दिवे (Rig Veda I 1 3)

३७१८ । अष्टनो दीर्घात् । ६ । १ । १७२ ॥

असादिविभक्तिरुदात्ता । 'अष्टाभिर्दशभिः' ॥

3718 The asarvanāmasthāna case-endings after 'ashtan' 'eight' have acute accent, when it gets the form 'ashtā'

The word अष्टन् has two forms in the Acc. pl. and the other cases that follow it, namely अष्टा and अष्ट । The affixes of Acc. pl. &c. are udatta after the long form अष्टा and not after अष्ट । Thus अष्टाभिः (Rig Veda II 18 4) opposed to अष्टभिः, अष्टाभ्यः. con अष्टभ्यः, अष्टासु con अष्टसु । The word अष्टन् has acute on the last syllable, as it belongs to the class of घृतादि words (Phit I 21), and by VI 1 180 the accent would have been on the penultimate syllable. This rule debars it.

३७१९ । शतुरनुमो नद्यजादी । ६ । १ । १७३ ॥

अनुम यः शतृप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात्परा नद्यजादिश्च असादिविभक्तिरुदात्ता स्यात् 'अच्छा रव' प्रथमा जानती । कण्वते । 'अन्तोदात्तात्' किम् । दधती । 'अभ्यस्तानामादि' । (३६७३) इत्याद्युदात्तः । 'अनुम' किम् । तुदन्ती । एकादेशोऽत्र उदात्तः । अदुपदेशात्परात्वाच्छतुः 'लसार्वधातुकम्-' (३७०३) इति निघातः ॥

3719 After an oxytone Participle in *at* the feminine suffix 'i' (nadi) and the case endings beginning with vowels (with the exception of strong cases) have acute accent, when the participial affix has not the augment *n* (*i e* is not *ant*)

The word अन्तोदात्तात् 'after an oxytoned word' is understood here. Thus अच्छारव' प्रथमा जानती (Rig Veda III 31 6). So also कण्वते (III 2 80 S 2990)

If the participle is not an oxytone, the rule does not apply. As ददन्ती, दधती । Here the accent is on the first syllable by VI 1 189 S. 3673. Why do we say 'not having the augment नुम्' ? Observe तुदन्ती । Here also by VI,

1 186 S 3730, after the root तुद् which has an indicative अ, in the Dhātupāṭha being written तुद, the sārvaadhātuka affix श्व (अत) is anudātta. This anudātta अत, coalescing with the udātta अ of तुद (VI I 162), becomes udātta (VIII 2. 5), and VIII 2. 1 not being held applicable here, the Participle gets the accent, and not the feminine affix.

३७२० । उदात्तयणो ह्रस्वोवात् । ६ । १ । १७४ ॥

उदात्तस्थाने यो यस्यह्रस्वस्तस्मात्परान् नदी शसादिर्विभक्तिश्च उदात्ता स्यात् । 'चोदयित्री' सूनुतानाम् । 'युषानेत्री' । ऋत देवाय कण्वते सवित्रे ॥

3720 The same endings have the acute accent, when for the acutely accented final vowel of the stem, a semi-vowel is substituted, and which is preceded by a consonant

Thus चोदयित्री सूनुतानाम् (Rig Veda I 3 11), युषानेत्री (Rig Veda VII 76 7) ऋतं देवाय कण्वते सवित्रे (Rig Veda II 50 1) All these are वृच् ending words and have consequently acute accent on the final (VI 1. 163)

३७२१ । नोङ्धात्वोः । ६ । १ । १७५ ॥

अनयोर्गणः परे शसादय उदात्ता न स्युः । ब्रह्मबन्धा । 'सेत्पृग्निः सुभवे' ॥

3721 But not so, when the vowel is of the feminine affix 'ई' (IV 1 66), or the final of a root

After the semi-vowel substitutes of the udātta ऊ (IV I 66) or of the udātta final vowels of the root, when preceded by a consonant, the weak case-endings beginning with a vowel do not take the acute accent. Thus ब्रह्मबन्धा ब्रह्मबन्ध्वे धीरबन्धा, धीरबन्ध्वे from धीरबन्धू, which has acute accent on ऊ, because ऊङ् is udātta (III 1 3), and the ekādeśa of it, when it combines with the preceding vowel is also udātta (VIII 2 5). The व substituted for ऊ before the ending आ, is a semi vowel substitute of an udātta (उदात्तयण), the affix after it would have become udātta by the last sūtra, but not being so, the general rule VIII 2 4 applies and makes it svarita. Let us take an example of a semi vowel substitute of the vowel of a root (धातु यण)—सुकृत्वा, सकृत्वे and खलया, खलये from सकृल्ल and खलपू respectively formed by कृप् affix, the second member of the compound retaining its original accent, namely, the oxytone the semi vowel being substituted by VI 4 83 before the vowel case-endings. So also सेत्पृग्निः सुभवे (Rig Veda VI 66 3)

३७२२ । ह्रस्वनुङ्भ्यां मनुप् । ६ । १ । १७६ ॥

ह्रस्वान्तादन्तोदात्ताच्च टश्च परौ मनुबुडास । 'यो अष्टिमा दनिमा इयति' । नुट् । 'अल्ल एवन्तं कर्णवन्तं सखाय' । 'अन्तोदात्तात् किम् ? 'मा त्व विददियुमान' ॥

‘+ स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् +’ इत्येतदत्र नेष्यते । ‘मृत्वा इन्द्र’ । ‘नियुत्वान्वा युवार्गि’ ॥

‘+ रेण्वञ्च +’ । रेवा इद्रेवत् ॥

3722 The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent, when an oxytoned stem ends in a light vowel, or the affix has before it the augment *n* (VIII 2 16).

The word अन्तोदात्तात् is understood here also Thus

यो अँ द्विमाँ उँदनिमाँ इयति (Rig Veda V 42 14) So also when मत्तुप् takes नुद्, as अक्षयवत्, अक्षयवत्. कण्वत्. सखायः (Rig Veda X 71 7) Here by VII. 1 76, the word अक्षि takes अनङ् and becomes अक्षन्, then is added नुद् by VIII 2 16, and we have अक्षन् न मत्तुप् । The preceding न् is elided When the stem is not oxytone (antodatta) this rule does not apply as वैसुमान् । मात्वा विद-दिषुमान् (Rig Veda II 42 2) The word वैसु has acute on the first syllable, as it is formed from वस with the affix उ (Un I 10) which is नित् (Un I 9) So the मत्तुप् retains its anudatta here. So also in the case of मरुत्वान् the affix does not become acute, though the word मरुत् has acute on the final as the intervening त makes the उ of म heavy when the affix is added : the general maxim स्वरविधौ व्यजनमविदामानवत् does not apply here, because the very fact that न् is only taken as an exception, shows this, as मरुत्वा इन्द्र (Rig Veda III 47 1) नियुत्वानवा यवागहि (Rig Veda II 41 2)

Vari —The affix मत्तुप् become acute after the heavy vowel of रे, as आरेवान् = रयिरस्यास्ति । There is vocalisation of य of रयि, as र इ इ, then substitution of one, as र इ, then gñā, as रे in रेवान् इद्रेवत्. (Rig Veda VIII 2 13).

३७२३ । नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ॥

मत्तुपि योऽक्षयवत्तदन्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा । 'चेतन्ती सुमतीनाम्, ॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nām' has optionally the acute accent

Thus :—चेतन्तो सुमतीनाम् (Rig Veda I 3. 11)

So also अग्नीनाम् or अग्नीनाम्, वायूनाम्, or वायूनाम् कर्तृणां or कर्तृणां (see VII 1 54).

३७२४ । इयाश्चन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १७८ ॥

इया.परो नामुदात्तो वा । 'देवसे नाना'मभिभञ्जतीनाम् । वेत्युक्तेर्देव । 'जयन्तीनां मुह्यतो युन्तु' ॥

3724 In the Chhandas, the ending 'nām' has diversely the acute accent after the feminine affix 'i'

Thus देवसेनानाम् अभिभञ्जतीनाम्, (Rig Veda X 103 8) Sometimes it does not take place, as जयन्तीनाम् मरुत (Rig Veda X 103 8).

३७२५ । षट्त्रिचतुर्भ्यां हलादिः । ६ । १ । १७९ ॥

इया भ्यो हलादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'आ षड्भिर्हृयमान' । 'त्रिभिष्वं देव' ॥

3725 The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *shat* (I 1 24), as well as after *tri* and *chatur*

The anuvatti of अन्तोदात्ताद् ceases for the present rule applies even to words like पञ्चन and नञ्चन which are acute on the initial by Phit II 5 Thus षड्भिर्हृयमान, षड्भिर्हृयमान, षड्भिर्हृयमान, षड्भिर्हृयमान, षड्भिर्हृयमान, षड्भिर्हृयमान (See VII 1 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants' ? Observe चैतस्य

पञ्च (VI 1 167 and VII 2 99) आ बद्धिर्हूयमान. (Rig Veda II 18. 4) त्रिभि-
द्य देव सन्वित (Rig Veda IX 67 26)

३७२६ । न गोश्वरसाववर्णराडङ्कुड्कुड्भ्यः । ६ । १ । १८२ ॥

इय्य प्रागुक्त न । 'गवा' शता । 'गोभ्यो' गातुम् । 'शुन'श्चिच्छेप'म् । सौ प्रथमेकवचनेवर्णा-
न्तात् । 'तेभ्यो' द्यु_चम' । तेषा पाहि शु_धी हव'म ॥

3726 The foregoing rules from VI 1 168 downwards have no applicability after *go*, and 'svan' and words ending in them, nor after a stem which before the case ending of the Nominative singular has *a* or *ā*, nor after 'īāj,' nor after a stem ending in *anch*, nor after *kran h* and *krit*

Thus गौश्व, गौवे, गोभ्याम् as in गवा शता (Rig Veda I 122 7) Here by VI 1 168, the case-endings would have got otherwise the accent, which is however prohibited. So also सुगौना, सुगौवे and सुगौभ्याम् । गोभ्यो गातुम् (Rig Veda VIII 45, 30) Here VI 1 169 is prohibited. So also शुना, शुने श्वभ्याम्, परमशुना, परमशुने and परमश्वभ्याम् । शुनश्चिच्छेपम् (Rig Veda V 2 7) The word साववर्ण (सौ अवर्ण) means 'what has अ or आ before सु (1st sing)' Thus 'येभ्यः', 'तेभ्यः', 'कभ्यः । तेभ्योद्युचम (Rig Veda V 79 7) तेषा पाहि शुधी हवम (Rig Veda I 2 1) So also राजा, राजे, परमराजा । The word राज is formed by क्तिप् affix अङ = अञ्च + क्तिन्, the prohibition applies to that form of this word wherein the nasal is not elided (VI 4 30) Thus प्राजचा, प्राङ्भ्याम् । Where the nasal is elided, there the case ending must take the accent, as प्राचा प्रा_भ्याम् । कुड is also a क्तिन् formed word. Thus कुञ्चा, कुञ्चे, परमकुञ्चा । कृत् is derived from कृ 'to do' or from कृत् 'to cut' by क्तिप्, as कृता, कृते and परमकृता । Why has the word श्वन् been especially mentioned in this sūtra, when the rule would have applied to it even without such enumeration, because in the Nominative Singular this word assumes the form श्वा and consequently it is साववर्ण ? The inclusion of श्वन् indicates that the elision of न should not be considered asiddha for the purposes of this rule. Therefore, the present rule will not apply to words like नृ and पितृ which in Nom. Sing. end in आ as नृ and पिता after the elision of न of अनङ (VII 3 94) Thus the Locative Singular of नृ will be नरि by VI 1 168, this prohibition not applying, and the affix मत्तुप् will get udātta after पिता by VI 1 176 as पितुमाँन । But rule VI 1 176 will be debarred by the present in the case of वृक्षवान्, because वृक्ष is a साववर्ण ॥

३७२७ । दिवो भल्ल् । ६ । १ । १८३ ॥

दिव परा भलादिविभक्तिर्नोदात्ता । 'द्युभिर्त्तुभि' । 'भल्ल्' इति किम् । 'उप' त्वाम्ने दिवेदिवे' ॥

3727 After [*div*], a case-ending beginning with *bha* or *sa* is unaccented

Thus द्युभ्याम्, द्युभिर्त्तुभि (Rig Veda I 34 8) This debar VI. 1 168 171. Why do we say 'beginning with a भल्ल् consonant' ? Observe उपत्वाम्ने दिव दिवे' Rig Veda I. 1 7)

३७२८ । नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ॥

नृ परा भ्रानादिर्विभक्तिर्वादात्ता । 'नृभिर्येमान्' ॥

3728 After *nri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented

Thus नृभि or नृभिः, नृभ्य, नृभ्यः, नृभ्याम्, नृभ्याम्, नृषु, नृषुः । नृभिर्येमान् (Rig Veda IX 75 3) But not so नृा, ने ॥

३७२९ । तित्स्वरिणम् । ६ । १ । १८५ ॥

निगदव्याख्यातम् । 'क्लं नूनम्' ॥

3729 An affix having an indicatory *t*, is svarita *z e*, has circumflex accent

Thus विक्रीड्यम्, जिहोर्द्यम्, formed by यत् (III 1 97) का'र्यम्, हा'र्यम् with ययत् (III 1 124) This is an exception to III 1 3 which makes all affixes ādyudātta For exception to this rule see VI 1 213 &c क्वनूनम् (Rig Veda I 38 2),

३७३० । तास्यनुदात्तेन्द्रियदेशान्नसार्वधातुकमनुदात्तमहन्विडो । ६ । १ । १८६ ॥

अस्मात्पर लसार्वधातुकमनुदात्त स्यात् । तासि । कर्ता । कर्तारि । कर्तार । प्रत्ययस्वराप-
वादोऽयम् । अनुदात्ते । य आस्ते । डित । 'अभि चष्टे' अहंतेभि । अदुपदेशात् । पुरंभुज,
चनस्यतम् । चित्स्वराऽप्यनेन बाध्यते । 'वर्धमान स्वदमे' । 'तात्यादिभ्य' किम् । 'अभि वृ धे
हृणीत' । उपदेशग्रहणाच्चेह । हृतो वृत्रायया'यि । 'लयहणम्' किम् । 'कतोह निघ्नाना' ।
'सार्वधातुकम्' किम् । शिष्ये । 'अहन्विडो' किम् । हृते । यदधीते । ' + विदीन्धिखिदिभ्यो
नेति वक्तव्यम् + ' । हृन्वे राजा' यत्तच्च 'अनुदात्तस्य च यत्त- (३६५१) इति सूत्रे भाष्ये स्थितम् ॥

3730 The Personal-endings and their substitutes (III 2, 124-126) are, when they are sāravadhātuka (III 4 113 &c), un-
accented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tâsi' after a root which in the Dhātupāṭha has an unaccented vowel or a 'n' (with the exception of 'hnun' and 'm') as indicatory letter, as well as after what has a final 'a' in the Grammatical system of Instruction (upadeśa)

Thus तासि, कर्ता, —कर्तारि, कर्तार, this debars the affix accent (III 1 3) Anudātṭet —as, आस —आस्ते, वस्, —वस्ते । डित —डूढ —डूते शोड —शेते, अभिचष्टे
अहंतेभिः (Rig Veda VII 104 8) अत उपदेश. —as तु'दत, नु'दत, प'चत., प'ठत ।
पुरंभुजा चनस्यतम् (Rig Veda I 3 1) A root taking शप्, (अ) is 'considered as
taught (upadeśa) as if ending with an अ, as the indicatory letters श् and प
are disregarded on the maxim अनुबन्धस्यानेकान्तिकत्व (= अनुवयवत्व) । Thus पचमान,
यजमानः । The augment मुक् is added by आने मुक् VII 2 82 which may be
explained in two ways, *first*, the augment मुक् is added to the final अ of the
base (anga) when आन (आनच् &c) follows, or *secondly*, the augment मुक् is
added to the base (anga) which ends in अ, when आन follows In the first case
मुक् becomes part and parcel of अ, and therefore अदुपदेश will mean and include
पु अ having such मुक्, on the maxim यदागमास्तदगुणीभूतास्तदग्रहणेन गृह्यन्ते 'That

to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment' Therefore मुक् will not prevent the verb becoming अदुपदेशः । But if secondly मुक् be taken as part of the base which ends in अ, then the लसार्वाधुतुक does not follow an अदुपदेशः, because झ् intervenes. But we get rid of this difficulty by considering मुक् augment as Bahiranga and therefore asiddha when the Antaranga operation of accent is to be performed. The augment मुक्, (म) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule. Though the affix शानच् has an indicatory च, yet द्वित् accent (VI 1 163) is debarred by this rule, as it is subsequent. As वर्धमान स्वे दमे (Rig Veda I. 1 8)

Why do we say after तासि &c. Observe अभिवृधे गृणीत (Rig Veda III 6 10) चिन्वन्ति । The vikaraṇa णु is द्वित् (I 2 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though णु is considered as द्वित् for the purposes of preventing the guna of the prior term चि, it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word द्वित् in this sūtra may be taken as equal to द्विदुपदेश and not the आतिदेशिक द्वित् like णु । Why do we use the word upadeśa? So that the rule may apply to पञ्चाव, पचामः, but not to हतः, हय the dual of-हन् which ends in न् in upadeśa, though before तस् and यस् it has assumed the form ह । Therefore हतं, हयं । हतोऽष्टावयव्या (Rig Veda VI 60 6) Why do we use the word ल (Personal endings)? Observe कतोह निघाना formed by शानन् added to हन् (III 2 128), which not being a substitute of लट्, is not a personal ending like शानच् । Why do we use the word Sārvadātuka? Observe शिष्ये, शिष्याते शिष्यरे । Why do we say with the exception of हनुड and इड्? Observe हन्तं, यद् अधीते ॥

Vārtika —Prohibition must be stated of विड्, ईन्ध, and खिड् । Thus इन्धे राजा (Rig Veda VII 8 1)

This is explained in the Mahābhāṣya on sūtra VI 1 161 § 3651.

३७३१ । आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ॥

सिजन्तस्यादिगुदात्तो वा । 'यासिष्ट वर्तिरश्विनौ ॥

3731 In 'sich' Aorist, the first syllable may optionally have the acute accent.

The word उदात्त is understood here. Thus, मा हि कौट्याम्, मा हि काट्याम्, मा हि लाविष्टाम् or मा हि लाविष्टाम् ॥ So also यासिष्ट वर्तिरश्विनौ (Rig Veda VII. 40 ६ and VII 67 10)

३७३२ । यलि च सेटोडन्तो वा । ६ । १ । १८६ ॥

सेटि चलन्ते पदे इडुदात्त अन्ते वा आदिर्वा स्यात् । यदा नेते त्रयस्तदा 'लिति' (३६७६) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लुलविथ । अत्र चत्वारोऽपि पर्यायेणोदात्ता ॥

3732 Before the ending $\frac{t}{h}$ of the Perfect, second person singular, when this ending takes the augment z, the acute accent falls either on the first syllable, or on this z, or on the personal ending

Thus लुल्विथ, लुल्विथ, लुल्विथ, and लुल्विथ । As यलु has an indicative लु the syllable preceding the affix may have also the accent (VI 1 193). Thus we get the four forms given above. In short, with इथ termination, the accent may fall on any syllable. When the य is not सेद्, the accent falls on the root and we have one form only by लिद् accent (VI 1. 193 S 3676) — यथैथ ॥

३७३३ । उपोत्तम रिति । ६ । १ । २१७ ॥

रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्त स्यात् । 'यदाहवनीये' ॥

इति प्रत्ययस्वराः ॥

3733 What is formed by an affix having an indicative *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables

A penultimate² syllable can be only in a word consisting of three syllables or more. Thus करणीयम् and हरणीयम् formed by अनीयर् (III 1 96), पटुजातीयः, मदुजातीयः by जातीयर् (V 3 19) यदाहवनीये ॥ This debars III. 1. 3

Here end Affix-accents

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV

ACCENT OF COMPOUNDS

३७३४ । समासस्य । ६ । १ । २२३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'यञ्चयिर्म' ॥

3734 A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यञ्चयि (Rig Veda I 4 7) The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent, the udātta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । ६ । २ । १ ॥

उदात्तस्वरितयोः पूर्वपद प्रकृत्या स्यात् । 'सुत्यश्चित्रवस्तमः' । 'उदात्तः' इत्यादि किम् । अनावृत्तात्ते पूर्वपदे समासान्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपाद ॥

3735 In a Bahuvrīhi, the first member preserves its own original accent

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udātta or svarita—which is in the first member प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudātta accent' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudātta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1 158 Thus the first member of a Bahuvrīhi would have lost its accent and become anudātta, with the present sūtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udātta. Thus सुत्यश्चित्रवस्तमः ॥

The words udātta, and svarita are understood in this aphorism. Therefore if *all* the syllables of the pūrvapada are anudatta, the present rule has no scope there, and such a compound will get udātta on the final by the universal rule enunciated in VI. I 223. Thus समभागे, here सम being *all* anudatta, the accent falls on ग ॥

३७३६ । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्चेत् । 'कृत्यतुल्याख्या अज्ञात्या' (७४६) इति तत्पुरुष । किरिणा काण किरिकाणः । 'पुत यस्मिन्द्यत्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सप्तमीतत्पुरुषः । शस्त्री श्यामा ॥

‘+ अव्यये नञ्कुनिपातानाम् +’ । अथज्ञो वा एषः । ‘परिगणनम्’ किम् । स्थात्वाकालकः । सुहूर्त्तसुखम् भोज्यो ग्राम् ॥

3736 In a Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning ‘a resemblance’, or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) तुल्यश्चेत्: This is a Karmadhāraya compound formed under II 1. 68, S 749 and तुल्य being formed by यत् is acutely accented on the first (VI 1 216).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as —किरिकाणः (II. 1 30) किरि is formed by the Unādi affix कृ to कृ (Un IV 143), and it being treated as a कृत् (Un IV 142) has udātta on the final

(3) When the first member is a word in the Locative case, as पतयन्मन्दयत्सखम् (Rig Veda I 4 7) Here मन्दयत्सखम् is a Locative Tatpurusha compound मन्दयत् is an epithet of India मन्दयति = मादके = इन्द्रे सखम् ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as —शस्त्री श्यामा ॥ These compounds are formed by II 1 55 शस्त्री is formed by Gauradi ङीष् and is final acute

(5) When the first member is an Indeclinable as, अयज्ञोवाएषः । (Rig Veda VI 67 9) The Indeclinable compound has udātta on the first, it is formed by II 2 5

Vārt —In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle अ, by कु and by Particles (nipāta) Though नञ् is one of the Nipātas, its separate mention indicates that नञ् accent debars even the subsequent कृत accent as अकरणि (III 3 112, S 3389). Therefore, it does not apply to स्थात्वाकालक which has acute on the final and belongs to Mayūravvansakadi class

(6) When the first member is in the accusative case, as —सुहूर्त्तसुखम् । They are formed by II 1 29 सुहूर्त्त belongs to एषोदरादि class and is acutely accented on the last

(7) When the first member is a Kṛitya-formed word, as, भोज्यो ग्राम् । The compounding is by II 1 68. भोज्य is formed by ययत् and has svarita on the final (VI 1 185)

३७३७ । वर्णो वर्णेष्वनेते । ६ । २ । ३ ॥

वर्णावाचिन्युत्तरपदे यतवर्जिते वर्णावाचि पूर्वपद प्रकृत्या तत्पुरुषे । कृष्णसारङ्ग । लोहित कल्माषः । कृष्णशब्दे न कप्रत्ययान्त । लोहितशब्द इतन्नन्त । 'वर्णः' किम् । परमकृष्णं । 'वर्णेषु' किम् । कृष्णतिलाः । 'अनेते' किम् । कृष्णैत ॥

3737 The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color denoting word, but not when it is the word *eta*

Thus कृष्णसारङ्गो, लोहितकल्माष । कृष्ण is formed by न क affix (Un III 4) and has acute on the final (III 1, 3) लोहित is formed by the affix तन् added to रुह (Un II 1, 94) and has acute on the first (VI 1 197)

Why do we say 'color-denoting word'? Observe परमकृष्णं (VI 1 223) Why do we say 'with another color denoting word'? Observe कृष्णतिलाः (VI 1 223) Why do we say 'but not when it is यत'? Observe कृष्णैत । The compounding takes place by II 1 69

३७३८ । गाधलवणयो प्रमाणे । ६ । २ । ४ ॥

यतयोक्ततरपदयोः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपद प्रकृत्या स्यात् । अरित्रगाधमुदकम् । ततप्रमाणमित्यर्थः । गालवणम् । दावद्गवे दीयते तावदित्यर्थः । अरित्रशब्द इत्रन्नन्तो मध्यादात् । प्रमाणमित्यन्तापरिच्छेदमात्र न पुनरायाम एव । 'प्रमाणे' किम् । परमगाधम् ॥

3738 The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass'

Thus अरित्रगाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aitra & c of the depth of a pestle' गालवणम्, 'so much salt as may be given to a cow' These are Genitive Tatpurusha compounds अरित्र is formed by the affix इत्र added to अ (III 2 184), and has acute on the middle (III 1, 3). गो is formed by डो (Un II 68) and has acute on the final ओ । The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent

When not denoting प्रमाण we have परमगाधम् (S 3734)

३७३९ । दायादय दायादे । ६ । २ । ५ ॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्द क्युप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरैणाद्युदात्त । 'दायादयम्' किम् । परमदायादः ॥

3739 In a Tatpurusha compound, having the word dayada as its second member, the first member*denoting inheritance preserves its original accent

Thus विद्यादायाद, धनदायाद । The word धन is derived by adding क्यु to धाज् (Un II 81). Though the Unadi Sutra II 81 ordains क्यु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of बहुल (III 3 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III 1 3).

Why do we say 'when meaning inheritance' ? Observe परमद्राघार्द्ध. (VI 1. 223) taking the final acute of a compound

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपद प्रकृत्या सतयोः परतस्तत्पुरुषे । गमनचिरम् । व्याहरणकृच्छ्रम् । गमनं कारणविकलतया चिरकालभावि कृच्छ्रयोगि वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । मूत्रकृच्छ्रम् ॥

3740 In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhira* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus गमनचिरम्, or व्याहरणकृच्छ्रम् । The words गमन and व्याहरण are formed by ल्युट् affix, and have lita accent (VI 1 193) This compound belongs either to the class of Mayūra-vyansakādi (II 1 72), or of an attribute and the thing qualified When going to a place is delayed owing to some defective arrangement or cause, or becomes difficult, there is produced an obstacle or hinderance, and is called गमनचिर or गमनकृच्छ्रम् । Why do we say 'which experiences a hinderance' ? Observe मूत्रकृच्छ्रम् ॥

३७४१ । पदेष्वपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

व्याप्तवाचिनि पदशब्दे उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । मूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । मूत्रशब्दे घञन्तः उच्चारशब्दे घञन्तः । 'याथ-' (३८७८) आदिस्वरेणान्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम्, विष्णुपदम् ॥

3741 In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext'

The word अपदेश means 'a pretext,' 'a contrivance' Thus मूत्रपदेन प्रस्थितः उच्चारपदेन प्रस्थितः । Gone on pretext of voiding urine or excreta

The word मूत्र is derived by adding the affix छ्त्र to the root मुच्, the ऊ being substituted for उच् of मुच्, (Un IV 163), and has acute on the first (VI. 1 197) or it may be a word formed by घञ to the root मूत्रयति । The word उच्चार is also formed by घञ and by VI 2 144, S 3878, has acute on the final The compounding takes place by II 1 72 or it is an attributive compound

Why do we say 'when meaning a pretext' ? Observe विष्णोः पदम् = विष्णु-पदम् ॥

३७४२ । निवाति वातत्राणे । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्राणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपद प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुड निवातम् । कुटीशब्दे गौरादिङीष्णन्त । कुडशब्दे ङगन्तः । यगन्तः इत्यन्ये । 'वातत्राणे' किम् । राजनिवाति वसति । निवातशब्देऽयं रुढ पाश्वे ॥

3742 In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'nivâta' in the sense of 'a protection from wind'

Thus कुट्टोव निवात = कुट्टीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds'. So also कुट्टानिवातम् or कुट्टानिवातम्. The word निवात is an Avyayibhāva compound = वातस्य अभावः (II 1 6) or a Bahuvrīhi = निरुद्धो वातोऽस्मिन्. The word कुट्टीनिवातम् &c, are examples of compounds of two words in apposition. कुट्टी is formed by डीप् (IV 1 41) and has acute on the last (III 1 3). Some say that कुट्ट is derived from कु by adding यत् with the augment डक् and treating it as कित्, it has the acute on the first, others hold that it is derived by the affix डक् to कु and the affix has the accent. The ड here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राजनिवाते वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्व or vicinity

३७४३ । शारदेऽर्तवे । ६ । २ । ९ ॥

ऋतो भवमार्तवम् । तदन्यवाचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वर स्यात् । रज्जु शारदमुदकम् । शारदशब्दे नूतनार्थः । तस्यास्वपदविग्रहः । 'रज्ज्वो सद्य उद्धृतम्' । रज्जुशब्द 'सज्जेरमुच्च' इत्याद्यादातो व्युत्पादितः । 'ऋतार्तवे' किम् । उत्तमशारदम् ॥

3743 In a Tatpuruṣa compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'Sârad' having any other sense than that of 'autumnal'

The word ऋतार्तव means appertaining to season (ऋतु) : e, when the word शारद does not refer to the season of शरत् or autumn. Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new' and it forms an invariable compound. The word रज्जु is formed by उ affix added to सज्ज (Un. I 15), the स being elided. The affix उ is treated as नित् (Un. I 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् 'the best autumnal grass &c' (VI I 223)

३७४४ । अध्वर्युः कषाययोजति । ६ । २ । १० ॥

यतोऽपि परतो जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । कठाध्वर्युः । दैवारिककषायम् । कठशब्दः पचाद्यजन्तः । तस्मात् - 'वैशकषायान्ते वासिभ्यश्च' (१४८४) इति णिनेः 'कठचरकाल्लुक्' (१४८९) इति लुक् । द्वारि, नियुक्त इति ठक्वन्तोदातो दैवारिकशब्दः । 'जाति' किम् । परमाध्वर्युः ॥

3744 In a Tatpuruṣa compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second member is the word अध्वर्यु or कषाय ॥

Thus कठाध्वर्युः. This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meaning. कठ is derived by अच् affix (III. I 34), and to it is added the Taddhita affix णिनि (IV 3. 104 S 1484), in the sense of कठेन प्रोक्तं (IV 3 101), and the affix is then elided by IV 3. 107, S 1487.

So also दैवारिककषायम्. This is a Genitive compound. The word दैवारिक is formed by ठक् affix added to द्वार and has acute on the final (VI. 1 165). Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्वर्युः, परमकषाय (VI 1 223)

३८४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ॥

अनयो पूर्व प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समासार्थोऽत्र पूज्यमानता न सादृश्यम् ॥

3745 In a Tatpuruṣa compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadrīśa' or 'pratirūpa'

Thus पितृसदृशः The word पितृ is formed by Unadī affix सृच् (Up II 95) and is finally accented Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe परमसदृशः (VI 1 223) here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विगानुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपद प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणस्य । 'प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यम्+' इति मात्रचो लुक् । प्राच्यशब्द आद्युदात्त । प्राच्यश्चासी सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । ब्रीहिप्रत्य । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746 In a Tatpuruṣa compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu

Thus प्राच्यसप्तसमः । The word सप्तसमः = सप्तसमाः प्रमाणस्य । the affix मात्रच् denoting 'measure' (V 2 37 S 1838) is elided (See V 2 37 S 1838 Vart) प्राच्यश्चासी सप्तसमश्च = प्राच्यसप्तसमः 'an Eastern seven years old', प्राच्य has acute on the first Why do we say 'before a Dvigu'? Observe ब्रीहिप्रत्य । Why do we say 'when denoting measure'? Observe परमसप्तसमम् ।

३७४७ । गन्तव्यपथ्य वाणिज्ये । ६ । २ । १३ ॥

वाणिज्यशब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पथ्यवाचि च पूर्वपद प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिज्यः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दे रक्तप्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य इति क्रिम् । परमवाणिज्य ॥

3747 Before the word 'vāṇij' 'a trader,' the first member of a Tatpuruṣa preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals

Thus मद्रवाणिज्यः = मद्रादिषु गत्वा व्यवहरन्ति 'the Madra-merchants : & 'who trade by going to Madra' All these are Locative compounds मद्र is derived by रक् affix (Un II 11) and is acutely accented on the last (VI 1 165) In the sense of पथ्य we have गोवाणिज्य 'a dealer in cows,' गो is finally accented (Up II 67)

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals?' Observe परमवाणिज्य ॥

३७४८ । मात्रादिषु परतो न प्रसक्तवाचिनि तत्पुरुषे तथा । भिक्षायास्तुल्यप्रमाणं भिक्षामात्रम् ।

भिक्षाशब्दे 'गुरोश्च हन (३२८) इत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्द आद्युदात्तः ।

नन्दोपक्रमम् । नन्दशब्दः । पचाद्यजन्तः । इषुक्कायम् । इषुशब्द आद्युदात्तो नित्वात् । 'नपु सके' किम् । कुड्यक्काया ॥

3748 The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mâtrâ,' 'upajñâ,' 'upakrama', and 'chhâyâ' when these words appear as neuter

Thus भिन्नोमात्र । The word मात्रा is here synonymous with तुल्य, the phrase being = भिन्नायास्तुल्यप्रमाणं, and is a Genitive compound. The word भिन्ना is derived from भिन्न, by the feminine affix अ (III 3 103 S 3280), and has acute on the final (II 1 3). So also with उपज्ञा, as पाणिन्युपज्ञम् (see II 4 21). All these are Genitive compounds. The word पाणिनि is acutely accented on the first. So also with उपक्रम, as नन्दोपक्रमणि मानानि । The word नन्द is formed by अच् (III 1 144). The Tatpurusha compounds ending in उपज्ञा and उपक्रम are neuter by II 4 21. So also with क्काया, as इषुक्कायम् । The word इषु is derived from इष् by उ affix (Un I, 13), and it being treated as नित (Un I 9) the acute falls on इ the first syllable (VI I 197). The compound is a Genitive Tatpurusha—इषुणा क्काया, and it is Neuter by II 4 22. When the compound is not a Neuter we have कुड्यक्काया (II 4 25)

३७४८ । सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ॥

एतयो परयोर्हितवाचिनि तत्पुष्पे तथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनशब्दे लिट्स्वरः 'हिते' किम् । परमसुखम् ॥

3749 The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *prīya*, and the sense is 'to feel delight, or is good'

Thus गमनसुखम् 'the pleasure of going' गमनप्रियम् । These are appositional compounds. The word गमन is formed by लुट् affix and has acute on the syllable preceding the affix (VI I 193). The word *sukha* and *prīya* have the sense of 'हित' or 'well', 'good', 'beneficial', &c when the thing denoted by the first term is the cause of pleasure or delight. When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७५० । प्रीतो च । ६ । २ । १६ ॥

प्रीतो गम्याया प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखं पायसम् । क्वात्रप्रियोऽनध्याय । ब्राह्मणक्वात्रशब्दोऽपत्यस्वरेणान्तोदात्तो । 'प्रीतो' किम् । राजसुखम् ॥

3750 The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *prīya* in the sense of 'agreeable to one, or desired'

Thus ब्राह्मणसुखं पायसं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brāhmanas,' क्वात्रप्रियोऽनध्याय &c. The words ब्राह्मण and क्वात्र have acute on the final being formed by the affixes अण and ण respectively (V 4 62 and III I 3). When not meaning agreeable to or desired, we have राजसुखम्, ॥

३७५१ । स्व स्वामिनि । ६ । २ । १७ ॥

स्वामिशब्दे परे स्ववाचि पूर्वपद तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परमस्वामी ॥

3751 In a Tatpurusha compound, having the word 'svāmin' as its second member, the first term, when it denotes the thing possessed, retains its original accent.

Thus गो^१स्वामी । When the first member is not a word denoting possession, we have परमस्वामी ॥

३७५२ । पत्यावैश्वर्ये । ६ । २ । १८ ॥

'दमूना गृहपतिर्दमे' ॥

3752 In a Tatpurusha ending in *pati* when it means 'master' or 'lord,' the first member preserves its original accent

Thus दमूना गृहपतिर्दमे (Rig Veda I 60 4) The word गृह is formed by कृ (III I 144) and has acute on the final (III I 3).

३७५३ । न भूवाक्चिद्विधिषु । ६ । २ । १९ ॥

पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या । भुवः पतिर्भूपति । वाक्पतिः । चित्पतिः । दिधिषूपतिः ॥

3753 The words भू, वाक्, चित्, and दिधिषू, however, do not preserve their original accent in a Tatpurusha, when coming before the word *pati* denoting 'lord'

This debars the accent taught by the last aphorism Thus भूपतिः, वाक्पतिः, चित्पतिः, दिधिषूपतिः ॥ All these are Genitive compounds and are finally accented by VI I 223

३७५४ । वा भुवनम् । ६ । २ । २० ॥

उक्तविषये । भुवनपति । 'भूसूधूमस्त्रिभ्यः' इति क्युवन्तो भुवनशब्दः ॥

3754 The word *bhuvana* may optionally keep its accent in a Tatpurusha, before *pati* denoting 'lord'

Thus भुवनपति^१ or भुवनपति । The word भुवन is formed by क्युन् (Un II. 80), and has acute on the first (VI I 197)

३७५५ । आशङ्काबाधनेदीयस्सु संभावने । ६ । २ । २१ ॥

अस्तित्वाध्यवसायः संभावनम् । गमनाशङ्कमस्ति । गमनाबाधम् । गमननेदीयः । गमनमाशङ्क्यत आबाध्यते निकटतरमिति वा संभाव्यते । 'संभावने' किम् । परमनेदीयः ॥

3755 Before आशङ्क आबाध, and नेदीयस्, the first member in a Tatpurusha compound preserves its original accent, when it treats about a supposition

The word संभावनम् = अस्तित्वाध्यवसायः 'the hesitation about the existence of a thing' Thus गमनाशङ्कं वर्तते 'one fears the journey', Similarly गमनाबाधम् वर्तते = गमनं बाध्यते इति संभाव्यते 'it has stepped in as an obstacle to journey' Similarly गमननेदीयो वर्तते = गमनमिति निकटतरमिति संभाव्यते 'the journey stands directly before'

Why do we say 'when a supposition is meant' ? Observe परमनेदीयः। All the above words are formed by ल्युट् affix and have लित् accent (VI 1 193)

३७५६। पूर्व भूतपूर्वः। ६। २। २२ ॥

आद्यो भूतपूर्व आद्यपूर्वः। पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्व वर्तते। 'भूतपूर्वः' किम्। परमपूर्वः॥

3756 The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pūrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—'

Thus आद्यो भूतपूर्वः = आद्यपूर्वः 'formerly had been rich' The compound must be analysed in the above way The compounding takes place by II 1 57 or it belongs to Mayūra vyansakādi class

Why do we say when meaning 'had been lately' Observe परमपूर्वः, which should be analysed as परमश्चासौ पूर्वश्चेति। If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७। सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये। ६। २। २३ ॥

यसु पूर्व प्रकृत्या। मद्रसविधम्। गान्धारसनीडम्। काश्मीरसमर्यादम्। मद्रसवेशम् मद्रसदेशम्। 'सामीप्ये' किम्। सह मर्यादया समर्याद क्षेत्रम्। चैत्रसमर्यादम् ॥

3757 The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीड, समर्याद, सवेश, and सदेश in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीडम्, काश्मीरसमर्यादम्, मद्रसवेशम् and मद्रसदेशम्। The accents of these words have been taught before in Sūtras VI 2 12, 13 The words सविध &c, are derived from सह विधया &c, but they all mean 'in the vicinity' मद्रसविधं = मद्राणां सामीप्यम्। Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof? Observe सह मर्यादया वर्तते = समर्याद क्षेत्रम् 'a field having boundary' चैत्रस्य समर्याद = चैत्रसमर्यादम् 'the bounded field of Charitra'

३७५८। विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु। ६। २। २४ ॥

विस्पष्टकटुकम्। विस्पष्टशब्दो 'गतिरनन्तर' (३७८३) इत्याद्युदात्तः। 'विस्पष्ट-' इति किम्। परमलघणम्। 'गुण-' इति किम्। विस्पष्टब्राह्मणः। विस्पष्टः। विचित्रः। व्यक्तः। संपन्नः। पण्डितः। कुशलः। चपलः। निपुणः॥

3758 The words 'vispashta' &c preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound

Thus विस्पष्ट कटुकम्। The compounding takes place by II 1 4 and it should be analysed thus विस्पष्ट कटुकम्।

The word विस्पष्ट has acute on the first by VI 2 49 The word (2) विचित्र is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable Some read the

word as विचित्, which being a Bahuvrīhi has also first acute. The word (3) व्यक्त has svarita on the first by VIII 2 4. The remaining words of this class are (4) सपञ्च, (5) पटु or कटु, (6) पण्डित, (7) कुशल, (8) चपल and (9) निपुण. Of these, the word सपञ्च has acute on the final by VI 2 144, पटु is formed by उ (Un 1 18), which being considered as नित (Un 1 9), it has acute on the first पण्डित is formed by क्त to the root पढ, and is finally acute (VI 2 144). कुशल has accent on the final, being formed by a क्त affix (कुशान् लार्ति=कुशलः, ला आदाने, or Un I. 106). चपल being formed by a चित् affix (Un I 111), has acute on the final (VI 1 163), for चित् is understood in the Unadi sūtra Un I 111 from sūtra Un I 106. The word निपुण has acute on the final by VI 2 144, being formed by क्त affix added to पुण् &c.

Why do we say 'of विस्पष्ट &c.'? Observe परमलवणम् having acute on the final. Why do we say 'when followed by a word expressing a quality'? Observe विस्पष्टब्राह्मण. ॥

३७५९ । अज्यावमकन्यापवत्सु भावे कर्मधारये । ६ । २ । २५ ॥

'अ' 'ज्य' 'अवम' 'कन्' इत्यादेशवति पापवाचिनि चोत्तरपदे भाववाचि पूर्वपदं प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम् । गमनज्याय । गमनावमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । 'अ-' इत्यादि किम् । गमनशोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेनेनेति गमनम् । गमन श्रेयो गमनश्रेयः । कर्म-इति किम् । पठोसमासे मा भूत ॥

3759 In a Karmadhāraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhāva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śīa' (V 3 60), 'jya' (V 3 61) 'avama' and 'kan' (V. 3 64), and before a form built from the word 'pāpa'

Thus गमनश्रेष्ठम्, गमनज्याय, गमनावमम्, गमनकनिष्ठम्, गमनपापिष्ठम् । गमन is a ल्युट् formed word and has लिट् accent &c, on the first syllable, (VI 1 193). The words अ, ज्य, and कन् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sūtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of पाप, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word पापवत् ॥

Why do we say 'अ &c.'? Observe गमनशोभनम् । Why do we say 'a Verbal Noun'? Observe गमनश्रेय, गमनश्रेय = गमनश्रेय. a better carriage where the word 'गमन' is = गम्यतेनेन a carriage' here ल्युट् is in the sense of करण and not भाव (III 1 117 S 3293). Why do we say 'a Karmadhāraya compound'? Not so in the Genitive compound

३७६० । कुमारश्च । ६ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारशमणा । कुमारशब्दान्तोदात्तः ॥

3760 The word 'kumāra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhāraya compound

Thus कुमारशमणा । The word कुमार has acute on the final, as it is derived

from the root कुमार क्रीडायाम् with the affix अच् of पचादि । By II 1 70, ८ 752 it is ordained that कुमार is compounded with अमण् &c

NOTE.—Some commentators hold that the word कुमार must be followed by अमण् &c (II 1 70) to make this rule applicable. They refer to the maxim लक्षण-प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् “ whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule in which the same individual term has been employed ” Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all Karmadhârâya compounds of कुमार ॥

३७६१ । आदिः प्रत्येनसि । ६ । २ । २७ ॥

कुमारस्यादिभूदान् प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमेनोऽस्य प्रत्येना । कुमारप्रत्येना ॥

3761 In a Karmadhârâya compound of Kumâra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumâra

The word प्रत्येनस = प्रतिगतमेनोऽस्य । Thus कुमारप्रत्येना ॥

३७६२ । पूगेष्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । २८ ॥

पूगा गणान्तपूक्त वा । कुमारचातका । कुमारजीमूता । आद्युदात्तत्वाभावे कुमारश्चेत्येव भवति ॥

3762 The first syllable of Kumâra is acute optionally, when the second member is a word denoting ‘the name of a horde’

The word पूग means ‘a multitude a collection &c’ Thus कुमारचातका or कुमारचातका (VI 2 26), or कुमारजीमूता । So also with कुमारजीमूतका । Here चातक &c, are horde-names, and the affix जय is added to them by V 3 112 which is elided in the Plural by II 4. 62 In the above examples when the word Kumâra is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI 2 26, when the प्रतिपदोक्त maxim is not applied. when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI 1 223

३७६३ । इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ । ६ । २ । २९ ॥

एषु परेषु पूर्व प्रकृत्या । पञ्चारण्य. प्रमाणस्य पञ्चारणि । दशमासान्भूतो दशमास्य । पञ्चमासान्भूत. पञ्चमास्यः । ‘तमधीष्टे —’ इत्यधिकारे द्विगोर्वाप । पञ्चकपाल । पञ्चभगाल. पञ्चशराव. ‘त्र सख्याया’ इति पञ्चञ्छब्द आद्युदात्त । ‘इगन्तादिषु’ किम् । पञ्चाश्व । ‘द्विगौ किम् । परमारणि ॥

3763 In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of *a* (*ik*), before a word denoting time, as well as before ‘kapâla, ‘bhagâla’ and ‘śarâva.’

Thus पञ्चारत्नि । The above is an example of Taddhitārtha Dvigu (II 1 52) equal to प चारत्नयः प्रमाणमस्य, the प्रमाण denoting affix मात्रच् is always elided in Dvigu (V 2 3 Vāt) So also दैशमास्य.=दश मासान् भूतो । So also पञ्चमास्य । This is also a Taddhitārtha Dvigu (II 1 52), formed by the affix यप् (V 1 80 82 S 1744-46) So also पञ्च चक्रपाल, पञ्च भगाल, पञ्च शरावः । These are also Taddhitārtha Dvigu formed by IV 2 16, the affix अण् being elided by IV 1 88 The word पञ्चच् is first acute by Phit (II 5)

Why do we say "before an इगन्त stem &c" ? Observe प चमिरश्वे क्रीतः=पचा-श्वः, । Why do we say "in a Dvigu Compound ?" Observe परमारत्नि ॥

३७६४ । बहुन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० ॥

बहुशब्दस्तथा वा । बहुरत्नि । बहुमास्य । बहुकपाल । बहुशब्देऽन्तोदात्त । तस्य यणि सति 'उदात्तस्वारितयो -' (३६५९) इति भवति ॥

3764 In a Dvigu compound, the word *bahu* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by kapāla, bhagāla and sarāva

This allows option where the last rule required the accent necessarily Thus बहुरत्नि or बहुरत्नि, बहुमास्य or बहुमास्य, बहुकपाल or बहुकपाल, बहुभगाल or बहुभगाल, बहुशराव or बहुशराव । The word बहु has acute on the final being formed by the affix कु (Un I 29) When the उ is changed to व as in the first example, the anudatta अ is changed into svarita by VIII 2 4 S 3657, when the first member preserves its accent In the other alternative, the accent falls on the last syllable

३७६५ । दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ ॥

एतयोः परत पूर्वपद प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः । पञ्चवितस्ति ॥

3765 In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishti' and *vitasti* as second members

Thus पञ्चदिष्टिः or पञ्चदिष्टि, पञ्चवितस्ति or पञ्चवितस्ति । The affix मात्रच् is elided after the प्रमाण denoting words dishti and vitasti (V 2 37)

३७६६ । सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ । ३२ ॥

अकालवाचं सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । साकाश्यसिद्ध । साकाश्येति गयान्त । आतपशुष्क । भाष्टपक्व । भाष्टृति ष्टन्नन्त । चक्रबन्ध । चक्रशब्देऽन्तोदात्त । 'अकालात्' किम् । पूर्वार्द्धसिद्धः । कत्वरेण बाधितं सप्तमीस्वरं प्रतिप्रसूयते ॥

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'śushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound

Thus साकाश्यासिद्ध or साकाश्यासिद्ध, काम्पिल्यासिद्ध or काम्पिल्यासिद्ध । The word साकाश्य is formed by the affix गयन्त added to सकाश (IV 2 80) The words, sāmkaśya and kāmṇīya have acute on the final, and by Phit Sūtra (III 16) in the alternative the accent falls on the middle So also आतपशुष्क । The word

भाष्ट्र is formed by ष्ट्र् affix, and has acute on the beginning. So also चक्रवन्धः. The word chakra, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time'? Observe पूर्वहणसिद्धः । The compounding takes place by II 1 41. The accent of the Locative Tatpuruṣha taught in VI 2 1 was debarred by Kṛt-accent taught in VI 2 144. The present sūtra debarbs this last rule regarding Kṛt-accent and reordains the Locative Tatpuruṣha accent when the Kṛt-words are सिद्ध &c

३७६७ । परिप्रत्युपापा वज्यमानाहोरात्रावयवेषु । ६ । २ । ३३ ॥

एते प्रकृत्या वज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे । परित्रिगर्तं वृद्धो देवः ॥ प्रतिपूर्वाहणम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपत्रिगर्तम् । उपसर्गा आद्युदात्ता । बहुव्रीहित्यपुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम् । अपपर्येरेव वज्यमानमुत्तरपदम् तयोरेव वज्यमानार्थत्वात् । अहोरात्रावयवा अपि वज्यमाना एव तयोर्भवन्ति । 'वज्य-' इति किम् । अग्निं प्रति प्रत्यग्नि ॥

3767 The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayibhâva compound also)

Thus परित्रिगर्तं वृद्धो देव 'It rained all round (but not in) Trigarta' (See II 1 11 and 12) So also परिसौख्येण परिसर्वसिद्धिः, परिपूर्वरात्रम् । So also प्रतिपूर्वाहणम्, प्रत्यपररात्रम् उपपूर्वाहणम्, उपपूर्वरात्रम्, ॥ अपत्रिगर्तं वृद्धो देव, (II 1 11 and 12),

By Phit Sūtras IV 12, and 13 all Particles (Nipāta) have acute on the first syllable. So also upasargas with the exception of अभि । Therefore परि &c, have acute on the first. In a Tatpuruṣha and Bahuvrīhi compounds, these words 'pari', 'prati' &c as first members would have retained their accent by the rules already gone before, the present sūtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayibhâva compounds also. The prepositions अप and परि alone denote the limit exclusive or वजन, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप । With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as *excluded*, therefore no separate illustrations of those are given.

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि शलभा पतन्ति ।

३७६८ । राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्यकवृष्णिषु । ६ । २ । ३४ ॥

राजन्यवाचिना बहुवचनान्तानामन्यकवृष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । अनाफलकः चैत्रका । शिनिवासुदेवा । शिनिराद्युदात्ता लक्षणया तदपत्यं वर्तते । राजन्य- इति किम् । द्वेष्यभैमायना । द्वापे मवा द्वेष्या । भैमेरपत्यं युगं भैमायनम् । अन्यकवृष्णय एते न तु राजन्याः । राजन्यग्रहणमिहाभिहितवश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम् । नैते तथा । 'बहुवचनम्' किम् । सकर्षणवासुदेवौ । 'द्वन्द्वे' किम् । वृष्णोना कुमारौ वृष्णिकुमारौ । 'अन्यकवृष्णिषु' किम् । कुक् पञ्चाला ॥

3768 The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (warrior) clans in the plural num-

ber, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vrishni

Thus अवफल्क^१चैत्रका^२, चैत्रकरोधका^३, शिनिवासुदेवाः । The word Śvāphalka is formed by अव् affix (IV 1 114) and has acute on the last (III 1 3) The word शिनि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan' ? Observe द्वैष्यहैमायना । Here द्वैष्य is derived from द्वेष by the affix यञ् (IV 3 10) = द्वेषे भवा । हैमायन = हेमेरपत्य युवा । These names belong to Andhaka and Vrishni clans, but are not the warrior names The word राजन्य here means those Kshatriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (अभिषिक्तवश्या), these (Dvaipyā and Haimayana) do not belong to any such family

Why do we say 'in the Plural number' ? Observe सकर्षणवासुदेवैः ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound' ? Observe वृष्णीना कुमारः = वृष्णि कुमारः ॥

Why do we say 'of Andhaka and Vrishni clans' ? Observe कुरुपञ्चाला ॥

३७६९ । सख्या । ६ । २ । ३५ ॥

संख्यावाचि पूर्वपद प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । त्रैस्त्रयसादेश आद्युदात्तो निपात्यते ॥

3769 The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent

Thus द्वादश द्वन्द्वे, त्रयोदश or त्रयोदश । The त्रयस is the substitute of त्रि (VI 3 48) and has acute on the final

३७७० । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासो । ६ । २ । ३६ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिना द्वन्द्वे पूर्वपद प्रकृत्या । पाणिनीयैरीडीया । छस्त्रेण मध्यादात्ता वेत्ता । आचार्योपसर्जनग्रहण द्वन्द्वविशेषगम । सकलो द्वन्द्व आचार्योपसर्जने यथा विज्ञायेत । तेन ह न । पाणिनीयदेवदत्तो । 'आचार्य-' इति किम् । छान्दसवैयाकरणा । 'अन्तेवासी' किम् । अपि शनपाणिनीये शास्त्रे ॥

3770 When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent

The word अन्तेवासी means 'a pupil' 'a boarder', not a day scholar When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जन or teacher derived name Thus पाणि ^१यिरीडीया । Both words have acute on the middle as formed by छ affix The word आचार्योपसर्जन qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers Therefore not in पाणिनीय-देवदत्तो where though the first is a teacher derived name, the second is not

Why do we say "names derived from the teacher's" ? Observe छान्दसवैयाकरणा ॥

Who do we say 'a scholar?' Observe आपिश्रवपाणिनीये शास्त्रे ॥

३७७१ । कार्तिकौजपादयश्च । ६ । २ । ३७ ॥

यथा द्वन्द्वे पूर्वपद प्रकृत्या । कार्तिकौजपा । कस्येद कुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ । सावशि-
माण्डूकेयौ ॥

3771 Also in the Dvandvas 'kāṭkaujapau' &c, the first members retain their accent

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness. The following is a list of these words
1 कार्त-कौजपा (formed by अण IV I 114 in the sense of Patronymic, from कृत and कुजप these being R'shi names) ॥

2 सावशिमाण्डूकेयौ (savarṇi is formed by इज Patron affix and माण्डूकेय by टक IV I 119)

3 आवन्त्यश्मका The word Avanti is end acute, to which is added the Patron affix ण्य by IV I 171, which being a Tadij is elided in the plural, अवन्तीना निवासो जनपद - अवन्ति the quadruple significant अण being elided

4 पैलश्यापर्ण्यौ (Paila is derived from Pilā, the son of Pilā is Paila, the yuvan descendant of Paila will be formed by adding फिज IV I 156, which is however, elided by II 4 59) The word Śyaparna belongs to Bīdādi class IV I 104, the female descendant will be Śyaparni the yuvan descendant of her will be Śyaparneya. It is not necessary that the compound should be plural always. We have पैलश्यापर्ण्यौ also

5 कपिश्यापर्ण्यौ Kapi has acute on the final. The son of Kapi will be formed by यज IV I 107, which is however elided by II 4 64. This compound must, therefore, be always in the plural

6 शैतिकक्षपाञ्चालेया (Śatikāksha is the name of a Rishi, his son will be Śatikāksha by अण, IV I 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by इज् which is elided by II 4 58. Pāñchālā's female descendant is Pāñchalī, her yuvan descendant is Pāñchāleya. The plural number here is not compulsory. We have शैतिकक्षपाञ्चालेयौ also)

7 कटुकवाधूलेया* or कटुकवार्चलेयाः (The son of Katuka will be formed by इज IV I 59, which is elided in the Plural by II 4 66. The son of Varchalā is Vārchaleya)

8 शकलशुनका (The son of Śakala is Śākalya, his pupils are Śākālāh by अण IV 2 111. The son of Śunaka will be Śaunaka by अज IV I 104, which will be elided in the Plural by II 4 64). Some read it as शकलसणका, where the इज् affix after Śanaka is elided by II 4 66. So also शुनकधात्रेय* ॥

9 शणकबाभ्रवा (the son of Babhru is Bābhrava)

10 आर्चाभिमौदगला (Archāvinah are those who study the work produced by Rchāva, the affix णिनि being added by IV 3 104. Mudgala belongs to Kanvādi class IV 2 III, Maudgalāh are pupils of the son of Mudgala)

11 कुन्तिसुराष्ट्रा This a Dvandva of Kuntī and Surashtīa in the plural or of the country-names derived from them like Avanti. Kuntī and Chintī have acute on the final

12 चिन्तिमुराष्ट्रा as the last 13 तयडवतयडा (Both belong to Pachādi class formed by अच III 1 134, from तडि ताडने Bhvādi 300, वतयड is formed from the same root with the prefix अव, the अ being elided, and both have acute on the final and are enumerated in the Gaigādi list IV. 1 105 In the plural the patronymic affix यज् is elided by II 4 64

14 गर्गवत्सा । Here also यज् affix is elided by II 4 64

15 अविमत्तकामबधा or विव्धा । Avimatta has acute on the first being formed by the नज् particle Both the words lose इज् patronymic by II 4 66

16 बाभ्रवशालङ्कायना । The son of Babhru is Bābhraṇa, and the son of Śālanṅku or Śālanṅka of नडादि IV 1 99 is Śālanṅkayana

17 बाभ्रवदानच्युता । Dānuchyuta takes इज् in the patronymic which is elided by II 4 66

18 कठकालापा । Kathāh are those who read the work of Katha, the affix णिनि (IV 3 104) being elided by IV 3 107 Those who study the work of Kālāpīn, are Kālāpah the अण् being added by IV 3 108, which required the इन् of Kālāpīn to be retained by VI 4 164 but by a Vārtika under VI 4. 144 the इन् portion is ended before अण् ॥

19 कठकौथुमा । Those who study the work of Kuthumā are कौथुमा formed by अण् (IV 1 83), the इन् being elided before अण् by VI 4 144 Vārt already referred to above

20 कौथुमलौकाक्षा । Those who study the work of Lokāksha are Laukā kshāh Or the son of Lokāksha is Laukākshī, the pupils of latter are Laukākshāh

21 स्त्रीकुमारम् । Strī has accent on the final

22 मौदपेयलादा । The son of Muda is Maudī, the pupils of latter are Maudāh. So also Paippalādāh

23 मौदपेयलादा । The double reading of this word indicates that Rule VI 1 223 also applies

24 वत्सजरत्त or वत्सजरन्त = वत्स + जरत्त । Vatsa has acute on the final

25 So also सौश्रुतपार्थवा, The pupils of Suśruta and Pārthu are so called, they take अण् IV 1 83 26 जरामृत्यू, 27 याज्यनुवाक्ये । Yājya is formed by ययत्, added to यज्, the ज् is not changed to a Gutturāl by VII 3 66 It has svarita on the final by तित् accent (VI 1 185) Anuvākya is derived from anu + vach + nyat.

३७७२ । महाब्रीह्यपराह्णयष्टिश्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु ।
६ । २ । ३८ ॥

महच्छब्द प्रकृत्या ब्रीह्यादिषु दशसु । महाब्रीहि । महापराह्ण । महायष्टि । महेश्वास । महाहैलिहिल । महच्छब्दोन्तोदात्त । 'सन्महत्-' (७४०) इति प्रतिपदोक्तसमास एवाय स्वर । नेह । महतो व्रीटिर्महद्ब्रीहि ।

3772 The word महत् (महा) retains its accent before the following ब्रीहि, अपराह्ण, यष्टि, इश्वास, जाबाल, भार, भारन्, हैलिहिल, रौरव, and प्रवृद्ध ॥

Thus महोद्गीहि, महोपराहण, महोद्यष्टि, महोपवास, महोजावालः, महोभार, महोभारत, महोहलिहिल, महोरारव, महोप्रवृद्ध, ॥ The महत् has acute on the final (Un II 84) On the प्रतिपदोक्त maxim already mentioned under VI 2 26 S 3760, this accent will apply to that compound of महत् which it forms under rule II 1 61 S 740 for that is the particular rule of Karṇadhāraya compounding relating to mahat (pratipadokta) This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpuruṣa Thus महतो वोहि = महदवोहि, which has accent on the final by VI 1 223

३७७३ । कुल्लकश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३८ ॥

चान्महान् । कुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम् । कुध लातीति कुल्ल । तस्मादज्ञातादिषु क्रेन्तोदात्त ।

3773 The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaisvadeva

Thus महोवैश्वदेवम्, and कुल्लकवैश्वदेवम् ॥ The word kshullaka is derived thus कुध लाति=कुल्ल to which the Diminutive क (V 3 7 3 &c) is added and the word has udatta on the final

३७७४ । उष्ट्रः सादिवाम्ययोः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रसादो । उष्ट्रवामी । उषे ष्नि उष्ट्रशब्द आद्युदात्त ।

3774 The word 'ushtra' retains its accent before 'sâdi' and 'vâmi'

Thus उष्ट्रसादो and उष्ट्रवामी ॥ The word उष्ट्र is derived from उष् by ष्नि affix (Un IV 162) and has acute on the first (VI 1 197)

३७७५ । गौः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसादः । गोसादि । गोसारथि ॥

3775 The word go retains its accent before 'sâda', 'sâdi', and 'sâathi'

Thus गो साद' or गां सादयति=गोसादः, गो सादि'=गोसादिः, and गो सारथिः ॥ साद is formed from सद् with the affix घञ् and forms a Genitive compound (गो साद) Or from the causative verb सादयति, we get गोसाद by adding अण (III 9 1) गोसादो is formed by णिनि from the same causative root The Kṛit-accent is debaried in the case of साद and सादिन्, the Samâsa-accent VI 1 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुर्गाहपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपा पारेवडवा तैतिलकद्रू पण्य-
कम्बलो दासीभाराणा च । ६ । २ । ४२ ॥

यथा सप्तानां समासानां दासीभारादेश्च पूर्वपद प्रकृत्या । कुर्गाणां गार्हपत कुर्गाहपतम् । उपत्ययान्त कुरु ।

'+ वृजैरिति वाच्यम्+' । वृजिगार्हपतम् । वृजिराद्युदात्त ।

रिक्तो गुरु रिक्तगुरु । रिक्तं विभाष' (३६६६) इतिरिक्तशब्द आद्युदात्त । असूता जरती असूतजरती । अश्लीला दृढरूपा अश्लीलदृढरूपा । अश्लीलशब्दे नञ्समासत्वादाद्युदात्त । श्रीयस्या स्ति तत श्लीलम् । सिधमादित्वाल्बकपिलकादित्याम् लत्वम् । पारे वडवेव पारेवडवा । निपा-
तनादिबोधे समासे विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो घृतादित्वादन्तीदात्त । तैतिलानां कद्रू । तैती-
मलकद्रू । तितिलिनोऽपत्य क्रात्रो वेत्यणन्तः । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्त । पण्यकम्बलः ।

‘संज्ञायामिति वक्तव्यम् +’ अन्यत्र पणितव्ये कम्बले समासान्तोदात्तत्वमेव । प्रतिपदोक्ते समासे ‘कृत्या’ (२८३९) इत्येष स्वरो विहितः । दास्या भारो दामीभारः । देवहूतिः । यस्य तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यत न विग्रह्य वचनं विहितं स सर्वोऽपि दासोभारादिषु द्रष्टव्यः । ‘स राये सपुरन्ध्याम् । पुर शरीरं धियतेऽस्यामिति कर्मण्यधिकरणे च’ (३२७९) इति किप्रत्ययः । अनुबन्धोऽन्तसः । नबन्धोऽस्येत्याद्युदात्तं पुरशब्दः ॥

3776 The first member retains its accent in the following —
1 Kuru-gârhapata, 2 Rikta-guru, 3 Asûta-jarati 4 As’îla-dîdha-rûpâ, 5 Pâre vadavâ, 6 Taitila-kadrûh, 7 Panya-kambalah, and Dâsî-bhâra &c

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom Singular. Thus कुरु^१ गाहपतम् (कुरुणा गाहपत, Kuru is formed by कु affix added to कृ Un I 24,) and has acute on the final

Vart —So also वैजिगाहपतम्, the word विजि has acute accent on the first

So also रिक्तो गुरु = रिक्त^२ गुरु or रिक्तगुरु for rikta has acute either on the first or on the second (VI 1 208 S 3696) So also असूता जरती = असूतजरती, अश्लीला दृढरूपा = अश्लील दृढरूपा ॥ Asûti and ashliâ being formed by नञ् particle have acute on the first VI 2 2 That which has ओ is called श्लील, the affix लच् being added by its belonging to Sidhmadi class, and र changed to ल by its belonging to kapi-lakadi class (VIII 2 18) So also पारे^३ वडवा, this is = पारेवडवेव ॥ This is a samâsa with the force of वड, and there is irregularly no elision of the case-ending It is not a compound under II 1 18, S 672 The word पार belongs to Ghrîṭadi class, and has acute on the final तैतिलाना कद्रू = तैतिलै^४ कद्रू, the son or pupil of Taitila is Taitila formed by अण् affix पण्यकम्बलः, panya ends in यत् and has acute on the first (VI 1 213)

Vart —पण्यकम्बल has acute on the first only when it is a name Other wise in पणितव्ये कम्बले compound, the accent will be on the final by the general rule VI 1 223 The word पण्य being formed by यत् affix (III 1 101) is acutely accented on the first (VI 1 213) The word पण्यकम्बल is a Name when it means the market-blanket; i.e. a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket-sellers But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (VI 1 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word पण्य being formed by a kṛtya affix, will retain its accent in the Tatpuruṣa, by VI 2 2, we reply that the कृत्य used in VI 2 2 relates to pratipadokta kṛtya compounds such as ordained by कृत्यतुल्याख्या अजात्या (II 1 68), while here the compound is by विशेषण-विशेष्येण (II 1 51) and is a general compound

So also दास्याभार = दासीभार । The words belonging to Dâsî bhâra class are all those Tatpuruṣa compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired that the first member should retain its accent As —स राये स पुरन्ध्याम् (Rg Veda I 5 3) The word पुरन्ध्र means ‘पुरं शरीरं धीयतेऽस्याम्’; The affix is क्, and the case ending of पुर is retained as a Vaidic anomaly The word पुर is first acute by Phit II 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । ६ । २ । ४३ ॥

चतुर्थ्यन्तार्थाय तत्तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्त प्रकृत्या । वृषाय दाह वृषदाह ॥

3777 A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former

Thus वृषदाह । The word वृष has acute on the first syllable, as it is formed by ष (Un III 27) treated as a नित (Un III 26) This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship The composition takes place by II 1 36

३७७८ । अर्थे । ६ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्त प्रकृत्या । देवार्थम् ॥

3778 Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent

Thus देवार्थम्, देवता being formed by a लिट् affix (V 4 27) has acute on the middle

३७७९ । क्ते च । ६ । २ । ४५ ॥

क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्त प्रकृत्या । गोहितम् ॥

3779 The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta'

Thus गोहितम् । The compounding takes place by II 1 36

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ॥

क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्त प्रकृत्या । श्रेणिकता । श्रेणिशब्द आद्युदात्त । पुगकता । पुगशब्दोऽन्तोदात्त । 'कर्मधारये' किम् । श्रेण्या कृत श्रेणिकतम् । 'अनिष्ठा' किम् । कताःकृतम् ॥

3780 Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhâraya compound

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II 1 59, on the maxim of pratipadokta &c Thus श्रेणिकताः, पुगकताः । The word श्रेणि has acute on the first as it is formed by the affix नि which is considered नित (Un IV 51) The word पुग is end acute as it is formed by the affix गक (Un I 124) Why do we say 'in a Karmadhâraya compound' ? Observe श्रेण्या कृत = श्रेणिकतम् । Why do we say 'when it is a non-nishtha word' ? Observe कताःकृतम् । Here the compounding is by II 1 60

३७८१ । अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि समासे क्तान्ते परे द्वितीयान्त प्रकृत्या । कष्टयित । यामगत । कष्टशब्दोऽन्तोदात्त । यामशब्दो नित्स्वरेण । 'अहीने' किम् । कान्तारातीत ॥

'+ अनुपसर्ग इति वक्तव्यम् +' । नेह । सुखप्राप्त । 'याथ-' (३८७८) इत्यस्यापवादोऽयम् ॥

3781. Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a *séparation*

Thus कष्टं अित, गौमगतः । कष्टं has acute on the end, गौम has acute on the first, as it is formed by the नित affix मन् added to गम्, the final being replaced by आ (Un I 143) Why do we say 'when not meaning separation' ? Observe कान्तरातोत्, because one has taken himself beyond kâ târa

Vārt — This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached as सुखप्राप्तं, (VI 4 144) This is an exception to rule VI 2 144.

३७८२ । तृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ॥

कर्मवाचके क्तान्ते परे तृतीयान्त प्रकृत्या । 'त्वोतास' । रुद्रहतेः । महाराजहते । रुद्रो रगन्तः । 'कर्मणि' किम् । रथेन यातो रथयात ॥

3782. A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta,' when it has a Passive meaning

Thus त्वोतास = त्वया क्ता. रक्षिता 'protected by thee,' रुद्रं हत । महाराजं हत । रुद्र is formed by रक् affix (Un II 22) added to the causative रोदि, महाराज is formed by the Samāsanta affix टच्, and has acute on the final Why do we say 'when having a Passive signification' ? Observe रथेनयातः = रथयातं । The 'kta' is added to a verb of motion with an Active significance

३७८३ । गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४८ ॥

कर्माद्यैः क्तान्ते परेऽव्ययवहितो गति प्रकृत्या । पुरोहितम् । 'अनन्तर' किम् । अभ्युद्धृतः । कारकपूर्वपदस्य तु सति शिष्टस्याथादिस्वर एव । दूरादागतः । 'याद्य-' (३८७८) इत्यस्यापवादः ॥

3783 A word called Gati (1 4 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive significance retains its accent

Thus पुरोहितम् । The word पुर is end-acute, as it is formed by the affix असि added to पूर्व by V 3 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samāsa end-acute IV 1 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI 2 2, (3) or the end-acute by VI 2 139 and 144 The present sūtra debar all these Why do we say 'immediately' ? Observe अभ्युद्धृत । Where the distant 'Gati' word अभि does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, उद्, does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII 2 70 But in दूरात + आगत (āgata being governed by this rule) we have दूरादागतं (II 1 39 and VI 3 2) where VI 2 144 has its scope though it had not its scope in अभि + उद्धृत = अभ्युद्धृत ॥

NOTE — In the former case the following maxim applies कद्वयहणे गतिकारः पूर्वो ह्यपि पक्ष्य । 'A Kṛit affix denotes whenever it is employed, a word-form which begins with that to which that Kṛit affix has been added, and which ends with the Kṛit

affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case relation have been prefixed to that word form, then the Kṛit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it. In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word अनन्तर in this aphorism. When the Participle has not a Passive significance, the rule does not apply because the word कर्मणि is understood here also, as प्रकृतं कटं देवदत्तं । This sūtra debars VI 2 144

३७८४ । तादौ च निरति ह्रत्यतौ । ६ । २ । ५० ॥

तुकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परेऽनन्तरो गति प्रकृत्या । 'अग्नेरायो नृनमस्य प्रभूतौ' । 'सृष्टिर्गो' । कःस्वरापवादः । 'तादौ' किम् । प्रजल्पकः । 'निति' किम् । प्रकृति । वृजन्तः । 'अतौ' किम् । आगन्तु ॥

3784 An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word formed by) a Kṛit-affix beginning with *t* which has indicative *n*, but not before *tu*

Thus अग्नि रायो नृनमस्य प्रभूतौ (Rig Veda III 19 3) प्रकृति (with तुन्) प्रकृतुम् (with तुमुन्), प्रकृति (with क्तिन्) । This sūtra debars the Kṛit affix accent (VI 2 139) Why do we say 'before an affix beginning with त्' ? Observe प्रजल्पकं formed with the affix पाकन् (III 2 155), and the Gati प्र, the accent being governed by VI 2 139 Why do we say 'which is नित्' ? Observe प्रकृति formed by तुच् affix. When a Kṛit-affix takes the augment इद्, it does not lose its character of beginning with त् on the Vaitika कदुपदेशो वा तादर्थ्यमिदं । Thus प्रनृपिता, प्रनृपितुम् । Why do we say 'but not before तु' ? Observe आगन्तु, with the Unadi affix तुन् ॥

३७८५ । तवै चान्तश्च युगपत् । ६ । ३ । ५१ ॥

तवै प्रत्ययान्तस्यान्त उदात्तो गतिश्चानन्तरः । प्रकृत्या युगपद्वैतदुभय स्यात् । 'अन्वे'तुवा उँ' । कःस्वरापवादः ॥

3785 An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *tavan* (III 4 14) but whereby simultaneously the final has the acute as well

Thus अन्वेत् । All upasargas have acute on the first except 'abhi' which therefore has acute on the final (Pint IV 13) which declares उपसर्ग आद्युदात्ता अभिवर्जम् । This debars कृत accent (VI 2 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only has acute

३७८६ । अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । ६-१ । २-१ । ५२ ॥

अनिगन्तो गतिर्वप्रत्ययान्तोऽञ्चतौ परे प्रकृत्या । 'ये पराञ्चस्तात्' । 'अनिगन्त' इति क्रिमः । प्रत्यजत्रो यन्तु । कःस्वरात्परेत्यादयमेव । 'जुह्विष्यन्ति कणुहो पराच' । 'वप्रत्यये' क्रिमः । उदञ्चनम् ॥

3786 An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'añch' when an affix having a 'v' follows

Thus **पराञ्चः** in **ये पराञ्चस्तान्** (Rig Veda I 164 19) The accent is acute and optionally svarita by VIII 2 6 Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe **प्रत्यञ्चः**, here by VI 2 139 the second member retains its original accent Why do we say 'before an affix व्'? Observe **उदञ्चनः** । When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI 1 222 presents itself, but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent Thus **पराञ्च** in **जहि वृषधानि कणुही पराञ्चः** (Rig Veda VI 25 3) In some texts, the reading is **अञ्चतावप्रत्यये** । The affix व् is like क्तिप् &c, (VI 1 67).

३७८७ । न्यधी च । ६ । २ । ५३ ॥

वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगस्तावपि न्यधी प्रकृत्या । न्यङ्ङुत्तान् । 'उदात्तस्वरितयोर्यण -' (२६५७) इति अञ्चतेरकारः स्वरितः । अथ्यङ् ॥

3787 The Gatis 'n' and 'adhi' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix

Thus **न्यङ्** । The अ becomes svarita by VIII 2 4 S 3657 So also **अथ्यङ्** ॥

३७८८ । ईषदन्त्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ ॥

ईषत्कटारः । ईषदित्यममन्तोदात्तः । ईषद्वेदे इत्यादौ कृतस्वर एव ॥

3788 The word 'īshat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent

Thus **ईषत्कटार** or **ईषत्कटारैः** । **ईषत्** has acute on the final But in **ईषद्वेदे** &c, the Kṛit-accent will necessarily take place (VI 2 139), no option being allowed because the compounds to which the present rule applies are, on the r. of prātipadokta, those formed by **ईषत्** with non Kṛit words under II 2 ।

३७८९ । हिरण्यपरिमाणं धने । ६ । २ । ५५ ॥

सुवर्णपरिमाणवाचि पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने । द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णे । तदेव धनं द्विसुवर्णधनम् । बहुव्रीहौऽपि परत्वात्किञ्च एव । 'हिरण्यम्' किम् । प्रस्यधनम् । 'परिमाणम्' किम् । काञ्चनधनम् । 'धने' किम् । निष्कमाला ॥

3789 The first member, denoting the quantity of gold retains optionally its original accent, before the word **धन** ॥

Thus **द्विसुवर्णधनम्** or **द्विसुवर्णधनम्** । This is a Karmadhāraya compound **द्विसुवर्णे परिमाणमस्य** = **द्विसुवर्णे, तदेव धनम्** । It may also be treated as a Bahuvrīhi compound, then the accent will be of that compound, as **द्विसुवर्णधन** or **द्विसुवर्णधनम्** । Why do we say 'gold'? Observe **प्रस्यधनम्** । Why do we say 'quantity'? Observe **काञ्चनधनम्** । Why do we say 'धन' ? Observe **निष्कमाला** ॥

३७९० । प्रथमोऽचिरोपसपत्तौ । ६ । २ । ५६ ॥

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्ये । प्रथमवैयाकरणः । संप्रति व्याकरणमध्ये तु प्रवृत्त इत्यर्थः । प्रथमशब्दः प्रथमजन्तः । 'अचिर-' इति किम् । प्रथमो वैयाकरणः ॥

3790 The word 'prathamā' when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning 'a novice'

The word अचिरोपसर्पति = अचिरोपश्लेष or अभिनवत्वम् । Thus प्रथमवैयाकरणः or प्रथमवैयाकरण्यं = सप्रतिव्याकरणमभ्येतु प्रवृत्त 'one who has recently commenced to study Grammar' The word प्रथम is derived from प्रथ by अमच् (Un V 68) and by चित् accent the acute falls on the last Why do we say 'when meaning a Novice?' Observe प्रथमवैयाकरण्यं (वैयाकरणानामाद्यो मुख्यो वा य स) 'the first Grammarian or a Grammarian of the first rank' It will *always* have acute on the final

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ॥

वा प्रकृत्या । कतरकठ । कर्मधारयगृहणसुत्तरार्थम् । इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ॥

3791 The words कतर and कतम, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a Karmadhāraya

Thus कतरकठ or कतरकठे, कतमकठ or कतमकठे । The word Karmadhāraya is used for the sake of the next sūtra, this sūtra could have done without it as 'katara' and 'katama' by the maxim of pratipadokta, form only Karmadhāraya compound, by II 1 63

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ॥

आर्यकुमार । आर्यब्राह्मण । आर्यो गयदन्तत्वादन्तस्वरित । 'आर्य' किम् । परमब्राह्मणः । 'ब्राह्मणादि-' इति किम् । आर्यक्षत्रिय । कर्मधारय इत्येव ॥

3792 The word 'ārya' optionally retains its original accent in a Karmadhāraya, before the words 'Brāhmaṇa' and 'kumāra'

Thus आर्यब्राह्मण or आर्यब्राह्मण्यं आर्यकुमार or आर्यकुमार्ये । The word आर्य is formed by गयत affix and has svantī on the final Why do we say 'Ārya' Observe परमब्राह्मण्यं, परमकुमार्ये । Why do we say before 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra'? Observe आर्यक्षत्रिय । Why 'Karmadhāraya'? Observe आर्यस्य ब्राह्मणः = आर्यब्राह्मण्यं । According to the Accentuated Text the accent is आर्य (Pro Bohtlingk)

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ५९ ॥

ब्राह्मणकुमारयो परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये । राजब्राह्मण । राजकुमार । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3793 The word 'rājan,' retains optionally its accent before the words 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra', in a Karmadhāraya

Thus राजब्राह्मण or राजब्राह्मण्यं राजकुमार or राजकुमार्ये । The word राजन् is formed by the affix कनिन् added to राज (Un I 156) But राज्ञो ब्राह्मण = राजब्राह्मण where the compound is not Karmadhāraya The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sūtra into which the anuvāiti of राजन् runs and not that of आर्य ॥

३७८४ । वृष्ठी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ॥

वषट्त्वन्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येना । 'वृष्ठी' किम् । अन्यत्र न ॥

3794 The word 'râjan' ending in the Genitive case, optionally retains its accent, before the word 'pratyenas'

The words राजन् and अन्यतरस्याम् are understood here also. Thus राजन्, प्रत्येना or राज प्रत्येना । प्रतिगतं यन् पाप यस्य = प्रत्येनसि । The sign of the Genitive is not elided by VI 3 21. When आक्रोश is not meant, we have, राजप्रत्येनाः or राजप्रत्येना । Why do we say 'ending in the Genitive'? Observe राजा चासौ प्रत्येनाश्च = राजप्रत्येना no option,

३७८५ । क्ते नित्यार्थे । ६ । २ । ६१ ॥

क्तान्ते परे नित्यार्थे समासे पूर्व वा प्रकृत्या । नित्यप्रहसितः । 'काला' (६६०) इति द्वितीयासमासेऽयम् । नित्यशब्दस्य बन्त आद्युदात्तः । हसित इति, यथायदि स्वरेणान्तोदात्तः । 'नित्यार्थे' किम् । सुहुतं प्रहसितम् ॥

3795 A word having the sense of 'always', retains optionally its accent, before a Past Participle in 'kta'

Thus नित्यप्रहसित or नित्यप्रहसितः । These are Accusative compounds formed under Rule II 1 28 § 690, नित्य is formed by त्यप् affix, added to the upasarga नि (IV 2 104 Vârt), and has acute on the first, the upasarga retaining its accent, the affix being anudatta (III 1. 4) हसित as end-acute by VI 2 144 § 3878. Why do we say 'when the first term means always'? Observe सुहुतं प्रहसितम् ॥

NOTE —In the case of नित्यप्रहसित &c, the samâsa accent VI 1 223 was first set aside by the Accusative Tatpuruṣha accent VI 2 2, this in its turn was set aside by क्त accent VI 2 144, which is again debarred by the present

३७८६ । ग्रामः शिल्पिनि । ६ । २ । ६२ ॥

वा प्रकृत्या । ग्रामनापितः । ग्रामशब्द आद्युदात्तः । 'ग्राम' किम् । परमनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । ग्रामरथ्या

3796 The word 'grâma' when first member of a compound, optionally retains its accent, before a word denoting a 'professional man or artisan'

Thus ग्रामनापित or ग्रामनापितः, ग्रामकुलालः or ग्रामकुलालः । The word ग्राम was acute on the first as it is formed by the affix मनिन (Un I, 148) Why do we say 'ग्राम'? Observe परमनापितः । Why do we say 'a śilpi, a professional workman'? Observe ग्रामरथ्या, where there is no option

३७८७ । राजा च प्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ ॥

शिल्पिवाचिनि परे प्रशंसार्थे राजपठ वा प्रकृत्या । राजनापितः । राजकुलालः । 'प्रशंसायाम् किम्' । राजनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । राजहस्ती ॥

3797 The word 'râjan' followed by a profession denoting noun, optionally retains its accent, when praise is to be expressed

Thus राजनापितः or राजनापित, राजकुलाल or राजकुलालः 'A royal barber & a skilful barber or one fit to serve the king even' &c It may be either a Karmadhārya or a Genitive compound Why do we say 'राजन्'? Observe परमनापित. Why do we say 'when denoting praise'? Observe राजनापितः 'king's barber' Why do we say 'a professional man'? Observe राजहस्ती 'a royal elephant'

३७९८. आदिस्तातः । ६ । २ । ६४ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3798 In the following up to VI 2 91 inclusive, the phrase 'the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,' is to be always supplied

This is an adhikāra aphorism The first syllable of the पूर्ववद will get the acute in the following aphorisms In short, the phrase 'ādirudāta' should be supplied to complete the sense of the subsequent sūtras The word आदि 'the first syllable' is understood upto VI 2 91, the word उदात्त has longer stretch it governs upto VI 2 237

३७९९. सप्तमीहारिणो धर्म्यहरणे । ६ । २ । ६५ ॥

सप्तम्यन्त हारिवाचि च आद्युदात्त धर्म्ये परे। देव य स्वीकरोति स हारिलुच्यते । धर्म्यमित्याचारनिवृत्त देयम् । मुकुटेकार्षणम् । हलेद्विपदिका । 'सन्नायाम' (७२९) इति सप्तमोऽक्षः । 'कारनाग्नि च-' (६६८) इत्यलुक् । याज्ञिकाश्च । वैयाकरणहस्ती । क्वटिद्यमाचारी मुकुटादिषु कार्षण्यं दातव्यं याज्ञिकादीनां त्वश्वादिरिति । धर्म्ये- इति किम् । स्तम्बेरम् । 'अहरणे' किम् । वाडवाहरणम् । सडवाया अयं वाडव । तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं शरीरपुष्पयर्थं यद्वीर्यं तद्धरणमित्युच्यते । परासि कृत्स्नो हारिस्त्रेण बाध्यत इत्यहरण इति निषेधेन ज्ञाप्यते । तेन वाडवहार्यमिति हारिस्त्रः सिध्यति ॥

3799 The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable, when the second member is a word denoting 'what is lawful', but not when it is 'harana'

The word हारिण् means 'he who appropriates the dues or taxes' and धर्म्यम् means 'the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get' The word धर्म्य is formed by यत् under IV 4 91 and 92, and has the sense of both Of Locative words we have the following examples — मुकुटे-कार्षणम्, हले-द्विपदिका । These compounds are formed under II 1 44, S 721 and the sign of the Locative is not elided by VI 3 9 and 10, S 968 With the name of a due-receiver हारी we have the following — यै ज्ञकाश्च 'the horse which is the customary due of the sacrificer' So also वैयाकरणहस्ती । In some places the established usage is to give a kārshipina coin in a Mukuta &c or to give a horse to a sacrificer &c Why do we say 'what is lawful'? Observe स्तम्बेरम् । Why do we say 'but not before हरण' ? Observe वाडवहार्यम् 'that which is given to a mare' हरण is that customary food, which is given to a mare, after she has been

covered, in order to strengthen her. The word **हरण** is a Kṛit formed word, its exclusion here indicates that other Kṛit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a **हारा** denoting word, and thus this sūtra supersedes the Kṛit accent enjoined by VI 2 139, so far. Thus **वाडवहार्य** has acute on the first by this rule, the subsequent VI 2 139 not applying.

३८०० । युक्ते च । ६ । २ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । गोबल्लव । 'कर्तव्ये तत्परो युक्त' ॥

3800 The first member of a compound has acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order.

The word **युक्त** means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' & the person appointed to look after. Thus **गोबल्लव** a cowherd looking after cow.

३८०१ । विभाषाध्यक्षे । ६ । २ । ६७ ॥

गवाध्यक्ष ॥

3801 The acute is optionally on the first syllable when the word **अध्यक्ष** follows.

Thus **गैवाध्यक्ष** or **गवाध्यक्ष** 'a superintendent of cows' ॥

३८०२ । पाप च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापित । 'पापाण्यके- (७३३) इति प्रतिपदोक्तस्यैव प्रहणातपठ्यसमासे न ॥

3802 The word 'pāpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man.

Thus **पापनापित** or **पापनापित**. ॥ This rule applies to the *pratipadokta samāsa* of **पाप**, in the sense of censure, as taught in II 1 54 S 733 when it is an appositional compound, and not when it forms a Genitive compound. Thus **पापस्यनापित**. = **पापनापित** ॥

३८०३ । गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे । ६ । २ । ६९ ॥

भार्यासौत्र । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधान्तया क्षेप । अन्तेवासी । कुमारीदाह्या । श्रोतन शास्त्रिणीया । कुमारीदलाभकामा ये दास्यदिभि प्रीक्तानि शास्त्रायधीयन्ते त एव क्षिप्यन्ते । भिक्षामाणव । भिक्षा लस्येहमिति माणव । भयब्राह्मण । भयेन ब्राह्मण सपद्यते । 'गोत्रादिषु' किम् । दासीश्रोत्रिय । क्षेपे किम् । परमब्राह्मण ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Mānava' and 'Brāhmana,' when a reproach is meant.

Thus **भार्यासौत्र** 'a descendant of Suśruta, under the petticoat government of his wife' The compounding takes place by the analogy of **शाकपार्थिव**. The

above is an example of a Gotra word. Now with scholar names कुंमारीदाक्षा 'the pupils of Daksha, for the sake of marriage &c who study the work of Daksha or make themselves the pupils of Daksha for the sake of guls' and ओदनपाणिनीया &c भिक्षामाणवः=भिक्षालक्ष्ये इमिति माणवो भवति । भैयब्राह्मण. 'he who being a Brahmana by birth, acts like a Brahmana not willingly, but through fear of punishment' =यो भयेन ब्राह्मण सपद्यते । The compounding is by II 1 4 where no other rule applies. Why do we say 'when followed by a Gotra word?' Observe दासीशोत्रिर्थः । Why do we say 'when reproach is meant?' Observe परमब्राह्मण ॥

३८०४ । अङ्गानि मैरेये । ६ । २ । ७० ॥

मद्यविशेषो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्य तस्य मध्यङ्गम् । 'अङ्गानि' किम् । परममैरेयः । 'मैरेये' किम् । पुष्पासवः ॥

3804 The first syllable of the word preceding 'Maureya' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same

Thus मधुमैरेय 'the maureya prepared from honey' Why do we say when denoting 'an ingredient'? Observe परममैरेय ॥ Why do we say 'before मैरेय?' Observe पुष्पासव ॥

३८०५ । भक्ताख्यास्तदर्थेषु । ६ । २ । ७१ ॥

भक्तमन्त्रम् । भिक्षाकसः । भाजीकसः । भिक्षादयोऽवशिष्टेषा । 'भक्ताख्या' किम् । समाश-शालयः । समशन समाश इति क्रियामात्रमुच्यते । 'तदर्थेषु' किम् । भिक्षाप्रियः । बहुव्रीहिरयम् । अत्र पूर्वपदमन्तोदात्तम् ॥

3805 A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भक्तकसः, भाजीकसः, । The words like भिक्षा, भक्त &c are names of food. Why do we say 'when denoting the name of food'? Observe समाशशालयः dining halls, (the word समाश = समशन is the name of an 'action' and not of a 'substance') Why do we say 'tadartheshu suited to contain that'? Observe भिक्षाप्रिय, which is Bahuvrīhi and the first member gets acute on the final

३८०६ । गोबिडालसिहसैन्यवेष्टमाने । ६ । २ । ७२ ॥

धान्यगवः । गोबिडालः । तुणसिहः । सक्तुसैन्यवः । धान्य गौरिवेति विग्रहः । व्याघ्रादिः गवाकृत्या सन्निवेशितं धान्यं धान्यगवश्चष्टेनोच्यते । 'उपमाने' किम् । परमसिहः ॥

3806 A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, बिडाल, सिंह, and सैन्यवः ॥

Thus धान्यगवः = धान्य गौरिवः । The compounding takes place by II 1 56 the words गो &c, being considered to belong to Vyaghriādī class, which is an Akritigana. The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness. Thus धान्यगवः means गवाकृत्यावस्थितं धान्यं । So also गोबिडालः

ह्यसिंह, सँत्सुसैव, । Why do we say 'when denoting the object of comparison' ? Observe परमसिंह ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । ६ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्त उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्य' क्रीड-' (७१९) इति समासः । 'अके' किम् । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम् । इक्षुभक्षिका मे धारयसि ॥

3807 The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living

Thus दँन्तलेखक = दन्तलेखने यस्य जीविका । The compounding takes place by II 2 17 S 711 Why do we say when meaning 'means of living' ? Observe इक्षुभक्षिका मे धारयसि । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes, are called अक affixes Thus गवुल्, लुन्, &c are अक affixes (VII 1 1) Why do we say 'ending in the affix अक' ? Observe रमणीयकर्ता । Here the compounding takes place by II 2 17, and the affix लृच् is added in the sense of sport and not of livelihood

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । ६ । २ । ७४ ॥

प्रादेशवाचिना या क्रीडा तट्टाचिनि समास अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उट्टालकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम्' (३२८६) इति गवुल् । 'प्राचाम्' किम् । जीवपुत्रप्रचायिका । ह्यमुदीचा क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तव पुष्पप्रचायिका । पर्याये गवुल् ॥

3808 A compound the second member of which is a word ending in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern people, gets the acute accent on the first syllable.

Thus उट्टालकपुष्पभञ्जिका । These are formed by गवुल् affix (III 3 109 S 3286,) and the compounding takes place by II 2 17 S 711 Why do we say 'of the Eastern Folk' ? Observe जीवपुत्रप्रचायिका, which is a sport of the Northern People Why do we say 'when denoting a sport' ? Observe तवपुष्पप्रचायिका 'thy' turn for &c' which is formed by गवुच् (III 3 111) and denotes 'rotation or turn'

३८०९ । अणि नियुक्ते । ६ । २ । ७५ ॥

अण्यन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । छत्रधारः । 'नियुक्ते' किम् । कायक लावः ॥

3809 A compound, the second member of which is a word ending in the Kṛit-affix अण् and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable

Thus छत्रधारः । Why do we say when meaning 'a functionary' ? Observe कायकलावः ॥

३८१० । शिल्पिनि चाऽऽकृजः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचिनि समासेऽगणन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तस्य चेदगकृजः परो न भवति । तन्तुवायः । 'शिल्पिनि' किम् । कायडलाय । 'अकृज' किम् । कुम्भकारः ॥

3810 And when such a compound ending in अण् affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from कृज्), the acute is on the first syllable of the first word

Here also the second term ends in अण् affix Thus तन्तुवायः । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe कायडलायः । Why do we say 'but not when the affix अण् comes after कृ' ? Observe कुम्भकारः ॥

३८११ । सत्ताया च । ६ । २ । ७७ ॥

अगणन्ते परे । तन्तुवायो नाम कृमिः । 'अकृज' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मणः ॥

3811 Also when such an upapada compound ending in अण् affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable but not when the second term is कार ॥

Thus तन्तुवायः, 'a kind of insect, spider' But not so अण् with कृ, as रथकारः 'the name of a Brâhmana caste'

३८१२ । गोतन्तियव पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपालः । तन्तिपालः । यवपालः । अनियुक्तार्थं योगः । 'गो' इति किम् । वत्सपालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्षः ॥

3812 The words गो, तन्ति and यव get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गोपालः, तन्तिपालः, यवपालः । The word तन्ति is the rope with which calves are tied (तनु विस्तारे + क्तच्) This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI 2 75 S 3809 Why do we say गो &c ? Observe वत्सपालः । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोरक्षः ॥

३८१३ । गिनि । ६ । २ । ७९ ॥

पुष्पहारी ॥

3813 A compound ending in the Knt-affix गिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member

Thus पुष्पहारिन् ॥

३८१४ । उपमान शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपद गिन्यन्ते पर आद्युदात्तम् । उद्भृकोऽग्नी । ध्वाङ्क्षरावी । उपमानपक्ष्ण-मस्य पूर्वयोगस्य च विशेषविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृतौ' किम् । वृकवन्वी । 'प्रकृतिपक्ष्णम्' किम् । प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था तत्रैव यथा स्यात् । इह मा भूत् । गर्दभोच्चारी ॥

3814 When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first

syllable, before a word formed by **गिनि** affix, only then, when such latter word is a radical without any preposition, and means 'giving out a definite sound like so and so'

The word **उपमान** means the object with which something is likened **शब्दार्थ** means 'expressing a sound', **प्रकृति** means 'root, without any preposition' Thus **उद्भ्रकोशिन्, ध्वाङ्क्षराविन्**। The word **उपमान** shows the scope of this sūtra as distinguished from the last So that, when the first term is an **उपमान** word, the preceding sūtra will not apply, though the second member may be a **गिनि** formed word

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply At **द्वक्वञ्चिन्** which retains **hit** accent (VI 2 139)

Why do we say 'a radical word without any preposition'? Observe **गदं भोद्धारिन्**। Here the second term radically (a e, chāin) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition **उत्** that it means sound The force of **एव** is that the **उपमान** words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then*, when the second member is a radical sound name,

३८१५ । युक्तारोह्यादयश्च । ६ । २ । ८९ ॥

आद्युदात्ता । युक्तारोही । आगतयोधी । क्षीरहोता ॥

3815 The compounds **yuktārohin** &c, have acute on the first syllable

Thus 1 **युक्तारोही**, 2 **आगतरोही**, 3 **आगतयोधी**, 4 **आगतवज्रवी**, 5 **आगतनन्दी**, 6 **आगतनन्दी**, 7 **आगतप्रहारी**। These are formed by **गिनि** affix, and are illustrations of Rule VI 2 79 Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus **रोहिन्** &c must be preceded by **युक्त** &c and **युक्त** &c followed by **रोहिन्** &c to make VI 2 79 applicable Thus **युक्तारोहिन्** though ending in **गिनि** does not take acute on the first, so **युक्ताध्यायिन्**। 8 **आगतमतस्या** or **मतस्य**, 9 **क्षीरहोता**, 10 **भगिनीभर्ता**। The last two are Genitive compounds under Rule II 2 9 11 **ग्रामगोधुक**, 12 **अश्वत्थारात्र**, 13 **गर्गत्तरात्र**, 14 **व्युष्टि** रात्र, 15 **शैलपाद** (गणपाद.), 16 **सैमपाद**। All these are genitive compounds 17 **एकश्रितिपात्**=**एकश्रितिपादोऽस्य**। This is a Bahuvrīhi of three terms The word **एकश्रिति** is a **Taddhitārtha Samāsa** (II 1 51), and being a **Tatpurusha**, required acute on the final, as the **Tatpurusha** accent is stronger This declares acute on the first Moreover by VI 2 29, this word **एकश्रिति** would have acute on the first as it is a **Dvigu** ending in a simple vowel But the very fact that this word is enumerated here, shows that other **Dvigu** compounds in **श्रिति** are not governed by VI 2 29, therefore **द्विश्रितिपाद** has acute on **ति**। The enumeration of the **एकश्रितिपात्** further proves by implication that the (**एकश्रितिपात् स्वरवचन ज्ञापक निमित्त स्वरवलीयस्त्वस्य**) accent for the application of which a case is present is stronger (See **Mahābhāṣya** II 1 1) The class of compounds known as **पौत्रेसमित** &c, (II 1 48) also belongs to this class,

1 युक्तारोही, 2 आगतरोही, 3 आगतयोधी, 4 आगतवज्रवी 5 आगतनन्दी (आगतनन्दी), 6 आगतप्रहारी, 7 आगतमतस्य, (आगतमतस्या), 8 क्षीरहोता, 9 भगिनीभर्ता, 10 ग्रामगोधुक

11 अश्वत्थिरात्र 12 गर्गत्रिरात्र, 13 व्युष्टित्रिरात्र, 14 गणपाद. (शयपाद), 15 एकशित्तिपात, 16 पात्रे समितादयश्च (पात्रसमितादयश्च) 17 समपाद ॥

३८१६ । दीर्घकाशतुषाष्टवटजे । ६ । २ । ८२ ॥

कुटोज । काशज । तुषज । भाष्टज । वटज ॥

3816 When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kāśa,' tusha, 'bhīāshṭia' or vata, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable

Thus कुटोज, काशज, तुषज, भाष्टज वटज । These are formed by the affix ड added to जन् (III 2 97)

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वं बहुचः । ६ । २ । ८३ ॥

बहुव पृथं स्यान्त्यात्पूर्वपदमुदात्त जे उत्तरपदे । उपसरज । आमलकीज । 'बहुच' किम् । दग्धजानि नृणानि ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables, followed by *ja*, the acute falls on the syllable before the last

Thus उपसरज, आमलकीज, and वट्टवाज (though the last two words have upapadas ending in a long vowel, the accent is governed by this sūtra and not the last) Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe दग्धजानि नृणानि ॥

३८१८ । ग्रामेऽनिवसन्त । ६ । २ । ८४ ॥

ग्रामे परे पूर्वपदमुदात्तम् । तच्चेन्न निवसद्वाचि न । मल्लग्राम । ग्रामशब्दोऽत्र समूहावाची देवग्राम । देवस्वामिक । 'अनिवसन्त' किम् । दाक्षिग्राम । दाक्षिनिवस ॥

3818. Before 'grāma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant

Thus मल्लग्राम । Here ग्राम is equal to समूह 'an assembly' देवग्राम = देव-स्वामिक । Why do we say 'when not meaning inhabitants' Observe दाक्षिग्राम, 'a village inhabited by the descendants of Daksha'

३८१९ । घोषादिषु च । ६ । २ । ८५ ॥

दाक्षिघोष । दाक्षिकट । दाक्षिहृद ॥

3819 The first member has acute on the first syllable when followed by *ghosha* &c

Thus दाक्षिघोष, दाक्षिकट, दाक्षिपल्लव, दाक्षिबदरी, दाक्षिवल्लभ, दाक्षिहृद, दाक्षिपिङ्गल, दाक्षिपिशङ्ग, दाक्षिमाला, दाक्षिरक्षा, दाक्षिशाला, or (°रक्ष or °शाल), दाक्षिशिल्पी, दाक्ष्यश्वथ, दाक्षिशाल्मली, कुन्दनृणम्, आश्रममुनि, दाक्षिपुसा, दाक्षिकूट ॥

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent Some do not read the anuvṛtti of अनिवसन्त in this aphorism, others however read it

1 घोष, 2 कट (घट), 3 वल्लभ (पल्लव) 4 हृद, 5 बदरी (बदर) 6 पिङ्गल, 7 पिशङ्ग, 8 माला, 9 रक्षा (रक्ष), 10 शाला (शाल), 11 कूट, 12 शाल्मली, 13 अश्वत्थ, 14 नृण, 15, शिल्पी, 16 मुनि, 17 प्रक्षा (प्रक्षाकू, पुसा) ॥

३८२० । क्वात्रियादयः शालायाम् । ६ । २ । ८६ ॥

क्वात्रिशाला । व्याडिशाला । यदापि शालान्त समासो नपु सकलित्वे भवति तदापि 'तत्पुञ्जे शालाया नपु सके' (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्व विप्रतिषेधेनायमेव स्वर । क्वात्रिशालम् ॥

3820 The words 'chhâtri' &c, get acute on the first syllable when followed by the word 'śâlâ'

Thus क्वात्रिशाला, ऐलिशाला, भौगिडिशाला ॥

Where the Tatpuruṣa compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II 4 25, there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term, thus superseding VI 2 123 S 3857 which specifically applies to Neuter Tatpuruṣas. Thus क्वात्रिशालम् ऐलिशालम् ॥

1 क्वात्रि, 2 ऐलि (ऐलि), 3 भौगिड, 4 व्याडि, 5 आखण्डि, 6 आदि, 7 गामि (गामि) ॥

३८२१ । प्रस्थेऽवृद्धमकर्वादीनाम् । ६ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्वादिर्वर्जितमवृद्ध पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । इन्द्रप्रस्थ । 'अवृद्धम् किम् । दाक्षिप्रस्थ' । 'अकर्वादीनाम्' इति किम् । कर्कीप्रस्थ । मकरोप्रस्थ ॥

3821 The first member, which has not a Vriddhi in the first syllable, or which is not 'karkī' &c, gets the acute on the first syllable before 'prastha'

Thus इन्द्रप्रस्थ । But not in दाक्षिप्रस्थ, which has Vriddhi in the first syllable, nor also in कर्कीप्रस्थ, मघीप्रस्थ, &c

1 कर्की, 2 मघी (मघी), 3 मकरो, 4 कर्कन्ध (कर्कन्धू), 5 शमी, 6 करीर, 7 कन्दुक (कटुक), 8 कवल (कुवल, कूरल), 9 बदरी (खदर) ॥

३८२२ । मालादीना च । ६ । २ । ८८ ॥

वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्थ । शोणाप्रस्थ ॥

3822 The first syllable of 'mâlâ' &c, gets the acute when 'prastha' follows

Thus मालाप्रस्थ, शोलाप्रस्थ ॥ This sūtra applies even though the first syllables are Vriddhi vowels. In the word एक and शोणा the letters ए and ओ are treated as Vriddhi (I 1 75)

1 माला, 2 शाला, 3 शोणा (शोण), 4 दाला, 5 खाला, 6 क्षामा, 7 काञ्ची, 8 एक, 9 काम, 10 क्षामा ॥

३८२३ । अमहच्चव नगरेऽनुदीनाम् । ६ । २ । ८९ ॥

नगरे परे महच्चवन्वर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् तच्चेदुदीचान् । ब्रह्मनगरम् । 'अम-' इति किम् । महानगरम् । नवनगरम् । 'अनुदीचाम्, किम् । कार्तिनगरम् ॥

3823 The first member has acute on the first syllable before the word nagara but not when it is the word mahat, or nava, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People

Thus ब्रह्मनगरम् । But not in महानगरम् and नवनगरम्. Why do we say 'but not of Northern People' ? Observe नान्दीनगरम् कार्तिनगरम् ॥

३८२४ । अर्म चावर्णे द्वयच्चयच् । ६ । २ । ९० ॥

अर्म परे द्वयच्चयच्चपूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुप्त मर्म । वृद्धार्मम् । 'अवर्णम् किम् । वृद्धर्मम् । 'द्वयच्चयच्' किम् । कपिञ्जलार्मम् । अमहन्नवमित्येव । महार्मम् । नवार्मम् ॥

3824 A word of two or three syllables ending in 'a' or 'â' (with the exception of 'mahâ' and 'nava') standing before the word 'arma' has acute on the first syllable

Thus गुप्तार्मम्, कृद्धार्मम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)' ? Observe वृद्धर्मम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables' ? Observe कपिञ्जलार्मम् । The words महा and नव are to be read here also The rule therefore does not apply to महार्मम्, and नवार्मम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसजीवमद्राश्मकञ्जलम् । ६ । २ । ९१ ॥

अर्म परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्मम् । अधिकार्मम् । सजीवार्मम् । मद्राश्मकञ्जलं संचात-
विश्वहीतार्थम् । मद्रार्मम् । अश्मार्मम् । मद्राश्मर्मम् । कञ्जलार्मम् ॥

* आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीना ऋन्टस्युपस ख्यानम् + । 'दिवो'दासाय द्राशुवे ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz भूत, अधिक, सजीव, मद्र, अश्मन्, and कञ्जल ॥

Thus भूतार्मम्, अधिकार्मम्, सजीवार्मम्, मद्रार्मम्, अश्मार्मम्, मद्राश्मार्मम् (because the sūtra shows the compounding of those words in mādriāśmam) कञ्जलार्मम् । All these compounds have acute on the final by VI 1 223

Vdt —In the Vedas the words दिवोदास &c, have acute on the first syllable Thus दिवोदासाय द्राशुवे (Rig Veda IV 30 20),

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ९२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्रागुत्तरपदादिव्यङ्गात् ॥

3826 In the following sūtras up to VI 2 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute'

This is an adhikāra aphorism In the succeeding sūtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent Thus in the next sūtra the word सर्व gets acute on the final This adhikāra extends up to VI 2 110 inclusive

३८२७ । सर्वे गुणकात्स्न्ये । ६ । २ । ९३ ॥

सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तोदात्तम् । सर्वश्चेत् । सर्वमहान् । सर्वम् किम् । परमश्चेत् । आश्रय-
व्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति । गुणकात्स्न्ये वर्तते । 'गुण-' इति किम् । सर्वसौवर्णः । 'कात्स्न्य-
किम् । सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्चेत् ॥

3827 The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्वं श्वेतं सर्वम् हान् ॥

Why do we say सर्वं? Observe परमश्वेतं, here the attribute of श्वेत pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम ॥

Why do we say 'attributive word'? Observe सर्वं सोढर्यं, 'golden', सर्वं रजतं, 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification. In fact it is not गुणकार्त्तं सन्त्य here at all, but a विकारकार्त्तं सन्त्य ॥

Why do we use the word 'Kāitsnya or complete pervasion'? Observe सर्वेषां श्वेततरं = सर्वं श्वेतं here the compounding takes place by the elision of the affix तरप् denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute whiteness, the rule does not apply. Moreover, in this example, the 'kāitsnya' is not that of 'guna' but of 'guni', not of the 'attribute', but of the 'substance'.

३८२८ । सज्ञाया गिरिनिकाययोः । ६ । २ । ८४ ॥

यतयो परत पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनागिरिः । मीरिङनिकाय । 'सज्ञायाम्' किम् । परमगिरिः । ब्राह्मणनिकाय ॥

3828 The last syllable of the first member before *giri* and *nikāya* has the acute, when the compound is a Name

Thus अञ्जनैर्गिरिः । The finals of añjana is lengthened by VI 3 117 मीरिङ्गनिकाय । Why do we say 'when it is a Name'? Observe परमगिरिः, ब्राह्मणनिकाय ॥

३८२९ । कुमारी वयसि । ६ । २ । ८५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्द पुंसा सहस्र प्रयोगमात्र प्रवृत्तिनिमित्तं सुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । तच्च वय इह गृह्यते न कुमारत्वमेव । 'वयसि' किम् । परमकुमारी ॥

3829 The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumārī' follows, the compound denoting age

Thus वृद्धकुमारी 'an old maid' The compounding is by II 1 57 The word वृद्धा becomes masculine by VI 3 42 in the example.

Q The word कुमारी was formed by द्वीप् by IV 1 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा, it is a contradiction in terms. Ans: The word कुमारी has two senses, one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin'. It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied. Why do we say 'when the compound denotes age'? Observe परमकुमारी ॥

३८३० । उदकेऽमेवले । ६ । २ । ८६ ॥

अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । गुहोदकम् । स्वरे क्तेऽत्र एकादेशः । 'स्वरितो वानुदात्ते पदादौ' (३६५६) इति पक्षे स्वरितः । 'अकेवले' किम् । शीतोदकम् ॥

3830 Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गुँडोदकम् or गु'डोदकम् । When we have already made the ड acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute अ of guda and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII 2 6 S 3659 The word अक्वेवल् means mixture When mixture is not meant, this rule does not apply As शीतोदकम् ॥

३८३१ । द्विगौ क्रतौ । ६ । २ । ९७ ॥

द्विगुवृत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गजिरात्र' । 'द्विगौ' किम् । अति-
रात्र । 'क्रतौ' किम् । बिल्वहोमस्य सप्तरात्रो बिल्वसप्तरात्र ॥

3831 Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute

Thus गर्ग'जिरात्र = गर्गाया जिरात्र Why do we say 'before a Dvigu compound'? Observe अतिरात्र'. (रात्रिमतिक्रान्त इति प्रादिसमास) which being formed by the Samasanta affix अत्र (V 4 87) has acute on the final (VI 1 163) Why do we say 'when denoting a sacrifice'? Observe बिल्वसप्तरात्र.=बिल्वहोमस्य सप्तरात्र ॥

३८३२ । सभाया नपु सके । ६ । २ । ९८ ॥

सभाया परतो नपु सकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभा-
याम्' किम् । ब्राह्मणसेनम् । 'नपु सके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपु सकयष्टाचेह । रमणी
यसभम् । ब्राह्मणकुलम् ॥

3832 Before the word sabhā when it is exhibited as Neuter the first member of the compound gets acute on the last syllable

Thus गोपाल'सभम्, स्त्री'सभम् ॥

Why do we say 'before सभा' ? Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'when in the Neuter'? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II 4 23 24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Pratipadokta &c the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभम्, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (अभिधेय) is neuter

३८३३ । पुरे प्राचाम् । ६ । २ । ९९ ॥

देवदत्तपुरम् । नान्दीपुरम् । प्राचाम्' किम् । शिवपुरम् ॥

3833 Before the word *praiā*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute

Thus देवदत्त'पुरम्, कानि'पुरम्, नान्दि'पुरम् । Why do we say of the Eastern people' ? Observe शिवपुरम् ॥

३८३४ । अरिष्टगौडपूर्वे च । ६ । २ । १०० ॥

पुरे परेरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्व' यष्टण
किम् । इहापि यथा स्यात् । अरिष्टाश्रितपुरम् । गौडभृत्यपुरम् ॥

3834 When the words 'arishta' and 'gauda' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura'

Thus अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, we can apply the rule to अरिष्टशितं पुरम्, गौडभृत्यपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्दयाः । ६ । २ । १०९ ॥

पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्दयपुरम् । मृदेरपत्यमिति शुभादित्वात् ढक् ॥

3835. But when the word 'hâstina' 'phalaka' and 'mârdya' precede 'pura' the acute does not fall on their final

This is an exception to VI 2 99 Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्दयपुरम् The son of मृदु is मार्दय formed by ढक्, the word belonging to Śubhādi class The उ is elided by VI 4 147

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशाल बिले । ६ । २ । १०२ ॥

एतान्यन्तोदात्तानि बिले परे । कुसूलबिलम् । कूपबिलम् । कुम्भबिलम् । शालबिलम् । 'कुसूलादि' किम् । सर्पबिलम् । 'बिल' इति किम् । कुसूलस्वामी ॥

3836. The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila'

Thus कुसूलबिलम्, कूपबिलम्, कुम्भबिलम्, शालबिलम्, । But not so in सर्पबिलम् । Why do we say 'before बिल' ? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा यामजनपदाख्यानचानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषुकामशमी । अपरकृष्णमृत्तिका । जनपद । पूर्वपञ्चाला । आख्यानम् । पूर्वयायातम् । पूर्वचानराटम् । शब्दग्रहण कालवाचिदिकद्वन्द्वस्य परिग्रहार्थम् ॥

3837 Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'châna râta'

Thus पूर्वेषुकामशमी or पूर्व (VIII 2 6) The compounding takes place by II 1 50 अपरकृष्णमृत्तिका ॥

Country name—पूर्व पञ्चाला । These are Karmadhârâya compounds (II 1 58).

Story name.—पूर्वयायातम् । So also पूर्वचानराटम् । The employment of the term शब्द in the aphorism shows that time denoting दिक् words as in पूर्वयायात should also be included

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनि परे दिकद्वन्द्वा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वपाणिनीया । 'आचार्य' इति किम् । पूर्वान्तेवासी । 'अन्तेवासिनि' किम् । पूर्वपाणिनीय शास्त्रम् ॥

3838 The direction denoting words have acute on the final

before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers

Thus पूर्वपाणिनीया । Compare VI 2 36 Why do we say 'when derived from the names of their Teachers' ? Observe पूर्वान्तेवासी । Why do we say 'Scholar-names' ? Observe पूर्वपाणिनीय शास्त्रम् । (पाणिनीय शास्त्रम् पूर्व चिरन्तनम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वे च । ६ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्विहित्वा तद्व्युत्तरपदे परे सर्वशब्दो दिक्छब्दाश्चान्तो दाता भवन्ति । सर्वपाञ्चालक । अपरपाञ्चालक । 'अधिकार' ग्रहण किम् । सर्वमास सर्वकारक ॥

3839 Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vriiddhi in the first syllable of the second term by VII 3 12 and 13

By the sūtra उत्तरपदस्य VII 3 10 12, the Vriiddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having ज ण, or क, follow, the Pūtvapada being सु, सर्व and अर्ध । The word उत्तरपदवृद्धि therefore, means that word which takes Vriiddhi, under the rule relating to uttarapada, - e, under rule VII 3 12 and 13 Thus अपरपाञ्चालक, सर्वपाञ्चालक । These are formed by वुञ affix (IV 2 125)

Why do we say 'which takes Vriiddhi in the second term under VII 3 12 and 13 ?' Had the word उत्तरपदस्येति अधिकृत्य not been used by us in explaining the sūtra, then the sūtra, would have run thus वृद्धौ सर्वे च, and would have applied to cases like सर्वमास, सर्वकारक where मास and कारकः are Vriiddhi words not by virtue of VII 3 12

३८४० । बहुव्रीहौ विश्व सज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्द पूर्वपदभूत सज्ञायामन्तोदात्त स्यात् । पूर्व पदप्रकृतिस्वरेण प्राप्त स्याद्युदात्तस्यापवाद । 'विश्वकर्म विश्वदेव' । 'आविश्वदेव सतपतिम्' । 'बहुव्रीहौ किम् । विश्वे च ते देवाश्च विश्वे देवाः । 'सज्ञायाम्' किम् । विश्वदेव । प्राग्व्ययीभावदबहुब्रीह्यधिकारः ॥

3840 The word 'viśva' has acute on the final, being first member in a Bahuvrīhi when it is a Name

This is an exception to VI. 2 1 by which the first member in a Bahuvrīhi¹ would have retained its original accent Thus —विश्वकर्म विश्वदेव (Rig Veda VIII 98 2), आविश्वदेव सतपतिम् ॥

Why do we say in a Bahuvrīhi compound ? Observe विश्वे च देवा = विश्वे देवाः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वेदेवा अस्य = विश्वदेव । But विश्वामित्रं and विश्वामित्रं have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI. 2, 165 which supersedes this The word Bahuvrīhi governs the succeeding sūtras up to VI 2 120 inclusive

३८४१ । उदराश्वेषु । ६ । २ । १०७ ॥

सज्ञायामिति वर्तते । वृकोदरः । हयश्वः । हेयः ॥

3841 The first member in a Bahuvrīhi, before the words 'udara' 'asva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name

Thus वृकोदरः, हयश्वः, and महेषुः । This sūtra is also an exception to VI 2 1 by which the first term would have retained its original accent. The word वृक has acute on the first by Phit II 7. The word हिरि is also first acute as formed by इन (Un IV 118). The word महत is end acute by V. 2. 38. Its mention here appears redundant

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषु पूर्वमन्तोदात्त बहुव है निन्दायाम् । चटोदरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः अनुदर इत्यत्र नञ्सुभ्याम्- (३६०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842 A word before 'udar' 'asva' and 'ishu' in a Bahuvrīhi gets acute on the final, when reproach is meant

Thus चटोदरः, कटुकाश्वः, चलाचलेषुः । The word चट is formed by अच (III 1 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI 2 1 even without this sūtra. The word कटुक being formed by कन (V 3 75) has acute on the first. In this and the last sūtra, all the acutes may optionally be changed into svanta by VIII 2 6. But अनुदर and मूदर have acute on the final by VI 2 172, S 3906 which being a subsequent sūtra, supersedes this present, so far as अच and सु are concerned

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नद्यान्त पूर्वमन्तोदात्त बहुवोहै । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् । ब्रह्मबन्धुः ब्रह्मशब्द आद्यादात्तः । 'बन्धुनि' किम् । गार्गीप्रियः ॥

3843 In a Bahuvrīhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'i' ('nadi' word) has the acute on its final syllable

Thus गार्गीबन्धुः । The word गार्गी is formed by adding डीप् (IV 1 16) to गार्ग्य ending in यञ् (IV 1 105), and therefore, it is first acute. By VI 2 1 this accent would have been retained, but for the present sūtra

Why do we say 'a Nadi (Feminine in ई) word' ? Observe ब्रह्मबन्धुः, the word ब्रह्म has acute on the first syllable as it is formed by मनिन् (Un IV 146) and it retains that accent (VI 2 1)

Why do we say 'before बन्धु' ? Observe गार्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठापसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्त पूर्वपदमन्तोदात्त वा । प्रधौतपादः । 'निष्ठा' किम् । प्रसेवकमुखः । 'उपसर्गपूर्वम्' किम् । शुष्कमुखः ॥

3844 In a Bahuvrīhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable

Thus प्रधातैपाद or प्रधातपाद (VI 2 169)

Why do we say 'a Nishthā' ? Observe प्रसेवकमुख which is acute in the middle by the krit accent being retained after प्र (VI 2 139)

Why do we say 'preceded by a preposition' ? Observe शुष्कमुखः which has acute on the first by VI 1 206

३८४५ । उत्तरपदादि । ६ । २ । १११ ॥

उत्तरपदाधिकार आपादान्तम् । आद्याधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगानम्' (३८७६) इत्यवधिकः ॥

3845. In the following sūtras, up to VI 2 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute'

This is an adhikāra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI 2 187 exclusive

३८४६ । कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च पर कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुष्ककर्णः । शकुकर्णः 'कर्ण' किम् । श्वेतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्णः ॥

3846 In a Bahuvrīhi compound, the word 'karna' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark

Thus with color we have शुष्ककर्ण and with mark name, we have श्वेतकर्णः. the lengthening of शकु takes place by VI 3 115 The marks of scythe, 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them It is such a 'mark' which is meant here

Why do we say कर्ण ? Observe श्वेतपादः, कूटशृङ्ग here श्वेत being formed by अच् (II, 1 134) is end acute, and कूट being formed by क (III 1 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark' ? Observe शोभनकर्णः where शोभन being formed by युच् (III 2 149) is end-acute and this accent is retained (VI 2 1)

३८४७ । सज्जोपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ॥

कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । औपम्ये । गोकर्णः ॥

3847 In a Bahuvrīhi, the second member 'karna' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance

Thus मणिकर्णः, is a Name गोकर्णः, denotes resemblance & c., 'persons having ears like a cow'

३८४८ । कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घ च । ६ । २ । ११४ ॥

सञ्ज्ञापम्ययोबहुवीही । श्रितिकण्ठ । काण्डपृष्ठः । सुयीवः । नाडीजङ्घः । औपम्ये । खल्व
कण्ठ । गोपृष्ठः । अश्वयीव । गोजङ्घ च ॥

3848. In a Bahuvrīhi expressing a Name or comparison, the second member कण्ठ, पृष्ठ, यीवा and जङ्घा have acute on the first syllable

Thus Name श्रितिकण्ठः । Comparison खल्वकण्ठः । Name काण्डपृष्ठः । Resemblance गोपृष्ठः । Name सुयीवः । Resemblance अश्वयीवः । Name नाडी-जङ्घः । Resemblance गोर्जङ्घः ॥

The sūtra कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घ is in Neuter gender, and जङ्घा is shortened, as it is a Samāhāra Dvandva. In the case of सुयीव, the accent would have fallen on the final व by VI 2 172, this ordains acute on यी ॥

३८४९ । शृङ्गमवस्थाया च । ६ । २ । ११५ ॥

शृङ्गशब्दे ऽवस्थाया सञ्ज्ञापम्ययोश्चाद्युदात्तो बहुवीही । उदगतशृङ्ग । द्वयङ्गुलशृङ्ग । अत्र शृङ्गेऽङ्गमनादिकृता गवा देवेषां विशेषे ऽवस्था । सञ्ज्ञायाम् । ऋष्यशृङ्गः । उपमायाम् । मेघशृङ्गः । अवस्था- इति किम् । स्थूलशृङ्ग ॥

3849 In a Bahuvrīhi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member 'śringa' gets acute on the first syllable

Thus उदगतशृङ्गः, द्वयङ्गुलशृङ्गः । Here the word शृङ्ग denotes the particular age of the cattle at which the horns come out, or become one inch long Name ऋष्यशृङ्गः । Comparison मेघशृङ्गः । Why do we say when denoting 'age &c' स्थूलशृङ्गः ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृता । ६ । २ । ११६ ॥

नञ् परास्ते आद्युदात्ता बहुवीही । 'ता मे जरादृजरम्' । अमरम् । 'अमित्रमर्दय' । 'अवा देवेष्वमृतम्' । 'नञ्' किम् । ब्राह्मणमित्रः । 'ज-' इति किम् । अशत्रुः ।

3850 After a Negative Particle, in a Bahuvrīhi, the acute falls on the first syllable of जर, मर, मित्र and मृत ॥

Thus अजर, अमर, अमित्र and अमृत । Why do we say after a Negative Particle ? Observe ब्राह्मणमित्रः । Why do we say 'जर &c' Observe अशत्रुः when the final gets the acute by VI 2 172

३८५१ । सोमनसी अलोमोषसी ॥ ६ । २ । ११७ ॥

सो पर लोमोषसो वर्जयित्वा मचन्तमसन्त चाद्युदात्त स्यात् । 'नःसुभ्याम्' (३६०६) इत्यस्या पवादः । 'सु' कर्मणि सुबुद्धिः । 'स नो वज्रदनिमान सुबुद्ध्या । शिवा पृथुष्यं सुमनो सुवर्चा' । सुपेशंसस्करति । 'सो' किम् । कृतकर्मा । 'मनसी' किम् । सु-राज्ञा । 'अलोमोषसी' किम् । सुलोमा । सूया । कपि तु परत्वात् 'कपि पूर्वम्' (३६०७) इति भवति । सुकर्मक । सु-स्रोत-स्कः ॥

3851 After the adjective *su* in a Bahuvrīhi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable

Thus सुकर्मण सुवृच (Rig Veda IV 2 17) सु नो वत्तदनिमान सुवृक्षा (Rig Veda VI 22 7) शिवा यशुभ्य सुमना सुवर्चा (Rig Veda X 85 44) सु पेशस्क-
रति (Rig Veda II 35 1) सुकर्मन्, सुधर्मन् सुप्रथिम्न, सुपयस सुवृशस सुसोतस so
also सुवृत् and सुध्वत् from the root वृत् and ध्वम् with the affix क्विप् । The final
स् is changed to द् by VIII 2 72 But this substitution is considered asidddha
for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in अस् ।
Why do we say 'after सु ?' Observe कृतकर्मन्, कृतयशम् । Why do we say 'en-
ding in मन् and अस् ?' Observe सुराजन् and सुतत्तन् formed by the affix कनिन् (Un
I 156), and the accent is on श and त but with सु, the accent is thrown on the
final by VI 2, 172 S 3906 Why do we say with the exception of लोमन् and
उवत् ? Observe सुलोमन् and सुवृत् (VI 2 127) The following maxim applies
here अनिन्स्मन् ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधि प्रयोजयन्ति 'whenever अन् or इन्
or अस्, or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I 1 72, some-
thing that ends with अन् or इन् or अस्, or मन्, there (अन्, इन्, अस् and मन्) re-
present these combinations of letters, both in so far as they possess and also in
so far as they are void of, a meaning' Therefore the मन् and अस् void of mean-
ing are also included here Thus धर्मन् is formed by मन् (Un I 140), but कर्मन् is
is formed by मनिन् (Un IV 145), and प्रथिम्न is formed by इमनिच् affix (V 1
122) in which मन् is only a part Similarly यशस is formed by अशुन् (Un IV
191), and so also सोतस् (Un IV 202), but in सुवृत्स् (सुवृत् from ध्वस् with the
affix क्विप् III 2 76) the rule applies also, though अस् is here part of the root.
But when the samāsānta affix कप् is added (V 4 154), then the accent falls on
the syllable immediately preceding कप् for there the subsequent Rule VI 2 173
S, 3907 supersedes the present rule : thus सुकर्मक, सुसोतस्क ॥

३८५२ । कृत्वादयश्च । ६ । २ । ११८ ॥

सो पर आद्युदात्त स्युः । 'साम्राज्याय सुकृतुः' । 'सु प्रतीकः' । 'सु हव्यः' । 'सु प्रतूतिं
मने हसम्' ।

3852 After *su* in a Bahuvrīhi, the acute falls on the first
syllable of *kratu* &c

Thus साम्राज्याय सुकृतुः (Rig Veda I 25 10) सुहव्यः, सुप्रतीकः । सुप्रतूतिमनेहसम्
(Rig Veda I 40 4)

३८५३ । आद्युदात्त द्व्यच्छन्दसि । ६ । २ । ११९ ॥

यदाद्युदात्त दव्यचतत्सोत्तर बहुव्रीहाद्याद्युदात्तम् । 'अधा स्वश्वः' । 'सुरथो' आतिथिग्वे
निस्वरेणाश्वरथावाद्युदात्तो । 'आद्युदात्तम्' किम् । 'यासु बाहु' । 'दव्यच' किम् । सु गुरभत्सु
हिरण्यः । हिरण्यशब्दसन्नयच ॥

3853 In a Bahuvrīhi compound, in the Chhandas, a word
of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by
su, gets acute on the first syllable

In other words, such a word retains its accent Thus —अधास्वश्व सु रथो'
आतिथिग्वे (Rig Veda VIII 68 16) Here स्वश्व and सुरथ have acute on अ and
र, which they had originally also, for अश्व and रथ are formed by क्तिन् (Un I 151)
and कथन् (Un II 2) respectively and have the नित् accent (VI 1 197)

Why do we say 'having acute on the first syllable' ? Observe **या सुब्राह्म** **स्वहुरि** (Rig II 32 7) Here **ब्राह्म** has acute on the final (Un I 27 formed by उ affix and has the accent of the affix III 1 3)

Why do we say 'having two syllables' ? Observe **सुगुरसत, सुहिरसय.** (Rig Veda I 125 2) This sūtra is an exception to VI 2 172

३८५४ । वीर्यीर्यौ च । ६ । २ । १२० ॥

सो परो बहुव्रीहौ क्त्वं स्यादुदात्तौ । 'सु वीर्येण रयिणा' । 'सु वीर्यस्य गोमत्' । वीर्ये शब्दो यतप्रत्ययान्त । तत्र 'यतोऽनाव' (३१०९) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वीर्यग्रहणं ज्ञापकम् । तत्र हि सति पूर्वैरेव सिद्धं स्यात् ॥

3854 In a Bahuvrīhi compound in the Chhandas, after 'su' the words 'vīra' and 'vriya' have acute on the first syllable

Thus **सु वीरेण रयिणा** (Rig Veda X 122 3) So also **सु वीर्यस्य गोमत्** (Rig Veda VIII 95 4) The word **वीर्य** is formed by यत affix and by VI 1 213, S 3701 it would have acute on the first But its enumeration in this sūtra shows that Rule VI 1 213, does not apply to वीर्य । The word **वीर्य** has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV 9 In the classical literature it is ādyudātta

३८५५ । कुलतीरतूलमूलशालाक्षसमव्ययीभावे । ६ । २ । १२१ ॥

उपकूलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपाक्षम् । सुषमम् । निषमम् । तिष्ठदुषमतिष्ठते । 'कूलादि' ग्रहणं किम् । उपकुम्भम् । 'अव्ययीभावे' किम् । परमकूलम् ॥

3855 In an Avyayībhāva compound, the following second terms have acute on their first syllable - **कूल, तीर, तूल, मूल, शाला, अक्ष** and **सम** ॥

Thus **उपकूलम्, उपतीरम्, उपतूलम्, उपमूलम्, उपशालम्, सुषमम्, निषमम्** । These last four are to be found in Tisṭhadgu class of compounds (II 1 17)

Why do we say 'कूल &c' ? Observe **उपकुम्भम्** ॥

Why do we say 'in an Avyayībhāva compound' ? Observe **परमकूलम्, उत्तमकूलम्** । After the prepositions **परि, प्रति, उप** and **अप**, the words **कूल** &c would have become accentless by VI 2 33, the present sūtra supersedes VI 2 33, and we have accent on **कूल** &c and not on the Prepositions

३८५६ । कसमन्यशूर्पपाय्यकाण्ड द्विगौ । ६ । २ । १२२ ॥

द्विकम् । द्विमन्य । द्विशूर्प । द्विपाय्यम् । द्विकाण्डम् । 'द्विगौ' किम् । परमकस ॥

3856 In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable - **कस, मन्य, शूर्प, पाय्य** and **काण्ड** ॥

Thus **द्विकस.**, (द्वाभ्यां कसाभ्यां क्रीत the affix टिटन् V 1 25 is elided by V 1. 28) **द्विमन्य**, (the affix ठक् V 1 19 is elided by V 1 28) **द्विशूर्प**, (the affix अज् V 1 26 is elided) **द्विपाय्य.**, **द्विकाण्ड.** । Why do we say in a Dvigu ? Observe **परमकसः** ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालाया नपु सके । ६ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपु सकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पुरुषे-
किम् । दृढशाल ब्राह्मणकुलम् । 'शालायाम्' किम् । ब्राह्मणशाला ॥

3857 The word 'śālā' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable

Thus ब्राह्मणशालम् । The compound becomes Neuter by II 4 25

Why do we say 'in a Tatpurusha'? Observe दृढशाल ब्राह्मणकुलम् which is a Bahuvrīhi compound and therefore the first member retains its accent (VI 2 1,) and as the first member is a Nishthā word, it has acute on the final

Why do we say 'the word शाला ?' Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'in the Neuter'? Observe ब्राह्मणशाला । Compare VI 2 86

३८५८ । कन्था च । ६ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपु सकलिङ्गे कन्थाशब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम् । सौशमिकन्थम् । आहुरकन्थम् ।
'नपु सके' किम् । दाक्षिकन्था ॥

3858 In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthā' the acute falls on the first syllable of the second member.

Thus सौशमिकन्थम्, आहुरकन्थम् । The word सौशमि denotes the descendant of सुशमः (शोभन शमो यस्य) आहुर is formed by the preposition आ with the verb हृव् and the affix क (III 1 136) The compound is Neuter by II 4 20 These are Genitive compounds When the word is not Neuter we have दाक्षिकन्था ॥

३८५९ । आदिश्चिहणादीनाम् । ६ । २ । १२५ ॥

कन्थान्ते तत्पुरुषे नपु सकलिङ्गे चिहणादीनामानिरुदात्त । चिहणकन्थम् । मन्दकन्थम् चे
आदिरिति वर्तमाने पुनश्चिहणा पूर्व पदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859 In a Neuter Tatpurushā ending in 'kanthā' the first syllable of 'chihana' &c have the acute

As चिहणकन्थम्, मन्दकन्थम्, मँडुरकन्थम् । The repetition of the word आदि if this sūtra, though its anuvṛtti was present, indicates that the first syllable on the first member gets the acute The word चिहण is derived from the root चिनेति with क्तिप्, which gives चित् and हन is formed by adding अच् (III, 1 134) to हन् । कन्त् + हन = चिहण the elision of त is irregular

३८६० । चेलखेटकटुककाण्डगर्हायाम् । ६ । २ । १२६ ॥

चैलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुत्रचेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् ।
लादिसादृश्येन पुत्रादीर्न गर्हा । व्याघ्रदिस्वात्समासः । 'गर्हायाम्' किम् । परमचेलम् ॥

3860 The words चेल, खेट, कटुक and काण्ड at the end of a Tatpurusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant

Thus पुत्रचेलम्, नगरखेटम्, (खेट इति वृणनाम, तद्वन् दुर्बल) दधिकटुकम् (कटुक-
स्यादु) प्रजाकाण्डम् । The reproach is denoted of the sons &c by comparing them to
चेल &c The analysis will be पुत्रचेलमिद्य &c चेलवत् तुच्छम्, and the compounding

takes place under II 1 56 the Vyaghrādi class being an akṛtigana. When approach is not meant, we have परमचेलम् ॥

३८६१ । चीरमुपमानम् । ६ । २ । १२७ ॥

वस्त्र चीरमिव वस्त्रचोरम् । कम्बलचोरम् । 'उपमानम्' किम् । परमचीरम् ॥

3861 The word 'chīra' at the end of a Tatpurusha, has acute on the first syllable, when something is compared with it

Thus वस्त्रम्, चीरमिव=वस्त्रचौरम्, कम्बलचोरम् । Why do we say 'when comparison is meant?' Observe परमचीरम् ॥

३८६२ । पललसूपशाकं मिश्रे । ६ । २ । १२८ ॥

द्यतपललम् । द्यतसूप । द्यतशाकम् । 'भक्ष्येण मिश्रोकरणम्' (६६७) इति समास । 'मिश्रे' किम् । परमपललम् ॥

3862 In a Tatpurusha ending in पलल, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something

Thus द्यतपललम्, द्यतसूप, द्यतशाकम् = द्यतेन मिश्र पलल &c The compounding takes place by II 1 35 S 697 Why do we say 'when meaning mixed or seasoned?' Observe परमपललम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्यलकर्षा. सज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ ॥

आद्युदात्तास्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शण्डिसूदम् । दाण्डायनस्यलम् । दाक्षिकर्षः । ग्राम-सज्ञा एताः । 'सज्ञायाम्' किम् । परमकूलम् ॥

3863 The words कूल, सूद, स्यल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpurusha denoting a Name

Thus दाक्षिकूलम् शण्डिसूदम्, दाण्डायनस्यलम्, दाक्षिकर्षः । All these are names of villages. When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । अकर्मधारये राज्यम् । ६ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'अक-' इति किम् । परमराज्यम् ॥

'+चेलराज्यादिस्वरादव्ययस्वर पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुचेलम् । कुराज्यम् ॥

3864 The word 'ājyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpurusha compound, which is not a Karmadhāraya

Thus ब्राह्मणराज्यम् । In a Karmadhāraya we have परमराज्यम् ॥

Part — The accent taught in VI 2 126 to 130 S 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI 2 2, though that rule stands first and this subsequent' As कुचेलम्, कुराज्यम् ॥

३८६५ । वर्यादयश्च । ६ । २ । १३१ ॥

अर्जुनवर्य । वासुदेवपुत्र । अकर्मधारय इत्येव । परमवर्य । वर्यादिर्दिगाद्यन्तर्गताः ॥

3865 At the end of a non-Karmadhâraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c have acute on the first syllable

Thus अर्जुनवर्ग्यं, वासुदेववर्ग्यम् । In a Karmadhâraya we have परमवर्ग्यम् । The words वर्ग्य &c are no where exhibited as such, the primitive words वर्ग, पूग, गण्य &c sub division of दिगदि (IV 3 54) are here referred to, as ending with यत् affix.

३८६६ । पुत्र पुम्भ्यः । ६ । २ । १३२ ॥

पुम्भ्यश्चेत्यपरं पुत्रशब्द आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाशकिपुत्रः । माहिषपुत्रः । 'पुत्र' किम् । कौनटिमातुल । 'पुम्भ्य' किम् । दाक्षीपुत्र ॥

3866. The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable

Thus दाशकिपुत्रः, माहिषपुत्रः । Why do we say 'a पुत्र' ? Observe कौनटिमातुलः । Why do we say 'after a masculine word' ? Observe दाक्षीपुत्र ॥

३८६७ । नाचार्यराजत्विक्सयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ ॥

एभ्यः पुत्रो नाद्युदात्तः । आख्यायहणात्पर्यायाणां तद्विशेषाणां च ग्रहणम् । आचार्यपुत्रः उपाध्यायपुत्रः । शाकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । ऋत्विक्पुत्रः । याज्ञकपुत्रः । हेतुपुत्रः । सयुक्ता संबन्धिनः । श्यालपुत्रः । ज्ञातयो मातापितृसंबन्धेन बान्धवा । ज्ञातिपुत्रः भातृपुत्रः ॥

3867 The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king,' ऋत्विज् 'a sacrificing priest,' सयुक्ता 'relations through the wife's side' as श्याला 'brother-in law' &c ज्ञाति means 'all kinsmen related through father and in the or blood-relations' The word आख्या shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c as well as to particular 'teacher' &c Thus आचार्यपुत्रः, उपाध्यायपुत्रः, शाकटायनपुत्रः, राजपुत्रः, ईश्वरपुत्रः, नन्दपुत्रः, ऋत्विक्पुत्रः, याज्ञकपुत्रः, हेतुपुत्रः, (VI 3 23) सयुक्तपुत्रः, संबन्धिनपुत्रः, श्यालपुत्रः, ज्ञातिपुत्रः भातृपुत्रः, (VI 3 23) Here the special accent of पुत्र taught in the last sūtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI 1 2 23

३८६८ । चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्या । ६ । २ । १३४ ॥

यतानि प्राणिभिश्च प्रष्टव्यान्तात्परसयाद्युदात्तानि तत्पुरुषे । सुदगचूर्णम् । 'अप्र-' इति किम् । मतस्यचूर्णम् ॥

3868 The words 'churn' &c in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being

Thus सुदगचूर्णम्, मसूरचूर्णम्, but मतस्यचूर्णम् where the first term is a living being, and परमचूर्णम् where it is not Genitive Another reading of the sūtra is चूर्णादीन्यप्राण्युप दात, the word उपपद्य being the ancient name of षष्ठो given by old Grammarians

1 चूर्ण, 2 करिव, 3 करिष, 4 शाकिन, 5 शाकट, 6 द्राक्षा, 7 तूक्ष, 8 कुन्दुम (कुन्दम), 9 दलप, 10 चमसो, 11 चक्कन (चकन चक्कन) 12 चोल ॥

The word चूर्ण is derived from the root चूरी दाहे (Div 50) with the affix क्त, करिव and करिष are formed with the upapada करि and the verbs वा 'to go' and पा 'to protect' respectively, and the affix क (करिष्याति = करिव) (III 2 3), शक with the affix इङ् added diversely (Un II 56), शक with अटच् (Un IV 81) gives शकट, this with अण (तद्वृत्ति) gives शाकट, द्राक्ष लरति = द्राक्षा (Prishodarādi), तुम् (शब्दे) with क्त gives तूक्ष the penultimate being lengthened, the word कुन्दु is formed by the affix क्तिप् added to the root दु with the upapada कु (कु दुनेति कुत्सितं वा दुनेति) the augment सुम् being added to कु। कुन्दु' मिमीते = कुन्दुम्। दल with the affix कण gives दलप, चम with असच् forms चमस, then is added इङ्, चक्कन is formed by अच् (III 1 134) added to कन् and reduplication, चोलस्याप्लव = चोल ॥

३८६९ । षट् च काण्डादीनि । ६ । २ । १३५ ॥

अत्राणिषट्वा आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भचौरम् । तिलपल्लम् । सुदगसूपः । मूलकशाकम् । नदीकूलम् । 'षट्' किम् । राजसूद । 'अप्र-' इति किम् । दत्तकाण्डम् ॥

3869 The six words काण्ड, चौर, पल्ल, सूप, शाक and कुल of Sūtras VI 2 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable

As दर्भकाण्डम्, दर्भचौरम् । In the last example चौर is not used as a comparison, that case being governed by VI 2 127, तिलपल्लम्, सुदगसूप, मूलकशाकम् । Here पल्ल, सूप and शाक do not denote mixing, which is governed by VI 2 128 नदीकूलम्, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI 2 129 Why these 'six' only ? Observe राजसूद ॥ Why 'non living'? Observe दत्तकाण्डम् ॥

३८७० । कुण्ड वनम् । ६ । २ । १३६ ॥

कुण्डमाद्युदत्त वनवाचिनि तत्पुरुषे । दर्भकुण्डम् । कुण्डशब्दोऽत्र सादृश्ये । 'वनम्' किम् । मत्कुण्डम् ॥

3870 The word 'kunda' at the end of a Tatpurusha compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor Thus दर्भकुण्डम् । Why do we say when denoting 'a wood' ? Observe मत्कुण्डम् ॥

३८७१ । प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ॥

भगालवाच्यतरपद तत्पुरुषे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनदालम् । कुम्भीकपालम् । मञ्जोदात्ता एते । प्रकृत्यधिकृतम् 'अन्तः' (३८७७) इति यावत् ॥

3871 The word 'bhagāla' at the end of a Tatpurusha, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included As कुम्भीभगालम्, कुम्भीकपालम्, कुम्भीनदालम् । The words भगाल &c, have acute on the middle. Phit II 9 The word प्रकृत्य governs the subsequent sūtras up to VI 2 143 S 3877

३८७२ । शितेर्नित्याबहुजबहुग्रीहावभसत् । ६ । २ । १३८ ॥

शिते. प्रनित्याबहुक प्रकृत्या । शितिपादः । शित्यस । पादशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः । असशब्द प्रत्ययस्य निन्त्रात् । 'शिते' किम् । दर्शनीयपादः । 'अभसत्' किम् । शिताभसत् । शितिराद्युदात्तः । पूर्वपादप्रकृतिस्वरापवादोऽयं योगः ॥

3872. After 'śiti' a word retains in a Bahuvrīhi its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad'

Thus शितिर्पादः, शित्यन्तः । The word पाद belongs to वृषादि class (VI 1 203) and has acute on the first, and अस being formed by सन् (Un V 21) affix has acute on the first (VI 1 197)

Why do we say 'after शिति' ? Observe दर्शनीयपाद which being formed by the affix अनीयर् has acute on the penultimate syllable नी by VI 1 217 ॥

Why do we say 'with the exception of भसत्' ? Observe शिताभसत् । The word शिति has acute on the first syllable (Phit II 10) This sūtra is an exception to VI 2 1,

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ ॥

यस्य कदन्तः प्रकृतिस्वरः स्वात्पुरुषे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'शोणां धृष्णू नृवाहसा' । इधमप्रवचनः । उपपदात् । उच्चैः कारम् । ईषतकारः । 'गति' इति किर । देवस्य कारकः । शेषे प्रष्टी । कदप्रहणं स्पष्टार्थम् । प्रवचनितरामित्यत्र तरबाधनान्ते समासे कृतं आम् । तत्र सतिशिष्ट-त्वादात्मस्वरो भवतीत्येके । प्रवचतिदेश्यार्थं तु कदप्रहणमित्यन्ये ॥

3873 In a Tatpurusha, a word ending in a Kṛit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I 4 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kāra-ka), or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III 1 92)

Thus प्रकारकः, प्रहरणम् । शोणां धृष्णू नृवाहसा (Rig Veda I 6 2) The compounding is here by II 2 18 With kāra-ka-word we have —इधमप्रवचन (III 3 117) With upapada words, we have —ईषतकारः । All these are formed by līta affixes and the accent is governed by VI 1 193 i.e., the word वचन is formed by ल्युट् (इधम् प्रवच्यते येन) ।

Why do we say 'after a Gati, Kāraka, or an Upapada word ?' Observe देवस्यकारकः = देवकारकः । Here the Genitive in देव does not express a kāraka relation. The genitive is here a शेष लक्षणा प्रष्टी denoting a possessor and not a कर्म-लक्षणा one : for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II 2 16 see also II 3 65

The word कृत is employed in the sūtra for the sake of distinctness, for a gati, kāraka or upapada could not be followed by any other word than a kṛit-formed word, if there was to be a samāsa. For two sorts of affixes come after a root (dhātu) namely तिङ् and कृत् । A samāsa can take place with kṛit-formed words, but not with tinanta words. So that without employing कृत in the sūtra, we

could have inferred that कृत was meant. Therefore, it is said the 'Krit' is employed in the sūtra for the sake of distinctness. According to this view we explain the accent in प्रपचिततराम्, प्रपचिततमाम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words पचिततर and पचिततम ending in तरप् and तमप्, and then आम्, is added and the accent of the whole word is regulated by आम् by the rule of सतिशिष्ट (see V 3 56 and V 4 11). According to others, the कृत is taken in this sūtra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्रपचित देश्य, or प्रपचित देशीय (V 3 67), or प्रपचतिरूपम् (V 3 66). The accent of these will be governed by the rule of the Indeclinable first term retaining its accent.

३८७४ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

यस्य पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पति' वन आ । 'वृहस्पति' य । वृहच्छब्दीऽत्राद्युदात्तो निपात्यते । 'हर्षया शचीपति' मे । शाङ्करादित्वादाद्युदात्तः शचीशब्दः । 'शचीभिर्न' इति दर्शनात् । 'तनूनपादुच्यते' । 'नराशस' वाजिनम् । निपातनाद्धीर्घः । 'शुन शेषम्' ॥

3874 In *vanaspati*, &c, both members of the compound preserve their original accent simultaneously

NOTE — Thus वनस्पति वन आ (Rig Veda X 101 11) वृहस्पति य (Rig Veda IV 50 7) हर्षया शचीपतिम् (Rig Veda VIII 15 13) तनूनपादुच्यते (Rig Veda III 29 11), नरा स वाजिनम् (Rig Veda I 106 4) शुन शेषम् (Rig Veda V 2 7) वनस्पति, both वन and पति have acute on the first syllable, and the सुद् augment comes by VI 1 157 (2) वृहस्पति or वृहस्पति = वृहता पति (VI 1 157) The word वृहत् is acutely accented on the final, some say it has acute on the first (3) शचीपति (Śāchi being formed by ङीष्) some make Śāchi acute on the first शचीपति, by including it in Sarangrava class (IV 1 73) (4) तनूनपात् (tanū being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and nipāt = na pati or na pāliyatī with क्लिप्, and has acute on the first) (5) नाराशंस (नरा अस्मिन्वासीना शसन्ति or नरा एव शसन्ति) (nara is formed by अप and has acute on the first, Sansa is formed by चञ्, the lengthening takes place by VI 3 137). (6) शुन शेषम् = शुन इव शेषोऽस्य is a Bahuvrīhi the Genitive is not elided by (VI 3 21 Vārt), and both have acute on the first (7) शण्डार्मको both 'Sanda' and 'Marka' being formed by चञ् have acute on the first the lengthening takes place by VI 3 137 (8) तृष्णावहन् । Tishna has acute on the first, वरुन्नी has acute on the final The lengthening here also is by VI 3 137 (9) बम्बविश्वसौ । Bumba is finally acute, and visva by VI 2 106 has acute on the final, as visvavayas is a Bahuvrīhi The lengthening takes place as before by VI 3 137 (10) मर्मत्यु । मर् is formed by विच् affix and मृत्यु has acute on the final The words governed by this sūtra are those which would not be included in the next two sūtras

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उभे युगपत्प्रकृत्या स्त । अथ इन्द्रावरुणौ । 'इन्द्रावृहस्पतो' वयम् । 'देवता' किम् । प्लव्हन्ययोर्धौ । 'द्वन्द्वे' किम् । अनिष्टोऽम् ॥

3875 In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent

Thus **आय ईन्द्राव रणे** (Rig Veda VI 68 1) **ईन्द्राव हस्यती वय** (Rig Veda IV 49 5) The word **इन्द्र** has acute on the first (by nipātana), **वरण** is formed by **उनन्** (Un III 53) and by VI 1 197 has acute on the first **व हस्यति** has two acutes by VI 2 140, and **Indra Bṛhaspati** has three acutes Why do we say 'names of divinities'? Observe **सुहृन्मयोधो** । Why do we say 'a Dvandva'? Observe **अग्निष्टोम** ॥

३८७६ । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावृथि जीरुद्रूपमथिषु । ६ । २ । १४२ ॥

पृथिव्यादिवाजंतेऽनुदानादावुत्तरपदे प्रागुक्त न । 'इन्द्राग्निभ्या क वृषण' । 'अपृथिव्यादे' किम् । 'द्यावा पृथिवी जनयन्' । आद्युदात्तो द्यावा निपात्यते । पृथिवीत्यन्तोदात्त । रुद्रसोमी । रोदेर्गिलुक्च' इति रगन्तो रुद्रशब्द । 'इन्द्रापृषणी' । 'श्वचुहृन्मयोध' — इति पृषा अन्तोदात्तो निपात्यते । शुक्रामन्यनी । मन्यन्निनन्तत्वादन्तोदात्त । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपदविशेषण यथा स्यादद्वन्द्वविशेषण मा भूत । अनुदात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम् ॥

3876 In a Dvandva compound of the names of divinities, both members of the compound simultaneously do not retain their accent, when the first syllable of the second word is anudatta, with the exception of **पृथिवी**, **रुद्र**, **पूषन्** and **मन्यन्** ॥

Thus **इन्द्राग्नीभ्या क वृषणः** (Rig Veda I 109 3) **Agni** has acute on the final

Why do we say with the exception of 'prithivī' &c? Observe **द्यावापृथिवी जनयन्** (Rig Veda X 66 9) **dyāvā** has acute on the first, 'prithivī' being formed by 'nish', has acute on the final **सोमारुद्रौ**, **Rudra** is formed by 'rak' affix (Un II 22), and has acute on the final **इन्द्रापृषणी** (Rig Veda VII 35 1) **Pūshan** has acute on the end (Un I 159) **शुक्रामन्यनी**, the words **Śukra** and **manthin** have acute on the final

The word **uttarapada** is repeated in the **sūtra**, in order that it should be qualified by the word 'anudattāḍau', which latter would otherwise have qualified **Dvandva** The word 'anudattāḍau' shows the scope of the prohibition and the **enjunction**

३८७७ । अन्तः । ६ । २ । १४३ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3877 In the following **sūtras** up to the end of the chapter should always be supplied the phrase 'the last syllable of the second member has the acute'

३८७८ । याथघञ्क्ताजबिचक्राणाम् । ६ । २ । १४४ ॥

'य' 'अथ' घञ' 'क्त' 'अच' अप' 'इच' 'क' एतदन्तानां गतिकारकोपपदात्परेशामन्त उदात्त । 'प्रभृ' यस्यायो' । आवसथ । घञ । प्रभेद । क्त । 'धृता वृजो षु' रुष्टु'त' । पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुत इति विग्रह । अच । प्रलप । अप् । प्रलव । इच । प्रलवित्रम् । क । गोवृष । मूलविभुजादि त्वात्क । गतिकारकोपपदादित्येव । सुस्तुत भवता ॥

3878 The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in य, अय, घञ्, क्त, अच्, अप्, इञ् and क्, when preceded by a Gati, a Kāraka or an Upapada (VI 2 139).

Thus प्रभूयस्यायो (Rig Veda V 41 19), 'प्रभूय' formed by कथन् affix (Un II 2 and 3), and but for this sâtra, by VI 2 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first अय. — आवसथ्यै formed by अथन् affix (Un III 116) घञ्—प्रभेदैः । क्त.—धर्तावजो पुरुषुत. (Rig Veda I 11 4) The word पुरुषुत should be analysed as पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुतः 'praised in many lands' अच् (III 3 56) — प्रत्तयै, the word तप 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI 1 201, 202) अप—प्रलवर्त्त. इञ्—प्रलविर्त्तम् । क—योवृष्यै = गां वर्षति, (III 2 5 Vât) . (क—being added by III 1 135) The word वृष has acute on the first, as it belongs to वृषादि class (VI 1 203) When the preceding words are not Gati, Kāraka or Upapada, this rule does not apply as सुस्तुत भवता, where सु being Karmapravachaniya, the word gets the accent of the In declinable

३८७८ । सूक्ष्मानात्कः । ६ । २ । १४५ ॥

सोऽपमानाच्च पर क्तान्तमन्तोदात्तम् । 'क्तस्य योने' सुक्तस्य । शशल्युत्तम् ॥

3879 The participle in *leta* has acute on the final, when it is preceded by *su* or by a word with which the second member is compared

Thus सुक्तम्, in the following Rik क्तस्य योने सुक्तस्य (Rig Veda X 85 24) With Upamāna words we have—शशल्युत्तम् । This debars VI 2 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतम्, भवता ॥

३८८० । सज्ञायामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ॥

गतिकारकोपपदात्क्रान्तमन्तोदात्तमचितादीन्वर्जयित्वा । उपहृतः शाकल्यः । परिजग्धः कौण्डिन्यः । 'अन-' इति किम् । आचितम् । आस्थापितम् ॥

3880 The Participle in 'kta' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kāraka or an Upapada, if the compound denotes a Name, but not in 'āchita' &c

Thus उपहृतं शाकल्य, परिजग्धं कौण्डिन्य । This debars VI 2 49 Why do we say 'when it is not आचितं &c' Observe आचितम्, &c

1 आचित, 2 पर्याचित, 3 आस्थापित, 4 परिग्रहीत, 5 निरुक्त, 6 प्रतिपन्न, 7 अपश्निलष्ट, 8 प्रश्निलष्ट 9 उपहित (उपहृत), 10 उपस्थित, 11 सहितागत्रि (सहिताशब्दो यदा गौरवस्य स ज्ञा तदान्तोदात्तो न भवति । यदा तु गो स ज्ञा तदान्तोदात्त एव) ॥

The word सहिता in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow', but when it denotes 'a cow' it has acute on the final

३८८१ । प्रवृद्धादीनां च । ६ । २ । १४७ ॥

एषा क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम् । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असन्नार्थोऽयमारम्भः । आकृति-गणोऽयम्, ॥

3881 The words 'praviddha' &c, ending in 'kta' have acute on the final

Thus प्रवृद्धं, प्रयुक्तं. The rule is applicable to compounds which do not denote a name. It is an Akritigana. The words have acute on the final, even when not followed by यान् &c, though, in the Ganapitha they are read along with these words. Some hold it is only in connection with यान् &c that these words have acute on the final. This being an Akritigana we have पुनरुक्तस्युत वासोदेयं, पुनर्निष्कृतो रथ &c.

1 प्रवृद्धो यनम्, 2 प्रवृद्धो वृषल, 3 प्रयुतासूणावः or प्रयुक्ताः सक्तवः, 4 आकर्षे ऽवहितः 5 अवहितो भोगेयुः, 6 खट्वारूढः, 7 कविशस्तः आकृतिगण ॥

३८८२ । कारकादृत्युतयोरवाशिषि । इ ६ २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्त । विष्णुश्रुतः । 'कारकात्' किम् । संभूतो रामायणः । 'दत्तश्रुतयो' किम् । देवपालित । अस्मान्नियमादत्र 'संज्ञायामन्त' (३८८०) इति न । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति तु भवति । 'एव' किम् । कारकावधारणं यथा स्यादृत्युतावधारणं वा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति । श्रुतः । 'आशिषि' किम् । देवे खाता देवखाता । आशिष्यैवेत्येवमत्रेष्टे । नियमः । तेनानाहतो नर्दति देवदत्त इत्यत्र न । शङ्खविशेषस्य उक्त्यम् । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'sruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kāraka).

Thus देवा एनदेवासु = देवदत्तं, विष्णुरेवं श्रुयाद् = विष्णुश्रुतं. Why do we say 'preceded by a kāraka'? Observe संभूतो रामायणः. The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes

Why do we say 'of दत्त and श्रुत'? Observe देवपालितः (VI. 2 48), which, though a Name, is not governed by VI. 2 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even. So that where a Participle in क्त is preceded by a kāraka, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI. 2. 146, S. 3880 but such a word is governed by VI. 2 48, S. 3782 unless the Participle be Datta and śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'एव (alone)'? So that the restriction should apply to 'kāraka', and not to Datta and, Śruta. For the words Datta and Śruta will have acute on the final even after a nonkāraka word. As संश्रुतं ॥

Why do we say 'when denoting benediction'? The rule will not apply where benediction is not meant. As देवे खाता = देवखाता. This rule applies to Datta and Śruta after a kāraka word, only when benediction is meant. It therefore does not apply to देवदत्त 'the name of Arjuna's conch', as आहतो नर्दति देवदत्तः, which is governed by VI. 2 48

३८८३ । इत्थभूतेन कृतमिति च । ६ । २ । १४६ ॥

इत्थभूतेन कृतमित्येतेस्मिन्नर्थे य समासस्तत्र कान्तमुत्तरपदमन्तोदात्त स्यात् । सुप्तप्रलपितम् । प्रसन्नगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये करोतिनभूतप्रादुर्भाव एव । तेन प्रलपिताद्यापि कृत भवति 'वृत्तीदा कर्मणि' (३७८२) इत्यस्यापवादः ॥

3883 The Participle in *kṛta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition'

The word इत्थभूत means 'being in such a condition' Thus सुप्तप्रलपितम्, प्रसन्नगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns This is an exception to VI 2 48 When the words प्रलपित &c are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI 2 144 they get of course acute on the final

३८८४ । अनेो भावकर्मवचनः । ६ । २ । १५० ॥

कारकात्परस्मदप्रत्ययान्त भाववचन कर्मवचन चान्तोदात्तम् पयः पान सुखम् । राज-
भोजः । दलनम् । 'चन' किम् । हस्तादायः । 'भा-' इति किम् । दन्तधावनम् । करणे ल्युट्
कारकात् किम् । निदर्शनम् ॥

3884 After a *kāraka* as mentioned in VI 2 148, the second member ending in the affix *चन*, and denoting an action in the Abstract or the object (*i. e.* having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final

Thus पयपान सुखम् । This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun. राजभोजनो जालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective This is formed by लुट् under III 3 116 For the Sutra III 3 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhāva is meant, (2) as well as when object is to be expressed When the first explanation is taken, the above are examples of Bhāva, when the second explanation is taken they are examples of Karma Why do we say 'ending in चन'? Observe हस्तादायमुदाहरत् । Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhāva), or an Object (karma)'? Observe दन्तधावनम्, here ल्युट् is added after an Instrumental *kāraka* (III 3 117) Why do we say 'after a *kāraka*'? Observe निदर्शनम् । In all the counter examples, the second members retain their original accent.

३८८५ । २ त आख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्तीतः । ६ । २ । १५१ ॥

कारकात्परस्मदेतन्नापदान्यन्तोदात्तानि तत्पञ्चे । कस्त्वरापवादः । रथवर्त्म । पाणिनिकृतिः
हृन्दोव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । शयनस्थानम् । ब्राह्मणयाजकः । गोक्रोतः । 'कारकात्'
किम् । 'प्रभूता संगतिः' । अत्र 'तादो च निति-' (३८८४) इति स्वरः ॥

3885 The words ending in मन् or क्तिन् affixes, and the word व्याख्यान, शयन, आसन, स्थान and क्रीत as well as याजक &c have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a *kāraka* word

Thus मन्—रथवत्सम् । क्तिन्—पाणिनिर्कृतिः । व्याख्यान—इन्दोव्याख्यानम् । अथन—राजशयनम् । आसन्—राजासनम् । स्थान—अश्वस्थानम् । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II 2 9, and those compounds only are to be taken here, as ब्राह्मणयाजकम्, क्षत्रिययाजकम्, ब्राह्मणपूजकम्, क्षत्रियपूजकम् । क्रीत—गोक्रीतम् । This is an exception to VI 2 139, and in the case of क्रीत, rule VI 2 48 is superseded. The words व्याख्यान &c do not denote here भाव or कर्म, had they done so, rule VI 2 149 would have covered them. When the first member is not a kāraka, we have प्रभूतोऽस गतिम् । Here the accent is governed by VI 2 50, S 3784

1 याजक, 2 पूजक, 3 परिचारक, 4 परिषेचक परिषेपक, 5 द्वापक स्वातक, 6 अध्यापक, 7 उत्साहक (उत्सादक) 8 उद्धर्तक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रथगणक, 12 पत्तिगणक, 13 पोतृ, 14 होतृ 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्या पुण्यम् । ६ । २ । १५२ ॥

अन्तोदात्तम् । अध्ययनपुण्यम् । 'तत्पुण्ये तुल्यार्थः' (३७३६) इति प्राप्ताम् । 'सप्तम्या' क्रम । वेदेन पुण्य वेदपुण्यम् ॥

3886 The word 'punya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case

Thus अध्ययने पुण्यम् = अध्ययनपुण्यम् । The compounding takes place by II 1 40 by the process of splitting the sūtra (yoga vibhāga), taking सप्तमी there as a full sūtra, and शेषादे. another. Here by VI 2 2, S 3736 the first member would have preserved its accent, the present sūtra supersedes that and ordains acute on the final. The word पुण्य is derived by the Unādi affix यत् (Un V 15) and would have retained its natural accent (VI 1 213) and thus get acute on the first syllable by kūt accent (VI 2 139). Why do we say 'a locative case'? Observe वेदेन पुण्य = वेदपुण्यम् ॥

३८८७ । ऊनार्थकलह तृतीयाया । ६ । २ । १५३ ॥

माषेणम् । माषविकलम् । वाक्कलह । तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरपवादोऽयम् । अन केचि दर्शयति स्वरपयहणमिच्छन्त । धान्यार्थ । ऊनशब्देन त्वर्थनिर्देशार्थेन तदर्थाना यद्व्युत्पत्ति प्रतिपादोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीयाग्रहण स्पष्टार्थम् ॥

3887 The acute falls on the final of words having the sense of 'ūna,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case

Thus माषेणम्, माषविकलम्, वाक्कलहम् । The compounding takes place by II 1 31. This is an exception to VI 2 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent. Some say that the word अर्थ in the sūtra means the word 'form' अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an Instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final'. The examples will be in addition to the above—धान्येनाया = धान्याय । If this be so, then the word form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c. To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ. By sūtra II 1 13, ऊनार्थ and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word *सुतीयाया*, from this *sūtra* for by the maxim of *pratipadokta* &c *ऊनार्थकन्तु* would have referred to the compound ordained by II 1 31 The mention of *सुतीया* here is only for the sake of clearness

३८८८ । मिश्र चानुपसर्गमसधौ । ६ । २ । १५४ ॥

एष्वन्धेनेकार्थ सधिः । तिलमिश्रा । सर्पिमिश्रा । 'मिश्रम्' किम् । गुडधाना । 'अनुपसर्गम्' किम् । तिलसमिश्रा । 'मिश्रग्रहणे' सोपसर्गग्रहणस्य इदमेव ज्ञापकम् । 'असधौ' किम् । ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणेः सह सहित ऐकार्थमापन्न ॥

3888 The word 'mīśra' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance'

Thus तिलमिश्रा सर्पिमिश्रा । Why do we say मिश्र ? Observe गुडधाना । Why do we say 'not having a Preposition' ? Observe तिलसमिश्रा । The employment in this *sūtra* of the phrase 'anupasargam' implies, that wherever else, the word *mīśra* is used, it includes *mīśra* with a preposition also. Therefore in II, 1 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also

Why do we say 'not denoting a compact' ? Observe ब्राह्मणमिश्रो राजा = ब्राह्मणेः सह सहित ऐकार्थमापन्न ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे सपाद्यर्हत्तितालमर्थास्तद्धिताः । ६ । २ । १५५ ॥

स पाद्याद्यर्थतद्धितान्ताञ्जो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परेऽन्तोदात्ताः । कर्णवेष्टकाभ्यं तपादि कर्णवेष्टकिकम् । न कार्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकम् । हेदमर्हति हेदिक । न हेदिकोऽर्हदिक । न वत्सेभ्यो हिताऽवात्सीय । न सतापाय प्रभवति असतापिक । 'नञ' किम् । गर्दभरतमर्हति गर्दभरथिक । विगार्दभरथिक । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । गर्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं संपादितत्वादुच्यते । तत्प्रतिषेधो यत्रोच्यते तत्रायं विधिः । कर्णवेष्टकाभ्यं न स पादि सुखमिति । 'स पादि-' इति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीय । न पाणिनीय अपाणिनीय । 'तद्धिताः' किम् । वोढुमर्हति वोढा । न वोढावोढा ॥

3889 The words formed with the Taddhita affixes denoting, 'fitted for that' (V 1 99), 'deserving that' (V 1 63), 'good for that' (V 1 5), 'capable to effect that' (V 1 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'nañ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes

Thus स पादि 'suited for that' (V 1 99) — अकार्णवेष्टकिकं सुखम् = न कार्णवेष्टकिकं (कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादि) । The affix is ठञ् । अर्ह 'deserving that' (V. 1 63) — अर्हदिकः = न हेदिक (हेदमर्हति) The affix is ठक् (V 1 64 and V 1. 19) हित 'good for that' (V 1 5) :— अवात्सीर्य = न वत्सेभ्यो हिता । The affix is छ V 1 1 अलमर्थः 'capable to effect that' (V 1 101) — असतापिकः = न सतापिक । The affix is ठञ् (V 1 18) Why do we say 'after नञ' ? Observe गर्दभरथमर्हति = गर्दभरथिकः, विगार्दभरथिक, where the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI 2 2 Why do we say 'negation of

that attribute' ? Observe गार्हभरथिकादन्य = अगार्हभरथिक । The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general. Thus अकार्यवेष्टिकि सुखं = कर्णवेष्टिकाभ्याम् सुखम् । Why do we say in the sense of samapāṇi &c' ? Observe पाणिनीयमधीयते पाणिनीय = अपाणिनीय । Why do we say Taddhita affixes' ? Observe कन्या वोढुमर्हति = कन्यावोढा, न वोढा = अवोढा । Here तुच् a krit is added in the sense of 'deserving' (III 3. 169).

३८९० । ययतोश्चातदर्थे । ६ । २ । १५६ ॥

ययतो यो तद्धितो तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्वदस्यान्त उदात्तः स्यात् । पाशाना समूहः पाश्या अपाश्या । न पाश्या अदन्त्यम् । 'अतदर्थ' किम् । अपाश्याम् । 'तद्धित' किम् । अदेयम् । गुणप्रतिषेधे 'किम् । दन्त्यादन्यतदन्त्यम् ॥

' + तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्य + ' इति । नेह । अधामदेव्यम् ॥

3890 The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have acute on the last syllable, after the particle नञ् negating the attribute

Thus पाशाना समूहः = पाश्या' न पाश्या. = अपाश्या'. (IV 2 49) दन्तेषु भव = दन्त्यम् न दन्त्यम् = अदन्त्यम्, (V 1 6) Why do we say 'atadārtha.—not useful for that, Observe पाठार्थमुदङ्गम् = पाठ्यम्, न पाठ्यम्, अपाठ्यम् (V 4 25) Why do we say 'Taddhita' ? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेयम् formed with the krit-affix यत् । Why do we say 'negating the attribute' ? There must be negation of the attribute, otherwise दन्त्यादन्यत = अदन्त्यम् । *Paribhāṣā* — "When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it" The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as छ &c (IV 2 9), thus न वामदेव्यम् = अवामदेव्यम् । See IV 2 9

३८९१ । अच्कावशक्तौ । ६ । २ । १५७ ॥

अजन्त कान्तं च नञ् परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायाम् । अपच पक्तुमशक्तः । अविनिर्लभः अशक्तौ किम् । अपचो दीक्षित । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्योऽय पचादपचः ॥

3891 A word formed with the krit affix अच् and क, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the meaning is 'not capable'

Thus अपच = य पक्तु न शक्नोति, so also अविनिर्लभं (III 1 134 &c) Why do we say when meaning 'not capable' ? Observe अपचो दीक्षित । A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking

३८९२ । आक्राशे च । ६ । २ । १५८ ॥

नञ् परावच्कावन्तोदात्तावाक्राशे । अपचो ज्ञात्म् । पक्तु न शक्नोतीत्येवमाक्रोशयते । अविक्षिपः ॥

3892 A word formed by the kṛit affixes अच् ०१ क, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word

Thus अपचो^१ ऽय ज्ञात्स 'this rogue does not cook, though he can do so' Here avajce is indicated the fellow wants more pay before he will cook and not his incapacity So also अविविष^१ ॥

३८९३ । सज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ॥

नञ् परमन्तोदात्त सज्ञायामाक्रोशे । अदेवदत्त ॥

3893 When abuse is meant, a word preceded by 'nañ' has acute on the final, in denoting a Name

Thus अदेवदत्त^१ 'No Devadatta, not deserving of this name'

३८९४ । कृत्योक्तेषुच्चाव्दयश्च । ६ । २ । १६० ॥

नञ् परेन्तोदात्ता स्युः । अकर्तव्यम् । उक् । अनागामुक् । इष्णुच् । अनलकरिष्णु । इष्णुच्ग्रहणे विष्णुवो ऽव्यनुबन्धकस्यापि ग्रहणमिकारादेर्विधानसामर्थ्यात् । अनलविष्णु । चाव्दि । अचार । 'राजाहोश्छन्दसि' । अराजा । अनह । 'भाषायाम्' नञ् स्वर एव ॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kṛitya affixes (III 1 95), by उक्, and इष्णुच् and the words चारु &c have acute on the final

Thus kṛitya — अकर्तव्यम् । उक् — अनागामुक् । इष्णुच् अनलकरिष्णु । The affix इष्णुच् includes विष्णुच् also though the latter contains two anubandhas In sūtra III 2 57 विष्णुच् is ordained after भू but instead of विष्णुच् with इ, the affix might have been well exhibited as खष्णुच् without च As भू is udātta, भू + खष्णुच् = भू + इट् + खष्णुच् । So that we would have got the required form But as a matter of fact the affix is exhibited there with an इ for the sake of the present sūtra only, so that इष्णुच् here may include विष्णुच् also । अनाद्यभविष्णुः, चारु &c — अचारु^१, असाधु^२, अयाधिक^३, अवदान्य, अननङ्गमेजय^४ (double negation) अनकस्मात् (double negation) The words वर्तमान, वधमान त्वरमाण, ध्रियमाण, रोचमान क्रियमाण, and शोभमान preceded by अ (नञ्) when denoting names have acute on the final अविकार^५, असदृश^६ and अविकारसदृश^७ (विकार and सदृश taken jointly and separately) अग्रहपति, अग्रहपतिक^८ । अराजा^९ and अनह^{१०} in the Vedas only In the Vernacular they have the accent of नञ्, i e udātta on the first

1 चारु, 2 साधु, 3 यैधिक (यैधिक) 4 अनङ्गमेजय, 5 वदान्य, 6 अकस्मात्, 7 वर्तमानवर्धमानचरमाणविद्वमाणशोभमान, 8 विकारसदृशे व्यस्ते समस्ते (अविकार, असदृश अविकारसदृश), 9 ग्रहपति, 10 ग्रहपतिक, 11 राजाहोश्छन्दसि ॥

३८९५ । विभाव, वृत्तवर्तीक्ष्यशुचिषु । ६ । २ । १६१ ॥

वृत् । अकर्ता । अच । अनचम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि । पक्षोऽव्ययस्वर ॥

3895 After the Negative particle, the final of the following is optionally acute —a word formed with the affix ‘*tin*,’ and the words अन्न, तीक्ष्ण, and शुचि ॥

Thus तृन्-अकर्त्त^{र्} or अकर्त्त^{र्}, अन्न &c-अनर्चम or अनर्चम, अतीक्ष्णम, or अतीक्ष्णम, अशुचि^{र्} or अशुचि^{र्} ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI 2 2)

३८९६ । बहुव्रीह्याविदमेतत्तद्वयः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एग्योऽनयोरन्त उदात्त । इदं प्रथममस्य स इदप्रथम । एतद्वितीय । तत्पञ्चम । ‘बहुव्रीहा’ किम् । अनेन प्रथम इदप्रथम । ‘तृतीया-’ (६६२) इति योगविभागात्समास । ‘इदमेतत्तद्वय’ किम् । यत्प्रथम । ‘प्रथमपूरणयो’ किम् । तानि बह्वन्यस्य तद्वहु । ‘क्रियागणने’ किन् । अयं प्रथम प्रधान एषा त इदप्रथमा । द्वयगणनमिदम् । ‘गणने’ किम् । अयं प्रथम एषा त इदप्रथमा । इदप्रधाना इत्यर्थ । उत्तरपदस्य कार्यं त्वात्क प पूर्वमन्तोदात्तम् । इदं प्रथमम् । बहुव्रीह्यावित्यधिकारो ‘वन समासे’ (३६१२) इत्यत प्राग्वोध्य ॥

3896 In a Bahuvrīhi, after the words इदम्, एतद् and तद् the last syllable of प्रथम and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant

Thus इदं प्रथमं गमनं भोजनं वा=स इदमप्रथमं this is the first time of going or eating’ एतद्वितीयः, तत्पञ्चमः । Why do we say ‘in a Bahuvrīhi?’ Observe अनेन=प्रथमः इदप्रथमः । Here the compounding takes place under S 692 by dividing that sūtra into two parts by the method of yoga bībhaga Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI 2 2

Why do we say ‘after idam &c’ Observe यत्प्रथमः = य प्रथम एषाम्, here the first term retains its accent by VI 2 1

Why do we say ‘of prathama and the Ordinals’? Observe तानिबह्वन्यस्य=तद्वहुः ॥

Why do we say ‘in counting an action’? Observe अयं प्रथमः एषां=त इदं प्रथमा । Here substances are counted and not act on

Why do we say ‘in counting’? Observe अयं प्रथमः एषां=इदं प्रथमा & c इदं प्रधानाः and the word प्रथम means here ‘foremost,’ and is not a numeral

When the कप् affix is added, the acute falls on the last syllable preceding कप् । As इदं प्रथमम् । The Bahuvrīhi governs the subsequent sūtras up to VI, 2. 178, S 3912

३८९७ । सख्याया स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीह्यावन्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । ‘सख्याया’ किम् । दर्शनीयस्तना । ‘स्तनः’ किम् । द्विशिरा ।

3897 In a Bahuvrīhi after a Numeral, the word ‘stana’ has acute on the final

Thus द्विस्तना, चतुस्तनाः । Why do we say ‘after a Numeral’? Observe दर्शनीयस्तना । Why do we say ‘स्तनः’? Observe द्विशिरा ॥

३८९८ । विभाषा ह्रन्वसि । ६ । २ । १६४ ॥

‘द्विस्तना करोति’ ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numerical has acute on the final

Thus द्विस्तना॑ or द्विस्तना, चतुस्तना॑ or चतुस्तना ॥

३८९९ । सज्ञाया मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कणाजिनम् । ‘स ज्ञायाम्’ किम् । प्रियमित्रम् ॥

‘+ ऋषिप्रतिषेधोऽत्र मित्रे +’ विश्वामित्रर्षि ॥

3899 In a Bahuvrīhi, ending in ‘mitra’ and ‘ajina’ the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रं, कणाजिनम् । Why do we say ‘a Name’? Observe प्रियमित्रं ॥

Part — Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi As विश्वामित्रम्, which is governed by VI 2 106 ॥

३९०० । व्यवयिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानवाचकात्परमन्तरमन्तोदानम् । वस्त्रमन्तर व्यवधायक यस्य स वस्त्रान्तरः । व्यवधायिनं किम् । आत्मान्तरम् । अन्यस्वभाव इत्यर्थः ॥

3900 In a Bahuvrīhi ending in ‘antara’ the acute falls on the final, after a word which denotes ‘that which lies between’

Thus वस्त्रान्तरम् ‘through an intervened cloth or drapery,’ वस्त्रमन्तर व्यवधायक यस्य &c Why do we say ‘when meaning lying between.’? Observe आत्मान्तरम् = आत्मा स्वभावोऽन्तरोऽन्योऽयम् ॥

३९०१ । मुख स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः ‘स्वाङ्गम्’ किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901 In a Bahuvrīhi the acute is on the final, when the second member is ‘mukha’ meaning mouth i.e. the actual bodily part of an animal and not used metaphorically

Thus गौरमुखः । Why do we say ‘an actual part of a body’? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means ‘entrance’

३९०२ । नाव्ययदिक्कद्रुगोमहत्स्यूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । ६ । २ । १६८ ॥

उच्चैर्मुखः । प्राङ्मुख । गोमुख । महामुख । स्यूलमुख । मुष्टिमुख । पृथुमुख । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरान्तरम् । गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन वाध्यते ॥

3902 In a Bahuvrīhi, the acute does not fall on such ‘mukha’ denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत्, स्यूल, मुष्टि, पृथु and वत्स ॥

Thus अव्यय उच्चैर्मुखः । The word उच्चै is finally acute and retains its accent. दिक्—गोङ्मुखः । The word प्राङ् has acute on the first by VI 2, 52, गो &c .—

गोमुखः, महामुखः स्थूलमुखः, मुष्टिमुखः, पृथुमुखः, and वत्समुखः। In these the first members of the Bahuvrīhi preserve their respective accents, under Rule VI 2 1 and in the case of compounds preceded by गो, मुष्टि, and वत्स, the optional rule taught in the next sūtra is also superseded by anticipation, though the words may denote comparison

३८०३ । निष्ठीपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६९ ॥

निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वाङ्गं वान्तादात्तं बहुव्रीहौ । प्रक्षालितमुखः । पक्षे 'निष्ठीपसर्गः' (३८४४) इति पूर्वपदान्तादात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति । उपमानम् । सिद्धमुखः ॥

3903 In a Bahuvrīhi, the word 'mukha' denoting 'an actual mouth,' has optionally the acute on the final, when preceded by a participle in 'ta' or by that wherewith something is compared

Thus प्रक्षालितमुखं or प्रक्षालितमुखः or प्रक्षालितमुखः । When the final is not acute, then Rule VI 2. 110 S 3844 applies which makes the first member have acute on the final optionally, and when that also does not apply, then by VI 2 1 the first member preserves its original accent, which is that of the gati (VI 2 49) Thus there are three forms So also with a word denoting comparison — सिद्धमुखः or सिद्धमुखः ॥

३८०४ । जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्कोऽकृतमितप्रतिपचाः । ६ । २ ।

१९० ॥

सारङ्गजम् । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । 'जातिकालः' इति किम् । पुत्रजातः । 'अनाच्छादनात्' किम् । वस्त्रच्छादः । 'अकृतः' इति किम् । कुण्डकतः । कुण्डमितः । कुण्डप्रतिपचः । अस्माज्जापकादिष्ठान्तस्य परिणामः ॥

3904. After a word denoting a species with the exception of a word for 'garment or covering', and after a time-denoting word, as well as after 'sukha' &c the Participle in 'kta' has acute on the final, in a Bahuvrīhi, but not so when the participles are कृत, मित and प्रतिपच ॥

Thus सारङ्गजम् । काल -- मासजातः । सुख &c :—सुखजातः । दुःखजातः ।

Why do we say 'after a Species, a time or सुख &c word'? Observe पुत्रजातः (II 2 37), the participle being placed after the word Putra

Why do we say 'when not कृत meaning a garment'? Observe वस्त्रच्छादः from the root वस् with the affixes छ्दन

Why do we say 'when not कृत &c'? Observe कुण्डकतः, कुण्डमितः, कुण्डप्रतिपचः । कुण्ड is first acute by Phit II 3 being neuter These three participles do not stand first in a compound (contrary to II 2 36) This sūtra implies that as a special case Nissthā participles may stand second in a compound In the counter examples, above given, the first members retain their original accent (VI 2 1) The words सुख &c are given under III 1 18.

1 सुख, 2 दुख 3 वृष, (वृष तोत्र) 4 कच्छ, 5 अक्ष, 6 आक्ष, 7 अलीक, 8 प्रतीप, 9 कृष्ण, 10 कृष्ण, 11 सोढ, 12 गहन

३८०५ । वा जाते । ६ । २ । १७१ ॥

जातिकान्सुखादिभ्य परा जातशब्दो वान्तोदात्तः । दन्तजातः । मासजातः ॥

3905 After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c in a Bahuvrīhi, the word 'jāta' has optionally acute on the final

Thus दन्तजात^० or दन्तजातः, मासजात^० or मासजातः, सुखजात^० or सुखजातः, दुःखजात^० or दुःखजातः &c The word दन्त is first acute by Phit II 6, मास is first acute by Phit II 15 The words सुख and दुःख are end acute by Phit I 6

३८०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ॥

बहुव्रीह्युत्तरपदमन्तोदात्तम् । अवीहिः । सुमापः ॥

3906 A Bahuvrīhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound

Thus अवीहि^०, सुमाप^० ॥

३८०७ । कपि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ॥

नञ्सुभ्या पर यदुत्तरपद तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्त कपि परे । अक्षन्मन्थकः । सुकुमारीकः ॥

3907 A Bahuvrīhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V 4 153) has acute on the syllable preceding the affix

By the last sūtra, the accent would have fallen on कप्, this makes it fall on the vowel preceding it Thus अक्षन्मन्थ^०कः, सुकुमारी^०कः ॥

३८०८ । ह्रस्वान्तोऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ॥

ह्रस्वान्त उत्तरपदे समासे वान्त्यात्पूर्वमुदात्त कपि नञ्सुभ्या पर बहुव्रीहौ । अवीहिः । सुमापः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुन पूर्वग्रहण प्रवृत्तिभेदेन नियमार्थम् । ह्रस्वान्तोऽन्त्यादेव पूर्वपदमुदात्त न कपि पूर्वमिति । अक्षकः । कबन्तस्य वान्तोदात्तत्वम् ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrīhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added

Thus अवीहि^०कः, सुमाप^०कः । The repetition of पूर्व in this sūtra, though its anuvṛtti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप् takes the acute, while here the syllable preceding the short vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप् । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and क or कप्) Therefore, in अक्षक^० and सुकुमारीक^०, the acute is on the syllable preceding कप् by VI 2 173, because it was here no antyāt-purṇam.

३९०९ । बहोर्नञ्जदुत्तरपदभूमि । ६ । २ । १७५ ॥

उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञ् परस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिक । बहुमित्रकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । बहुषु मानोऽस्य स बहुमानः ॥

3909 A Bahuvrīhi with 'bahu' has the same accent as 'nan' when it denotes muchness of the object expressed by the second member

In other words, a Bahuvrīhi with the word बहु in the first member is governed by all those rules which apply to a Bahuvrīhi with a Negative Particle such as Rules VI 2 172 &c when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member Thus बहुव्रीहिक. by VI 2 174 बहुमित्रकः ॥

Why do we say 'uttara pada bhūmi—when multiety of the object denoted by the second member is meant' ? Observe बहुषु मानोऽस्य=बहुमान अयम्, (VI 2 1)

३९१० । न गुणादयोऽयथाः । ६ । २ । १७६ ॥

अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोद्धाना बहुव्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बहुद्वर-
चदम् । बहुध्यायः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवा' किम् । बहुगुणो द्विजः । अध्यनयुतसदा-
चारादयो गुणाः ॥

3910 In a Bahuvrīhi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guna' &c when they appear in the compound as ingredient of something else

Thus बहुगुणा रज्जुः, बहुद्वरं पदम्, बहुध्यायः (VI 2 1) गुणादि is an Akrtigana Why do we say 'when it denotes an aṭayaya or ingredient' ? Ob-
serve बहुगुणो ब्राह्मणः = अध्यनयुतसदाचारादयोऽङ्गुणाः ॥

1 गुण, 2 द्वर, 3 ध्याय, 4 मूल, 5 कन्दोमान, आकृतिगणः ॥

३९११ । उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमणु । ६ । २ । १७७ ॥

प्रपृष्ठः । प्रलनाटः । ध्रुवमेककपम् । 'उपसर्गात्' किम् । दर्शनीयपृष्ठः । 'स्वाङ्गम्' किम् ।
प्रशालो वृक्षः । 'ध्रुवम्' किम् । उद्गाहुः । 'अपशु' किम् । विपशुः ।

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable), with the exception of 'parśu' has, after a Preposition in a Bahuvrīhi compound, the acute on the last syl-
lable

Thus प्रपृष्ठे, प्रलनाटे । नतत यस्य प्रगतं पृष्ठं भवति स प्रपृष्ठः ॥

Why do we say 'after a Preposition' ? Observe दर्शनीयपृष्ठः ॥

Why do we say 'part of the body' ? Observe प्रशालो वृक्षः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable' ? Observe उद्गाहुः-
श्रोति । Here the hand is used up only at the time of causing and not always
so the state of उद्गाहुः is temporary and not permanent

Why do we say with the exception of पशुः ? Observe विपशुः (VI 2 1)

३८१२ । वन समासे । ६ । २ । १७८ ॥

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपद वनमन्तोदात्तम् । तस्येदमे प्रथमे ॥

3912 After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind

Thus प्रथमे^१ यष्टश्चम्, निर्वाणे^२ प्रणिधीयते, the त changed to ण by VIII 4 ४ The word 'samā-a' is used in the sūtra to indicate that all sorts of compounds are meant, otherwise only Bahuvrīhi would have been meant

३८१३ । अन्तः । ६ । २ । १७९ ॥

अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्वायो देशः । अनुपसर्गार्थमिदम् ॥

3913 After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्वायो देशः । This sūtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede

३८१४ । अन्तश्च । ६ । २ । १८० ॥

उपसर्गादन्तः शब्दोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ॥

3914 The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्यन्तः, समन्तः । This is a Bahuvrīhi or a प्रादि compound.

३८१५ । न निविभ्याम् । ६ । २ । १८१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरं यणि च कृते 'उदात्तस्वरितयोर्यणः' (३६५७) इति स्वरितः ॥

3915 The word antar has not acute on the final. after the prepositions *ni* and *vi*

Thus न्यन्त, व्यन्त, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel ऋ then the subsequent grave is changed to svarita by VIII, 2 4 § 3657

३८१६ । परेऽभितोभात्रि मण्डलम् । ६ । २ । १८२ ॥

परे, परमभित उभयुक्ता भावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं चान्तोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'mandala' has acute on the final

Thus परिकूलम्, परिमण्डलम् ॥

३८१७ । प्रादस्वाङ्गं सजायाम् । ६ । २ । १८३ ॥

प्रयत्नम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रपदम् ॥

3917. After *pra*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

Thus ग्रहयम् । Why do we say 'not denoting a body part'? Olseive प्रपदम्, ॥

३९१८ । निरुदकादीनि च । ६ । २ । १८४ ॥

अन्तोदात्तानि । निरुदकम् । निरुपलम् ॥

3918 The words *nirudaka* &c, have acute on the final

Thus निरुदकम्, निरुपलम्, निरुपलम्, &c

1 निरुदक, 2 निरुपल निरुपल 3 निर्मलिक, 4 निर्मलिक, 5 निष्कालक 6 निष्कालिक 7 निष्पेक्ष, 8 दुस्तरिप, 9 निस्तरिप, 10 निस्तरिक, 11 निरजिन, 12 उदजिन, 13 उपाजिन, 14 परेहस्तपादकेशकर्षा आकृतिगण ॥

NOTE.—These may be considered either as प्रादि समास or Bahuvrīhi. If they be considered as avyayī bhāva compounds then they are 'end acute already by VI 1 223 The word निष्कालक = निष्कान्त. कालकात्, is a Pradi samāsa with the word काल ending in the affix कन् । The word दुस्तरिप is thus formed to the root तृ is added the affix ई and we have तरी (Un III 158) तरीम् पति = तरीप, कुत्सित तरीप = दुस्तरिप । The word निस्तरिक is formed by adding the affix कप् to the Bahuvrīhi निस्तरि । The words हस्त, पाद, केश and कर्ष have acute on the final after परि, as, परिहस्त परिपाद, परिकेश, and परिकर्ष ॥

३९१९ । अभिमुखम् । ६ । २ । १८५ ॥

अभिमुखम् । 'उपसर्गतिस्थाङ्गम् -' (३९१९) इति सिद्धे बहुवचनधुवार्थमस्वाङ्गार्थं च अभिमुखा शला ॥

3919 The word *mukha* has acute on the final when preceded by *abhi*

As, अभिमुखम् । It is a Bahuvrīhi or a प्रादि samāsa. If it is an Avyayībhāva, then it would have acute on the final by VI 1 223 also By VI 2 177, even मुख would have oxytone after an upasarga, the present sūtra makes the additional declaration that मुख is oxytone even when the compound is not a Bahuvrīhi, when it does not denote an indispensable part of body, or a part of body even, as was the case in VI 2 177 Thus अभिमुखम् शला ॥

३९२० । अपाञ्च । ६ । २ । १८६ ॥

अपमुखम् । अपमुखम्, योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3920 The word 'mukha' has acute on the final, after the preposition *apa*

Thus अपमुखम् । The separation of this from the last sūtra is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛtti of अप only goes

३९२१ । स्फिगपूतधीणाञ्जोद्धकुत्सिरनाम नाम च । ६ । २ । १८७ ॥

अपादिमान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतम् । अपधीणम् । अञ्जस । अपाञ्ज । अध्वन । अपाध्वम् । उपसर्गादध्वन- (१५३) इत्यस्याभाव इडम् । एतदेव च ज्ञापक समासान्तानित्यत्व । अपकुत्सि । सीरनाम् । अपसीरम् । अपह्वलम् । नाम । अपनाम् । स्फिगपूतकुत्सिरहणमबहुवचनधुवार्थं च ॥

3921 The words स्फिग, पून, वीणा, अज्जस्, अध्वम्, कुत्ति, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*

Thus अपस्फिग्म्, अपपून्म्, अपवीणम् अपज्जस्, अपध्वम् (This ordains acute on the final, where the compound apadhwā does not take the samāsanta affix अच् by V 4 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a चित् affix) This further shows that the samāsanta affixes are not compulsory (अनित्यश्च समासान्तः) अपकुत्तिः, अपसंरिः, अपहर्लः, अपलाङ्गलम्, अपनाम् । These are प्रादि compounds or Bahuvrīhi or Avyaybhāvas. Some of these viz स्फिग, पून and कुत्ति, will be en-acute by VI 2 17, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrīhi. Here the compound must not be a Bahuvrīhi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these parts

३९२२ अधेददरिष्यम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्याकटो दन्तोऽधिदन्त । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । 'उपरिष्यम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922 After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final

Thus अधिदन्तः = दन्तस्योपरि योऽन्योदन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth'

Why do we say when meaning 'standing upon' ? Observe अधिकरणम् । Here the acute is on क, the कृत् formed second member retaining its accent (VI 2 139)

३९२३ अनोरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनो परमप्रधानवाचि कनीयश्चान्तोदात्तम् । अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठः । पूर्वपदार्थप्रधान आदिषमास । अनुगतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधान । प्रधानार्थश्च कनीयोऽयच्छब्दः । 'अप्र-' इति किम् । अनुगतो ज्येष्ठोऽनुज्येष्ठः ॥

3923 After 'anu' a word which is not the Principal, as well as 'kaniyas' has acute on the final

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound. Thus अनुगतो ज्येष्ठम् = अनुज्येष्ठः । These are प्रादि samāsa in which the first member is the principal or Pradhāna अनुगतः कनीयान् = अनुकनीयान्, here the second member is the Principal the word कनीयस् is taken as प्रधानम् ॥ Had it been non pradhāna, it would be covered by the first portion of the sūtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration. Why do we say 'अप्रधान' ? Observe अनुगतो ज्येष्ठः = अनुज्येष्ठः, where ज्येष्ठः is the Principal

३९२४ पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १९० ॥

अनो परोऽन्वादिष्टवाचो पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः पुरुषोऽनुपुरुषः । अन्वादिष्टः किम् । अनुगतः पुरुषोऽनपुरुषः ॥

3924 After 'anu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made

The word अन्वर्षादिष्ट means 'of a secondary importance inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned' Thus अन्वर्षादिष्ट पुरुष = अनुपुरुष, but अनुगत पुरुष = अनुपुरुष ॥

३९२५ । अन्तेऽक्षत्यदे । ६ । २ । १९१ ॥

अन्ते परमकदन्तं पदशब्दश्चान्तोदात्तः । अत्यङ्गो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अक्षत्यदे क्रिम । अतिकारक ॥

'+ अन्तेर्धतुलोप इति वाच्यम्' । इहमा भूत । शोभने गार्ग्याऽतिगार्ग्यः । इह च स्यात् । अतिक्रान्त कारुमतिकारक ॥

3925 After 'ati' a word not formed by a knit-affix, and the word 'pada' have acute on the last syllable

Thus अत्यङ्गो नागः, अतिपदा गायत्री । 'Why do we say 'nonknit word and पद' ? Observe अतिकारक ॥

Foot — The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided. That is, when in analysing the compound, a verb like क्रम् is to be employed to complete the sense. Therefore, it does not apply to शोभने गार्ग्य = अतिगार्ग्य ॥ But it would apply to अतिकारक, which when analysed becomes equal to अतिक्रान्त कारुम् ॥

३९२६ । नेरनिधाने । ६ । २ । १९२ ॥

निधानमप्रकाशता । ततोऽन्यदनिधान प्रकाशनमित्यर्थः । निमूलम् । न्यूलम् । 'अनिधाने क्रिम । निहितो दण्डो निदण्डः ॥

3926 After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down'

The word निधानं=अप्रकाशता 'not making manifest' Thus निमूलम्, न्यूलम् । Why do we say when meaning 'not laying down' ? Observe निदण्डः=निहितो दण्डः । The force of नि is that of निधान here

३९२७ । प्रतेरश्वादयोस्तत्पुरुषे । ६ । २ । १९३ ॥

प्रते. परेऽश्वादयोऽन्तोदात्ताः । प्रतिगतोऽशु प्रत्यशुः प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासान्तस्या नित्यत्वाच्च टच् ॥

3927 In a Tatpurusha compound, the word 'ansu' &c have acute on the final when preceded by 'prati'

Thus प्रत्यशुः, प्रतिजनः, प्रतिराजा ॥ In the case of राजन this rule applies when the Samāsānta affix टच् is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of टच् which is a चित् affix

1 अंशु, 2 जन, 3 राजन, 4 उष्ट्र, 5 खेटक (रोटक), 6 अजिर, 7 आद्री, 8 अघण, 9 कत्तिका, 10 अर्ध, 11 पुर (आर्धपुर आर्धपुरः) ॥

The word अशु is formed by the affix कु under the general class रग्यु । (Un I 37), राजन is formed by the affix कनिन (Un I 156), उष्ट्र by adding टन to

उब 'to burn' (Un IV 162), खिन् + रुबल् = खेटके, अजिर is formed by किर (Un I 53) आ + द्र + अड (III 3 106), with the augment रक् added to आ = आर्द्रा ॥ अ + स्पुट् = अवणा ॥ कत + तिकन् = कतिका (Un III 147) ऋध् + अच् (III 1. 134) = ऋद्ध , पुर + क = पुर ॥

Why do we say 'in the Tatpuruṣa' ? Observe प्रतिगता अंशवोऽस्य = प्रथं गुरुमुष्टः ॥

३९२८ । उपाद्द्वयज्जिनमगौरादयः । ६ । २ । १९४ ॥

उपात्पर यद्वयचकमजिन आन्तोदात्त तत्पुरुषे गौरादीन्वर्जयित्वा । उपदेवः उपेन्द्रः । उपाजिनम । 'अगौरादयः' किम् । उपगौर । उपनैवः । 'तत्पुरुषे' किम् । उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः ॥

3928 In a Tatpuruṣa, the words of two syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपातो देव = उपदेवः, उपेन्द्रः, उपाजिनम । But not so in उपगौर, उपनैवः &c

1 गौर, 2 नैव (नैव) 3 तैव, 4 लेट 5 लोट, 6 जिह्वा, 7 कण्ठा, (कण्ठा) 8 कन्वा, 9 गुध (गुह) 10 कल्प, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpuruṣa' ? Observe उपगतः सोमोऽस्य = उपसोमः ॥

३९२९ । सारवत्ते पणे । ६ । २ । १९५ ॥

सुप्रत्यवसितः । सूत्रं पुजायामेव । वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा असूयया तथाभिधानात् । 'सो किम् । कुत्राहणः । 'अवत्ते पणे' किम् । सुवृषणम् ॥

3929 After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpuruṣa compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise

Thus इह खल्विदानी, सुस्पष्टले सुस्फिताभ्या सुप्रत्यवसितः । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure Why do we say 'after su' ? Observe सुब्राह्मणः । Why 'when reproach is meant' ? Observe शोभनेषु तृणेषु = सुवृणेषु । So also सुवृषणम् ॥

३९३० । विभाषोत्पुच्छे ६ । २ । १९६ ॥

तत्पुरुषे । उत्क्रान्तं पुच्छादुत्पुच्छः । यदा तु पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते । 'एरच' (३२३१) । उत्पुच्छन्तदा वाचादिस्वरेण नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । संप्रसुभयत्र विभाषा । 'तत्पुरुषे' किम् । उदस्तं पुच्छं येन स उत्पुच्छः ॥

3930 In a Tatpuruṣa, the word 'utpuchha' may optionally have acute on the final

Thus उत्क्रान्तं पुच्छात् = उत्पुच्छः, or उत्पुच्छः (VI 2 2) When this word is derived by the affix अच् (III 3 56 S 32 31) from पुच्छमुदस्यति = उत्पुच्छयति, then it would always have taken acute on the final by VI 2 144, the present sūtra ordains option there also The rule does not apply to a non Tatpuruṣa as, उदस्तम् = उत्पुच्छः ॥

३९३१ । द्वित्रिभ्या पादन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । ६ । २ । १९७ ॥

आभ्या परेष्वन्तोदात्तो वा । 'द्विपाच्चतुषपाच्च रथाय' । 'त्रिपादूर्ध्व' । द्विदन् । 'त्रिमूर्धान' सप्तरश्मिम् । मूर्धचित्यकृतसमासान्त एव 'मूर्ध' शब्दः । तस्यैतत्प्रयोजनमस्यपि समासान्तोऽन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । एतदेव ज्ञापकम् 'अनित्य समासान्तो भवति' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं एव भवत्येव । द्विमूर्ध । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्ध । 'बहुव्रीहौ' किम् । द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ॥

3931 In a Bahuvrihi, the words पाद्, दत् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावस्य = द्विपात् or द्विपात as in द्विप च चतुषपाच च रथाय (Rig Veda IV 51 5) त्रिपाद or त्रिपाद् as in त्रिपादूर्ध्वम् (Rig Veda X. 90 4) द्विदन् or द्विदन् द्विमूर्ध or द्विमूर्धा as in त्रिमूर्धानम् सप्तरश्मिम् (Rig Veda I 146, 1) The word पाद् is पाद with its अ elided, (V 4 140) दत् is the substitute of दन्त (V. 4 141) and मूर्धन् retains its न् not allowing samāsanta affix This also indicates that the samāsanta rule is not universal When the samāsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्यो is here the Bahuvrihi compound, and this is only a part of it Thus द्विमूर्ध, त्रिमूर्ध । Why after द्वि and त्रि ? Observe कन्ययामूर्धा here the first member is middle acute by Phit II 19 and this accent is retained (VI 2 1) 'Why 'Bahuvrihi' ? Observe दयोर्मूर्धा = द्विमूर्धा ॥

३९३२ । सकथ चाक्रान्तात् । ६ । २ । १९८ ॥

गौरसकथः । श्लक्ष्णसकथ । 'आक्रान्तात्' किम् । चक्रसकथः । समासान्तस्य षडशिवत्वात् सत्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932 The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'

The word सकथ is the samāsanta form of सकथि (V. 4 113) Thus गौरसकथ or गौरसकथः, श्लक्ष्णसकथ or श्लक्ष्णसकथः The word गौर being formed by प्रच दि आङ् and श्लक्ष्ण by क्त (Un III 19) are both end-acute. Why 'not after a word ending in क्' ? Observe चक्रसकथः which is always oxytone as it is formed by चक् (V. 4. 113) a चित् affix.

३९३३ । परादिश्चन्द्रसि बहुलम् । ६ । २ । १९९ ॥

चन्द्रसि परस्य सकथशब्दस्यादिकदातो वा । 'अजिसकथमालभेत' । अत्र वार्तिकम्—

‘+ परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते ।

पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलं तत् +’ ॥

इति । परादिः । 'तुविज्ञाता उन्वया' । परान्त । 'नियेन' मुष्टिहृत्या' । 'यस्त्रिचक्र' । पूर्वान्तः 'विश्वायुर्ध्वं' ।

इति समासस्वराः ।

3933 The first syllable of the second member is diversely acute, in the Vedas

The word पर "the second member" refers to सकथ, as well as to any other word in general Thus अजिसकथमालभेत, but लोमशसकथः so also ऋजुबाहुः, वाक्पति, विष्पति ॥

In the non Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI 1 223, rule VI 2 18 not applying because of the prohibition contained in VI 2 19

The rule is rather too restricted. It ought to be "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllable and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules"

(1) As to where the *first* syllable of the second member (परादि) takes the accent, we have तुविजाता उरुक्षया (Rig Veda I 2 9)

(2) As to where the final of all the second terms (परान्त) takes the acute we have नियेन मुष्टिहृत्यया (Rig Veda I 8 2) यस्त्रिचक्र (Rig Veda I 183 1)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वान्त) takes the acute, we have विश्वायु धेहि ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादि) takes the acute we have as दिवोदास्य सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds

CHAPTER V

ACCENTS OF VERBS

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्णयो । ८ । १ । २७ ॥

तिङन्तात्पदादगोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयो । पचति गोत्रम् । पचतिपचति गोत्रम् । एवं प्रवचनप्रवचनप्रवचनप्रत्यायनादय । कुत्सनाभीक्ष्णयश्च पाठविशेषणम् । तेनान्यत्रापि गोत्रादिय ह्यो कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । गोत्रादि- इति किम् । पचति पापम् । 'कुत्स-' इति किम् । खनति गोत्रं, समेत्य कूपम् ॥

3934 The words *gotra* &c, become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended

Thus पचति गोत्रम्, when contempt is meant.

Here पचति गोत्र means 'he proclaims his Gotra &c, so that he may get food &c.' पचति is from the root पचि व्यक्तिकरणे 'to make evident' (Bhu 184) Where contempt is not meant, it has the force of repetition, i.e. he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriages &c And पचति पचति गोत्रम्, when repetition or intensity is denoted. Similarly पचति ब्रुवम्, पचति पचति ब्रुवम् । The word ब्रुव is a noun derived from the root ब्रू by the affix कन्, the वच् substitution for ब्रू has not taken place, as an anomaly

1 गोत्र, 2 प्रव, 3 प्रवचन, 4 प्रवचन, 5 प्रवचन, 6 प्रवचन, 7 प्रवचन, 8 प्राय, 9 न्याय
10 प्रवचन, 11 विवचन, 12 प्रवचन, 13 स्वाध्याय, 14 भूयिष्ठ, 15 वा नाम (नाम वा) 16
प्रवचन, 17 प्रवचन ॥

The word नाम optionally becomes anudatta • in the alternative, it is first acute Thus पचति नुम् or पचति नाम ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sūtra, and not the word गोत्रादि nor the word अनुदात्त understood For we find that wherever the word गोत्रादि is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition' Thus the word गोत्रादि is used in VIII 1 57 and there also the sense is of contempt and repetition

Why do we say 'Gotra and the rest'? Observe पचति पादम् । Here पादं is an adverb

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe खनति गोत्रं क्षमेत्य रूप । 'He digs a well, having assembled the Gotra'

३९३५ । तिङ्ङतिङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङन्तात्पदात्पर तिङन्त निह्न्यते । 'अग्निमो'ळे ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus अग्निमो'ळे पुरोहित (Rv I 1 1) स इत्येवेषु गुच्छति (Rv I 1 4), काने सूपायनो भव (Rv V. 1 1), यजमानस्य पशून् पृहि ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुङन्त न निह्न्यते । इव कर्ता ॥

3936 But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb

This restricts the scope of the last sūtra which was rather too wide Thus इव कर्ता, इवः कर्तरि, मासेन कर्तरि । The Sarvadhātuka affixes डा, डे, रस्, are anudatta after the affix तासि by VI 1 186, the whole affix तास् becomes udatta (III 1 3) and where the टि portion of तास् = the syllable आस्, is elided before the affix डा, there also the आ of डा becomes udatta, because the udatta has been elided. See VI 1 161

३९३७ । निपातैर्यद्वादिहन्तकुविचेच्चैच कच्चिद्वचयुक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

एतैर्निपातैर्युक्तं न निह्न्यते । 'यदग्ने स्यामहत्वम्' । 'युवा यदो कथ' । 'कुविद्वह आस'न' । 'अविस्मिभ्रचक्रमा कच्चित्' । पृत्रासे यत्र पितरो भवन्ति' ॥

3937 The finite verb retains its accent in connection with the particles यत्, 'that,' 'because,' यद्दि, 'if,' हन्त, 'also', 'O', कुवित्, 'well', नेत्, 'not', चेत्, 'if', च 'if', कच्चित् (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not'), and yatra 'where.'

Thus यदग्नेस्यामहत्वं (Rig Veda VIII 44 23) युवा यदो कथ (Rig Veda V 74 5) कुविद्वह आसन् (Rig Veda VII 91 1) नेज जिहमायन्त्यो नरकं पताम् (Nn I 11), स चेद् भुङ्क्ते, स चेद् अधीते, पुत्रासे यत्र पितरो भवन्ति (Rig Veda I 89 9

The particle **अथ** with the indicatory **अ** has the force of **चेत्**. Thus **अथ च मरिष्यति = अथ चेन् मरिष्यति** ॥

३९३८ । नह प्रत्यारम्भे । ८ । १ । ३१ ॥

नहेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्तं आरम्भ प्रत्यारम्भ । 'नह भोजयसे । प्रत्यारम्भे किम् । ' नह वै तस्मिँ लोके दक्षिणमिच्छन्ति ' ॥

3938 The finite verb retains its accent in connection with 'raha' when employed in the sense of forbidding

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is *pratyārambha*. Thus A says to B 'Eat this please' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'No, you will eat'—as **नह भोजयसे**. Here **भोजयसे** retains its accent, which is acute on the middle, for **से** becomes accentless as it follows **अदुषटेश** (VI. 1 186), and **स्य** becomes *udātta* by the *प्रत्ययस्वर* (III 1 3)

Why do we say, 'when asseverative' ? Observe **नह वै तस्मिँश्च लोके दक्षिणमिच्छन्ति** 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation **तस्मिन्** is first acute by **फिट्** accent, **लोके** is final acute because it is formed by **अच्** of **पचादि** (III 1 134), **दक्षिण** is first acute, because it is a Pronoun ending in **अ** (**स्वाङ्गशिष्टामदन्तानाम** Phit II 6) and **इच्छन्ति** is *anudatta* by VIII. 1 28

३९३९ । सत्य प्रश्ने । ८ । १ । ३२ ॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्य भोजयसे । 'प्रश्ने' किम् । 'सत्यमिदं वा तं वयमिन्द्रं स्तवाम्' ॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question

Thus **सत्य भोजयसे** 'Truly, will you eat' ? **सत्यमधेयसे** । Why do we say 'in questioning' ? Observe **सत्यमिदं वा तं वयमिन्द्रं स्तवाम्** ॥

३९४० । अङ्गाप्रतिलोम्ये । ८ । १ । ३३ ॥

अङ्गैत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । अङ्गं कुर्व । 'अङ्गाप्रतिलोम्ये' किम् । 'अङ्गं कृजसि दृषल इदानीं ज्ञास्यसि जालम्' । अनभिप्रेतमसौ कुर्वन्प्रतिलोमो भवति ॥

3940 The finite verb retains its accent in connection with 'aṅga' when used in a friendly assertion

Anything done to injure another is *pratiloma*, opposite of this is *apratiloma*, or friendliness. In fact, it is equal to *anuloma*. Thus **अङ्गं कुर्व** 'yes, you may do' Here **aṅga** has the force of friendly permission

But when it has the force of *pratiloma*, we have—**अङ्गं कृजसि दृषल इदानीं ज्ञास्यसि जालम्** 'Well, chuckle O sinner' soon wilt thou learn, O coward' Here **अङ्गं** is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is *pratiloma* action for *pluta* vowel see VIII 2 96

३८४१ । हि व । ८ । १ । ३४ ॥

हियुक्त तिङन्त नानुदात्तम् । 'त्रा हि ष्मा याति' । 'आ हि रुहन्तम्' ॥

3941 The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion

Thus —आहिष्मा याति (Rig Veda IV 29. 2) आहिरुहत (Rig Veda VIII. 32 9).

३८४२ । कुन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीत्यनेन युक्त साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । 'अनृन् हि मत्तो वदति' । पाप मा चेन नयुनाति' । तिङन्तद्वयमपि न निहन्त्यते ॥

3942 In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent Thus of more than one verb, we have the following example —अनृन् हि मत्तो वदति । पापमाह न वि पुनानति Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure, & he does incur sin" Here both verbs वदति and विपुनाति retain their accent and हि has the force of यत् 'because' According to Kaityata the meaning of this sentence is यस्मान् मत्तोऽनृन् वदति, तस्मादहतवदन दोषेण न युज्यते, & a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses See Matra Sannhita I 11 6

३८४३ । यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्या योगे तिङन्त नानुदात्तम् । 'यथा चित्कथमावतम्' ॥

3943 A finite verb retains its accent in connection with 'yâvat' and 'yathâ'

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत् and यथा followed after it Thus यथा चित् कथमावतम् । The word आवतम् is the Imperative (लोट्.) Second Person Dual of the root अच्, ॥

३८४४ । पूजाया नानन्तरम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावद्यथाभ्या युक्तमनन्तर तिङन्त पूजाया नानुदात्तम् । यावत्पश्चति शोभनम् । यथा पश्चति शोभनम् । पूजायाम्, किम् । यावदभुङ्क्ते । 'अनन्तरम्,' किम् । यावद्वे वदतः पश्चति शोभनम् । पूर्वेष्वपि निघात प्रतिषिध्यते ॥

3944 But not so when these particles 'yâvat' and 'yathâ' immediately precede the verb and denote 'praise'

That is, the verb loses its accent, and becomes anudâtta Thus यावत् पश्चति शोभनम्, यथा पश्चति शोभनम् ॥

Why do we say when denoting 'praise' ? Observe यावद् भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'immediately' ? Observe यावद् देवदत्त पश्चति शोभनम् । Here the verb retains its accent by the last sūtra

३९४५ । उपसर्गव्यपेत च । ८ । १ । ३८ ॥

पूर्वज्ञानन्तरमित्युक्तम् । उपसर्ग व्यवधानार्थं वचनम् । यावत्प्रपचति शोभनम् । अनन्तर-
मित्येव । यावद्वदेव दत्तं प्रपचति शोभनम् ॥

3945 A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with yāvat and yathā, through the intervention of an upasarga (or verbal preposition)

The 1st sūtra taught that the verb loses its accent when immediately preceded by यावत् and यथा । This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness Thus यावत् प्रपचति शोभनम् ॥

The word 'immediately' is understood here also Thus यावद देवदत्तः प्रपचति शोभनम् ॥ The upasarga प्र has udâtta accent

३९४६ । तु श्यपश्यताहै पूजयाम् । ८ । १ । ३९ ॥

अभिर्भुक्त तिङन्त न निहन्यते पूजयाम् । 'आदहं स्वधामनु पुनर्गर्भं त्वमेरिरे' ॥

3946 A finite verb retains its accent in connection with तु पश्य, पश्यत, and अह, when meaning 'praise'

Thus आदहं स्वधामनु पुनर्गर्भं त्वमेरिरे ॥

३९४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

एतद्योगे नानुदात्तं पूजयाम् । अहो देवदत्तः पचति शोभनम् ॥

3947 A finite verb retains its accent when in connection with aho meaning 'praise'

Thus अहो देवदत्तः पचति शोभनम् ॥

३९४८ । शेषं विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन युक्तं तिङन्तं वानुदात्तं पूजयाम् । अहो कटं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with aho in the remaining cases (z e where it does not mean praise)

What is the शेषं alluded to here ? The शेष means here senses other than पूजा or 'praise' Thus कटमहो करिष्यसि or कटमहो करिष्यसि । This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (असूया वचन) ॥

३९४९ । पुरा च दरीदसायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरेत्यनेन युक्तं वानुदात्तं त्वरायाम् । अधोषवा माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । निकटा गामिन्यत्र पुरःशब्दः । परापसायाम् किम् । न तस्मै पुराधायात् । चिरातीत्यत्र पुरा ॥

3949 A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purâ' when it means 'haste' (z e when 'purâ' means 'before')

The word पुरीष ना means त्वरा or 'quick' Thus अधोषवा माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । The word पुरा here expresses the future occurrence which is imminent

or very near at hand It is against the rule of Dharmasist-ras to study while it thunders or lightens

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe नतेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time, that is, it means 'long ago' See III 2 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III 3 4, for the Present

३९५० । नन्विद्यनुज्ञेयणायाम् । ८ । १ । ४३ ॥

नन्विद्यनेन युक्त निहन्त नानुदात्तमनुज्ञाप्रार्थनायाम् । ननु गच्छामि भो । अनुज्ञानोहि मा-
गच्छन्तमित्यर्थ । अनु- इति किम् । अकार्षी कट त्वम् । ननु करोमि । एष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950 A finite verb retains its accent in connection with *nannu*, when with this Particle permission is asked

The word एयणा means 'asking, praying' The word अनुज्ञा means 'permission' The compound अनुज्ञेयणा means 'asking of permission' Thus ननु गच्छामि भो 'can I go sir' The sense is 'give me permission to go'

Why do we say when 'asking for permission'? Observe अकार्षी कट त्वम् ? ननु करोमि भो 'hast thou made the mat?' Well, I am making it' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किञ्चन्देन युक्त तिङन्त नानुदात्तम् । किं द्विज पचत्याहोस्विद्गच्छति । 'क्रिया-' इति किम् । साधनप्रश्ने मा भूत । किं भक्त पचत्यपूपान्वा । 'प्रश्ने' किम् । किं पठति । 'विशेष्यम्' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं यच्चति उत प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् । किं द्विजो न पचति ॥

3951 A finite verb retains its accent in connection with *kim*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation

Thus किं द्विज. पचति, अहो स्विद् गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a क्रिया or action? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्त पचति अपूपान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked'? Observe किम्, पठति । Here कि is used to express contempt, and not to ask a question

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe कि प्र यचति उत प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle' Observe, कि द्विजो न पठति ॥

३९५२ । लोपे विभाषा । ८ । १ । ४५ ॥

किमेऽप्रयोग उक्त वा । देवदत्तः पचत्याहोस्वित्यति ॥

3952 When however *kim* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent

When क्रिम is elided in asking a question relating to an action the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudātta. When is there the elision of this क्रिम because no rule of Pāṇini has taught it? When the sense is that of an interrogation, but the word क्रिम is not used. In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use. As देवदत्तः पृच्छति (or पृच्छति) अहो स्विन पृच्छति (or पृच्छति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of क्रिम. The option of this sūtra, is a Prāpta vibhāsha, as it is connected with the sense of क्रिम ॥

३९५३ । एहिमन्ये प्रहासे लृट् । ८ । १ । ४६ ॥

एहिमन्यइत्यनेन युक्त लङन्त नानुदात्तं क्रीडायाम् । एहि मन्ये भक्त भोक्ष्यसे भुक्त सत्त्व तित्थिभि । प्रहासे' क्रिम । एहि मन्यसे ओदन भोक्ष्य इति लुष्ट् मन्यसे । 'गत्यर्थलोटा- (३९५८) लङित्यनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भ । एहिमन्येयुक्ते प्रहास एव नान्यत्र । 'एहि मन्यसे ओदन भोक्ष्ये' ॥

3953 In connection with 'ehimanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent

The word प्रहास means great laughter, & derision, mockery, taillery, jeering, gibing, sneering. Thus एहि मन्ये भक्त भोक्ष्यसे, नहि भुक्तसत्त्वतित्थिभि । The word एहि is the Imperative, second Person of the root हृष् preceded by the preposition आङ् ॥

Why do we say 'used derisively'? Observe एहि मन्यसे ओदन भोक्ष्ये इति । लुष्ट् मन्यसे, ॥

By sūtra VIII 1 51, S 3958 after the Imperative एहि which is a verb of 'motion' (गत्यर्थ) the following First Future (लृट्) would have retained its accent. The present sūtra makes a niyama or restriction, namely, that in connection with the Imperative एहि मन्ये, the लृट् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise. Thus the लृट्, loses its accent here —एहि मन्यसे ओदन भोक्ष्ये ॥

३९५४ । जात्वपूर्वम् । ८ । १ । ४७ ॥

अविद्यमानं पुर्वं यज्जातु तेन युक्तं तिङन्त नानुदात्तम् । जातु भोक्ष्यसे । 'अपूर्वम्, क्रिम् । कट जातु करिष्यसि ॥

3954 A finite verb retains its accent after 'jātu' when this 'jātu' is not preceded by any other word

Thus जातु भोक्ष्यसे । Here से is anudātta by VÍ 1 186, as it is a sārva dhātuka affix coming after an अनुपदेश, the word जातु is first acute, as it is a Nipāta. Why do we say 'when not preceded by any other word'? Observe —कट जातु करिष्यति । The word कट is end acute as it is a क्रिद् or noun

३९५५ । क्रिञ्चत्त च चिदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किञ्च वृत्तं तेन युक्तं तिङन्त नानुदात्तम् । विभक्तयन्तं इतर इत्यनन्तं क्रिमे रूपं क्रिञ्चत्तम् । क्रिञ्चिद्विङ्त्तं । कर्तृप्रिञ्चत् । कर्तृप्रिञ्चत् । 'चिदुत्तरम्' क्रिम् । क्रीडुङ्त्तं । अपूर्वमित्येव । राम, क्रिञ्चित्पठति ॥

3955 Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim', the finite verb retains its accent

The word किमुत्तं is a Genitive Tatpurusha meaning किमोदत्तं । The word किमुत्तं means any form of किम् with its case-affixes, as well as the forms of किम् when it takes the affixes उत्तर and उत्तम । Thus कश्चिद् भुङ्क्ते^३, कतरदिदत् कर्तेति, कत-
मश्चिद् भुङ्क्ते^४ ॥

Why do we say 'followed by चित' ? Observe को भुङ्क्ते ॥

The word अपूर्व of the last sūtra qualifies this also, therefore, the verb loses its accent here — राम किञ्चित् पठति ॥

३९५६ । आहो उताहो चानन्तरम् । ८ । १ । ४९ ॥

आहो उताहो इत्याभ्या युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो उताहो वा भुङ्क्ते । अनन्तर-
मित्येष । शेषे विभाषा यद्यति । 'अपूर्व-' इति किम् । देव आहो भुङ्क्ते ॥

3956 Also after an immediately preceding 'āho' and 'utāho' when these follow after no other word, the verb retains its accent

The prohibition of *neghāta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvṛtti of अपूर्व from the last

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते^५ । Why do we say 'immediately preceding' ? In the following sūtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb

Why do we say 'when no word precedes them' ? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते ॥

३९५७ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ५० ॥

आभ्यां युक्तं व्यर्थात् तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो देव यद्यति ॥

3957 When the abovementioned particles 'āho' and 'utāho' do not immediately precede the verb, the verb may optionally retain its accent

Thus आहो देव पठति or पठति ॥

३९५८ । गत्यर्थलोटा लृणान्वेत्कारकं सर्वान्यत् । ८ । १ । ५१ ॥

गत्यर्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । यत्रैव कारके लोट् तत्रैव लृटपि चेत् । आगच्छ देव याम द्रक्ष्यसि । उह्यन्ता देवदत्तेन शालय । रामेण भोज्यन्ते । 'गत्यर्थ-' किम् । पञ्च देव श्रो-
दनं भोज्यसेऽन्नम् । 'लोटा' किम् । आगच्छदेव याम द्रक्ष्यस्येनम् । 'लृट्' किम् । आगच्छ देव
देव याम पश्यस्येनम् । 'न चेत्' इति किम् । आगच्छ देव याम पिता ते श्रोदनं भोज्यते ।
'सर्वम्' किम् । आगच्छ देव याम त्वं चाहं च द्रक्ष्याव एनमित्यन्वापि निघातनिषेधो यथा स्यात् ।
यल्लोटन्तस्य कारकं तच्चान्यच्च लृटन्तेनोच्यते ॥

3958 The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थः ॥ The Imperative of the गत्यर्थ verbal roots, is called गत्यर्थ लोट् । In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become anudātta, if the kāraka is not all different. The sense is, with whatever case relation (kāraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kāraka, the First Future must be employed. In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kāraka, such as Instrument, &c

Thus अगच्छ देवग्रामं, दृक्ष्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village' Here the subjects of both verbs आगच्छ and दृक्ष्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely ग्रामः । आ is a Preposition and is accented गच्छ and देव both lose then accent (VIII, 1 19 and 28) ग्राम is first-acute-being formed by the नित् affix मनः । Similarly उह्यन्ता देवदत्तेन शालय रामेण भोक्ष्यन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Rāma."

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव ओदनं, भोक्ष्यसे अनम् ॥

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छ देव ग्रामं, दृक्ष्यस्ये-
नम् । Here the Potential mood is used

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, पश्यसि
एनम् ॥ Here the Present Tense is used

Why do we say 'if the kāraka is not wholly different'? Observe आगच्छ देव
दत्त ग्रामं, पिता ते ओदनं भोक्ष्यते ॥

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, त्वं च
अहं च द्रक्ष्येयमनम् । Here also there is prohibition of *nighāta* and the First
Future retains its accent, for the subject of the Future is not wholly different
from that of the Imperative. For here the subject of the Imperative is the sub-
ject also of the Future, though only partly, in conjunction with another. More-
over, the object here in both is the same. Had सर्व not been used in the sūtra,
where the sentence would have remained the same, there the rule would have ap-
plied, and not where the sentences became different.

३९५९ । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्त गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'गत्यर्थ—' इति किम् ।
पच देवोदनं भुङ्क्ष्वेनम् । 'लोट्' किम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्यसि । न चेत्कारकं सर्वान्यदित्येव ।
आगच्छ देव ग्रामं पश्यत्वेन रामः । सर्वग्रहणात्त्विह स्यादेव । आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च
पश्येयम् । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3959 Also an Imperative, following after an Imperative of
verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of
both the verbs, is not wholly different

Thus आगच्छ देव ग्रामं पश्य ॥

But not here पच देवदत्तोदनं, भुङ्क्ष्वेनम् because the first Imperative is not
one of गत्यर्थ verb. Nor here, आगच्छ देव ग्रामं पश्येयम् because the first verb is
not Imperative but Potential

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply Thus आगच्छ देव यामं, पश्यतु एनं रामः ॥

By the force of the anuvritti of सर्व the rule will apply to the following : आगच्छ देव याम, त्वं चाह च पश्यत्व. ॥

The separation of this sūtra from the last, is for the sake of the subsequent sūtra, by which the 'option' is with regard to लोट् and not लृट् ॥

३९६० । विभाषित सोपसर्गमनुत्तमम् । १ । ५३ ॥

लोडन्त गत्यर्थलोटा युक्त तिङन्तं वानुदात्तम् । आगच्छ देव यामं प्रविश । 'सोपसर्गम्' किम् । आगच्छ देव याम पश्य । 'अनुत्तमम्' किम् । आगच्छानि देव यामं प्रविशानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kāraka is not wholly different.

The whole of the preceding sūtra is understood here This is a Prāptavibhāṣhā Thus आगच्छ देव याम प्रविश्य or प्रविशु । When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII 1 71

Why do we say सोपसर्ग 'joined with a Preposition' ? When there is no Preposition, there is no option allowed, and the last rule will apply As आगच्छ देव यामपश्य ॥

Why do we say अनुत्तम 'not a First Person' ? Observe आ गच्छानि देव, यामं प्रविशानि ॥

३९६१ । हन्त च । ८ । १ । ५४ ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तम लोडन्त वानुदात्तम् । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु । जपातिर्यद्यदि- (३९३७) इति निवातप्रतिषेधः । 'अनुत्तमम्' किम् । हन्त प्रभुनजावहे ॥

3961 An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person

With the exception of गत्यर्थ लोटा &c, the whole of the preceding sūtra is understood here

Thus हन्त प्र विशु or प्रविश्य । But no option is allowed here हन्त कुरु, as it is not preceded by a preposition Here rule VIII 1 30, S 3937 makes the accent compulsory after हन्त । So also हन्त प्रभुर्न जावहे, where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII 1 30 S 3937

The word प्रभुनजावहे is Imperative First Person, Dual of the root भुज् in At mane pada (I 3 66) The Personal ending वहे is anudatta by VI 1 186, because the verb is anudatta it The vikarana न therefore retains its accent

३९६२ । आम् एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

आम्. परमेकपदान्तरितमामन्त्रित नानुदात्तम् । आम् । पचसि देवदत्तः । 'एकान्तरम्' किम् । आम्पचसि देवदत्तः । 'आम्न्त्रितम्' किम् । आम्पचति देवदत्तः । 'अनन्तिके' किम् । आम्पचसि देवदत्तः ॥

3962. After 'ām,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near

Thus आम् पचसि देवदत्ता ३ । The *naghāta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI 1 198

Why do we say आम् ? Observe शाक पचसि देवदत्त । Here it is *anudatta* by VIII 1 19

Why do we say एकान्तरम् 'separated only by one word'? Observe आम् पचसि देवदत्ता ३ ॥

Why do we say 'the Vocative'? See आम् पचसि देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके 'not near'? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३९६३ । यद्वितुपर ह्युदसि । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्त नानुदात्तम् । 'उदसजो यदङ्गिरः, । 'उञ्जन्ति हि' । आख्यास्यामि तु ते । 'निपातैर्यद- (३९३७) इति 'हि च' (३९४९) इति 'तुपरय-' (३९४८) इति च सिद्धे निषमर्थमिदम् । यत्ते रेव परभूतेर्येगि नान्यैरिति । जाये स्वरोच्चावेहि । यहीति गत्यर्थलोटा युक्तस्य लोटन्तस्य निघाते भवति ॥

3963 A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The *anuvṛtti* of आमन्त्रित should not be taken in this sūtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यतपर we have —गवा गोत्रमुदसजो यदङ्गिरः । The verb उदसृज is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of सृज् of the Tudādi class With हि we have, इन्द्वो वा सुञ्जन्ति हि (Rig Veda 1 2 4) The verb उञ्जन्ति is the Present (लट्) Plural of वञ्ज of the Adadi class The *samprasāraṇa* takes place because it belongs to गृह्यादि class With तु we have, आख्यास्यामि तु ते । By the previous sūtra VIII 1 30 S 3937 a verb in connection with यत would have retained its accent, so also in connection with हि by the sūtra VIII 1 34, S 3941 and in connection with तु by VIII 1. 39, S. 3946, the present sūtra is, therefore, a *niyama* rule The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent Thus जाये स्वा रोहावेहि । Here रोहाव is the 1st Person Dual of the Imperative of रुह् (रुह् + शप् + वस् = रोह + आट् + वस् III 4 92 = रोहाव the स्, being elided, as लोट् is like लङ् III 4 85 and 99) The verb रुहि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root रुह्, preceded by the Particle आट् । Here in रुहि रोहाव (= रोहाव आट् रुहि), the verb रोहाव is followed by the Particle आ, and does not retain its accent But for this rule, it would have retained its accent Because रुहि is a गत्यर्थ लोट् VIII 1 51), रोहाव is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII 1. 52 it would have retained its accent But now it loses its accent because it is a तिङ्, following after a non तिङ्, word स्वा । The *visarga* of स्वा is elided before र् by VIII 3 14, then the preceding आ is lengthened and we have स्वा (VI 3 111) Another reading is स्वा रोहावेहि । It is a Vedic anomaly, the *visarga* is changed to उ ॥

३९६४ । चनचिदिवगोत्रादितद्धिताच्चेदितेऽवगतेः । ८ । १ । ५७ ॥

एषु षट्सु परतस्तिङन्तं नानुदात्तम् । देव पचति चन । देवः पचति चित् । देव पचतीव । देव. पचति गोत्रम् । देव पचतिक्लृप् । देवः पचतिपचति । 'अगते.' किम् । देव. प्रपचति चन ॥

3964 A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Particle (I 4 60 &c), and when it is followed by चन, चिद्, इव, गोत्र &c, a Taddhita affix, or by its own doubled form

Thus देव. पचति चन, देव पचति चित्, देव पचतीव । The list of Gotradī words is given under sūtra VIII 1 27 Thus देव पचति गोत्रम्, देव. पचति भुवम्, देव. पचति प्रवचनम् &c The Gotradī words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देव पचति क्लृप्, रूपम् । The examples should be given with anudatta Taddhita affixes, like रूपप्, क्लृप् (V 3 66 and 67) Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent as पचतिदेव्य (V 3. 67)

With a doubled verb, as, देव. पचति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Participle called Gati?' Observe देव प्र पचति चन ॥

३९६५ । चादिषु च । ८ । १ । ५८ ॥

चवाहाह्वेषु परेषु तिङन्तं नानुदात्तम् । देव पचति च खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्रपचति च प्रखादति च । प्रथमस्य 'चवायोगे-' (३९६६) इति निघातः प्रतिषिध्यते द्वितीय तु निहन्त्यत एव ॥

3965 A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, इ, अह and एव VIII. 1 24)

The चादि words are those mentioned in sūtra VIII 1 24 Thus देव. पचति च खादति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्त प्र पचति च प्र खादति च । Here the first verb retains its accent by virtue of the next sūtra, but the second verb loses its accent

३९६६ । चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ॥

चवेत्याभ्या योगे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्ननुदात्ता । गाश्च चारयति घोषा वा खादयति । 'इतो वा सातिमामहे' । उत्तरवाक्ययोरनुषङ्गीयतिङन्तापेक्षयेय प्राथमिकी । 'योगे' किम् । पूर्वभूतयोरपि योगो निघातार्थं प्रथमायहणं द्वितीयादेस्तिङन्तस्य मा भूत् ॥

3966 The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vâ.'

The anuvṛtti of अगते which was drawn in the last sūtra, does not run into this Thus गाश्च चारयति, घोषा चखादयति । इतो वा सातिमामहे ॥

The word **योग** in the sūtra indicates that the mere *connection* with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words **च** and **अह**, *before* the verb, or *after* the verb, is immaterial for the purposes of this sūtra, (not so in the last) The word **प्रथमा** shows that the *first* verb is governed by this rule and not the *second*

३९६७ । हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्ननुदात्ता धर्मव्यतिक्रमे । स्वयं ह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति यमयति । 'क्षियाग्रो -' (३६२३) इति सूतः ॥

3967 In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded

The word **क्षिया** means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding

Thus स्वयं ह रथेन याति' ३, उपाध्यायं पदाति, गुमयति 'He himself goes on a car, while he causes his Preceptor to trudge behind on foot' Here the nighāta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita pluta by VIII 2 104 S 3623

३९६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्ननुदात्ता नानाप्रयोजने नियोगे क्षियायां च । त्वमहं ग्रामं गच्छ । त्वमहं रथेनारय गच्छ । क्षियाया स्वयमहं रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति नयति ॥

3968 In connection with **अह**, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned)

The word **विनियोग** means sending a person to perform several commissions. The word **च** in the sūtra draws in the anuvṛitti of **क्षिया** also

Thus त्वं , अहं ग्रामं गच्छ, त्वं अहं रथेन अरय गच्छ । So also when **क्षिया** is meant, स्वयमहं रथेन याति ३, उपाध्यायं पदाति' नयति ।

३९६९ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'च' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमा तिङ् विभक्तिर्ननुदात्ता । देव एव ग्रामं गच्छतु । देव एवारयं गच्छतु । ग्राममरयं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव ग्रामं गच्छतु । राम एवारयं गच्छतु । ग्रामं केवलमरयं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । इहाहलोपः स च केवलार्थः । 'अवधारणम्' किम् । देव केवलं भोजयसे । नृक्षचिदित्यर्थः । अनवकल्पमावेव ॥

3969 When *chu* and *aha* are elided, the first verb still retains its accent, when *evu* with the force of limitation, takes their place

When does this **लोप** take place ? Where the sense of **च** or **अह** is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of **च** and **अह** । There the force of **च** is that of aggregation (समुच्चय), and of **अह** is that of 'only' (केवल) The **च** is elided when the agent is the same, and **अह** is elided when the agents are several.

Thus where च is elided —देव एव याम गच्छतु, देव एवारय गच्छतु याम चारय च गच्छतु ॥

So where अह is elided as—देव एव याम गच्छतु, राम एव अरय गच्छतु = याम केवल, अरय केवल गच्छतु इति अर्थ ॥

Why do we say अवधारण 'when limitation is meant'? See देव क्वेव भोक् यते । The word एव here has the sense of 'never' 'an impossibility' The first sentence means न क्वचिद भोक्त्यते । क्व+एव=क्वेव by पररूप (VI 1 94 Vait)

३९७० । चादिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ॥

चवाहाहैवाना लोपे प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । 'इन्द्र वाजेषु नोऽव' । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति । श्वेता गा आज्याय दुहन्ति । वालोपे । व्रीहिभिर्यजेत । यवैर्यजेत ॥

3970 When च, (वा, ह, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent

Thus with च लोप —इन्द्र वाजेषु नोऽव । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति or भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति । Here भवन्ति optionally may either lose or retain its accent So also when वा is elided, as .—व्रीहिभि र्यजेत or यजेत, यवै र्यजेत । So also with the remaining

३९७१ । वैवावेति च छन्दसि । ८ । १ । ६४ ॥

'अहर्वै देवानामासीत्' । 'अय वाव हस्त आसीत्' ॥

3971 Also in connection with 'vai' and 'vâva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent

Thus अहर्वै देवानाम आसीत् (or आसीत्), अय वाव हस्त आसीत् (or आसीत्) ॥

वै has the force of सफूट and क्षमा, and वाव that of प्रसिद्धि and सफूट ॥

३९७२ । एकान्याभ्या समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आम्या युक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि । 'प्रजामेका जिवन्ति' । 'प्रजामेका रक्षति' । 'तयोरन्य' पिप्पल स्वाद्वान् । 'समर्थाभ्याम्' किम् । एको देवानुपातिष्ठत । एक इति सख्या परे नान्यार्थम् ॥

3972 Also in connection with *eka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other')

Thus प्रजामेका जिन्वति (or जिन्वति), उर्जमेकारक्षति । तयोरन्य पिप्पलं स्वाद्वान्ति (or अन्ति) अनशनन्नन्यो अभिचाकशोति (Rig Veda I 164 20, Mundaka Upanishad III 1)

Why do we say समर्थाभ्या 'having the same meaning'? See एको देवानुपातिष्ठत । Here एक is a Numeral and has not the sense of अन्य 'the one another' The word समर्थ is used, in fact, to restrict the meaning of एक, for it has various meanings while there is no ambiguity about the word अन्य । एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा । साधारण्ये समानेऽन्येऽस्य ख्याया च प्रयुज्यते ॥

३९७३ । यद्वृत्ताच्चित्यम् । ८ । १ । ६६ ॥

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । यद्वृत्तं वायुर्वाति । अत्र 'व्यवहिते कार्यमिष्यते' ॥

3973 In connection with *yad'* in all its forms, the verb retains its accent always

The anuvṛtti of प्रथमा and छन्दसि ceases. The prohibition of nighāta, which commenced with न लृट् (VIII 1 29) is present here also. In what ever sentence the word यद् occurs, that is called यद्वृत्तं. The word वृत्त denotes here the form of यद् in all its declensions with case affixes. See also the explanation of किवृत्त in VIII 1 48

Thus यो भुङ्क्ते, यत कामास्ते जुहुम् (Rig Veda X, 121 10) यद्वृत्तं वायुर्वाति (T S V 5 1 1) यद् वायुर्वाते. For the form यद्वृत्त see VI 3 92

Ishti — Though the sūtra is in the Ablative (यद्वृत्तात्) and therefore requires that the verb should immediately follow it, yet in यद्वृत्तं वायुर्वाति the intervention of वायुः does not prevent the operation of this rule, according to the opinion of Patanjali

३९७४ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८ । १ । ६७ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ॥

* मलोपश्च वक्तव्य * । दाशुधाध्यापकः । समासास्तीदात्तत्वापवादः । 'एतत्समास इष्यते' नेह । दाशुधमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितग्रहणे सिद्धे पूजितग्रहणमनन्तरपूजितत्वाभार्यम् । एतदेव ज्ञापकमत्रप्रकरणे पञ्चमीनिर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ॥

3974 After a word denoting praise belonging to 'kāsthādi' class, the word whose praise is denoted, becomes anudatta

This refers to compounds, the first members of which are praise denoting words. The word काष्ठादिभ्यः, is added to the sūtra from a Vārtika

Thus काष्ठाध्यापकः, काष्ठाभिरुपकः, दाशुधाध्यापकः, दाशुधाभिरुपकः ॥

अमातापुत्रः । अमातापुत्राध्यापकः । अमातापुत्राभिरुपकः । अयुताध्यापकः । अयुताभिरुपकः । अद्भुतः । अद्भुताध्यापकः । अनुक्तः । अनुक्ताध्यापकः । भृशः । भृशाध्यापकः । घोरः । घोराध्यापकः । सुखः । सुखाध्यापकः । परमः । परमाध्यापकः । सु । स्वध्यापकः । अति । अत्यध्यापकः । द्यौः । द्यौरध्यापकः । द्यौरभिरुपकः । स्वध्यापकः । अपुत्रः । अपुत्राध्यापकः । कल्याणाध्यापकः ।

Part — The final म should be elided in forming these words. The word दाशुध is an adverb, and therefore in the accusative case, like याम् गतः । In such a case, there can be no compounding hence the elision of म् is taught. This becoming of अनुदात्त takes place in the compound, and after composition. In fact it is an exception to the general rule by which a compound is finally acute (VI 1 223). But there is no elision in दाशुधमध्यापकः &c and there is no loss of accent also of the second word. By the Vārtika 'मलोपश्च', this further fact is also denoted, where the case-affix is not employed and so the म् is not heard, there the second member becomes anudatta. When there is no compounding, there is no elision of म् as दाशुधमधीते, दाशुधमध्यापकः ॥

Though the word पूजन would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन. In fact, this peculiar construction of the sūtra, is a jñāpaka of the existence of the following rule — इह प्रकरणे पञ्चमो निर्देशोऽपि नानन्तयमाश्रीयते “In this subdivision or context, though a word may be exhibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it” This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान् नित्यम्, in explaining forms like यद्वयङ् वायुर्विति &c

Though the anuvṛtti of anudātta was current, the express employment of this term in the sūtra indicates that the *prohibition* (of anudatta) which also was current, now ceases

The words काष्ठ, &c are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful*, *prodigious* and are words denoting *praise*

1 काष्ठ, 2 दारुण, 3 अमातापुत्र, 4 वेश, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुक्त, 11 भृश, 12 घोर, 13 मुख्य, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

३२७५ । सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्त पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठ प्रपचति । ‘तिङ् इतिङ्’ (३९३५) इति निघातस्य ‘निघातैर्धत्-’ (३९३७) इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम् । सगतिग्रहणाच्च गतिरपि निह्न्यते । ‘गतिग्रहण उपसर्गग्रहणमिष्यते’ । नेह । यत्काष्ठा शुक्लीकरोति ॥

3975 (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudātta, even along with the gati, if any, that may precede it

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठ &c Thus यत् काष्ठ पचति, यत् काष्ठ ‘प्रपचति’ ॥ By VIII 1 28, S 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठ, but this loss was prohibited by VIII 1 30 S 3937 in connection with यत्, the present sūtra re-ordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII 1 30 S 3937

The word सगति ‘along with its Gati’, indicates that the Gati even loses its accent *Ishta*.—The word Gati here is restricted to Upasargas Therefore not here यत् काष्ठां शुक्ली करोति ॥

३९७६ । कुत्सने च सुष्यगोत्रादौ । ८ । १ । ६९ ॥

कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङनुदात्त । पचति पूति । प्रपचति पूति । पचति मिथ्या । ‘कुत्सने’ किम् । प्रपचति शोभनम् । ‘सुषि’ किम् । पचति क्षिप्रनाति । ‘अगोत्रादौ’ किम् । पचति गोत्रम् ॥

‘+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् +’ । कर्तुं कुत्सने मा भूत । पचतिपूतिर्देवदत्त’ ॥

‘+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् +’ तेनाप्य चकारानुबन्धत्वादन्तोदात्त ॥

‘+ वा बहुव्रीह्यनुदात्तमिति वाच्यम् +’ पचन्तिपूति ॥

3976 A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudātta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of ‘gotra’ &c

The anuvṛtti of पदात् (VIII 1 17) ceases. But the anuvṛtti of the last sūtra is current. Thus प॒च॒ति॒ पू॒ति॒, प्र॒प॒च॒ति॒ पू॒ति॒, प॒च॒ति॒ मि॒थ्या॒, प्र॒प॒च॒ति॒ मि॒थ्या॒ ॥

Why do we say कु॒त्स॒ने 'denoting the fault of the action'? See प॑चति शोभ॒नम् ॥

Why do we say सु॒पि 'a noun'? Observe प॑चति क्लि॒प्प॒नाति॑ ॥

Why do we say with the exception of गो॒त्र &c See प॑चति गो॒त्रम्, प॑चति ब्रु॒वम्, प॑चति प्र॒व॒च॒नम् ॥

Vat —It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sūtra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb. The rule will not apply, if the कु॒त्स॒न refers to the agent and not to the action. Thus प॑चति पू॒तिर्दे॒वदत्त॑ ॥

Vat —It should be stated that पू॒ति has an indicatory च । The effect of this is that the word पू॒ति is finally acute, because of the indicatory च ॥

Vat —A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पू॒ति is end-acute. Thus प॒च॒न्ति॒ पू॒ति॑, or प॑चन्ति पू॒ति॑, प्र॒प॒च॒न्ति॒ पू॒ति॑, or प्र॑पचन्ति पू॒ति॑ ॥

३९७७ । गति॑र्ग॒तौ । ८ । १ । ७० ॥

अनु॒दात्तः । अ॒भ्यु॒क्षर॑ति । 'गतिः' कि॒म । दत्त॑ प॑चति । 'ग॒तौ' कि॒म । 'आ॒म॒न्त्रैरि॒न्द्र॒हरि॑भि॒र्याहि॑ म॒यूरै॑राम॒भिः' ॥

3977 A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati

Thus अ॒भ्यु॒क्षर॑ति । Why do we say गतिः 'a Gati becomes &c'? Observe दे॒वदत्त॑ प॑चति । Here दे॒वदत्त॑ is a Pīṭipadika and does not lose its accent. Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आ॑ म॒न्त्रैरि॒न्द्र॒हरि॑भि॒र्याहि॑ म॒यूरै॑राम॒भिः (Rig Veda III 45 1) Here आ॑ is a Gati to the verb याहि॑, the complete verb is आयाहि॑ । But as आ॑ is not followed by a Gati, but by a Pīṭipadika म॒न्द्र, it retains its accent. Had the word ग॒तौ not been used in the sūtra, this आ॑ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it.

३९७८ । ति॒डि॒ चो॒दात्त॑वति । ८ । १ । ७१ ॥

गति॑रनु॒दात्तः । यत्प्र॑पचति । ति॒डि॒ ग्र॒हण॑मु॒दात्त॑वत् परि॒माणार्थ॑म् । अन्य॒था हि॑ यत्क्रिया॑ यु॒क्ता । प्रा॒दय॑स्त्वं प्रत्ये॒व गति॑स्त्व॒न्धा॒तावे॒वो॒दात्त॑वति स्यात् प्रत्ये॒व न स्यात् । 'उ॒दात्त॑वति' कि॒म । प्र॑पचति ॥

इति ति॒डन्त॑स्वराः ।

3978 A Gati becomes anudāṭṭa, when followed by an accented finite verb.

The word गति॑. is understood here. Thus यत् प्र॒प॑चति ॥

Why have we used the word ति॒डि in the sūtra? In order to restrict the scope of the word उ॒दात्त॑वति, so that a Gati would not become accentless before udāṭṭa root only, but before udāṭṭa conjugated verbs. The employment of the

term तिङि is necessary, in order to indicate that the *verb* must be a *finite verb* and not a *verbal root*. So that though a verbal root be udātta, yet if in its conjugated form (तिङन्त) it is not udātta, the गति will not lose its accent. Thus in यत् करोति, the root कृ is anudātta, but the तिङन्त form करोति is udātta, hence the rule will apply here which would not have been the case had उदात्तवति not been qualified by तिङि. For the maxim is यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस् तेषां तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञे भवतः। Therefore in a तिङन्त, the designation of गति is with regard to धातु or verbal root.

Why have we used the word उदात्तवति? Observe प्रपचति। Here the verb loses its accent by VIII 1 28 hence the Gati retains its accent,

Here end the Accents of Verbs

A VAIDIC ILLUSTRATION ON ACCENTS

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसं चारप्रकारः कथ्यन्ते—‘अग्निमीळे’ इति प्रथमर्कः। तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपदो ‘फिष-’ इत्यन्तोदात्त इति माधवः। वस्तुतस्तु घटादित्वात्। व्युत्पत्तौ तु नित्यप्रत्ययस्वरेण। अस्सुपत्वादनुदात्तः। ‘अग्निं पूर्वं’ (१८४) इत्येकादेशस्तु ‘एकादेश उदात्तेन-’ (३६५८) इत्युदात्तः। ईळे। ‘तिङङितिङ’ (३६३५) इति निघातः। संहितायां तु ‘उदात्तादनुदात्तस्य-’ (३६६०) इतीकारः स्वरितः। ‘स्वरितात्संहितायाम्-’ (३६६८) इति ‘ळे’ इत्यस्य प्रचयापरपर्यायाः सञ्च्युतिः। पुरशब्दोऽन्तोदात्तः ‘पूर्वाधरावराणाम्-’ इत्यसिप्रत्ययस्वरात्। हितशब्दोऽपि धातो निष्ठाया ‘दधातेहि’ (३०७६) इति ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। ‘पुरोऽव्ययम्’ (७६८) इति गतिसञ्ज्ञायां ‘कुगति-’ (७६९) इति समासे समासान्तोदात्ते ‘तत्पुरुषे तुल्यार्थ-’ (३७३६) इत्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे ‘गतिकारकोपपदात्कृत’ (३८७३) इति कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे याथादिस्वरे च पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते ‘गतिरन्तर-’ (३७८३) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। पुरशब्दोकारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते ‘उदात्तस्वरितपरस्य सचतर-’ इत्यनुदात्ततरः। यज्ञस्य। नङ् प्रत्ययस्वरः। विभक्तेः सुपत्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वम्। देवम्। पचाद्यच्। फिदस्वरेण प्रत्ययस्वरेण चिस्वरेण वान्तोदात्तः। ऋत्विक्कृद्ध कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः। होतृशब्दस्तृप्रत्ययान्तो नित्यस्वरेणाद्युदात्तः। रत्नशब्दो नन्विप्रत्ययेत्याद्युदात्तः। रत्नानि दधातीति रत्नधाः। समासस्वरेण कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण वान्तोदात्तः। तमपः पित्वादनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयां ब्रित्यादि यथाशास्त्रमुच्येम् ॥

इति स्वरप्रकरणम्।

इत्यैवैदिकशब्दानां दिङ् मात्रामहं दर्शितम्।

तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भगवानीविश्वनाथयोः ॥

Now we shall give an illustration from the Vedas, to show the application of the rules of accent. Thus the first verse of the Rig Veda is the following —

अग्निमीळे पुरोहित यज्ञस्य देवमृत्विजः। होतारं रत्नधातमम् ॥

1 Agni:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I 1. This is the opinion of Mādhava (Śāyanāchārya). But as a matter of fact, अग्नि is end-acute because it is enumerated in the Ghr̥t̥ādi list of words (see Phit I. 21)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Unâdi affix नि then it is end acute, (III 1 3 S 3708), because of the affix

The accusative affix अम in अग्निम् is anudatta because it is a case affix (III 1 4 S 3709) अग्नि + अम = अग्निम् (इ + अ = इ S 194) The ^{ekadeśa} इ becomes udatta by VIII 2 5 S 3658 Thus अग्निम् is end-acute even in its declined form

2 ईळे. is a verb It loses its accent by S 3935 (VIII 1 28) as it is preceded by a noun अग्निम् When अग्निम् + ईळे are combined in the Saṃhitā text into अग्निमिळे, then the anudatta इ becomes svarita by S- 3660 (VIII 4 66) while the anudatta of ल्ळे becomes ekasruti by S 3668 (1- 2 39) Thus we have अग्निमीळे ॥

3 पुरोहितम्.—The word पुर is end acute because it is formed by the affix अशि (V 3 39 S 1975) The word हित also is end-acute, because it is the Nishthā of धा, the हि is substituted for धा by S 3076 (VII 4 42) the affix त makes it end-acute Then पुरः + हितः । Here पुरः is a gati by S 768 (I 4 67) and it is compounded with हित by S 761 (II 2 18) Then the compound पुरोहित would be end acute by S 3734, but S 3736 (VI 2 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent, but S 3873 (VI 2 139) requires the second member हित which is a kṛt formed word to retain its accent also VI 2 144, but this last accent is set aside by the final rule S 3783 (VI 2 49) and thus the first member retains its recent, as पुरोहित ॥

It becomes anudattatara by I 2 40 S 3669

4 यज्ञस्य —The word यज्ञ is derived from यज् with नङ् affix. Therefore it is end acute The affix स्य being a case-affix (III 1. 4 S 3709) is anudatta and it becomes svarita यज्ञस्य ॥

5. देवः.—It is formed from the root दिव् with the affix अच् । It is end acute, either by Phit I 1, or by the affix accent (III 1 3 S 3708) or by the चित् accent (VI. 1 163 S 3710) of अच् । In any view, it is end acute

6 ऋत्विज् —The word ऋत्विज् is end acute, because of the kṛt accent (VI 2 139, S 3873).

7 होतारम् —The word होतृ is formed by adding the affix लृन् to हु । It has accent on ओ, because the affix has an indicative न् (VI 1 197 S 3686)

8 रत्नधातमम् । It means रत्नानि दधाति । It is finally acute, either by samāsa accent (VI. 1 223. S 3734) or kṛt-accent of the second member being retained by VI 2 139 S 3873

The affix तमप् being पित् is anudatta, the अ of त becomes svarita, and that of म becomes ekasruti ईत् is first acute being Neuter (Phit II. 3)

Here ends the Section on Accents

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavānu.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—0—

ON RULES OF GENDERS

CHAPTER I

FEMININE GENDER

१ । 'लिङ्गम्' ॥

1 The Gender

NOTE —There are three Genders, viz —Masculine, Feminine and Neuter

२ । 'स्त्री' । अधिकारसूत्रे एते ॥

2 The Feminine (Gender)

These two are Adhikāra Sūtras The jurisdiction of the word "gender" extends up to the end, but of "feminine" up to the end of this chapter only

३ । 'ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसयातृननान्द्र' । ऋकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वसा दिपञ्चकस्यैव ङीप्पेधेन कर्त्री त्यादेर्ङीपाईकारान्तत्वात् । तिस्रस्तसोस्तु स्त्रियामादेशतया विधाने ऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुरोर्ङदन्तत्वाभावात् ॥

3 मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्वसृ 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननान्द्र 'a husband's sister,' these five nouns ending in ऋ are feminines

These five words are the only examples of feminines that naturally end in ऋ । By IV 1. 10, S 308, the seven words belonging to the svasrādi class do not form their feminine by ङीप् or टाप् like the nouns kartri &c which end in long ई in the feminine Hence they are feminine in their original form A reference to the Svasrādi list will show that it includes all these five words, in addition to तिसृ and चतसृ । As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation The primitive words त्रि and चतुर् do not end in ऋ, and hence तिसृ and चतसृ are not shown in this sūtra

४ । 'अन्यप्रत्ययान्ते धातुः' । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातु स्त्रियां स्यात् । अवनिः । चमूः । 'प्रत्ययग्रहणम्' किम् । देवयते क्विप् । द्यूः । विशेष्यलिङ्ग ॥

4 Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines

Thus अवनि 'the earth' (Un II 102) चमूः 'an army' (Un I 80) Why do we say "formed with affixes"? Observe द्यू which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव् (to shine) The word द्यूः is feminine and of special gender

५ । 'अशनिभरणयः । पुंसि च' । इयमयं वाशनिः ॥

5. The nouns अशनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharani' अरणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in addition to being feminines)

Thus इयं or अय अग्निः । This sūtra is an exception to the preceding These three words though formed by the affix अग्नि (Un II 102) are yet both masculine and feminine

६ । 'मिन्यन्त' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातु स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥

6 Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines

Thus भूमिः 'the earth' (Un IV 45), ग्लानिः 'exhaustion' (Un IV 51)

७ । वह्निवृष्णयश्च पुंस्त्रि । पूर्वस्यापवाद ॥

7. But the nouns वह्नि 'fire' (Un IV. 51), वृष्णि 'a cloud,' (Un IV 49) and अग्नि 'fire' (Un IV 50) are masculines This is an exception to the last,

८ । 'श्रोत्रियोन्मय' पुंस्त्रि च । इयमय वा श्रोत्रि ॥

8 The nouns श्रोत्रि 'the hip,' (Un IV 5) योनि 'the source'. (Un IV 51) and ऊर्मि 'the wave' (Un IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इय or अय श्रोत्रि ॥

९ । 'क्तिन्त' । स्पष्टम् । कृतिरित्यादि ॥

9 Nouns formed with the affix क्तिन् are feminines.

Thus कृति. &c

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्त स्त्री स्यात् । लक्ष्मी. ॥

10 Nouns ending in long ई affix are feminines

Thus लक्ष्मी. ॥

The ई here must be an affix, as in लक्ष्मी the affix ई is added by Un III.

160.

११ । 'ऊङ्यान्तश्च' । कुरुः । विद्या ॥

11 Nouns formed with the affixes ऊङ्, (IV 1 66) and आप् are feminines

Thus कुरुः (See IV 1 66 S 521) and विद्या The आप् includes all the three affixes टाप्, चाप् and डाप् ॥

१२ । 'य्वन्तमेकाक्षरम्' । श्रीः । भूः । 'एकाक्षरम्' किम् । पृथुश्रीः ॥

12 Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus श्रीः (Un II 57) भू ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe पृथुश्री "Pṛthu's luck" which is masculine

१३ । 'विंशत्यादिरानवते' । इय विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टीः । सप्तति । अशीति । नवति ॥

13 Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines

Thus इय विंशतिः 'twenty' So also त्रिंशत् 'thirty' चत्वारिंशत् 'forty', पञ्चाशत् 'fifty', षष्टिः 'sixty', सप्तति 'seventy', अशीति 'eighty', नवति 'ninety'

The list of the words "विंशति and the rest" is given in Panini's Sūtra V. 1. 59 S 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेपु' । इय दुन्दुभिः । 'अक्षेपु' किम् । अयं दुन्दुभिर्विषादविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine

Thus इयं दुन्दुभि ॥

Why do we say in the sense of अक्ष 'or axle'? Observe अयं दुन्दुभि । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura

१५ । 'नाभिरक्षत्रिये' । इयं नाभिः ॥

15 The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya.

Thus इयं नाभिः 'navel'

१६ । 'उभाषयन्त्र पुं सि' । दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुं सि स्त । नाभिः क्षत्रियः । कथं तर्हि 'समुल्लसत्पद्मजपत्रकोमलैरुपाहृतश्रीययुपनीविनाभिभिः' इति भारवि । उच्यते । दृढं भक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम् । वस्तुतस्तु 'निङ्गमश्लिष्य लेकाश्रयत्वा-
'ल्लिङ्गस्य' इति भाष्यात्पुस्तकमपीह साधु । अत एव 'नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान्' । द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रिया कस्तूरिकामदे' इति मेदनी । रभसेऽप्याह- 'मुख्यरादक्षत्रिय नाभिः पुंसि प्रायश्चक्रे द्वयोः । चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रिया कस्तूरिकामदे' इति । एवमेवविधेऽन्यत्रापि बोध्यम् ॥

16 Otherwise दुन्दुभि and नाभि are masculines

Thus नाभि क्षत्रिय 'Nābhi—a Kshatriya'

If the word नाभि. be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhāavi —
"समुल्लसत् पद्मजपत्रकोमलैरुपाहृतश्रीययुपनीवि नाभिभिः" ॥

To this we say, "The words कोमलै &c here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like दृढभक्ति" ॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people and so need not be taught" and there fore the masculine use of the word is also correct Thus we find in the Medini Kosha —"Nābhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders And it is feminine only when meaning 'musk'

Rasabha also says to the same effect —

"The word nābhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya it is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain It is purely feminine when meaning "musk"

Thus it should be understood in other cases also

१७ । 'तलन्त' । अयं स्त्रिया स्यात् । शुक्लस्य भावः । शुक्लता । ब्राह्मणस्य धर्म ब्राह्मणता ग्रामस्य समूहे ग्रामता । देव एव देवता ॥

17 Nouns formed with the affix तल् (V 1 119 S 1781), are feminines

Thus शुक्लता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), ग्रामता (rural) देवता which has the same meaning as देव ॥

१८ । 'भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि' । भू मिर्भूः । विद्युत्सोदामनी । सरित्त्रिन्ना । लता वल्ली । वनिता योषित ॥

18 Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत् (lightening), सरित् (a stream or rivulet), लता (a creeper), वनिता (a female) also are feminines

Thus भूमिर्भूः, विद्युत् सोदामनी, सरित् त्रिन्ना लता वल्ली, वनिता योषित.

१९ । 'यादो नपुंसकम्' । याद शब्द सरित्प्राचकोऽपि स्त्रीविं स्यात् ॥

19 यादश्, although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२० । 'भासुवसन्दिगुष्णिगुपानह' । एते स्त्रियां स्युः । इय भाः इत्यादि ॥

20 The nouns भासु, सुक्, दिक्, उष्णिह्, and उपानह्, are feminine

Thus इय भा &c

२१ । 'स्यूणोर्णं नपुं सके च' । एते स्त्रिया स्त्रीवे च स्तः । स्यूणा-स्यूणम् । ऊर्णा-ऊर्णम् । तत्र स्यूणा काष्ठमयी द्विकर्णिका । उर्णा तु मेघादिलोमम् ॥

21 The nouns स्यूणा (a post or pillar) and ऊर्णा (wool) are Neuter (in addition to being feminine)

Here sthūnā means a wooden forked stave or pillar and ūrnā means the wool of sheep &c

२२ । 'गृहशशाभ्या स्त्रीवे' । नियमार्थमिदम् । गृहशशपूर्वे स्यूणोर्णं यथासख्य नपुं सके स्तः । गृहस्यूणम् । 'शशोर्णं शशलोमनि' उत्पन्नम् ॥

22. The words स्यूणा and ऊर्णा after गृह and शश are Neuter

Thus गृहस्यूणम् (a pillar of a house) and शशोर्णं (the hare's hair). This is a niyama or a restrictive rule See Amarakosha II 9 107

२३ । 'प्रावृट् विप्रुद्वद्विद्वत्विष' । एते स्त्रिया स्युः ॥

23 The words प्रावृट्, 'the rainy season', विप्रुद 'a drop of liquid,' वृद 'thirst,' विद्व 'faeces, excrement,' and त्विद 'light' are feminine

२४ । 'दर्विर्विद्वेदिखनिशान्यश्वेतिशक्योषधिकट्यङ्गुलयः' । एते स्त्रिया स्युः । पक्षे ङीप् । दर्वी-दर्विरित्यादि ।

24 The words दर्वि, 'a ladle,' विदि, 'knowledge' (?) वेदि, 'altar,' खनि 'a mine,' शानि 'colocynth,' अश्वि 'a corner,' वेशि 'an entrance' (?) कपि 'agriculture,' ओषधि 'herb,' कटि 'loin' and अङ्गुलि 'finger' are feminine

These words take optionally the affix ङीप्

Thus दर्वी or दर्वि &c

२५ । 'तिथिनाडिर्वीचिनीचिनालिधूलिकिकिलेच्छविरात्र्यादयः' । एते प्राक्वत । इय तिथि रित्यादि । अमरस्तवाह- 'तिथयो द्वयो' इति । तथा च भारवि - 'तस्य भुवि बहुतिथ्यास्तथय' इति । स्त्रीत्वे हि बहुतिथ्य इति स्यात् । श्रीहर्षश्च- 'निखिला निशि पौर्णिमातिथीन्' इति ॥

25 The words तिथि 'the day of the moon,' नाडि 'a vessel or pulse,' रीचि 'taste,' वीचि 'a wave,' नालि 'a drain,' धूलि 'dust,' किकि 'the cocoanut tree,' केलि 'play,' छवि 'hue, color,' रात्रि 'night' are feminine

As इय तिथि &c

But the author of Amarakosha says 'the word तिथि is both masculine and feminine' (Amar I 4 1),

So also Bhāṭavi in the following line 'तस्य भुवि बहुतिथ्यास् तिथयः । Had it been feminine the word would have been बहुतिथ्यः in the Plural and not बहु तिथा ॥

So also Śrī Harsha in the following line . निखिलान् निशि पौर्णिमा तिथीन् uses the word titih as a masculine

२६। 'शष्कुलिराजिकुट्यशनिवर्ति भुकुटिचूटिवलिपङ्क्तयः' । एतेऽपि स्त्रिया स्युः । इयं शष्कुलि ॥

26 The words शष्कुलि 'auditory passage,' राजि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अशनि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भुकुटि 'frown,' चूटि 'cutting,' वलि 'sacrificial offering,' पङ्क्ति 'a line' are feminines

Thus इयं शष्कुलि ॥

२७। 'प्रतिपदपद्विपत्सपच्छरत्संसत्परिषदस्य स वितस्तुत्युत्सुसमिधः' । इयं प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषा प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥

27 The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity,' विपद् 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद् 'the autumn' (Un I 129) ससद् 'an assembly,' परिषद् 'a meeting,' उषस 'Dawn,' सवित 'knowledge,' क्षुत् 'grinding, crushing,' पुत 'a particular division of Hell,' सुत 'joy, delight,' समिध 'wood, fuel,' are feminines

Thus इयं प्रतिपद् ॥

उषा उच्छन्ती । The Ushâ is the presiding deity of the dawn

२८। 'आशीर्षं पूर्णोद्वारः' । इयमाशीरित्यादि ॥

28 The words आशीस् 'blessing,' धूर 'a yoke,' पूर 'a city,' गोर 'speech' and द्वार 'door' are feminines

As इयं आशीः ॥

२९। 'अप् सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्व च' । अवादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्वहुत्व च आप इमाः । 'स्त्रिय सुमनस पुष्पम्' । 'सुमना मालती जातिः' । देवघोक्षी तु पुंस्त्वैव । सुपर्वाणामुमनसः । बहुत्व प्रायिकम् । 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इत्यर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात् । 'समासभा विजायते' (१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्याच्च । 'विभाषा घ्राधेद्- (२३७६) इति सूत्रे 'अघ्रासाता सुमनसौ' इति वृत्तव्याख्यायां हरदत्तोऽप्येवम् ॥

29 The words अप् 'water,' सुमनस 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्षा 'rain,' are feminines and used in the plural number only

Thus आपः इमाः । The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mālātī or jāti—jasmine, as स्त्रियः सुमनस पुष्पः । Amarakosha II 4 17 When it means a Deva or a divine being, it is masculine only As सुपर्वाणामुमनसः । See Amarakosha I 1 7 Here the present sūtra is debarred by sūtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting Devas

These words are generally found, in usage, in the plural number but sometimes they are used in the singular also, as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil' This example is given by Patanjali in his Mahābhāṣya under sūtra I 2 45

Similarly समा समा विजायते (V 2 12 S 1813) has been explained in the Bhāṣya by समाया समाया in the singular number

Kaśikā uses the word सुमनस्, in the dual also, under sūtra II 4 78 in the example अग्रासाताम सुमनसौ देवदत्तेन । Haradatta in his Padamanjarī, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying “according to Amarasiṃha sumanasah in the plural is feminine. According to Pāṇiniya sūtra apsumanasa, &c, this word requires to be always plural. That plurality is not, however, universal as we find the Mahābhāṣya using the word śkatā in the singular.”

(स्त्रिय सुमनस पुष्पमित्यमरसि ह. । असुमन समासिकता वर्णाणां बहुत्व चेति पाणिनीय सूत्र, तद बहुत्व प्रायिक मन्यते ‘एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था इति भाष्ये प्रयोगात् ॥)

३० । ‘सक्त्वक्ज्योत्स्नायवागूनैस्त्रिक्’ । इय सक्त्वक्ज्योक्वाकयवागू नै स्त्रिक् ॥

30 The words स्रज ‘garland,’ त्वक् ‘skin,’ ज्योक् ‘long’ (an Indeclinable I 1 37), वाक् ‘speech,’ यवागू ‘barley gruel,’ नै ‘boat’ and स्त्रिक् ‘hips’ are feminines

Thus इय स्रक्, त्वक्, ज्योक्, वाक्, यवागू, नै and स्त्रिक् ॥

३१ । ‘तृटिसीमास बध्याः’ । इयं तृटि सीमा स बध्या ॥

31 The words तृटि, ? सीमा ‘boundary’ and सम्बध्या ? are feminines
Thus इयं तृटि, सीमा or स बध्या ॥

३२ । ‘क्षुल्लिवेणिवार्यश्च’ । स्पष्टम् ॥

32 The words क्षुल्लि ‘a fire-place,’ वेणि ‘a braid of hair’ (Un IV 48) खारि ‘a measure of grain,’ are feminines

३३ । ‘ताराधाराज्योत्स्नादयश्च’ । शलाका स्त्रिया नित्यम् । नित्यग्रहणमन्येषा क्वचिद्व्यभिचार ज्ञापयति । इति स्त्रयधिकारः ॥

33 The words तारा ‘a star,’ धारा ‘a current,’ ज्योत्स्ना ‘light’ &c are feminines.

The word शलाका ‘a small stick,’ is ALWAYS feminine.

NOTE —The force of the word ‘always’ is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also. In fact, the gender depends upon usage

CHAPTER II

THE MASCULINE GENDER

१ ‘पुमान्’ । अधिकारोऽयम् ॥

1 The Masculine Gender

This is an *adhikāra* Sūtra

२ । ‘घञञन्तः’ । पाकः । त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवेदम् । नपुंसकत्वविशिष्टे भावे कल्युङ्भ्या स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिच्चादिभिरधिनेपरिशेषात् । कर्मणि तु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्—‘स अन्यमनुवर्तिष्यते’ इति ॥

2 Nouns formed with the affixes घञ् and अप्, are masculine

Thus with घञ्,—पाक, ‘cooking,’ त्याग, ‘renunciation,’ with अप्, we have करः, ‘hand,’ गर, ‘poison’

The affix **घञ्** must have the force of **भाव** or condition for the purposes of this rule. In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action. This meaning of **घञ्** we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters. Thus with regards to Neuters we have the rules **भावे ल्युङन्तः । निष्ठा च ॥** "Nouns formed by the affix **ल्युट्** with the force of *bhāva*, and the *Niṣṭhā* affixes with the same force are Neuters" (Chap III 2 and 3). Similarly in the case of the feminines, we have the rules **क्तिञ्चन्तः &c** (Chapter I 9) &c where **क्तिञ्** &c are *bhāva* affixes. Analogically the **घञ्** here must also be a *bhāva* denoting affix. For the force of **घञ्** is generally that of **भाव** or Noun of action. See III 3 16—18. To form Neuter nouns of action we have *kta* and *lyut* by III 3 114 and 115. To form feminine nouns of action we have *kta*, *kyap*, &c by III 3 96, 98. Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix **घञ्** only. Hence we say 'the ghañ here has the force of *bhāva*'.

But when *ghañ* has the force of *karma* or of *karana* &c, as it has by III 3 116 and 117 &c, then the words so formed need not be masculine. They will have the gender of the word with which they are in construction. They will have their own specific gender. As we have in the *Bhāṣya*, **सम्बन्धमनुवर्तिष्यते ।** Here the word 'sambandha' though formed by *ghañ* is used in the Neuter gender because the force of *ghañ* is here that of *karma*.

३ । 'घाजन्तश्च' । विस्तरः । गोचरः । चयः । जयः । इत्यादि ॥

3 The nouns formed with the affixes **च** and **ञञ्** are masculines.

Thus **विस्तरः** 'extension,' **गोचरः** 'pasturage,' **चयः** 'rampart, collection' **जय** 'victory' &c

४ । 'भयलिङ्गभगपदानि नपुंसके' । यतानि नपुंसके स्युः । भयम् । लिङ्गम् । भगम् । पदम् ॥

4 The nouns **भय** 'fear', **लिङ्ग** 'gender', **भग** 'the perinaeum of females', **पद** 'foot' are neuters.

Thus **भयम्**, **लिङ्गम्**, **भगम्**, **पदम्**,

५ । 'नङन्तः' । नङ् प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यत्नः ॥

5. The nouns formed with the affix **नङ्** are masculines.

Thus **यज्ञः** 'sacrifice,' **यत्नः** 'effort'.

६ । 'याचजा स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ।

6. The noun **याचजा** 'begging' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

७ । 'क्यन्तो घु' । क्रिप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात् । आधि । निधिः । उदधिः । 'क्यन्त' किम् । दानम् । 'घु' किम् । जज्ञिर्वीजम् ॥

7 The nouns formed with the affix **कि** from roots belonging to the **घु** class are masculines.

The roots belonging to **घु** class are **दा** and **धा**. Thus **आधि** 'agony', **निधिः** 'abode', **उदधिः** 'water'. Why do we say "formed with the affix **कि**" ? Observe **दानम्** (which is Neuter).

Why do we say 'roots belonging to the सु class'? Observe यन्निवीजम्,

८ । इषुधि स्त्री च । इषुधिशब्द स्त्रिया पुं सि च । पूर्वस्यापवादः ।

8 The noun इषुधि. 'a quiver' is both masculine and feminine

Thus अथ or इय इषुधिः ।

९ । 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्कभिधानानि' । एतानि पुं सि स्युः । देवाः सुराः । असुरा दैत्याः । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः । समुद्रोऽब्धिः । नखः कररुहः । केशः शिरोरुहः । दन्तो दशनः । स्तनः कुचः । भुजो द्रो. । कण्ठो गलः । खड्गः कर्वालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥

9 The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्म 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountam,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail,' केश 'the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कण्ठ 'the throat,' खड्ग 'the dagger,' शर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c are masculines

Thus देवा सुराः, असुरा दैत्या, आत्मा क्षेत्रज्ञः, स्वर्गो नाकः, गिरि पर्वतः, समुद्रोऽब्धिः, नखा कररुहाः, केशाः शिरोरुहाः, दन्तो दशनः, स्तनः कुचः, भुजो द्रो., कण्ठो गलः-खड्ग करवालः, शरोमार्गणः, पङ्कः कर्दम &c

१० । त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुं सके । स्यष्टम् । तृतीय विष्टपं त्रिविष्टपम् । स्वर्गभिधानतया पुंस्तत्रे प्राप्तेऽयमारम्भः ॥

10 The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last aphorism, but this aphorism prevents that

११ । 'द्यौः स्त्रियाम्' । द्यौर्दिवोस्तन्त्रयोपादानमिदम् ॥

11 The nouns द्यौः and दिव 'the heaven' are feminines.

By sūtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been considered masculines, but this aphorism prevents that,

१२ । 'इषुबाहु स्त्रिया च' । चात्पुसि ॥

12 The nouns इषु 'the arrow' and बाहु 'the arm' are also feminines

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculines also

१३ । 'बाणकाण्डौ नपुंसके च' । चात्पुसि । त्रिविष्टपेत्यादिचतुःसूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः ॥

13 The nouns बाण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculine also

The last four sūtras are exceptions to the sūtra 9

१४ । 'नन्त' । अथ पुं सि । राजा । तच्चा । न च चर्मवर्मादिष्वतिव्याप्तिः । 'मन्दव्यचक्रोऽकर्तरि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणात्वात् ॥

14 The nouns ending in न् are masculines

Thus राजन्, तच्चा । But not चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to चर्मन् वर्मन् &c These are Neuters because of the subsequent rule III 33

१५ । 'क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेवाभिधानानि' । क्रतुरध्वरः । पुरुषो नरः । कपोलो गण्डः । गुल्फः प्रपदः । मेघो नीरदः ॥

15 The nouns which are synonyms of कृतु 'the sacrifice,' पुरुष. 'the man,' कपोल 'the cheek,' गुल्फ 'the ankle,' मेघ 'cloud' are masculines

Thus कृतुरध्वर, पुरुषोत्तर., कपोलो गण्डः, गुल्फ. प्रपद, मेघो नीरदः ॥

१६। 'अभ्र नपु सकम्' । पूर्वस्यापवादः ॥

16 The nouns अभ्र 'cloud' is neuter

This is an exception to the last

१७। 'उकारान्त' । अयं पुंसि स्यात् । प्रभु । इत्तु । 'हनुर्हृद्विलासिन्या नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम् । द्वयोः कपोलावयय' इति मेदिनि । 'करेणुभिर्भ्या स्त्री नेमे इत्यमरः । एवंजातीयक-विशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तं च-लिङ्गशेषविधिव्यापि विशेषैर्यद्व्यत्राधितः इति । एवमन्यत्रापि ॥

17 The nouns ending in उ are masculine

Thus प्रभु, इत्तु ॥

According to Medini, the noun हनु when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine But it is both masculine and feminine when it means 'the chin'

According to Amaia, the noun करेणु when meaning 'a she elephant' is feminine, otherwise masculine when it means an elephant The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary As it has been said. "A rule of gender is of universal application if it is a śesha rule i.e., a rule that *remains* after the application of all other rules Provided that it is not debarred by any specific rule"

१८। 'धेनुरञ्जुकुसुसरयुतनुरेणुप्रियङ्गव. स्त्रियाम्' ॥

18 The nouns धेनु 'a cow,' रञ्जु 'rope,' कुसु 'new moon day,' सरयु 'the river Sarayu,' तनु 'body,' रेणु 'atom,' प्रियङ्गु 'name of a creeper' are feminine

१९। 'समासे रञ्जु पुंसि च' । कर्कटरञ्ज्वा=कर्कटरञ्जुना ॥

19 The noun रञ्जु 'rope' in a compound is also used in the masculine Thus कर्कटरञ्ज्वा or कर्कटरञ्जुना

२०। 'अमशुजानुवसुस्वादुशुजतुत्रपुतालूनि नपु सके' ॥

20 The nouns अमशु 'bared,' जानु 'the knee,' स्वादु 'sweetness, relish, taste,' अशु 'tear,' जतु 'wax,' त्रपु 'lead' and तालु 'the palate' are neuters

२१। 'वसु चार्थवाचि' । 'अर्थवाचि' इति किम् । 'वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु' ॥

21 The noun वसु when meaning 'wealth' is neuter Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning मयूख 'a ray of light' अग्नि 'fire' and धनाधिप 'lord of wealth'

२२। 'मदगुमधुसीधुशोधुसानुक्रमण्डलूनि नपु सके च' । चात्युसि । अयं मदगु । इदं मदगु ।

22 The nouns मदगु 'a kind of pulse', मधु 'honey,' शोधु 'a kind of wine,' सानु 'summit,' क्रमण्डलु 'water-pot' are also neuters

By the force of the letter च in the sutra, these words are also masculines

Thus अयं मदगु or इदं मदगु

२३। 'रुत्वन्त' । मेरु । सेतु ॥

23 The nouns formed with the affixes रु (Un IV 101) and तु (Un I 69) are masculines

Thus मेरु. 'Meru,' सेतु 'a bridge'

२४ । 'दारुकसेरुजत्वस्तुमस्तूनि नपु सके' । स्त्वन्त इति पु स्तवस्थापवाद । इद दारु ॥

24 The nouns दारु 'tree,' कसेरु 'a kind of fruit,' जत्रू 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters

This is an exception to the last sūtra Thus इद दारु । These words are all formed by रु and तु affixes and therefore ought to have been masculines

२५ । 'सक्तुर्नपु सके च' । चात्पु सि सक्तु -सक्तु ॥

25 The noun सक्तु 'porridge' is also neuter

By the force of the letter च in the sūtra, it is also masculine Thus सक्तुः or सक्तु

२६ । 'प्राग्भेरकारान्त' । 'रश्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् सतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥

26 From this up to sūtra 66, the gender of nouns ending in अ will be mentioned

This is an adhikāra sūtra It extends up to rāsmi-divasā (II 66) and applies to nouns ending in अ ॥

२७ । 'कोपध' । कोपधोऽकारान्तः पु सि स्यात् । स्तवक्रः । कल्क ॥

27 The nouns ending in अ with the penultimate क are masculines.

Thus स्तवक्र 'a cluster', कल्कः 'filth' (Un III 40)

२८ । 'चिबुकशालूकप्रातिपदिकाशुकोल्मुकानि नपु सके' । पूर्वसूत्रापवाद ॥

28 The nouns चिबुक 'the chin', शालूक 'the root of the water-lily, प्रातिपदिक, 'the crude-noun' अशुक 'a garment,' उल्मुक 'torch', are neuters

This is an exception to the last sūtra

२९ । कण्टकानीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डककटकशण्डकपिटकतालकफलकपुलाकानि नपु सके च । चात्पु सि । अथ कण्टक । इद कण्टकमित्यादि ।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Un IV 16 17) सरक 'a road,' 'liquor', मोदक 'a sweetmeat,' चषक 'a goblet', मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाक 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्चस्क 'lustre,' पिनाक 'the bow of Shiva,' भाण्डक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कटक 'an army, belt,' दण्डक staff,' पिटक 'basket' तालक 'yellow orpiment,' 'an ear ornament', फलक 'blade,' पुलक 'a thrill of joy', are also neuters

By the force of the letter च in the sūtra these words are also masculine. Thus अथ कण्टक or इद कण्टकम् &c

३० । टोपध । टोपधोऽकारान्तः पु सि स्यात् । घटः पटः ॥

30 Nouns ending in अ with the penultimate ट are masculines

Thus घट 'a jar,' पटः 'a piece of cloth'

३१ । किरीटमुकुटललाटवटवीटशृङ्गाटकराटलोष्टानि नपु सके । किरीटमित्यादि ॥

31 The nouns किरीट 'a crown,' मुकुट 'a crown,' ललाट 'forehead,' वट 'kind of tree,' वीट (?) शृङ्गाट 'a mountain with three peaks,' 'a place where

four roads meet' कर्ट 'an elephant's cheek,' (Un IV 81) and लोष्ट 'a clod of earth' are also neuter

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculines

Thus किरीटः or किरीटम् &c

३२ । कुटकुटकपटकपटकर्पटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च । चात्पुसि । कुट । कुट-
मित्वादि ॥

32 The nouns कुट 'a water pot, a fort,' कूट 'fraud, illusion, a house' कपट 'hypocrite, 'cheating,' कपाट 'door,' कर्पट 'patched garment,' नट 'a dancer,' निकट 'near, vicinity,' कीट 'a worm,' कट 'a mat', are also neutrals

By the force of the letter च they are also masculine Thus कुट. or कुटम् &c

३३ । शोषध. । शोषधोऽकारान्त पुं सि स्यात् । गुण । गण । पाषाण. ॥

33 Nouns ending in अ with the penultimate ण are masculines

Thus गुण. 'quality,' गण 'a host,' पाषाण 'a stone'

३४ । ऋणलवणपर्णतोरणरयोष्णानि नपुंसके । पूर्वसूत्रापवाद ॥

34 The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्ण 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण 'battle' उष्ण 'heat' are neutrals

This is an exception to the last sūtra.

३५ । कार्षापणस्वर्णसुवर्णचरणवृषणविषाणधूर्णलूणानि नपुंसके च । चात्पुसि ॥

35 The nouns कार्षापण 'a kind of coin,' स्वर्ण 'gold,' सुवर्ण 'gold,' व्रण 'boil,' चरण 'foot,' वृषण 'the scrotum,' विषाण 'a horn,' धूर्ण 'powder,' लूण 'grass,' are also neutrals

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine.

३६ । शोषध । रथ ॥

36 Nouns ending in अ with the penultimate थ् are masculines

Thus रथ. 'chariot'

३७ । काष्ठएष्टरिक्थसिक्थोक्तानि नपुंसके । इदं काष्ठमित्यादि ॥

37 The nouns काष्ठ 'wood,' एष्ट 'back,' रिक्थ 'inheritance,' सिक्थ 'a bee's wax,' उक्थ 'a sentence' are neutrals

Thus इदं काष्ठम् &c

३८ । काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम् । इमाः काष्ठा ॥

38 The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world' is feminine

Thus इमाः काष्ठाः ।

३९ । तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके च । चात्पुसि । अयं तीर्थ । इदं तीर्थम् ॥

39 The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' प्रोथ 'the nose of a horse, the hip,' यूथ 'a herd,' and गाथ 'a singer, a song' are also neutrals

By the force of the letter च in the sūtra, these words are masculines also

Thus अयं तीर्थः or इदम् तीर्थम्

४० । नोपधः । अदन्त पु सि । इन । फेनः ॥

40. Nouns ending 'n अ with the penultimate न् are masculines

Thus इन 'a lord,' फेनः 'foam'

४१ । जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशानरत्ननिम्बचिह्नानि नपु सके । पूर्वस्यापवादः ॥

41 The nouns जघन 'the hip,' (Un V 32) अजिन 'the skin of a black antelope' (Un II 48) तुहिन 'ice,' कानन 'forest,' वन 'forest,' वृजिन 'hair,' 'sin,' विपिन 'a wood, a thicket,' (Un II 52) वेतन 'pay,' शासन 'rule,' सोपान 'ladder,' मिथुन 'copulation,' श्मशान 'cemetery,' रत्न 'gem,' निम्ब 'a low place,' चिह्न 'sign' are neuters

This is an exception to the last aphorism

४२ । मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसमानभवनवसनसम्भावनविभावनविमानानि नपु सके च । चात्पुसि । अयं मानः । इदं मानम् ॥

42 The nouns मान 'pride,' यान 'carriage,' अभिधान 'vocabulary,' नलिन 'a lotus, a crane,' पुलिन 'a sandbank' (Un II 53) उद्यान 'garden,' शयन 'sleeping,' आसन 'a seat,' स्थान 'a place,' चन्दन 'sandalwood,' आलान 'the tying-post,' सन्मान 'honor' भवन 'house,' वसन 'dress,' सम्भावन 'possibility,' विभावन (?) विमान 'a balloon' are also neuters

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculines

Thus अयं मान or इदं मानम् &c

४३ । योपधः । अदन्तः पु सि । दूषः । दीपः । सर्पः ॥

43 Nouns ending in अ with the penultimate ण् are masculine

Thus दूषः 'a sacrificial' 'post' (Un III. 27) दीपः 'a lamp' सर्पः 'a snake'

४४ । पापरूपोदुपतल्पशिल्पपुष्पशब्दसमीपान्तरीपाणि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44 The nouns पाप 'sin,' रूप 'form,' उदुप 'a raft,' तल्प 'bed,' शिल्प 'art,' पुष्प 'flower,' शब्द 'young grass,' समीप 'vicinity,' अन्तरीप 'an island, a promontary' (VI 3 93) are neuters

Thus इदं पापम् &c.

४५ । शूर्पकुतपकुणपट्टीपविटपानि नपुंसके च । इदं शूर्पमित्यादि ॥

45 The nouns शूर्प 'a winnowing basket,' कुतप 'a Brāhmana, a kind of grass,' कुणप 'a corpse, a spear,' द्वीप 'an island,' विटप 'a branch,' are also neuters (as well as masculines)

Thus अयं शूर्पः or इदं शूर्पम् &c.

४६ । योपधः । स्तम्भः । कुम्भः ॥

46 Nouns ending in अ with the penultimate भ् are masculines

Thus स्तम्भ 'a pillar,' कुम्भ 'a water jar'

४७ । तलभ नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

47 The noun तलम is neuter

This is an exception to the last

४८ । जम्भ नपु सके च । जम्भम-जम्भ ॥

48 The noun जम् 'yawning' is also neuter

Thus जम्भम or जम्भ

४६ । मोषध । सोम । भीम ॥

49 Nouns ending in अ with the penultimate म are masculine

Thus सोम 'the Soma,' भीम 'Bhima'

५० । रुक्मसिधमयुग्मेधमगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपु मके । इद रुक्ममिन्यादि ॥

50 The nouns रुक्म, 'gold,' सिधम 'scab,' युग्म 'couple,' इधम 'fuel,' गुल्म 'blossom,' अध्यात्म 'spiritual,' कृक्म 'saffron' are Neuter

Thus इदं रुक्मम् &c

५१ । स ग्रामदाडिमकुसुमाग्रमन्त्रेणमोहोद्दामानि नपु सके च । चात्पुंसि । अथ सग्राम ।
इदं स ग्रामस ॥

51 The nouns सयाम 'fight', दाडिम 'pomegranate', कुटुम 'flower', आश्रम 'dwelling house', क्षेम 'happiness' (Un I, 138) क्षीम 'silken cloth' होम 'home', उद्धाम 'violently' are also Neuter

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine.

Thus अथ स ग्राम or इदं संग्रामम् ॥

५२ । ' यौषध ' । समय । हय ॥

52 Nouns ending in न्न with the penultimate ण are masculine

Thus समय: 'time,' हय 'the horse'

५३ । 'किसलयदृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपु सके' । स्पष्टम् ॥

53 The nouns कलसल्य 'a sprout,' हृदय 'the heart,' इन्द्रिय 'the sense,' उत्तरीय 'an upper garment' are neuter

५४ । 'गोमयकषायमलयान्धयाव्ययानि नपु सुके च' । गोमय -गोमयस ॥

54 The nouns गोमय 'cow dung,' कषाय 'the red color,' मलय 'Malaya' अन्वय 'Association,' अव्यय 'Indeclinable' are also neuters

Thus गोमय or गोमयम्, ॥

५५ । 'रोषध' । क्षुर । अङ्कुर ॥

55 Nouns ending in अ with the penultimate र are masculines

Thus क्षुर 'the hoof,' अङ्कुर, 'the blossom'

५६ । 'द्वारायसफारतकवक्रवप्रतिप्रवृत्तद्वारातीरद्वारकच्छन्दाश्रयभोगभोरकूरविचित्रकेयूके-
टारोटगजस्रशीरकन्दरमन्दारपञ्जरजठराजिर्वरचामरपुष्करगङ्गाकुहरकुटीरकलीरसत्वरकाशमीरेनीर-
म्बरशिशिरतन्यपुन्यवृत्तचतैत्रमित्रकलत्रचित्रमृत्तसूत्रवक्रनेत्रगोत्राहुलितमलत्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रवृत्रा-
णि नपुंसके' । इदं द्वारमित्यादि ॥

56 The words द्वार 'door,' अग्र 'in front,' स्फार 'swelling abundance' (Un II 13), तक्र 'cuddled milk,' वक्र 'crooked,' वग्र 'rampant,' विप्र 'a measure of time'

६३। 'चमसास्रसर्निर्यासोपवासकासकासभासकासकांसमसगनि नपुं सके च' । 'इदं चमसम्', अथ चमस इत्यादि ॥

64 The words चमस 'a vessel,' अस्र 'juice,' निर्यास 'gum juice,' उपवास 'fast,' कास 'cotton,' कास 'perfume,' भास 'habitation,' मास 'month,' भास, कास 'cough,' कास bell metal,' and मास 'flesh' are also neuters

Thus चमस or चमस &c

६४। कस चाप्राणिनि । कसोऽस्मै पानभाजनम् । प्राणिनि तु । कसो नाम कश्चि-
द्राजा ॥

65 The noun कस when not meaning a living being is neuter It is never feminine and means 'a drinking vessel, cup or can'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६। 'रश्मिदिवसामिधानानि' । एतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मयूख । दिवसो घस ॥

66 Nouns which are synonyms of रश्मि 'a ray of light,' and दिवस 'a day' are masculine

Thus रश्मिर्मयूख, दिवसो घस ॥

६७। 'दीधितिः स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ॥

67 The noun दीधिति 'a ray of light' is feminine

This is an exception to the last aphorism.

६८। 'दिनाहनी नपुंसके' । अयमप्यपवादः ॥

68 The nouns दिन 'a day' and अहन् 'a day' are neuters This is also an exception to the aphorism 66.

६९। 'मानामिधानानि' । एतानि पुंसि स्युः । कुडवः । प्रत्यः ॥

69 Nouns which are synonyms of मान 'a measure, a standard' are masculines

Thus कुडवः, प्रत्यः ॥

७०। 'द्रोणाढकौ नपुंसके च' । इदं द्रोणम् । अयं द्रोणः ॥

70 The words द्रोण 'a measure of capacity' and ढक 'a measure of grain' are neuters also.

Thus इदं द्रोणम् or अयं द्रोण ॥

७१। 'खारीमानिके स्त्रियाम्' । इयं खारी । इयं मानिका ॥

71 The words खारी 'a measure of grain equal to 16 dronas' and मानिका 'a kind of weight' are feminines

Thus इयं खारी, इयं मानिका ।

७२। दाराक्षतलाजासूना बहुव्य च । इमे दाराः ॥

72 The nouns दारा 'wife,' अक्षत 'whole grain or unhusked rice,' लाजा 'parched or fried grain,' असु 'the five vital breaths' are always plural Thus इमे दाराः ॥

By the force of the word च in the sutra, they are feminines

७३। 'नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपठानि' । यथासख्य नाड्याद्युपपदानि व्रणादीनि पु सि स्युः । अथ नाडीव्रण । अपाङ्ग । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लोबत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम् ॥

73 The nouns व्रण 'a boil,' अङ्ग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अप and जन respectively are masculines

The words व्रण &c are of both genders (i.e. Masculine and Neuter), but this Sūtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अथ नाडीव्रण । अपाङ्ग । जनपद ॥

७४। 'मरुद्गगनरद्वित्वज' । अथ मरुत् ॥

74 The words मरुत् 'wind' (Un I 94) गगत् 'the wing of a bird' सरत् 'swimming' and ऋत्विज् 'a sacrificial priest,' are masculines

Thus अथ मरुत् ॥

७५। 'ऋषिराशिद्वितयन्यक्रिमिध्वनिपलिकौलिमौलिरवकिकपिमुनय' । एते पु सि स्युः । अथर्षि ॥

75 The words ऋषि 'a seer,' राशि 'a heap,' द्वित 'a leathern bag for holding water,' यन्य 'knot,' क्रिमि 'a worm,' ध्वनि 'sound,' बलि 'offering,' कौलि (?) and मौलि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कपि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines

Thus अथ ऋषि ॥

७६। 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जा' । एते पु सि ॥

76 The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुञ्ज 'a sort of grass,' पुञ्ज 'a heap' are masculine

७७। 'हस्तकुतान्ध्रवातदूतधूर्तसूतचूतसुहूर्त' । एते पु सि । अमरस्तु 'सुहूर्त'स्त्रियाम्' इत्याह ॥

77 The words हस्त 'the hand,' कुत 'a lance,' अन्त 'the end,' वात 'a multitude,' वात 'the wind,' दूत 'a messenger,' धूर्त 'a rogue,' सूत 'a son,' चूत 'the mango tree,' सुहूर्त 'a moment,' are masculines

According to Amara's osha, (I 4 11) सुहूर्त is never feminine, (i.e. it is both masculine and neuter)

७८। 'घण्डमण्डभरण्डभरण्डवण्डतुण्डगण्डमुण्डपाण्डशिखण्ड' । अथ घण्ड ॥

78 The nouns घण्ड 'a bull,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' कण्ड 'a small box or basket of bamboo,' भरण्ड 'master,' वरण्ड 'a multitude,' तुण्ड 'mouth,' गण्ड 'the cheek,' सुण्ड 'a man with bald head,' पाण्ड 'a heretic,' and शिखण्ड 'a crest' are masculine

Thus अथ घण्ड ॥

७९। 'वशाशपुरोडाश' । अथ वशः । पुरो दाशयते पुरोडाश । कर्मणि घञ् । भवत्या-
नानयोः प्रकरणे 'पुरोडाशपुरोडाशात्पठन' (१४४६) इति विकारप्रकरणे 'ब्रीहे पुरोडाशे
(१५२८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्र एव निपातनाद्वा दस्य इत्वम् । 'पुरोडाशभुजामिष्टम्'
इति मध्य ॥

79. The nouns वश 'a family,' अश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus अय व श. The word purodāśa 'a cake offering' is derived by adding the affix वज with the force of karma to the root दाश्, preceded by the upapada पुरो. The द is changed to ड by no particular rule of Grammar, but we find the word so spelt in sutras IV 3 70, S 1449, and IV 3 148 S 1528. On the द is changed to ड by nipātana even in the present sūtra, and sūtra III 2 71 S 3414. Thus in Māgha also we find पुरोडाश भुजाम्, इष्टम्, 'the sacrifice of purodāśa eaters'.

८० । 'हृदकन्दकुन्दबुदबुदशब्दा' । अय हृद ॥

80 The words हृद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jasmine' छुद बुद 'bubble' are masculines.

Thus अय हृद ॥

८१ । 'अर्घपथिमथ्यभुक्षिस्तम्बनितम्बपूगा' । अयमर्घ ॥

81 The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick,' अभुक्षिन् 'a name of India,' स्तम्ब 'a clump of grass' नितम्ब, 'the buttocks,' and पूग 'a heap' are masculines.

Thus अय अर्घ ॥

८२ । 'पल्लवपल्लवकफरेफकटाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गगन्धस्कन्धमृदसङ्गसमुद्रपुङ्ख' ।

अथ पल्लव इत्यादि ॥

82 The words पल्लव 'a sprout,' पल्लव 'a small pool,' कफ 'cough,' रेफ 'sound,' कटाह 'frying pan,' निर्व्यूह 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मणि 'jewel,' तरङ्ग 'wave,' तुरङ्ग 'horse' गन्ध 'smell,' मृदङ्ग 'a musical instrument,' सङ्ग 'attachment,' समुद्र 'ocean,' and पुङ्ख 'a falcon,' are masculines. Thus अय पल्लव &c ;

८३ । सारथ्यतिथिकुक्षिर्वस्ति पाण्यज्जनय. । एते पु सि । अय सारथि ।

83 The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुक्षि 'the womb,' वस्ति 'the abdomen,' पाणि 'the hand,' अञ्जलि 'the hollow of the hands' are masculines.

Thus अय सारथि &c

इति पुलिङ्गाधिकारः ॥

THE NEUTER GENDER

१ । 'नपु सकम्' । अधिकारोऽयम् ।

1 The Neuter Gender

This is an Adhikāra sūtra

२ । भावे ल्युङन्तः । हसनम् । 'भावे' किम् । पचनेऽग्निः । इधमङ्गश्चन कुठारः ॥

2 Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट् are neuters. This is a repetition of III 3 115, S 3290. Thus हसनम् (laughter). Why do we say 'abstract nouns of action'? Observe पचन 'fire', इधमङ्गश्चन 'an axe', these words are masculines and not neuters.

३ । 'निष्ठा च' । भावे या निष्ठा तदन्तः क्रीड स्यात् । हसितम् । गीतम् ॥

3 Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters. This is a repetition of III 3 114 S 3090.

Thus हसितम् 'laughter,' गीतम् 'a song'

४ । त्वय्यजौ तद्विती । शुक्लत्वम्-शोकत्वम् । व्यज द्वित्वेऽगमार्थात्पदो स्त्रीत्वम् । चातुर्यम्-चातुरी । सामय यम-सामक्षी । औचित्यम्-औचित्ये ॥

4 Among *tadbhūtas*, words formed with the affixes त्व and व्यज are Neuters, (See V 1 123, S 1787)

Thus शुक्लत्वम्, 'whiteness' and शैब्यत्वम्, 'whiteness' The शब्ज् formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter च by IV 1 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory च

Thus चातुर्यम्, or चातुरी 'cleverness' सामय्यम्, or सामयी 'effects, goods,' औचित्यम्, or औचिती 'aptness'

५। 'कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् ॥

5 Brāhmanadi words when denoting work and quality are neuters This is repetition of V 1 124, S 1788.

Thus ब्राह्मण्यम्, 'Brāhmanical'

६। यद्यङ्यगजगुञ्जकाश्च भावकर्मणि । एतदन्तानि स्त्रीष्वनि । 'स्तेनाद्य चलोपश्च (१७६०) । स्तेयम् । 'सख्युय' (१७६१) । सख्यम् । 'कपिज्ञात्योठक्' (१७६२) । कापेयम् । 'पत्य' न्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७६३) आधिपत्यम् । 'प्राणभृज्जीतिवयोवचनेऽदगात्रादिभ्योऽज' (१७६४) औद्गम्यम् । 'हायनान्तयुवादिभ्योऽण' (१७६५) । द्वैहायनम् । 'द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यो युञ्' । पिता पुत्रकम् । 'होत्राभ्यश्च' (१८००) । अच्चावाकीयम् ॥

6 Nouns formed with the affixes यत् य, ठक्, यक्, अज्, अण्, युञ्, and छ in the senses of nature or action thereof are neuters.

(a) The affix यत् is added by virtue of V 1 125, S 1790. Thus स्तेयम्, 'theft'

(b) The affix य is added by virtue V 1 126, S 1791 Thus सख्यम्, 'friendship'

(c) The affix ठक् is added by virtue of V 1 127, S 1792 Thus कापेयम्, 'ape like'

(d) The affix यक् is added by virtue of V 1 128, S 1793 Thus आधिपत्यम्, 'authority'

(e) The affix अज् is added by virtue of V 1. 129, S. 1794 Thus औद्गम्यम्, 'camel like'

(f) The affix अण् is added by virtue of V 1. 130, S 1795 Thus द्वैहायनम्, 'the action of two days'

(g) The affix युञ् is added by virtue of V 1 132 and 133, S 1797 and 1798 Thus पितापुत्रकम्, 'paternal and filial.'

(h) The affix छ is added by virtue of V 1 135, S 1800. Thus अच्चावाकीयम्, ॥

NOTE —This Sūtra summarises all the affixes taught in V 1 124 135.

७। 'अव्ययीभाष -' (६५६) । अधिस्त्रि ॥

7 Nouns which are अव्ययीभाव compounds are neuters (See II 84 18, S 659) Thus अधिस्त्रि ।

८। 'द्वन्द्वैकत्वम्' । पाणिपादम् ॥

8 Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter (See II 4 2, S 906). Thus पाणिपादम् ।

९। 'अभाषाया हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च' । स्थष्टम् ॥

9 The compound हेमन्तशि शिरो is masculine, and अहोरात्रे is neuter in the non classical literature (See II 4 28 S 3399)

१० । 'अनङ्कर्मधारयस्तत्पुरुष' । अधिकारोऽयम् ॥

10 A Tatpurusha, compound, with the exception of that which is formed by the particle नाँ, and of the Kaimadhāraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sūtras (See II 4 19, S 822)

This is an adhikāra sūtra.

११ । अनल्पे छाया । शरच्छायम् ॥

11 A Tatpurusha compound ending with the word chhāyā 'shadow' is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term (See II 4 22, S 825),

Thus शरच्छायम् ॥

१२ । 'राजामनुष्यपूर्वा सभा' । इनसभमित्यादि ॥

12 A Tatpurusha compound ending in सभा 'court' when preceded by words which are synonyms of राजा and अमनुष्य 'non human being' is neuter (See II 4, 23, S 826)

Thus इन सभम्, 'the king's court' &c.

१३ । 'सुरासेनाच्छायाशालानिश स्त्रिया च' ॥

13 Tatpurusha compounds ending in सुरा 'wine,' सेना 'army,' छाया 'shadow,' शाला 'a house' निशा 'night' are also femines (in addition to their being also neuter) See II 4 15, S 828

१४ । 'परवत्' । अन्यस्तत्पुरुष परवलिङ्ग स्यात् ॥

14 The gender of a Dvanda or a Tatpurusha compound is like that of the last word in it (See II 4 26 S 812)

१५ । 'रात्राह्नाह्ना. पृषि' (८१४) ॥

15 The Dvanda or a Tatpurusha compound ending with रात्र 'night,' अह 'a day' and अह 'a day' is masculine (See II 4 29, S 814)

१६ । अपथपुण्याहे नपु सके ॥

16 The words अपथ 'bad road' and पुण्याह 'sacred day' are neuters (See II 4 30, S 815 and II 4 17, S 821 Vārtika)

१७ । 'स ख्यापूर्वा रात्रि.' । त्रिरात्रम् । 'संख्यापूर्वा' इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17 A Dvigu compound ending with the word रात्रि when preceded by a numeral is neuter (See II 1 52, S 730)

Thus त्रिरात्रम् ॥

Why do we say त्रिरात्रम् when preceded by a numeral? Observe सर्वरात्र which is masculine

१८ । द्विगु स्त्रिया च । व्यवस्थया । पञ्चफली । त्रिभुवनम् ॥

18 Nouns which are Dvigu compounds are femines also (See II 4, 17, S 821 Vārtikas)

Thus पञ्चमूली 'five roots,' त्रिभुवनम् 'three worlds'

१६ । इसुसन्तः । हवि । धनु ॥

19 Nouns ending in इस् (Un II 108) and उस् (Un II 115) are neuter
Thus हवि 'oblation to fire' (see Un II 108) धनु 'a bow' (Un II 115
read with II 117)

२० । अर्चि स्त्रिया च । इसन्तत्वेऽप्यर्चि स्त्रिया नपु सके च स्यात् । इयमिदं वार्चि ॥

20 The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in इस्) ॥

Thus इय ०१ इद अर्चि

२१ । छदि स्त्रियामेव । इय छदि । छाद्यतेनेनेति छदेऽचुरादिग्यन्तात् 'अर्चिशुचि-
इत्यादिना इस् । इस्मन् इत्यादिना ह्रस्व । पटल छदि इत्यमर । तत्र पटलसाहचर्याच्छ
दिषु क्लीबता वदन्तोऽमरव्याख्यातार उपेक्ष्या ॥

21 The word छदि 'the roof' is always feminine

Thus इय छदि । It is also formed by adding the affix इस् (see Un II 108)
to the root छादि belonging to the churādi class The root छादि becomes छद by
VI 4 97, S 2985 In the Amarakosha, we find the word पटल छदि (II 2
14) There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is
mentioned along with पटल which neuter This explanation of the commenta-
tors should be rejected

२२ । मुखनयनलोहवनमासरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नभिधानानि । एतेषामभिधाय
कानि क्लीबे स्युः । मुखमाननम् । नयन लोचनम् । लोह कालम् । वन गहनम् । मासमामिश्रम्
रुधिर रक्तम् । कार्मुक शरासनम् । विवर बिलम् । जल वारि । हल लाङ्गलम् । धन द्रविणम् ।
अन्नमशनम् । अस्यापवादानाह त्रिसूत्रया ॥

22 The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'con-
pel,' वन 'forest,' मास 'a month,' रुधिर 'blood,' कार्मुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल
'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अन्न 'food' are neuters

Thus मुख आननम्, नयन लोचनम्, लोह कालम्, वन गहनम्, मास मा-
मिश्रम्, रुधिर रक्तम्, कार्मुक शरासनम्, विवर बिलम्, जल वारि, हल लाङ्गलम्, धन
द्रविणम्, अन्न अशनम् ॥

In the next three sūtras exceptions to this are mentioned

२३ । सीरार्थोदनाः पुंसि ॥

23 The words सीर 'a plough,' अर्थ 'wealth' and औदन 'food' are mascu-
line

२४ । वक्तृनेत्रारण्यगारुडीवानि पुंसि च । वक्तुो वक्तम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् ।
गारुडीवो गारुडीवम् ॥

24 The words वक्तृ 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गारुडीव
'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters)

Thus वक्तृ or वक्तुम्, नेत्र ०१ नेत्रम्, अरण्य ०१ अरण्यम्, गारुडीव ०१ गारुडीवम् ।

२५ । अटवी स्त्रियाम् ॥

25 The word अटवी 'the forest' is feminine

२६ । लोपथ' । कुलम् । कूलम् । स्थलम् ॥

26 Nouns ending in अ with the penultimate ल are neuters

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place'

२७ । तूलोपलतालकुमूलतरलकम्बलदेवलवृषला पुं सि । अयं तून' ॥

27 The following are masculines — तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' वृक्षल 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' वृषल 'a sudra'

Thus अयं तूल &c

२८ । शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालवालनिगलपलालविडाल खिल-
शूला पुं सि च । वातक्रावे । इदं शीलमित्यादि ॥

28 The following are masculines also (in addition to their being neuters)—शील 'conduct,' मूल 'root,' मङ्गल, the planet Mars, 'साल 'a tree,' कमल 'lotus,' तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पलल 'a demon,' 'flesh,' मृणाल 'a lotus fibre,' वाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand, 'husk,' विडाल, 'a cat,' खिल 'a desert,' शूल 'a spear'

Thus शील or शीलम् ।

२९ । शतादि. स ख्या । शतम् । सहस्रम् । 'शतादि' इति किम् । एको द्वौ बहव । स ख्या इति किम् । शतशब्दो नाम पर्वत ॥

29 The numerals शत 'a hundred' &c are neuters

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand'

Why do we say, शत &c ? Observe एकः 'one,' द्वौ 'two,' बहव 'many'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशब्द. (the name of a mountain) Here शत is masculine

३० । शतायुतप्रयुताः पुं सि च । अयं शतम् । इदं शतमित्यादि ॥

30 The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'a million' are also masculines

Thus अयं शत or इदं शतम् &c

३१ । लक्षा कोटिः स्त्रियाम् । इय लक्षा । इय कोटिः । 'या लक्षा नियुत च तत्' इत्य, मरात्क्षीयेषि लक्षम् ॥

31 The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine

Thus इय लक्षा, इय कोटि ॥

According to Amarakosha (III 5 24) the word लक्ष is also neuter. Thus लक्षम् ।

३२ । शकुं पुं सि । सहस्रं क्वचित् । अयं सहस्रम् । इदं सहस्रम् ॥

32 The word शकु ten billions, and sometimes सहस्र 'a thousand' is masculine

Thus अयं सहस्र or इदं सहस्रम् ।

३३ । मन्त्र्यचक्रोऽकर्तरि । मन्प्रत्ययान्तो द्रव्यचक्रं क्षीयः स्यात्तु कर्तरि । धर्मः । धर्मं द्रव्यचक्रं किम् । अणिमा । महिमा । अकर्तरि किम् । टडाति इति दामा ॥

33 Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denoting an agent are neuters.

Thus चर्मन् 'skin,' वस्त्रम् 'armor,' कर्मन् 'work'

Why do we say 'of two syllables'? Observe अशिमन् 'minuteness,' महिमन् 'glory'

Why do we say 'when not denoting an agent'? Observe दामन् 'a giver'.

३४ । ब्रह्मन् पुं लिङ् । अथ ब्रह्मा । इदं ब्रह्म ॥

34 The word ब्रह्मन् is also masculine

Thus अथ ब्रह्मा or इदं ब्रह्म ।

३५ । नामरोमणी नपुंसके । 'मन्' क - इत्यस्याय प्रपञ्चः ॥

35 The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters This is merely an amplification of sūtra 33

३६ । 'असन्तो द्वचकः' । यश्च । मनः । तपः । 'द्व्यचकः' किम् । चन्द्रमा ॥

36 Nouns of two syllables formed with the affix अस् are neuters

Thus यश्च 'glory,' मनस् 'mind,' तपस् 'austerity'

Why do we say 'of two syllables'? Observe चन्द्रमस् 'the moon,' which is masculine.

३७ । अप्सरा स्त्रियाम् । यता अप्सरसः । प्रायेणाय बहुवचनान्तः ॥

37 The word अप्सरस् is feminine

Thus यता अप्सरसः । Generally, this word is used in the Plural number only

३८ । 'त्रान्तः' । पत्रम् । छत्रम् ॥

38 Nouns formed with the affix त्र are neuters (Un. IV 159)

Thus पत्रम् 'a leaf,' छत्रम् 'an umbrella'

३९ । 'यात्रामात्रा भस्त्रादध्वा वरत्रा स्त्रियामेव' ॥

39 The following are always feminine — यात्रा 'journey,' मात्रा 'a measure,' भस्त्रा 'a leathern bag,' दध्वा 'tusk,' वस्त्रा 'a strap'

४० । 'भूत्रामित्रकात्रपुत्रमन्त्रसूत्रमेतद्विष्ठा पुं लिङ्' । अथ भूत्र । न मित्रममित्र । 'तस्य मित्रा यथामित्रास्ते' इति माघः । 'स्याताममित्रो मित्रे च' इति च । यत्तु 'द्विषोऽमित्रे' (३९९९) इति सूत्रे हरदत्तेनाक्तम् — 'अमेद्विषदित्यौणादिक इत्रच्' । अमेरामित्र मित्रस्य व्यथयेदित्यादौ मध्योदात्तस्तु विन्यस्य । नञसमासेऽप्येवम् । परवल्लिङ्गतापि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम् इति तत्प्रकृतसूत्रा पर्यालोचनमूलकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि 'नञो जरमरमित्रमता' (३८५०) इति शास्त्रसूत्रास्मरणमूलकमिति दिक् ॥

40 The following are masculines — भूत्र 'a servant,' अमित्र 'an enemy,' कात्र 'a pupil,' पुत्र 'a son,' मन्त्र 'a mantra,' सूत्र 'name of a demon killed by Indra,' मेढ्र 'a ram,' उष्ट्र 'a camel'

Thus अथ भूत्र । अमित्र is equal to न मित्रम् a non friend i.e. an enemy. Thus we find in Magh. तस्य मित्राणाममित्रास्तः । So also स्याताममित्रो मित्रे च ॥

In commenting on the sūtra द्विषोऽमित्रे (III 2 113 S 3111), Haradatta's m. Padamanjari says 'The word *amitra* is derived from the root *am* with the Unani affix इत्रच् under sūtra IV 174, in the sense of an enemy. The word *amitra* is not a negative compound of अ+मित्र as it would appear at first sight. Because had it been a Tatpuruṣa compound of *a* + *mitra*, then by sūtra II 4, ३६,

S 812, it would have been Neuter, because the word *mitra* is Neuter. If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mitra* be Neuter, *amitra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent. For then by VI 2 2, S 3736 the *am* will retain its accent in the Tatpurusha. But it is intended that the accent should be on *मि*, i.e. the *चित्* accent. For the Rig Vedins read it with the acute on the middle of *amitra*, as in the following 'अमित्रस्य व्यथया मन्युमित्रः' (Rig Veda VI 25. 2), 'अमैरमित्र मर्दय' (Rig VIII 75 10)'

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word *amitra* is a Tatpurusha compound. But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II 4 26 does not apply to it. Haradatta overlooked the context in applying this rule. He further forgot sūtra VI 2 116, S 3850 which specifically applies to the accent of *amitra*, when he raises the objection as to accent.

NOTE — Did Haradatta really misapply sūtra II 4 23 and forget VI 2 116, or is not Bhattoji floundering? Why should the word *अमित्र* be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpurusha? The Bahuvrihi *amitra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy.'

४१। 'पत्रपत्रपत्रिसूत्रच्छत्रा पुंसि च' ॥

41 The following are masculines (in addition to their being neuters) —

पत्र 'a leaf,' पत्र 'a vessel,' पत्रि 'holy,' सूत्र 'a thread,' छत्र 'a line'

Thus पत्र or पत्रम् ॥

४२। 'अलकुसुमशुल्बयुद्धपत्तनरणाभिधानानि' । अल वीर्यम् ॥

42. The synonyms of अल 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' शुल्ब 'a rope, string,' पत्तन 'a town' and रण 'fight' are neuters. Thus अल वीर्यम् ॥

४३। 'पद्मकमलोत्पनानि पुंसि च' । पद्मादय शब्दा कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गा स्युः । अमरोऽप्याह—'यं पुंसि पद्म नलितम्' इति । एव च 'अर्धर्चादिसूत्रे तु जलजे पद्म नपुंसकमेव' इति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेय ॥

43 The words पद्म, कमल, उत्पन 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters)

In the Amarakosha, (I 2 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II 4 31, Kāśikā says 'padma meaning lotus is neuter only' This is however one view of the case

४४। 'आहवस ग्रामौ पुंसि' ॥

44. The words आहव and संग्राम 'fight' are masculines. By III 42 these words being synonyms of rana would have been Neuters. This makes them masculines

४५। 'आजि स्त्रियामेव' ॥

45 The word आजि fight is always feminine. This also by sūtra 42 and would have been Neuter

४६। 'फलजाति' । 'फलजातिवाची शब्दे' नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आम्रम् ॥

46 Names of fruits are neuters.

Thus आमलकम् 'one of the myrobolans,' आम्रम्, 'mango' But the word आमलकी is feminine also It however does not mean the fruit, but the tree which produces that fruit

४७। 'वृक्षजाति' । स्त्रियामेव क्वचिदेवेदम् । हरीतकी ॥

47 Names of trees are feminines only This is not a universal rule

Thus हरीतकी 'one of the myrobolans

४८। 'वियज्जगत्सकृत्शकन्पृषच्छकशक्रदुदश्वित.' । यते स्त्रीषा स्युः ॥

48 The following are neuters .—

वियम् 'the sky,' जगत् 'the universe,' सकृत् 'once,' शकन् 'ordure,' पृषत् 'a drop of water,' शक्रत् 'ordure,' (Un IV 58), यकृत् 'the liver,' उदश्वित् 'whey'

४९। 'नवनीताघतानृतानृतनिमित्तवित्तचित्तपित्तप्रतरजतद्वत्तपलितानि' ॥

49 The following are neuters —

नवनीत 'butter,' अघत 'a well,' अनृत 'a lie,' अमृत 'nectar,' निमित्त 'cause,' वित्त 'wealth,' चित्त 'mind,' पित्त 'bile,' व्रत 'fast,' रजत 'silver,' वृत्त 'an event,' पलित 'gray hair

५०। 'आच्छकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थिष्यसथ्यास्यदाकाशकण्वकीजानि' । यतानि स्त्रीषे स्युः ॥

50 The following are neuters —

आच्छ 'a funeral rite,' कुलिश 'the thunderbolt of India,' दैव 'fate,' पीठ 'a seat,' कुण्ड 'a bowl,' (Un I 112) अङ्ग 'the body' दधि 'curdled milk,' सक्थि 'the thigh' (Un III 154), अक्षि 'an eye,' अस्थि 'a bone,' आस्यद 'a place,' आकाश 'the sky,' कण्व 'sin,' and कीज 'the seed'

५१। 'दैव पुंसि च' । देवम-दैव ॥

51 The word दैव 'luck' is also masculine

Thus देवम or दैव ॥

५२। 'धान्याज्यसस्यरूपययययध्व्य हव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्य शिष्यकुल्यमद्य हर्म्यतूर्य सेन्यानि' । इदं धान्यमित्यादि ॥

52 The following are neuters —

धान्य 'corn,' आज्य 'clarified butter,' सस्य 'crop,' रूप्य 'silver,' ययय 'vendible,' ययय 'saffron,' ध्व्य 'conquerable,' हव्य 'clarified butter,' कव्य 'anoblation of food to deceased ancestors,' काव्य 'a poem,' सत्य 'truth,' अपत्य 'offspring,' मूल्य 'the price,' शिष्य 'a loop or swing made of rope,' कुल्य 'a wall,' मद्य 'wine,' हर्म्य 'a mouse,' तूर्य 'a kind of musical instrument,' सेन्य 'an army.'

Thus इदं धान्यम् &c

५३। 'द्वन्द्ववर्धं दु खवडिशपिच्छबिम्बकुटुम्बकवचवरशरवृन्दारकाणि' ॥

53 The following are neuters .—

द्वन्द्व 'couple' वर्ध 'a peacock's tail,' दु ख 'sorrow,' वडिश 'a fish hook,' पिच्छ 'the tail of a peacock,' बिम्ब 'shadow,' कुटुम्ब 'relation,' कवच 'amulet,' वर 'boon,' शर 'an arrow,' वृन्दारक 'a deity.'

५४। 'अक्षमिन्द्रिये' । इन्द्रिये 'किम् । रथाद्वादेमा भूत ।

54 The word अक्ष when it means one of the special senses is neuter.

Why do we say 'one of the special senses? It will not be Neuter when it means the axle of a chariot, &c

इति ननु सकाराधिकारः ॥

MASCULINE AND FEMININE GENDERS

१। 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1 Masculine and Feminine Genders

This is an adhikāra sūtra

२। 'गोमार्गवर्षाष्टमुष्टिपाटलिवास्तिशाल्मलिवृटिमसिमरीचयः' । इयमय वा गो ॥

2 The following belong to both masculine and feminine genders. —

गो 'the cow,' मणि 'a gem,' वृष्टि 'a stick,' मुष्टि 'the fist,' पाटलि 'the trumpet-flower,' वास्ति 'residing,' शाल्मलि 'name of a tree,' वृटि 'cutting' मसि ink,' मरीचि 'pepper'

Thus इय or अय गो.

३। 'मन्युमृत्युसोधुकर्कन्धुकिकृकृगदुरेणयः' । इयमय वा मन्यु ॥

3 The following are both masculine and feminine —

मन्यु 'anger' (Un III 20), मृत्यु 'death,' सोधु 'rum,' कर्कन्धु 'the jujube tree' (Un I 93) कदु 'scratching,' रेणु 'an atom of dust'

Thus इय or अय मन्युः ।

४। 'गुणवचनसुकारान्त नपु सकं च' । त्रिनिङ्गमित्यर्थः । पटु-पटु - पदवी ॥

4 Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters.

That is they belong to all the three genders Thus पटु, पटु, पदवी

५। 'अपत्यार्थतद्धिते' । औपगवः-औपगवो ॥

5 Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine

Thus औपगव. or औपगवो ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS

१। 'पुंनपुंसकयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1 Masculine and Neuter Genders

This is an adhikāra sūtra

२। 'घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्तकमुस्तलोहिता' । अयं घृतः । इदं घृतम् ॥

2 The following are both masculines and neuters — घृत 'butter,' भूत 'any being,' मुस्त 'a kind of grass,' ख्वेलित 'play,' ऐरावत 'Indra's elephant,' पुस्तक 'a book,' मुस्त, 'the burnt crust of roast meat,' लोहित 'redness'

Thus अय घृत. or इद घृतम्

३। 'शृङ्गार्धनिदाघोद्यमशल्यदृढा' । अयं शृङ्गः । इदं शृङ्गम् ॥

3 The following are both masculines and neuters — शृङ्ग 'a horn,' अर्ध 'half,' निदाघ 'heat,' उद्यम 'effort,' शल्य 'a spear,' दृढ 'firm'

Thus अय शृङ्ग. or इद शृङ्गम् ।

४। 'वृजकुञ्जकुयकुर्वप्रत्यदर्पासार्धचर्मपुच्छा' । अयं वृजः । इदं वृजम् ।

4 The following are both masculines and neuters — वृज 'a multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुय 'a carpet,' कुर्व 'a bundle,' प्रत्य 'a level plain,' दर्प 'pride' अर्म 'a cemetery' (Un I 137), अर्ध 'half a verse,' दर्म 'a kind of grass,' and पुच्छ 'tail'

Thus अय वृज. or इद वृजम्.